

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE T A A L - E N L E T T E R K U N D E ,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL.

1887.

T I J D S C H R I F T

VOOR

NEDERLANDSCHE

T A A L- E N L E T T E R K U N D E,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

7de JAARGANG.

LEIDEN. -- E. J. BRILL.

1887.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE
BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

H. KERN.

A. KLUYVER.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

I N H O U D.

	Bladz.
J. W. MULLER, De taalvormen van Reinaert I en II	1.
I. Vocalen	5.
II. Consonanten	41.
III. Conjugatie	44.
IV. Declinatie; A. Substantiva	57.
B. Adjectiva	75.
C. Pronomina	78.
G. BUSKEN HUET, Van Sinte Brandane, vs. 137—260	85.
J. A. WORP, Apollo's Harp (1658)	92.
M. DE VRIES, Van den Borchgrave van Couchi. Fragmenten	97.
Inleiding	97.
I. Fragment uit Atrecht	134.
II. Fragmenten uit Heeswijk. Eerste fragment	161.
Tweede fragment	186.
Bijlage: I. Scavote	237.
II. Imbare	240.
III. Zimperlije	247.
IV. Nog een fragment van Couchi	248.
J. W. MULLER, Mr. Henric van A.cmaer	251.
J. H. GALLÉE, Saksische namen van planten en delfstoffen	261.
M. DE VRIES, Een fragment van de tweede vertaling der Rose	282.
H. E. MOLTZER, Over woeker. Middelnederlandsch fragment	292.
J. VERDAM, Custinge	302.
A. K., Bladvulling	319.

DE TAALVORMEN VAN REINAERT I EN II.

De volgende bladzijden bevatten de uitkomsten van een vergelijkend onderzoek der taalvormen van Reinaert I en II. In de eerste plaats is daarbij mijn doel geweest, eene bijdrage te leveren tot de vaststelling van eenen zuiveren, critischen tekst der beide werken. Zeker hebben de beide Reinaert-gedichten op een dergelijk onderzoek, dat eene scheiding tusschen dichter en afschrijver althans gedeeltelijk mogelijk maakt, vóór andere gedichten aanspraak, niet alleen uit hoofde van hunne hooge innerlijke waarde, maar ook omdat zij juist de oudere en de jongere periode van het Middelnederlandsch vertegenwoordigen, en bovenal omdat de op het uiterst slechte en slordige hs. b berustende tekst van II, zelfs in den vorm, dien de uitgave van Prof. Martin er aan geeft, zulk eene grammatische »taalzuivering'' dringend noodig heeft, veel meer dan I, waarvan hs. a een in grammatisch opzicht nauwkeurig, althans niet moderniseerend afschrift schijnt te zijn ¹⁾.

Daarbij kunnen deze onderzoekingen later wellicht een en ander opleveren voor de nadere bepaling van tijd en plaats der beide werken. Men neemt op grond der voorkomende plaatsnamen, enz. gewoonlijk aan, dat I vóór 1250 in Oost-Vlaanderen, II omstreeks 1375 in West-Vlaanderen is geschreven, terwijl hs. a omstreeks 1400 door een Vlaming, hs. b omstreeks 1425 (door een Hollander?) vervaardigd zou zijn ²⁾. Deze meening wordt door de taalvormen over het geheel bevestigd. Het

1) Zie hierover Ojb. I vlgg.

2) Zie Martin, Einl. I vlgg., XVI vlgg.

groote verschil tusschen den oorspronkelijken dichter en den omwerker bestaat hierin, dat, terwijl de laatste volstrekt niet zuiver Westvlaamsch schrijft en herhaaldelijk van Maerlant afwijkt, »Willem die Madoc maeete" telkens opnieuw blijkt geeft van buitengewone zuiverheid en nauwgezetheid in zijne taal en zijne rijmen, zoodat men hem ook ten opzichte der techniek gerust onzen voortreffelijksten Middeleeuwschen dichter mag noemen: ik wijs slechts op zijne *e*-, *o*- en *oe*-rijmen, op welke punten hij allen, ook Maerlant, in zuiverheid overtreft. Tevens hoop ik iets bij te dragen tot de chronologie van verschillende verschijnselen; immers op de vraag, waar en wanneer, tot of sedert welken tijd deze of die vorm gangbaar is geweest, moeten wij in vele gevallen nog het antwoord schuldig blijven. Vooral op het vocalisme, de apocope der slot-*e* en de wisselvormen heb ik daarom mijne aandacht gevestigd; ik heb mij hierbij niet laten afschrikken door de dikwijls onzekere, of op zich zelve weinig beslissende uitkomsten, gedachtig aan hetgeen Dr. Franck, AfdA. 5. 83—4, over de noodzakelijkheid en het nut van dergelijke detailstudiën gezegd heeft.

Gewoonlijk heb ik alleen de feiten gegeven ¹⁾, soms ook door vergelijking van oudere of jongere dialecten eene verklaring beproefd; dikwijls heb ik mij echter moeten bepalen tot eene statistiek der vormen, zonder tot eenig bepaald resultaat te kunnen geraken omtrent het deel van den dichter en van den afschrijver. De groote moeilijkheid is juist hierin gelegen, dat

1) Veel van het door mij opgemerkte was reeds door Prof. Franck in zijne Mnl. Gramm., of door Prof. Martin in zijne uitgave behandeld: ik heb dan meestal daaraan verwezen. Het eerste stuk van Prof. Van Helten's Mnl. Spraakkunst kwam mij eerst in handen, toen het achterstaande reeds grootendeels bewerkt en geschreven was; in den daar verzamelden schat van bewijspplaatsen bevinden zich natuurlijk ook vele uit den Rein.; om die reden alles, wat daar reeds vermeld werd, hier te schrappen, scheen mij echter onnoodig, en, in het belang van een volledig overzicht der eigenaardigheden van R. I en II, ook ongewenscht. — Nadat ik het volgende reeds bij de Redactie had ingeleverd, verscheen Prof. Van Helten's uitgave van Reinaert I.

men in I en in II (vervolg) met dichter en afschrijver, in II (omwerking) met dichter, omwerker en beider afschrijvers te doen heeft. Hier komt nog bij de onzekerheid aangaande de »vorlage» van den omwerker: immers de tekst van I, dien wij kennen, wijkt zeker van het origineel vrij sterk af; waarschijnlijk zelfs heeft de omwerker een hs. van I voor zich gehad, dat in vele opzichten nader aan het oorspronkelijke stond dan de redactie van a: er is dus eigenlijk sprake van een origineel (x), eene gewijzigde redactie, waarvan a, en eene omwerking, waarvan b een afschrift is ¹⁾! Vooralsnog zijn dan de rijmen dikwijls de eenige, hoewel lang niet altijd vaste steun. Bovendien mag men uit het feit, dat iets door den *omwerker uit I behouden* is, nog niet altijd afleiden, dat dit voor hem een gewone vorm of een gewoon woord was: alleen wat *ook* in de *afwijkende* gedeelten der omwerking en in het *vervolg*, en dan nog *in het rijm* voorkomt, is zeker van den dichter van II. Immers dat hij om niet al te veel »overhoop te halen» op sommige plaatsen woorden, rijmen of vormen behield, die eigenlijk in zijnen tijd verouderd ²⁾, of in zijne streek »ongehoord» waren, is niet onwaarschijnlijk. Wanneer (om van poëtafsters als Velthem niet te spreken) reeds een dichter als Maerlant »om vrain te houdene rijm ende sin», dus uit »reimnot», en ook wel om eene algemeen verstaanbare schrijftaal te bezigen, vaak buiten zijn eigen dialect ging, dan zal eene eeuw later de vermenging der dialecten, waarop deze min of meer algemeene schrijftaal be-

1) Zie hierover Ojb. 4 vlgg. De onderlinge verhouding der verschillende redacties hoop ik later nog eens opnieuw met het oog op de tekstcritiek te onderzoeken. Enkele plaatsen zijn hierachter reeds terloops behandeld.

2) Men zie een voorbeeld van deze Middeleeuwsche manier van overnemen bij Mr. S. Muller Fz., Die Holl. Cronike v. c. Heraut (Bijdr. v. Vad. Gesch. 3e Reeks, II, blz. 1 vlgg.), waar geheele passages uit Stoke vrijwel letterlijk zijn ingelascht in eene kroniek van c. 1400, waaronder allerlei uitdrukkingen, die in dien tijd waarschijnlijk niet meer gangbaar waren. Zoo heerscht er in de taal van II zeker eene vrij groote ongelijkmatigheid tusschen de oudere, uit I overgenomene, en de nieuwere, oorspronkelijke gedeelten.

rust ¹⁾, zonder twijfel veel verder gegaan zijn. Bovendien is onze omwerker vooral niet angstvalliger en nauwgezetter dan Maerl., een zuiver, onvermengd dialect behoeft men bij hem niet te verwachten, en het gaat dus niet aan, alles wat niet in dat dialect thuishoort, voetstoots te verwerpen en onecht te verklaren, iets waartoe men in I op grond der buitengewoon zuivere oudvlaamsche taal van het geheele gedicht wel degelijk het recht heeft. Ten gevolge van dit alles is eene beslissing tusschen omwerker en afschrijver dikwijls zeer moeilijk.

Meestal zijn hier de plaatsen van II aangehaald naar Groebe's afschrift ²⁾ (doch naar de telling van M.'s uitgave, die ik ook voor I gebruikt heb); bij onbelangrijke verschillen (*i* of *y*, *ghe* of *ge*, enz.) zijn echter zeer dikwijls de vormen en de spelling van M.'s uitgaaf behouden. De door het rijm bewezen plaatsen heb ik altijd van (:) voorzien, behalve bij de apocope van den infin. en bij de declin. der znw. en bnw., waar *alle* plaatsen, tenzij het *tegendeel* vermeld is, in het rijm staan. Voor de door mij gebruikte verkortingen ³⁾ verwijs ik naar Ojb. (De oude en de jongere bewerking van den Reinaert. Amst. 1884) blz. I—IV, waaraan ik toevoeg: F(ranck, Mnl. Grammatik), Verd(am, Mnl. Woordenboek).

Aan Prof. Franck, die mij op de meest heusche wijze over verschillende punten hooggewaardeerde inlichtingen heeft gegeven, breng ik hier mijnen welgemeenden dank.

1) Zie o. a. F. 3, Alex., Inl. LXXXIV.

2) Zie Ojb. III; waar dit afschr. eene door M. in de varr. niet opgegevene lezing heeft (wat nog al eens voorkomt) heb ik altijd stilzwijgend de lezing van Gr. aangehaald.

3) Bij vormen, die zeker alleen van de afschrijvers zijn, heb ik meestal van *a* en *b* gesproken; in onzekere gevallen ook wel eens van I en II: uit het al of niet aanwezig zijn van bewijzende rijmen blijkt dan genoegzaam, of een vorm den dichter of den omwerker, dan wel vermoedelijk alleen den afschrijvers mag worden toegeschreven.

I. Vocalen.

ä. De oorspronkelijke *ä* is nog bewaard in *ghe(h) orsam* 2572/2594 (:), /1694, dus ook in II. *Hat* (odium), dat alleen in II /938, 3810, 5824, 7225 (:), 7681 (b) voorkomt, en geheel met Hd. *hasz* overeenstemt, moet in vorming van Nnl. *haat* (uit *hāte*) verschillen (of kan het evenals *an*, *dan* ¹), enz. berusten op oudere apocope?); het bnw. *hat* (= *ghehat* »vijandig'', zie F. 17) komt evenzoo alleen in II voor /818, 3973 (:). Over *dwas* (vocat.) /940 (:), en *pijpgheblas* 4164 (:), zie Franck, op Alex. blz. 397, Gr. 45; Van Helden, Tijdschr. 3. III; Verd. 2. 491; is in *dwas* eene oorspronkelijke *ä*, die door de, oorspronkelijk alleen in de verbogen vormen thuis hoorende, *ā* verdrongen ware, onmogelijk? In elk geval wordt de *ä* in deze vormen voor II hierdoor toch wel bewezen, daar een rijm *ä*: *ā* verder niet voorkomt. De *ā* in de verbogen vormen der woorden met *ä* is in II nog bewaard, bijv. *gemaec* /3331 (:), *onghemake* 4878 (:), *caeff* 7301 (bc), *gheselscaeps* 7497 (c; b: -scaps), *achterbaecs* 4239.

I heeft altijd: *waes*, *waest*, enz. bijv. 226/, 1316/, 1890/; II *wast*, enz., zonder bewijzende rijmen; *maghet* (mach het): *draghet* wordt door II, gesyncopeerd, behouden 3347/3347, *maechs* 1498/ wegge-
laten. I doorgaans: *saels saelt*, II: *sals*, *salt*, evenzoo *cant* 4219, *gaft* 6785, enz. ²). Evenzoo meestal *jamer*, -like $\times$ *jammer*, -like.

a $\times$ e ³). Wat den umlaut betreft, vermeld ik de volgende vormen: *geslechte* 6552 (:), (F. 13), *gestedicheit* 4851, *scende(n)* (b: a) /1339 (:), (*scende* f. of *scent* m., zie gl. Rijmb. en Franc.; Verdam, Versl. Kon. Ac. 3de reeks 2. 297), *kemden* 5154, *wermen* 5063 (:). *bat* en *bet* in I elk tweemaal, in II tweemaal (eens overgenomen) *bat* 2235/2256, 3976, doch 8 maal *bet* (alle:), dat dus zeker meer in gebruik kwam. II heeft eenmaal *laetst* 4976 (:), meestal *lest* 3612, 3664, 3990, 5506, 5848,

1) Zie over deze woorden ben. bij Adverbia.

2) *Dart* 239/, 3468/ is door M. te onrechte in *daert* veranderd, zie F. 15, Anm.

3) Over *e $\times$ a* in *gesleghen*, enz., zie ben. bij Conjugatie.

7088, doch nooit in 't rijm, ofschoon dit toch geenszins onmogelijk was; is *lest* dus van den afschrijver? I kent geen van beide.

weien: *verdreien* 6835 (c volgens M., volgens Gri.: *ai*:*ai*; b: *aei*:*aei*), *weidet* 5361, *dreide* 5610 (beide in b) ¹⁾, vgl. gl. Hild. (Kil. geeft *weien* als *Sax.* op, en in Gelderland luidt het ook nog aldus). Is hierbij van umlaut sprake, of is *ai* (of *ái*?) ²⁾ alleen voor de *e* tot *ei* iplv. tot *é* overgegaan (vgl. *screien*, *Meie*, enz. F. 26)? In elk geval wordt *ei* voor II niet bewezen; het zal, daar De Bo en Schuermans beiden *aai* als Vla. opgaven, dus wel van den afschr. zijn.

II kent umlaut van *á* tot *é* in *geberen* 925, *weer* (eset) 6656 (:), *weren* 12484, 12922, 13185, *verveert* 3817 (:), *vermeert* 4221 (: ³⁾); *mordeneere* 128/ (: *ombeere*; 135: *-aer*:*-aer*) staat in I geheel alleen, vermoedelijk is het dus van den afschr. van *a*, en moet men lezen: *-are*:*-are*, evenals in II; doch vgl. F. 39 over een mogelijk *-ēre* uit *-ēre* (ontleening van den umlautsvorm *-ēre* uit het Brab. of Limb. is in I hoogst onwaarschijnlijk). Over het geheel toont II dus meer neiging tot umlaut dan I.

wale en *wel* zijn eigenlijk twee verschillende woorden, zij komen in I en II beide passim zonder eenig onderscheid voor.

II heeft verder nog: *nase* 6091, *naesgat* 6078 (*nese* o. a. 793/821 (:)), *vaechde* 7143 (:) naast *veechde* 7139, *dienstmegen* 5150 (? M. naar p: *-maghede*), *stevern* (staven) 6328 (Kil. geeft *stever* op als *vetus* voor *staf*).

enden 3885 (:), *entvoghel* 6883 zijn onvlaamsche vormen, blijkens het rijm echter eene vrijheid des *dichters* tegenover zijn dialect. De Vlaamsche vorm was (en is) *aend(e)*, zie De Bo en Schuerm. i. v., Verwijs, Inl. op Nat. Bl. XXXVII en Taalk. Bijdr. I. 223.

1) *waien* 7054 (: *scraven*) alleen in c, zeker van den afschrijver, lees met b: *draven* (zie ook Verd. i. v.).

2) Of oorspr. *âe* (zie Braune, Got. gr. § 22; Beitr. 11. 51 vlgg.)?

3) Overgang (zonder uml.) tot *e* voor *-rt* heeft volgens F. 69 alleen bij *ā*, niet bij *ä* plaats.

baraet × *beraet* (ook *verraet*), *maer* × *mer* (beide passim) zijn natuurlijk te verklaren uit het verzwakte accent, bij het eerste woord gesteund door de volksetymologie.

a × **o**. II uitsluitend: *wopen* /2172, 4325, 5859, 6655, maar zonder bewijzend rijm. Pron. pers. fem. in I uitsluitend *hare*, II in het rijm altijd *hare*, *haer* (zie ben. bij Pronom.), buiten het rijm passim *hore*, *hoor*, *huer*; dat deze vormen niet in het rijm voorkomen, bewijst hier nog niet, dat ze van den afschrijver zijn: waarschijnlijk waren het de ongeaccentueerde vormen, die natuurlijk alleen *in* het vers konden voorkomen, terwijl *haer* dan vooral in het rijm stond (zie F. 47).

af in I uitsluitend (*of*, zoover ik weet, alleen 21/, in den proloog, zie ben. blz. 13, noot 4), in II soms *af* behouden 1798/1818, 2851/2841, en verder 5266, 5305 (*ave*), 7486, meestal vervangen door *of* /1924, /2094, en verder 3702, 4943, 4986, 5671, 5772, 7083, 7394, 7686 (alle:, zie verder M.'s gloss.), evenzoo in samenstellingen. Volgens De Bo, 24 vlgg., kent het Wvl. tegenwoordig uitsluitend *of*, ook in samenstellingen ¹⁾. Evenzoo *wach*, *ach* × *och* (zie gl.), doch niet door het rijm bewezen ²⁾.

ē:**ê**. De volgende tabel geeft een overzicht dezer rijmen:

1) Zie verder ben. bij Adverbia.

2) Over *-ocht-* en *-acht-* in de verl. tijd en deelw. der ww. *bringhen*, enz. zie ben. bij Conj.

A. ex. ¹⁾	I	(Omwerving)	II	(Vervolg)
$\bar{e}x : \bar{e}x$	96	95	143	
$\bar{e}x : \bar{e}x$ ²⁾	49	39	40	
-hede: { $\bar{e}$ $\bar{e}$	3	4	11 (incl. 1 : zichzelf ³⁾)	1 (5590)
ex in vreemde woorden: { $\bar{e}x$ $\bar{e}x$	—	—	—	—
-e)el in vr. woorden: { $\bar{e}$ $\bar{e}$	1 (2971/)	1 (/2961)	6	4 (5319, 5905, 6211, 7429)
$\bar{e}x : \bar{e}x$	—	—	—	—
B. er.	5 (incl. 1 : zichzelf ⁴⁾)	3 (incl. 1 : zichzelf)	7	
$\bar{e}r : \bar{e}r$	1 (/21)	4 (/21, /2077, /2229, /2833)	11	
$\bar{e}r : \bar{e}r$	4 (incl. 2373/?)	3	5	
$\bar{e}rt, -de : \bar{e}rt, -de$	26	26	39	
$\bar{e}rt, -de : \bar{e}rt, -de$	2	4	12	
er in vreemde woorden: { $\bar{e}r$ $\bar{e}r$	1	—	—	
-eert, -de in vr. eigenn.: { $\bar{e}rt$ $\bar{e}rt$	2 (375/, 425/)	2 (/403, /453)	—	
-eren in vr. werkw.: { $\bar{e}r$ $\bar{e}r$	7	2 (/1021, /3087)	6	1 (3817?)
-eert in ppp. v. vr. ww.: { $\bar{e}rt$ $\bar{e}rt$	1 (703 : zichzelf)	4 (/1039, /1059, /1676, /2001)	1	2 (4121, 4800)
$\bar{e}r : \bar{e}r$	—	1 (/2041)	6	6 (incl. 1 : zichzelf)
$\bar{e}rt : \bar{e}rt$	1 (203/?)	1 (/3085)	1	1 (5379)
	2 (127/(?), 3469/)	1 (/2755)	3	3 (4746, 6733, 7327)
	—	15	24	1 (4221)

1) e + alle cons. behalve r.

2) $\bar{e}$ = zachtlange e (Ogerm. e), $\bar{e}$ = scherplange ee (Ogerm. ai).

3) -hede: -hede.

4) Een rijm van twee vreemde woorden op -eel.

Hierbij heb ik, voordat ik er eenige conclusies uit trek, het volgende op te merken. Ik heb alle rijmen geteld, ook normale als $\bar{e}x:\bar{e}x$, om de frequentie dezer rijmen tegenover de weinige onregelmatige in 't oog te doen springen; opgesomd heb ik de rijmen slechts, wanneer ze onregelmatig en weinig talrijk of twijfelachtig waren; de rijmen als *-hede*: *-hede*, die niets bewijzen heb ik daarom afzonderlijk uitgemonsterd. Voorts verdienen de volgende woorden eenige vermelding wegens de plaats, die zij in deze tabel verkregen hebben. Voor *heden* (hodie) heb ik $\bar{e}$ aangenomen, vgl. (behalve onze tegenwoordige spelling) Cosijn, Noord en Zuid 1. 219 vlgg., en Franck, Etym. Wdb. i. v. Het rijmt hier dan ook 3459(?) / 3458 op *-hede*, 4830, 6670 op $\bar{e}$, alleen 7300 op $\hat{e}$. — Onder de $\hat{e}x:\hat{e}x$ rijmen heb ik opgenomen 2075/2105, 2081/2111, waar *bleeten*, *ghebleet* op $\hat{e}$ rijmt, zie beneden. — *eten*: *creten* 6479 heb ik als $\bar{e}$: $\bar{e}$ beschouwd. Wel kent Kil. 323 een ww. *kreiten*, *kreten* (d. i. $\hat{e}$) »provocare», blijkbaar hetzelfde, als hetgeen Schuerm. 292 met »tergen, plagen», en De Bo 571 met »knijzen, verdrietig, vragen om iets» verklaren (zie nog voor het Limburgsch: Onze Volkstaal 2. 222 i. v. en vgl. gl. Lsp.), dat men wellicht als causatief van *krijten* »schreeuwen», met eene latere intrans. beteek. (vgl. *neigen*, *steig(er)en*, enz.), zou kunnen opvatten, doch eenvoudiger is het, voor deze intrans. bet. een ww. met zwakken vocaaltrap *crēten* (uit **krītōn*) aan te nemen (o. a. ook Lorr. (J.) 1. 1053, en Franc. 5475 in deze intrans. beteek. voorkomende), dat tot *kriten* staat, als *clēven* tot *cliven*. Prof. Franck, die mij hierop opmerkzaam maakt, en in het gloss. zijner Gramm. ook twee ww. *creten* heeft opgegeven, vermoedt dat *crēten* (**kraitjan*) »tergen» een geheel ander woord is, dat met *criten* en *creten* »schreeuwen» niets te maken heeft, veeleer bij **krītan* »rijten, krabben» behoort, evenals Hd. *kritzeln* (vgl. Hd. *reizen*: *reissen* en Kluge, Etym. i. v.). Nl. *cretten* (o. a. Rose 1610) en *kretsen* (Kil., De Bo) zijn zeker nader verwant aan Hd. *kratzen*, dat trouwens wel in eenige verwantschap met **krītan* zal staan. Zie verder Kluge en Franck i. v. *kratzen*¹⁾. Wellicht blijken ten slotte deze beide ww. **krītan* identiek, vgl. het door mij, Obj. 101, over de verschillende beteek. van *scramen*, *screuwen*, *krassen*, *schrassen* opgemerkte. — *slepen*: *ghegrepen* 7353 heb ik als $\bar{e}$: $\bar{e}$ gerekend. Volgens Franck, ZfdA. 25. 41, heeft er zoowel een *slēpen* (uit **slipōn*) als een *sleipen*, *slēpen* (uit *slaiþjan*) bestaan, beide met trans. en intrans. bet. De verschillende dialecten hebben het een of het ander, of beide door elkander: De Bo heeft *slepen* trans. (maar ook enkele afleid. met *ee*); Schuerm. zegt uitdrukkelijk dat het Vlaamsche *slepen* in Brab.,

1) En nu ook Franck i. v. *kreits* (en *kleven*).

Antw., Kempen en Noord-Brab. »met eene bleitende *e*, of bijna als *sleipen* of *slijpen*» wordt uitgesproken; V. d. Brand, Onze Volkstaal 1. 86, 224, geeft voor het Noordbrab. op: *slēipen*, in de bet. *sleepen* en *slepen*, dus tr. en intr.; voor den Antwerpschen Brabander ¹⁾ Kiliaen is *sleipen* blijkbaar de gewone vorm (in de tr. en in de intr. bet.), waarheen hij i. v. *slepen* verwijst. Blijkbaar is dus *sleipen*, *sleepen* Brabantsch, *slepen* Vlaamsch, en wel in beide beteekenissen ²⁾. Daar nu R. II stellig Vlaamsch is, en bovendien II (b) van *ē* veelal *ei* maakt, zal men hier wel *ē* moeten aannemen. — *bleke* 4802 (: *ghebreke*) is niet »bleiche Farbe» (M., gloss.), maar mv. v. *blec* »vlek», zie Verd. i. v., het rijm is dus *ē* : *ē*. — *keel* »rood» 5636 heeft stellig *ē*; het is identiek met *kele* »guttur». — De *e* van *teder* 3782 heb ik als *ē* beschouwd, op grond van Beckering Vinckers' be- toog, TLB. 4. 198. — Evenzoo die van *gheten*, ppp. v. *eten* 6424, op grond van Schuerm. 152, V. d. Brand (Onze Volkst. 1. 87, 172), Ver- couillie (t. a. p. 2. 17), Beckering Vinckers (t. a. p. 200), Ternest (Uit- spraakleer der Ned. taal § 14), waaruit voldoende blijkt, dat de tweede klinker in woorden als *kedel*, *ledig* bij samentrekking niet met den eer- sten samensmelt tot een tweeklank, maar alleen de quantiteit, niet de qualiteit van den eersten wijzigt. Hetzelfde zal men dus hier, waar geen syncope, maar synaloephe of eigenlijk elisie plaats heeft, wel mogen aannemen ³⁾.

Wat de *e* voor *r* betreft, in *begeren* heb ik *ē* aangenomen, op grond van den bijvorm *begaren* (*ē* wordt voor *r* niet tot *a*, vgl. Franck, Etym. Wdb. i. v. en V. d. Brand, t. a. pl. 1. 86); in *keren* *ē* op grond van mhd. *kēren*. — De *e* van *veer* (uit *veder*) 4015 heb ik als *ē* beschouwd, in overeenstemming met V. d. Brand t. a. p. 1. 87, 172, De Bo 287 en Kil. : *vere*. Wel schijnt *sweer*, uit *swe(h)ur* (of *swe(h)ir*?) *ē* te hebben (zie Franck, ZfdA. 25. 47, en vgl. Gr. 40, 47), maar wat bij eene oudere syncope geschiedde,

1) Zie Kluyver, Kiliaan 122 vlgg.

2) Het Groningsch schijnt te weifelen: terwijl volgens Prof. Cosijn het Groningsch (Stad?) alleen *slepen* kent (ZfdA. t. a. p.), geeft Onnekes voor Hunsingoo *sleepen* op (Onze Volkst. 2. 56). Hebben nu èn **slaiþjan* en **slipōn* van oudsher deze beide (tr. en intr.) beteek. gehad, zoodat de verschillende dialecten later eene verschillende keus uit beide hebben gedaan, en de onderscheiding onzer Nnl. spelling dus volko- men willekeurig en kunstmatig (doch practisch) is; of heeft **slaiþjan* (zeker toch caus. v. *slīpan*, »doen glijden») oorspronkelijk alleen de trans. bet. gekend, terwijl het later, evenals *neigen*, *stei(ge)ren* en dgl., ook de intr. bet. heeft aangenomen, wat hier zeer begunstigd werd door de *verwarring* met het oorspr. enkel intr. **slipōn* (vgl. Fr. 202 over den invloed van het intr. *quellen* op het trans. *quellen*), zoodat onze spelling, zij het ook kunstmatig, een oud, historisch onderscheid heeft hersteld?

3) Onze spelling *preken*, *leege* is dus eigenlijk verkeerd. — Het Gron. schijnt trouwens bij samenstelling wel scherpl. *ee* te kennen (Onze Volkst. 2. 56).

behoeft daarom nog niet bij een zooveel jongere syncope, als die der *d* tusschen vocalen, te hebben plaats gehad. — Bij de gevallen van *-ert* zijn er verscheidene, waar *ērt* voor *art* staat, zooals *veerde*, *Reineert* en dgl.; ook enkele waar *-aert* : *-eert* rijmde, heb ik hierbij gerekend. — Umlaut van *ā* (zie boven, blz. 6) heb ik als *ē* beschouwd, vgl. F. 39, ZfdA. 25. 42. —

Zien wij nu, welke uitkomsten het voorgaande overzicht oplevert. Ik beperk mij hierbij in hoofdzaak tot eene vergelijking met hetgeen Franck voor Maerlant gevonden heeft (ZfdA. 25. 30 vgl.); eene volledige behandeling van de kwestie der verschillende *e*'s in het Mnl., in verband met de hedendaagsche tongvallen, zou voorzeker voor onze kennis der uitspraak van het Mnl., voor de plaats- en tijdsbepaling der Mnl. dichtwerken (en ook voor de tegenwoordige spelling) belangrijke resultaten beloven, doch ligt niet binnen mijn bestek.

Waren beide klanken *ē* en *ē* voor den dichter gelijk geweest, dan zou men het rijm *ēx* : *ēx* stellig vrij dikwijls aantreffen ¹⁾. In plaats hiervan vindt men alleen *si weten* : *si heten* 21/. Ik weet niet, of hierbij sprake kan zijn van eene verkorting der *e* voor *tt* (*heten* »nominati sunt» uit een vorm, overeenkomende met Ags. *hātton*, vgl. F. 134, Sievers, Ags. gramm. § 367, anm.); *ēt* uit *etet* enz. staan niet geheel gelijk, omdat daar van *ē* (of *ē*), hier van *ē*, dus niet alleen van verkorting (of kort blijven), maar ook van eene andere qualiteit sprake is, ook de analogie van *vet* uit **faitid* (zie Kluge) is niet volkomen; aan den anderen kant ware in het praes., waar sg. en plur. anders altijd dezelfde vocaal hadden, ook *si wēten* naar analogie van *ic weēt* niet ondenkbaar: V. d. Brand geeft voor Noord-Brabant althans werkelijk *wēten* op (Onze

1) Weliswaar komt *ē* in I, waar de ww., in het rijm althans, meestal nog niet syncopeeren, alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen, voor (praes. en ppp. der st. ww.), *ē* daarentegen zeer dikwijls in gesloten lettergrepen (bijv. praet. sg. v. ww. der *i*-kl.), dus in staande rijmen, waardoor de mogelijkheid van onzuivere rijmen zeer beperkt wordt; maar aan den anderen kant vermeederen de kansen hierop weder, doordat I voor Nl. *ei* zeer vaak de Vlaamsche *ē* heeft.

Volkst. 1. 86); zeker kan ten gevolge van een en ander een rijm van twee dergelijke woorden als geoorloofd beschouwd zijn. In geen geval echter geeft dit ééne, twijfelachtige geval (*in den proloog*, waarover straks), vergeleken met de talrijke onzuivere rijmen in II, en tegenover de regelmaat der zuivere ($\bar{e}x : \bar{e}x$ of $\acute{e}x : \acute{e}x$) in I, het recht om aan te nemen, dat de dichter beide klanken doorgaans op elkander liet rijmen, en dus geheel gelijk uitsprak. Op dit punt is I dus nog ten minste even conservatief als Maerlant. II daarentegen heeft wel nog overwegend zuivere rijmen, maar toch reeds 4 en 11 maal $\bar{e}x : \acute{e}x$. Hieruit volgt, dat de omwerker òf beide klanken gelijk uitsprak, òf minder nauwgezet in zijn rijmen is. Daar hij zoogoed als zeker uit West-Vlaanderen afkomstig was, waar nu nog een scherp onderscheid tusschen de twee *e*'s gemaakt wordt, en er bovendien bij gelijke uitspraak zeker nog veel *meer* dergelijke rijmen zouden gevonden worden ¹⁾, zal men wel tot het laatste moeten besluiten: het waren dus eenige, ook voor hem *onzuivere* rijmen, die hij zich voor het gemak, uit armoede, veroorloofde. — *-hede* rijmt in I altijd op $\bar{e}$, evenals bij Maerlant (F. 20, ZfdA. 25. 45); in II evenzoo, slechts ééns: $\acute{e}$. De Mnl. rijmen geven hier dus een krachtigen steun aan onze, zoover ik weet, alleen op traditie of conventie berustende spelling *-heden* naast *-heid*. — I rijmt *bleeten*, *ghebleet* op $\acute{e}$, wat II althans behoudt, wederom evenals Maerlant (t. a. p. 37); dit klanknabootsend woord, dat toch wel te allen tijde eveneens zal zijn uitgesproken, verspreidt eenig licht over de uitspraak der $\acute{e}$, nl. min of meer als de »zwarte blètende $\acute{e}$ », zooals o. a. te Yperen nog geschiedt (t. a. p. 49, De Bo 287). — *-eel* in Fransche woorden en namen (*casteel*, *juweel*, *Bruneel*

1) Wel heeft II, evenals het Nnl., in plaats van de Vlaamsche $\acute{e}$ veelal *ei*, wat de kansen op onzuivere rijmen vermindert, maar daartegenover staat, dat men in de 7794 vss. van II, waarvan de 1e helft slechts voor een deel letterlijk uit I, dus met zuivere rijmen is overgenomen, en waarin bovendien de st. ww. *wel* syncopeeren, en dus $\bar{e}$ ook in gesloten lettergrepen kan voorkomen, *veel* meer onzuivere rijmen zou kunnen verwachten dan in de 3476 vss. van I.

enz.) in I: *é*, in II meestal: *é*, maar ook soms: *ē*¹⁾; Maerl. evenzoo meest: *é*, wat op dezelfde uitspraak van *é*, nl. ongeveer gelijk aan Fr. *-el* of *è* wijst, en weder een historischen grond aan onze hedendaagsche spelling geeft²⁾. Evenzoo rijmen de andere vreemde woorden en namen³⁾ in I en II op *é*, alleen *deken* (decanus) 2971/2961: *ē*, wat trouwens om de afleiding zeer natuurlijk is.

Bij de *e* voor *r* toont I zich even angstvallig: slechts twee twijfelachtige gevallen van onzuiver rijm doen zich voor: over *ombere*, *mordenere* 127/ zie boven blz. 6; aangaande het andere, *bere: here* (domine) 3469/ merk ik op, dat een *hēre*, *vóór* eigennamen, wanneer de klemtoon niet op het woord viel, op zichzelf niet onwaarschijnlijk is (vgl. *-hēde* in de cas. obll., later ook in den nom., wat evenzeer wel aan den geringen klemtoon zal moeten worden toegeschreven, zie F. 20, 26, 190), als 't ware een tusschentrap tusschen *hēre* en den kortsten vorm *her* (dit laatste schijnt in I juist niet voor te komen (zie gloss.), en is dus wellicht pas *later* uit dit onderstelde *hēre* ontstaan); de vraag is maar, of zulk een vorm, die alleen op onbeklemtoonde plaatsen *vóór* eigennamen, en dus *in* het vers thuishoorde, ook *na* eigennamen, en in het *rijm* gebruikt kan zijn. Doch zeker is het opmerkelijk, dat de eenige gevallen van *ēx: éx* en *ēr: ér* voorkomen *in den proloog* en geheel *aan het einde van het werk*; zonder dat ik vooralsnog de echtheid van proloog en slot zou willen betwijfelen, en daarmee een ouden strijd oprakelen⁴⁾, wensch ik toch hierop de aandacht te vestigen. Terwijl dus I ten opzichte van *ēr: ér* nog strenger blijkt dan Maerlant, die *ēr: ér* althans eer rijmt dan

1) Daaronder *menestrēle*, evenals bij Maerl. (t. a. p. 43).

2) Ternest, Uitspraakl. 14, geeft aan *-eel* eene zachtere *e*.

3) Het zijn: *crede*, *ameen*, *foreest*, *secreet*, *Phariseen*, *Helene*, *feest*, *audite*, *judicare*.

4) Zie Willems, Inl. XXXIV en Jonckbl., Inl. XXIX vlgg., vooral XXXVII. Ik moet bekennen, dat het geheel ontbreken van eenig slot door dichter of afschrijver mij in I altijd vreemd is voorgekomen. Is ook de zinspeling op het ontstaan der veete

$\bar{e}x : \acute{e}x$ (t. a. p. 47 en 49), veroorlooft II zich op dit punt weder veel meer vrijheden dan I; dat echter $\bar{e}r : \acute{e}r$ ook voor het gehoor des omwerkers minder onzuiver was dan $\bar{e}x : \acute{e}x$, mag men wel afleiden uit de veel grootere frequentie der eerstgenoemde. — Met *er* + cons. is het eveneens: in I rijmt *-ert* nooit op *-ért*, in II éénmaal *steert : vermeert* 4221 (dus $\bar{e} : \acute{e}$,umlaut van $\bar{a}$). Ook Maerl. vermijdt dit rijm nauwgezet (t. a. p. 42)¹). — *-er* in vreemde woorden in I slechts tweemaal, beide *Cantecleer : ér* (dus in overeenstemming met *e* in andere vreemde woorden: $\acute{e}x$), beide door II overgenomen, doch niet met andere vermeerderd. — De eigennamen op *-eert* (*Grimbeert*, *Tibeert*, in II ook *Reineert*, *Cuweert*), rijmen in I altijd op $\acute{e}$, nooit op $\bar{e}$; in II worden 4 van de 7 rijmen uit I overgenomen, doch overal, waar de omwerker zelfstandig dicht, rijmt hij het op $\bar{e}$, behalve 3817 (*verveert : Reineert* dus $\bar{e} : \acute{e}$,uml. v. $\bar{a}$). — Eindelijk *-eren* en *-eert* in den infin. en de ppp. der aan het Fransch ontleende ww.: in I komt de infin. slechts ééns, in rijm op zich zelf, dus zonder bewijs, voor, *gheleert : apeert* 203/ spreekt echter voor $\acute{e}$; in II 11 maal: *ér*, 4 maal: *er*. Maerl. rijmt de eigennamen, evenals I, op *ér*, vreemde werkw. op *er*,umlaut van *ár* op *ér*; alles, naar 't schijnt, anders dan II (t. a. p. 42, 43).

Wat blijkt nu uit een en ander voor de uitspraak der *e* vóór *r* in I en II? De verschillende Vlaamsche *e*'s zijn mij niet

tusschen wolven en schapen (zelfs zooals I het heeft) niet meer in den geest des omwerkers, of des interpolators der fabel van de kikvorschen en den ooievaar, dan in dien des dichters van I? Ook het noemen van den „wulf enten bere” zonder eigennaam er bij is niet in den geest van I, vgl. echter hierover Ojb. 118, 170. De geheele kwestie is waard, nog eens opnieuw in haar geheel onderzocht te worden. Willems' argumenten houden toch wellicht niet alle zoo weinig steek, als Jonckbloet heeft gemeend. Vgl. ook bov. blz. 7 (*of*) en ben. blz. 22 (*ie : ie*).

1) Hoe het komt, dat *-ért* over het geheel zoo opmerkelijk weinig in het rijm voorkomt, terwijl toch rijmen als *keert : leert : eert (-de)* zeer gewoon moesten zijn (en bij Maerl. ook werkelijk zijn), en terwijl rijmen op *-ert* en op *-ére(n)* ook hier in vrij grooten getale gevonden worden, weet ik niet te zeggen: het zal toch wel niet toe-
vallig zijn.

duidelijk genoeg, om hier vooralsnog veel te kunnen uitmaken; ook wordt voorzichtigheid bij het trekken van conclusies geboden door het kleine aantal rijmen, en door de reeds geblekene onnauwkeurigheid van II ten opzichte der *e*'s (vooral bij vreemde woorden was natuurlijk grootere vrijheid geoorloofd): het overwegen van deze of van die rijmen kan daar dus zeer goed op toeval berusten. Intusschen kan het volgende wellicht tot eene latere oplossing bijdragen. Dat de namen *Tibeert* en *Grimbeert* in I zonder uitzondering op *ér* rijmen, bewijst, bij de nauwkeurigheid van I, toch wel eene uitspraak dier woorden, gelijk aan, of zweemende naar *ér*. Hoe was echter de uitspraak dier *é* voor *r*? Uit De Bo 287 kan men opmaken, dat tegenwoordig in het grootste gedeelte van (West-?)Vlaanderen *ēr* als *ēr* (met de Fransche, »blètende" *è* van *père*) wordt uitgesproken, terwijl *é* (wel onderscheiden van *è*) voor *r* onveranderd blijft, maar dat in enkele streken, o. a. te Yperen, *ēr* als *ēr* klinkt, *ér* daarentegen als *ēr*, welke uitspraak (als *è*) de *é* dan echter voor *alle* consonanten heeft. Aangezien nu de *é*, zooals wij zagen, voor andere cons. in I waarschijnlijk als *è* klonk, mag men hieruit misschien voor I dezelfde uitspraak der *é* gevolgd door *r* afleiden, welke uitspraak men dan ook voor *Tibeert* en *Grimbeert* ¹⁾ zou moeten aannemen. Hiertegen schijnt echter te pleiten, dat de vormen *Tibaert* en *Grimbaert* (welker *ae* toch zeker wel nader aan de *è*, dan aan de *ē* of *é* staat), wel in II, maar nooit in I voorkomen, ofschoon anders *ar* i. pl. v. *ēr* in I wel gevonden wordt (zie ben.); dit zou dus integendeel wijzen op de uitspraak dier namen, en dus ook der andere woorden in I met onveranderde

1) De etymologie dezer oorspronkelijk Germaansche namen zou *-ért* of *-ērt* doen verwachten. Wellicht moet men dan dit *ért* (*ērt*) toeschrijven aan het Fransche origineel, waaruit de dichter, den Germ. oorsprong der namen niet kennende, deze als *Fransche* woorden met Fransche uitspraak (d. i. *è*?) overnam. Vgl. het door mij, Ojb. 197, over den naam *Isingrijn* opgemerkte. Voor deze namen de bovengenoemde uitspraak *ēr* als *ēr* aan te nemen, is onmogelijk, omdat de woorden juist rijmen op *ér*, dat in de streken, waar *ēr* *ēr* wordt, onveranderd blijft, zoodat beide klanken niet zuiver zouden rijmen.

ê (die dan ook in het gewone Mnl. en in de meeste streken van Vlaanderen niet in *a* overgaat, vgl. F. 47). Doch *Tibaert* en vooral *Grimbaert* in II kunnen hun ontstaan ook wel alleen danken aan de volksetymologie van *baert* (barba), welke misschien ten tijde van I nog geen invloed oefende. Hoe dit zij, voor II schijnt de *e* in die namen meer als *ē* te hebben geklonken, hetzij hij *ēr* als *ēr* of als *ēr* uitsprak. — Wat de ww. op *-eren* aangaat, is over de uitspraak van I niets met zekerheid te zeggen (de wisseling met *-ieren* staat niet in verband met de Mnl. uitspraak, zie ben., blz. 21); II schijnt ze met eene *e*, gelijk aan, of zweemende naar de *ē* voor *r* in Ned. woorden te hebben uitgesproken. Ik wijs op De Bo's opgave, dat het »waalschsteertige *-eeren*», dat in Vlaanderen en Brabant anders meestal *ē* heeft (De Bo 287, Ternest § 14, V. d. Brand, t. a. p. 86), in een deel van Vlaanderen (welk, zegt hij er, helaas, niet bij) »blè-tende» klinkt. Uit dat deel (of uit een dier streken) zal de omwerker dan waarschijnlijk afkomstig zijn, althans, indien men van de tegenwoordige uitspraak mag besluiten tot de toenmalige, iets, waartoe men zeker niet overal en altijd het recht heeft.

De quaestie der uitspraak dus voorloopig onbeslist latende, kunnen wij als slotsom toch zeker vaststellen, dat I ten opzichte der *e*-rijmen met Maerlant volkomen overeenstemt, doch dezen in zuiverheid en nauwgezetheid nog overtreft ¹⁾; II daarentegen staat wel, wat de uitspraak betreft, op hetzelfde standpunt als I en Maerl. (behalve bij de namen op *-eert* en de ww. op *-eren*), maar is veel minder nauwkeurig dan beiden, al is ook bij hem een streven naar zuiverheid niet te miskennen. Dit verschil tusschen I en II, dat a priori reeds te verwachten was, zullen wij telkens bevestigd vinden; nu reeds geeft het ons het recht, bij den dichter van I overal groote nauwkeurigheid in het rijm te onderstellen. —

1) Men vergeete echter niet, dat in de honderdduizenden verzen van M. natuurlijk eer onzuiverheden gevonden worden, dan in de vierdhalfduizend van I.

e × a. *Willam* /1 schijnt een bepaald Hollandsche vorm, dien men althans voornamelijk in Hollandsche stukken (o. a. ook bij Hildegaersberch) aantreft, en die hier dus wel van den afschrijver afkomstig zal zijn.

Voor *r* + voc. is *a* iplv. *ē* (niet iplv. *ê*) in I, en ook in II niet ongewoon 904/, 2465/, 2873/ ¹), 2935/ ¹); 5128, 6636 (alle: oorspronk. *ā* en *â*); *ê* blijft voor *r* onaangetast, gaat niet in *a* over, vgl. F. 47 en De Bo 287. — In de afwisseling van *a*, *e* en *ae* voor *r* + cons. heb ik uit de rijmen noch voor I, noch voor II eenigen regel kunnen ontdekken, evenmin als het Nnl. of het Westvl. zich hierin gelijk schijnen te blijven. Alleen kan men in I zekere voorliefde voor de gerekte vormen met *-aert* (en *-are*), in II voor die met *-eert* en de korte met *-art* en *-ert* opmerken. I heeft in het rijm alleen *Reinaert*, *Cuwaert*, maar *Tibeert*, *Grimbeert*, II ook *Reineert*, *Cuweert*, *Tibaert*, *Grimbaert*, zie ben. bij Decl. der eigenn.

ê × ei. I geeft de voorkeur aan *ê*, II *schijnt* daarvoor *ei* in de plaats te stellen; nauwkeuriger scheiding is onmogelijk, noch naar den umlaut, die volgens sommigen (o. a. V. Helten, Klink. en Mkl. 62, Gallée, Noord en Zuid 5. Extranummer, blz. 68) *ê* tot *ei* zou maken, noch naar den volgenden cons. Voor *r*, *h*, *w*, auslautend, en in de praet. der ww. van de *i*-kl. hebben noch I, noch II *ei*. I heeft slechts 8 *ei*-rijmen, II 22 (waaronder 5 uit I overgenomen) + 27 ²). De *ê*-rijmen van I worden door II soms behouden, dikwijls in *ei* veranderd (waar dit laatste althans niet onmogelijk is, zooals bijv. bij een rijm van *ê* op een vreemd woord). Men mag echter m. i. deze *ei*'s niet alle als van den omwerker afkomstig beschouwen: dat verbiedt zijn ontwijfelbare herkomst uit West-Vlaanderen, waar toch stellig in de ME., evenals nog nu, zekere voorliefde voor de *ê* heerschte;

1) Zie Tijdschr. 1. 9, 26. Vgl. nog *warelttere* 2325/.

2) Dat deze in I alle, in II grootendeels voor *d* of *t* voorkomen, ligt toch wel alleen aan het dikwijls voorkomen van woorden als *beide*, *seide*, *leide*, *-reide* enz., zonder dat dit dus iets bewijst voor een invloed der dentalen op de voorafgaande voc.

zeker zijn vele *ei*'s op rekening van den (Hollandschen?) afschrijver te stellen, voor wien, blijkens zijne veranderingen tegen het rijm in (bijv. *gheleide: crede* 149) *ei* het gewone was. Den laatste *alle ei*'s toe te schrijven en den omwerker voor een onvervalschten Westvlaming, die alleen *ê* sprak en schreef, te houden, gaat echter m. i. ook te ver: enkele woorden als *bede* 12834, *scede* 12078, *bereet* 4875, *bescheet* 5302, *dregen*¹⁾ 6377, *geleden* 7299 schijnt hij toch alleen dan met *ê* te gebruiken, wanneer hij daartoe gedwongen wordt door een rijmwoord, dat òf *ê*, òf eene zoodanige *ê*, die nooit *ei* werd, bevatte, òf aan eene vreemde taal ontleend was. Men heeft dus zeker niet het recht alle *ei*'s in *ê* te gaan veranderen; vele *ei*'s zijn m. i. van den omwerker afkomstig; en dit vooral, omdat blijkens Vercoillie, Onze Volkst. 2. 9 en De Bo 286 tegenwoordig de *ê* slechts in enkele streken van West-Vlaanderen met *uitsluiting* van *ei* in gebruik is, terwijl op de meeste plaatsen slechts in vele, lang niet in alle woorden, waar het Nnl. *ei* heeft, *ê* gesproken wordt. In de ME. zal die vermenging, hoewel in mindere mate, toch ook reeds bestaan hebben. Oorspronkelijk had natuurlijk ieder dialect òf in alle gevallen, òf volgens vaste wetten *ê* of *ei*; langzamerhand echter vermengden zich die dialecten meer en meer, of werden althans de afwijkende vormen ook elders bekend: de Oostvlaamsche dichter van I sprak en schreef doorgaans *ê*, maar kende toch reeds in enkele gevallen vormen met *ei*, die òf reeds in zijn dialect waren ingeslopen, òf hem nog vreemd waren, maar in elk geval te stade kwamen in het rijm op woorden, welke alleen *ei*, geen *ê* hadden, bijv. Fransche namen als *Lamfreit*, woorden op *-heit*, enz.; de Westvlaamsche omwerker sprak en schreef anderhalve eeuw later eveneens meestal *ê*, maar, hetzij zijn dialect reeds meer vermengd, hetzij hij meer met vormen uit andere dialecten bekend was, hij gebruikte in ruimere mate dan I woorden met *ei* in het rijm, welke de (Hollandsche?) afschrijver nog aanzienlijk vermeerde. Het aandeel van dich-

1) Kil. noemt *dreeghen* bepaald Vlaamsch i. pl. v. het voor hem gewone *dreeghen*.

ter en afschrijver hier juist te scheiden, is dus vooralsnog ondoenlijk, zoolang althans omtrent het gebruik van *é* of *ei* geene scherpere grenzen zijn getrokken ten opzichte van de plaats waar, en de woorden waarin ze voorkwamen en voorkomen ¹⁾). Waarschijnlijk zal alleen het onderzoek der oorkonden, welke tijd en plaats met zekerheid bekend zijn, daartoe in staat stellen.

$\bar{e} \times \bar{e}$. *vremde* $\times$ *vreemde*, *peelgrijn* $\times$ *pelgrim* (-im blijkens 3635 (: *syn*) van den afschr., ²⁾ ook de *e*?), *menich* $\times$ *mennich* passim, *besem* $\times$ *bessem* 772/778 (vgl. F. 14), *oordeel* $\times$ *oordel* passim (uit 3693 (: *Firapeel*) blijkt dat de omw. althans ook den ouden vollen vorm kent ³⁾). Evenals op dit laatste woord had het accent zeker ook invloed op de wisselvormen in II *leitier* en *lettier* (zie gl. M. en 4748), en op *keytijf* $\times$ *katijf*, al is hier de wisseling in het Ofr. van *chaitif*, *cheitif*, *chétif* en *leitière*, *lettière* wel de eigenlijke oorzaak, eindelijk op *verbi* en *her* (zie bov. blz. 13) in II. Wat van dit alles den afschrijver toekomt, is voorloopig niet uit te maken.

$\bar{e} \times \bar{i}$. Over het geheel heeft I meer *e*, II meer *i*, zoo geregeld *strec* $\times$ *stric*, (zie gl. en 1171/1195, 3888, 6498 (: *ic*)), *selver* $\times$ *silver*, *met* $\times$ *mit*, *mes-* $\times$ *mis-* ⁴⁾, *-nesse* $\times$ *-nisse* ⁵⁾, (o. a. 2584/2606, 3431/3433, 3160/, 5336), alle passim. Verder nog: *ghewes* $\times$ *ghewis* 597/647 (:), maar *e* ook 5053 (: *Aristoteles*); *messen* $\times$ *missen* 2583/ (:), 3946 (:), maar *mes* 4060 (: *ses*); *let* $\times$ *lit* 2847/2837, maar *e* 5188 (: *foret*); (*be*)smette(*n*)

1) De door Verc. t. a. p. gegeven regel, volgens welken tegenwoordig *ei é* wordt voor *d*, *t*, *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, gaat hier althans niet op. Vgl. F. 26. *Ei* schijnt in I en II nooit in *é* over te gaan in vreemde woorden, voor vocalen, in *seide*, *leide*, *gheseit* enz. (dus uit *-ege-*), en in *-heit* (nom.). De 3 *ei*-rijmen in I, die hierbuiten vallen, zijn 879/, 1097/, 1181/. De door De Bo t. a. p. gegeven voorbeelden van *é* voor *ei* zijn meestal ook in de ME. met *é* gebruikelijk.

2) Vgl. Ojb. 196 over *Isegrim*, en Kluge, Nomin. stammbildl. X.

3) Zie verder ben. blz. 34, over *Hatenet(e)* zie ben. bij Decl.

4) Kil.: Flandri dicunt *mes-*, Brabantii et alii *mis-*; De Bo 698 geeft als Wvl. *mes-* op.

5) *dies: is* /3403 kan *des: es* of *dis: is* zijn (F. 224), over *bem*; *best*, *es* zie verder bij Conj.

4393 (: *wette*), 5574, 5646 (: *vet*), (*be*)*smitte*(*n*) 4128, 5576 (: *twitte*); *gif* (imper. v. *geven*) 5672. Vooral voor *-cht* wisselen *e* en *i*, een enkele maal in I, maar dikwijls in II 303/331, 1641/1655, 2863/2853, /63, /3320, /3363, /3433, 5524, 6447, 6551, 6701, 7711, 7789 (alle:) ¹⁾. Men kan dus niet zeggen, dat I nooit *i*, II nooit *e* heeft; zeker kende II althans ook *e*, en zijn vele *i*'s weer van den afschrijver; van een Westvlaming kan men dan ook eene neiging tot *e* verwachten, zie De Bo 288, waaruit echter blijkt, dat het Westvlaamsch nu althans tegenover Nnl. *i* wel in vele gevallen, doch volstrekt niet uitsluitend *e* heeft. Zie nog *peck* 6538 (:), *lecken* 4129 (:) 5692, 5699, in overeenstemming met De Bo. *Wellecoom*, dat II voor *willecome* in de plaats stelt (o. a. 629/587, 1073/1097, 3277/3291, 6560/), zal wel van den afschrijver zijn; het is, gelijk bekend, een latere, door volksetymologie (naar Fr. *bienvenu*) ontstane vorm, dien het Wvl. nog heden niet kent (De Bo t. a. p.). *ligghen* $\times$ *legghen*, zie gl. en 536/560, 839/877, 871/895, 2898/2886, 5710, 6501, 7113, 7118, 7419, het laatste wordt door 5992 (: *segghen*) toch wel voor II bewezen (of een onzuiver rijm?) ²⁾.

Voor *n* is omgekeerd de overgang van *e* tot *i* juist in het Wvl. gewoon (zie De Bo t. a. p.), zoodat *brengen*, hoewel niet identiek met het oude st. **bringan*, maar uit **brangjan* (zie Fr., Etym. Wdb.), daar toch met *i* luidt, en men dit laatste ook wel voor II zal mogen aannemen: *bringhen* wordt dan ook door II meestal bewaard, bijv. 432/460, 663/715, 3065/3057, en verder 3560, 4613, 7643 (alle:); *brengen*, dat in II overal elders te lezen staat ³⁾, is dus vermoedelijk van den afschrijver.

1) Te onrechte beweert F. 71, dat voor *-cht i* niet of zelden voorkomt, o. a. nooit in *richten* en *slichten*; zie bijv. *richten* 7789, *slichten* /3320.

2) De verwarring tusschen die twee ww. is dus reeds oud; van onze tegenwoordige (Hollandsche) dooreenhaspeling ook van *lay* en *lei*, *gelegen* en *gelegd* is evenwel in de ME., zoover ik weet, nog geen sprake; wel is het ontstaan daarvan te zoeken in de toen reeds gewone verwarring der infin., ontstaan, behalve door de gewone wisseling tusschen *e* en *i*, doordat en *ligghen* en *legghen* beide den bijvorm *legghen* hadden (F. 103, 118).

3) Rijmen als 6107 (: *veughen*), 7001 (: *ghehvinghen*) bewijzen natuurlijk niets: beide

Evenzoo zal het wel zijn met *ghedenken*, *blencte*, en de praet. *heng*, *vang*, enz. (zie ben. bij Conj. en gl. M.): ook II zal hier *i* hebben gesproken en geschreven.

Voor *m* is *i* in het Vla. minder gewoon (F. 71, De Bo 288); II heeft wel *timmerman*, *climmen*, *bin* (I steeds *e*), maar alleen *e* wordt door het rijm bevestigd: *clemmen* 7688, *bem* (zie ben. bij Conj.). Vgl. F. 74, anm.

ee × **ie**. -*eren* en -*ieren* in den infin. v. ww. in I en II naast elkaar: -*eren*, zie hierboven, blz. 8; -*ieren* 849/, 4043, 4193, 5497, 5641 (alle: zich zelf); het verschil berust op de uitgangen -*er* en -*ier* in de verschillende Fransche dialecten, waaruit werd overgenomen (F. 125). *veertich* staat 5209, 7725, volgens F. 82, 240 een jongere (Holl.) vorm, die 1674/ dan ook door *viertich* zal moeten worden vervangen (a heeft: XL).

ei × **e** voor **n**. I heeft nooit, II telkens *ei* in *einde*, *scheinde*, *seinde*, *weinde*, *weintelde*, *heinc*, *meinken*, *veinster* alle iplv. *e*; daarentegen dikwijls *peinsen* × *pensen*, *veinsen* × *vensen*. Het rijm bewijst hier niets (maar kon ook nauwelijks iets bewijzen); de oorzaak van het verschil bij *peinsen* en *veinsen* is mij onbekend.

ij iplv. **i** voor **n** + cons. (*kijnder*, *wijnter*, *aermijnc*, *scijncken*, enz.) is in *a* zeer gewoon, ook in *b*, althans voor dentalen; daar echter *b* tusschen *ij* en *y* bijna geen onderscheid maakt, en het laatste voor *i* en voor *ij* gebruikt, is de bedoeling onzeker. Bewijzende rijmen (trouwens niet talrijk, maar bijv.: *schijnt*) komen niet voor ¹⁾; *ij* zal wel van de beide afschrijvers zijn (zie F. 61, anm. 2). Bekend is deze uitspraak (als *in*) o. a. nog in het Wvl. (De Bo 457), en, tot Nnl. *ijn* gediphthongeed, te Gouda en in het Amsterdamsch der zeventiende eeuwse kluchten (nog *in* of reeds *ijn*?). Dezelfde uitzondering, die De Bo stelt (als

rijmwoorden kunnen *en* of *in* hebben; een rijmbewijs is hier dan ook zo goed als onmogelijk.

1) Of begon oorspr. *í* reeds in den diphthong *ij* over te gaan, en was ook daarom een rijm onmogelijk? Over den tijd en de plaats van den overgang van *í* in *ij* is, zoover ik weet, nog zeer weinig bekend.

d of *t* persoonsuitgang is, dus bij ww. op -innen) vindt men ook hier: nooit *hi wijnt* voor *hi win-t*.

e, i $\times$ **u**. *lettel* $\times$ *luttel*, (n)emmer(meer) $\times$ (n)ummer(meer), *spel* $\times$ *spul* (6750, 7700), *selver* $\times$ *sulver* (5487, 5637), *sitten* $\times$ *sutten* 144/152, *vullen* (i) 3965, alles onbewezen; omgekeerd *u* $\times$ *i*: *lust* $\times$ *list* (*u* blijkens 2397/, 2623/2637 (: van den afschrijver), *busant* $\times$ *bisant* 1149/1173; *u* is echter in II bewezen in *lucht* ¹⁾ (i) 7553 (: *ducht*) (*e* 1641/1665 (:), *i* 6818), en is hier Wvl. (De Bo 651). Over *heden* $\times$ *huden* zie ben., blz. 25.

i $\times$ **ij**. *adversarijs*: *waer is* 4653, omgekeerd *wijs*: *Paris* 5553. -*ijs* uit -*ius* is oorspronkelijk natuurlijk lang geweest, maar is toch blijkbaar, ten gevolge der toonloosheid, reeds in het Mnl. ook tot -*is* verkort; *Paris* kon als vreemde naam zoo wel met *ī* als met *i* worden uitgesproken (vgl. Franck, Inl. op Alex. LXXIX); beide rijmen zijn dus zeker zuiver (vgl. nog *perdidit*: *quit* /269. -*lijc* $\times$ -*lic* zeer dikwijls (ook in I -*lic* bijv. 3030/); het rijm kan hier natuurlijk niets bewijzen, dáár staat natuurlijk altijd -*lijc*, bijv. 6347 (of moet men lezen: *slic*: -*lic*, zie ben. bij Decl.). -*ijn* in I meestal -*in*, in II -*en*: *eighin*, *maerghin*, *guldin* $\times$ *eigen*, enz. — De swarabhakti-klinker wordt in II na *l* (niet na *r*) vaak geschreven: *ellic*, *alsulllic* (4704), *bellichdi* (/3231), alle welke vormen in I niet voorkomen.

ie $\times$ **ie**. Deze beide klanken (*ie* tweeklank, *ie* tweelettergrep *ī* + *e*) werden in het oudere Mnl. altijd duidelijk onderscheiden, en rijmden dus ook niet (zie F. 5, Taalk. Bijdr. 2. 161, Inl. op Alex. LXVII). Toch komt in I één dergelijk rijm voor *ghelijet*: *verriet* 3425/, in II twee *tij(e)t*: *niet* 5221, *vijftien*: *surgijen* 7619 ²⁾. Bewijzen deze rijmen nu, dat *ie* en *ie* niet meer, of niet meer zoo scherp onderscheiden werden? Ik zou het niet durven beweren: immers alle overige rijmen op *ie* of *ie* zijn volkomen zuiver; Franck wil het eenige rijm in I ³⁾

1) Volgens bp; M. naar *e* en tegen het rijm: *licht*.

2) *die* (femur): *bie* (apis) 6987 is zuiver *ie*: *ie*, zie F., Inl. op Alex. LXX.

3) Wederom aan het *einde* van I (vgl. boven blz. 13, noot 4)!

dan ook emendeeren in *beghiet*: *verriet* (zie Ojb. 94). De spelling van *a* is over het geheel zuiver: er is zelfs een streven merkbaar om *ie* altijd door *ije* uit te drukken, en de klanken zoo te onderscheiden. In *b* daarentegen is de spelling deerlijk in de war: *ie* en *ie* worden wel doorgaans als *ie* geschreven, maar ook zeer dikwijls *i* en *y* (beide hier wel den klank *i* voorstellende), bijv. 1° *y* voor *ie*: auslautend *leckerny* |2110, *verradery* 4825, *hoverdy* 7683, *perty* 5368, *vry*: *verty* |2587, *ty* 6740, ook voor cons.: *lyt* |3427, 5097, 7161 (*b*) (dit kan echter werkelijke syncope der *e* zijn, zie F. 21. 1); 2° *i*, *y* voor *ie*: *oly* 6806, *syleny*: *audiency* |2233, *fallaci*: *saluaci* 4345, *absoluci*: *persecuci* 4521, *exsecuci*: *absoluci* 4539, *histori* 5634, 5640, 7793, *spaci*: *informaci* 6399, *contrari* 6641, 6706, *regnaci* 7519 (*b*), *offici* 7588 (*b*) ¹⁾, en ook voor cons.: *kreygiren* |53 *cytiren*: *pleytiren* 4537, *ygelic* |1655 *a*, *relyff* 4465, *nyt* 5222, *hyr* 6767, 6768, *syt* 6768, *nywe* |614, 4059, 6991, *nywelic* 6907, *vernywet* 7331 (*b*; *c*: *verniet*). Hs. *c* is hier, zooals dikwijls, meer behoudend dan *b*. Hieruit blijkt ten eerste dat de afschrijver van *b* *ie* reeds min of meer als *i* uitsprak, wat ook natuurlijk aan onze Nnl. uitspraak *lekkernij* enz. moet zijn voorafgegaan; ten tweede dat ook *ie* voor hem reeds min of meer tot *i* was geworden, dus reeds nagenoeg met *ie* samenviel: in het eene geval werd de *e*, die eigenlijk in de volgende syllabe stond, geapocopeerd (of gesyncopeerd), in het andere smolt de naslag van den diphthong allengs weg, zoodat het (voor ons gehoor ook zeer geringe) verschil tusschen tweelettergrepig *ie* en diphthong *ie* verdween. In het Wvla. schijnen *beide* dan ook tot een soort van tweeklank geworden te zijn, duidelijk onderscheiden van de *i* (= Nl. *ij*); in onbeklemtoonde lettergrepen aan het einde der woorden schijnt echter *ie* ook wel, evenals bij ons,

1) In de verbogen *nv.* werden deze woorden met *ie* later natuurlijk tweelettergrepig, evenals die met *ie* het reeds vroeger waren: achter *i* (uit *ie*) plaatste men den uitgang met *e* er voor, om dien duidelijk te doen hooren: *olē-en*, *driē-en*, iplv. het vroegere éénlettergrepige, maar diphthongische *olien*, *drien*, enz., zie F. 40 169, *Inl.* op Alex. LXIX, en vgl. Hd. *seien* voor *sein*.

als *i* te worden uitgesproken (*leli* enz.), zie De Bo 451). In het Nnl. daarentegen is *ie* tot *ij* (gespr. *ei*), *ie* tot *i* (geschr. *ie*) geworden ¹⁾. — Dit alles geldt echter slechts voor den *afschrijver van b*. De dichter van I heeft hoogstwaarschijnlijk een in zijn tijd stellig onzuiver rijm als *ie : ie* niet gebruikt, zoodat het eenige voorkomende geval vermoedelijk corrupt is; voor den dichter

1) Zijn woorden als *poezij*, *koffij*, *muzijk* ooit met *ij* (= *ei*) uitgesproken? Vanwaar dan onze tegenwoordige uitspraak met *ie* (d. i. *i*)? Of is deze spelling *ij* alleen een overblijfsel uit den tijd, toen men met *ij* nog *i* bedoelde, welke spelling men, vooral in en om 't rijm, behouden heeft, toen de *i* in deze woorden niet tot *ij* overging, en van welke verouderde spelling de uitspraak met *ij* dan weder een pedante navolging is geweest? En *waarom* hebben dan *poezij* enz. niet, evenals *heerschappij*, *hoovaardij*, enz. hun *i* (uit Lat. *-ia*, Fr. *-ie*) tot *ij* gediphthongeed? Vermoedelijk zijn derg. bastaardwoorden achtereenvolgens uitgesproken met *ie*, *i*, *ij*, dus evenals de Nederl. woorden met dezen bastaarduitgang, en heeft men in lateren tijd, terwijl de laatstgenoemde woorden aldus bleven, de vreemde woorden *opnieuw* uit het Fransch (of Latijn) overgenomen, of juister gezegd, zich den vreemden oorsprong en de oorspronkelijke uitspraak dier woorden (met *i*) herinnerd, wat men nu, evenals in het Fransch en in het Nederl., door *ie* voorstelde. Vandaar de verschillende uitspraak van oorspronkelijk denzelfden uitgang; *poezij* is dus de oude regelmatige ontwikkeling, heeft vroeger op de werkelijke uitspraak berust, en is later door dichters behouden, *poezie* berust op nieuwe ontleening; vgl. Nl. *kopij* naast *kopie*, Hd. *melodei* en verouderd *poesei*, *fantasei*, *paradeis* naast de nieuwere vormen dier woorden met *ie* (zie Kluge i. v.). Waarschijnlijk zijn dus ook de woorden op *-iek* en *-iet* vroeger werkelijk met *ij* uitgesproken, en later opnieuw ontleend; in het Wvl. worden zij nog heden duidelijk met *i*, niet met *ie* uitgesproken (De Bo 451). In woorden als *koffij*, waar de laatste lettergreep onbeklemtoond was, zal de uitspraak wel altijd *i* geweest zijn (evenals in Vla. *leli*, enz.) en de spelling *ij* naar analogie van *poezij* en dgl. zijn ingevoerd in een tijd, toen men tusssen de *ij* en *i* in deze woorden weifelde, en dus met *ij* ook wel eens de uitspraak *i(e)* voorstelde. — Hoe komt het Vlaamsch-Brabantsch aan *drij*, naast Mnl. en ook Wvl. *drie*? (Kil. heeft *drij*, *drije*, ook Vondel (V. Helten, V.'s taal § 24); of het Mnl. het kende, weet ik niet: de hss. hebben meestal III, zoo ook in I, bijv. 1905/, 2738/, 2805/, 2812/, waar M. *dri* heeft, maar zie 2001/: *ie*). Is *drie* tot *dri* en dit tot *drij* geworden langs phonetischen weg? Of beantwoordt *drij* aan Got. *þreis*, Ags. *þrī*, Ohd. *drī* *), Nhd. *drei* voor mann. en vrouw., terwijl ons *drie* oorspronkelijk eigenlijk alleen onzijdig was, en beide later voor alle geslachten gebruikt zijn? Dan moet *drī* reeds oud zijn en ook in 't Mnl. voorkomen.

*) Vgl. Braune, Ahd. gr. § 270 c, waar voor 't latere Ohd. ook *drie* (masc.) wordt opgegeven, maar *driu* alleen voor het neutr.

van II bewijzen de twee rijmen ten hoogste toenadering in de uitspraak, of het zijn onzuivere rijmen, zooals hij zich er meer veroorlooft.

ie $\times$ **u(u)**. Zie F. 78, ZfdA. 24. 359, De Bo 1201. I heeft voor Ogerm. *io* en *iu* altijd *ie* ¹⁾, II behoudt dit meestal, maar heeft *schijnbaar* daarnaast vaak *u*, zoo *vuer* 5370, 5476, *duer* (carus) 4876, 5431, *vluyts* (vlies) 5576, *suucte* 4355 (:), 5949, 6009, *ruken* 5463, 5466, *Rukenauwe* passim, *dietsc* $\times$ *duutsc* 5/9, 1457/1499, 4037, *dieden* $\times$ *duden* 1444/, 3184/3208, /2974, *liede* $\times$ *lude* passim, *huden* 6129, 6133 ¹⁾; *schijnbaar* — want bewezen worden deze *u*'s niet: integendeel, in het rijm komt alleen *ie* voor, nooit *u*: *vier* 1241/1265, 3621, 6513, *diere* 5461, *bestier* 5712, *bedieden* 4492, *liede* 2189/2209, 3257/3271, /879, 4785, 4892, 5569, 7439, 7774, *stiet* 7473 ²⁾ (alle:), *heden* zie boven blz. 9. De omwerker toont zich hier dus een goed Vlaming, de *u*'s zijn klaarblijkelijk van den (Hollandschen?) afschrijver. Het eenige rijm, dat hiertegen zou kunnen worden aangevoerd, *suuct*: *cruuc* 4355 is zeker corrupt, en bewijst dus niets hiertegen ³⁾. *Rukenauwe* zou dus in *Riekenauwe* ver-

1) *lubaert* 3398/ is zeker een knoeivorm voor *lupaert* (naar *liebaert*): beide woorden zijn blijkbaar telkens, wat voc. en cons. betreft, verward (oorspronkelijk zijn beide één, zie gloss. Esop. i. v.).

2) Zie Ojb. 105; Kil. geeft *stuyt* als *Holl.* op.

3) De beteekenis dezer regels, zooals ze in b voorkomen, zou op zich zelf wel te verklaren zijn: „sterven zonder ziekte”, is, naar Prof. Franck mij verzekert, eene spreekwoordelijke uitdrukking geweest voor „gehangen worden”, zie ook M., Anm., waar hetzelfde spreekwoord in het Hd. wordt aangewezen (in Hor. Belg. IX vond ik het niet, en Suringar noch Harrebomée stonden mij ten dienste); het zou dus een nieuw bewijs zijn van des omwerkers neiging om spreekwoorden in te lasschen (zie M., Einl. L en Ojb. 120, 189). Desniettemin is de plaats stellig niet in orde: immers het rijm is geheel onzuiver, zoowel wat de consonant als wat de vocaal betreft. De door Mart., blz. 436 zijner uitgave, opgesomde gevallen van consonantisch onzuiver rijm kunnen bijna alle gemakkelijk verbeterd worden, en zoo zou men ook hier door te lezen: *suke*: *cruke* een schijnbaar volkomen, althans consonantisch zuiver rijm verkrijgen. Kil. nu kent 1° *suke* vetus Sax., Sicamb., 2° *suecke* en 3° *suke* beide Sax., Sicamb., en 4° *suckte*, *suycchte* Holl.; doch de gewone (Brab.) vorm is voor hem blijkbaar *sieckte*, dat nu ook bij De Bo en Schuerm. alleen wordt opgegeven. In den Vlaamschen R. II heeft men dus het recht, noch

doopt moeten worden. Het is zeker zonderling, dat de laatste vorm noch in II, noch in een der latere bewerkingen (p, r, Caxton's vertaling) ooit voorkomt, ofschoon de etymologie van den naam den Nedersaksischen vertaler althans nog wel duidelijk geweest zal zijn, maar juist hierom is het toch ook weer zeer verklaarbaar, dat de Hollandsche afschrijver de be-

suucht(e), noch ook *suke* te verwachten, maar *sieete*, welke vorm dan ook werkelijk 5388, 5391 voorkomt en 7622 (:) bewezen wordt. Men zou dus moeten aannemen, dat, evenals Maerl. reeds bij uitzondering in het rijm wel eens *u* gebruikt, waar zijn dialect eigenlijk *ie* eischt (Inl. op Alex. LXXXIV), ook de omwerker ter wille der beide spreekwoorden, welke hij te pas wilde brengen, hier in het rijm op het onveranderbare *cruke* dezen hem eigenlijk vreemden vorm zou gebezigd hebben. Doch er is een woord, dat, ook in het Vlaamsch, een zuiver rijm geeft, en op allereenvoudigste manier te herstellen is, nl. *stuuc* (o. a. Van der sielen ende van den lichame 301, zie verder Kil. en De Bo). Dit woord wordt Esop. 36. 19—20 juist in hetzelfde spreekwoord, dat hier volgt, gebruikt: *So langhe stuuct men ende steect | Den stoep (kruik) te watre, dat hi breect*. Het is mogelijk, dat de overeenkomst toevallig is, doch vooral wanneer men denkt aan de verwantschap, die er elders tusschen den Esopet en Reinaert II bestaat (zie M., Einl. XLIV, Ojb. 153—5, en vgl. verder nog 4858—5038 met Es. X), dringt de gedachte zich op, dat het znw. *stuuc* of het ww. *stuken* hier op de eene of andere wijze bij het *tweede* spreekwoord behoort, hetzij men bijv. in 4355 na *sterven* eene punt plaatst en bij *sonder stuuc(-ke)* een nieuwen (trouwens gewrongen) zin laat beginnen, hetzij men eene lacune aanneemt, waardoor *stuuc* of *stuken* op eene verkeerde plaats en in een verkeerd verband is gekomen. Prof. Verdam, dien ik over deze plaats raadpleegde, geloofde met mij dat niet *suucht*, maar *stuuc* de ware lezing is, doch opperde aangaande de beteekenis daarvan eene andere gissing, die m. i. zeer de aandacht verdient. Hij meent, dat *sonder stuuc* („zonder stoot”) in het Mnl. de beteekenis kan gekregen hebben van ons „zonder slag of stoot”, d. i. zonder dat men eenige moeite behoeft te doen”, „met het meeste gemak”, wat hier òf ironisch door Nobel tegenover R. kan zijn gebruikt, òf wellicht in de beteekenis kan zijn overgegaan van „weldra”, „binnen korten tijd”; zoo krijgt men eene uitdrukking, gelijk men naar de lezing van p: *sonder langhe marren*, en die der Engelsche vertaling van p door Caxton (herdruk van E. Arber. Lond. 1878): *without longe taryeng*, zou verwachten (h en r baten niets). Bewezen is deze beteekenis van *sonder stuuc(-ke, -ken)* nog wel niet, maar zij ware geenszins onverklaarbaar, en zou hier in het verband goed passen; in elk geval heeft p dus waarschijnlijk iets dergelijks gelezen en in proza vertaald. Wellicht ook is de plaats op andere (minder eenvoudige) wijze te verbeteren (ook *sonder huken* „zonder veel geschreeuw” zou misschien mogelijk zijn, vgl. Rijmb. 32202); maar in elk geval is de plaats, zooals bM. haar geven, niet in orde, en allerminst een bewijs van eene onvlaamsche „bij den omwerker.

teekenis nog zeer goed gevoelde, en dus steeds den voor hem gewonen vorm met *u* in de plaats van den Vlaamschen met *ie* ¹⁾ heeft gesteld. Het rijm bewijst hier natuurlijk voor noch tegen. In nauw verband hiermede staat:

ör : ûr (ör rijmende op Ogerm. of Rom. *û* voor *r*, in het Wvl. uitgesproken *eur* (ör), zie F. 37, 47, ZfdA. 24. 359) komt in I nooit voor, in II vindt men *verhueren* : *verbueren* 4245, *aventueren* : *gebueren* (accidere) 6169 ²⁾. Ofschoon F. 47 deze uitspraak van *ûr* als *ör* ook bij niet-Westvlamingen vindt, zoo staven deze rijmen hier toch zeker, in verband met de overige eigenaardigheden, mede de Westvlaamsche herkomst van II. Men zal dus nu ook *gebueren* (vicini) : *aventueren* /3188, *dueren* : *trueren* ³⁾ 4513, *asuere* : *aventuere* 5499, *dueren* : *aventueren* 7105, en *dueren* 7091, *bueren* 6019, enz., als *eu* (ö) moeten opvatten en uitspreken, al kunnen zij op zich zelf niets bewijzen, en door een niet-Westvlaming even goed als *ü* : *ü* uitgesproken zijn.

u × i. Dezen umlaut van *ü* tot *ï* (F. 35) kent I in sommige gevallen, maar vooral in II komt *i* vaak voor: *ric* 3572 (:), maar *rugghe* 1742/1743 (:), 2851/2841; *putte* 2704/2714, /2749, 6417, *putte* × *pit* 2604/2616, 2607/2619, *Kriekenputte* 2671/, × *-pit* 2598/2600 (:) (blijkbaar juist hierom veranderd), 2636/2648, 2663/2675, *-pit* nog 2580/2602, /3167, 3723 (alle 3:), dus ook in I, *oghenpit* 7139, 7348 (beide:); *stic* /1113, /2034,

1) De Bo 936 zegt uitdrukkelijk, dat *ru(i)ken* in W.-Vl. „niet gekend” is; Kil. 543 noemt het evenzoo *Holl. Sic.*; Vlaamsch is *ruken* dus zeker nu evenmin als ooit vroeger.

2) *telyuren* 5707 (: *gebueren*), uit Ofra. *tailloir*, *taillëor*, heeft in het Mnl. zeker *ö* gehad, het rijm is dus *ö* : *ö*.

3) Dit woord had blijkens Mhd. *trûren*, Nhd. *trauern* oorspr. *û*, dus Mnl. *ü*, Wvl. *ö*, welke laatste uitspraak in dit woord ook in het Nnl. is doorgedrongen (F. t. a. p. 361 noot). Het Nbr. zegt nog: *trûren* (Onze Volkst. I 167). Volgens Kluge is het wellicht uit het Hd. overgenomen (Ags. *dréorig* zou nl. *d* doen verwachten), dus Mhd.-Wvl.-Nnl.(?) Of kan de *eu* hier eenvoudig een umlaut van *ö* (uit Ogerm. *ü*) zijn, zoodat men naast Mhd. *trûren* voor het Mnl. een *troren*, *treuren* (uit **trûr(i)en*), mag aannemen (vgl. ben. blz. 29, noot 3)?

4357, 6309, 6675, 7254 (in II alle:), *stuc* /1472, 4879, 5126, 6601, 6933; *dinne* /3143 (:), *dun* 5469. Bewezen is dus voor I *rugghe*, *putte* en *pit*, voor II *ric* (en *rugghe*?), *pit* (*putte* bepaald vermeden), *stic*, *dinne*: II is hier dus meer uitsluitend dan I, en de vormen met *u* in II zullen weder van den afschrijver zijn ¹⁾. Blijkens De Bo 1201 is de *i* Wvl., al schijnt zij ook elders voor te komen, en al is *u* in vele woorden daarnaast gebruikelijk (onder de hier besproken woorden noemt hij alleen *stic* als bij uitsluiting geldende; *dun*, *put*, *rug* komen ook in 't Wvl. naast *din* enz. voor). — Eenigszins in strijd hiermede schijnt *dinken* × *dunken* *passim*; daar het echter nooit in het rijm voorkomt (ofschoon toch rijmen op *dinken* niet moeilijk waren), is eene beslissing hier onmogelijk ²⁾.

Over *ghehidet* × *ghehuut* 2596/2608 (:) zie men M., Anm.; F. 39, anm. 1; Van Helten, Tijdschr. 5. 260.

u : uu. Over *spiritus* : *hurus* 1541/, *dominus* : *hurus* 2063/ (II heeft op beide plaatsen iets anders), zie het boven, blz. 22, over *i* : *ij* gezegde en het daar aangehaalde; *Menelaus* : *Venus* 5557 kan *ū* of *u* zijn. Zijn *Duwa* (Douai) /2648 (:) en *Coewaert* (iplv. *u*) 158/, 164/ een bewijs, dat *u* voor *w* in sommige gevallen nog als Nnl. *oe*, Hd. *u* werd uitgesproken (vgl. F. 66. 2), en de voorstelling van dezen klank dus niet vaststond? Fr. *co(u)ard* pleit voor deze uitspraak van den naam ³⁾.

ō : ô. De volgende tabel geeft hiervan een overzicht:

1) Het tweemaal *behouden* van *rugghe* (eens :) kan niet als bewijs daartegen gelden. Opgemerkt dient echter, dat rijmen op de vormen met *u* weinig talrijk waren, terwijl *ic* en *dit* voor *stic* en *pit* waren, wat *Spanje* en *Oranje* zoo lang voor elkaar geweest zijn: volkomen zekerheid heeft men hier dus niet.

2) Noch De Bo 1201, noch Vereouillie, Onze Volkst. 2. 9, geven *dinken* op onder de voorbeelden van *i* voor *u*, zoodat het bijna niet-Wvl. zou schijnen, indien Vere., t. a. p. 37, niet opgaf: *dinken* (= denken en *dunken*). Dat het in 't rijm niet voorkomt, is wellicht het gevolg der weinig beklemtoonde plaats, die het in den zin meestal heeft.

3) *raeu* : *calu* 7493 (b; cM.: *ro(e) : also*) is zeker niets anders dan een soort van „eye-rime” van den afschrijver, nadat *raeu* eenmaal verkeerd geschreven was.

A. ox. ¹⁾	I	(Omwerking) II	(Vervolg)
$\bar{o}x : \bar{o}x$	45	43	42
$\hat{o}x : \hat{o}x$	54	56	78
ox in vreem- de woorden: { $\bar{o}x$ — $\hat{o}x$ 5 (incl. 2: zich zelf) 4 (1787/, 2343/, 2659/, 2969/)	— 5 (incl. 2: zich zelf) 4 (1787/, 2343/, 2659/, 2969/)	— 9 (incl. 3: zich zelf) 5	2 (4033, 7701) 10 (incl. 3: zich zelf) 35
$\bar{o}x : \hat{o}x$			
B. or.			
$\bar{o}r : \bar{o}r$	18	7	26
$\hat{o}r : \hat{o}r$	4	3	—
$-\bar{o}rt, -de : \bar{o}rt, -de$	5	6	9
$-\hat{o}rt, -de : \hat{o}rt, -de$	—	—	—
or in vreem- de woorden: { $\bar{o}r$ — $\hat{o}r$ 1 (945/)	— 1 (945/) 5 (311/, 1323/, 1629/, 2047/, 2793/)	1 (/2959 : zich zelf) 7	2 (3883, 4507) — 21
$\bar{o}r : \hat{o}r$			
$-\bar{o}rt, -de : \hat{o}rt, -de$	10	13	11

Eenige opmerkingen over enkele woorden met twijfelachtige *o*'s mogen aan de uitkomsten van dit onderzoek voorafgaan.

De *o* van *knopen* 2027/ heb ik als $\hat{o}$ beschouwd, overeenkomstig Md. *knäufen* uit **knaupjan*, al is een **knupôn* niet ondenkbaar (Hd. *knüpfen* wijst op **knupjan*, zie Kluge, ons *knop(p)* wijst dus nog niet direct op een **knōpen*). — Evenzoo *cloot* /823 met $\hat{o}$, zie Kluge, De Bo, Schuerm.: *kloot* en *klot(t)* stonden naast elkaar²⁾; *klote* ($\bar{o}$) bij De Bo = *krote* is toch wel alleen uit het laatste woord ontstaan door verwarring met *kloot*. Onze nieuwe spelling heeft ook, hoewel aarzelend, in beide woorden scherplange *oo* aangenomen (zie Grondbeg. der Ned. spell. § 80 b, c.). — *cronen* /2021, 6189 met $\hat{o}$, vgl. Franck, ZfdA. 24. 365. Nnl. *kreunen* moet $\hat{o}$ f op een stam met zwakken vocaaltrap **krūni-* (naast **kraunjan*) berusten³⁾, $\hat{o}$ f op ontle-

1) Zie de verkortingen, hierboven, blz. 8, gebruikt.

2) En ook *kloet* (zie M. gl. en Anm., en Ojb. 37) met schijnbaar zeer afwijkende betekenis. Wanneer men echter Van Dale, Schuerm., De Bo, Kil. vergelijkt, ziet men, dat de oorspr. bet. ook van dit woord wel „klomp, rond voorwerp” zal zijn geweest, en later „hasta... inferiore parte obtusa et globo munita” (Kil.), wat in I werkelijk de betekenis schijnt te zijn. Etymologisch moet het woord echter van *kloot* gescheiden worden (zie Franck, Etym. Wdb. i. v.).

3) Vgl. eene dergelijke wisseling in Mnl. *stūnen* naast Nnl. *steunen* uit **stūni-* (F. t. a. p., Aant. op Alex. 397). — Kil. verwijst bij *kreunen* en *kronen* ook naar *groonen*, *gronen*, waar hij *Ang. grone* vergelijkt. Dit Eng. *to groan* (Ags. *grānian*,

ning uit een dialect, waar ook δ (uit *au*) »umlautet» tot *eu* (zoals *bleu* uit *bloode*, *sneu*, (wat slecht uitvalt, tegenvalt) uit *snoode* en derg.). — *door*, *dore* (stultus) met δ : ofschoon Verd. 2. 291 ook van een »ongerechten vorm» spreekt (te recht?), en vele der door Franck, Etym. Wdb. i. v. *duizelen*, genoemde woorden »den klanktrap *ü*» hebben, wijst toch het allernaast verwante Mhd. *tôre* duidelijk op δ . — *pote* (*poot*?) 6088, 7025, 7125 met δ , volgens onze hedendaagsche spelling, ofschoon ik daarvoor geen anderen grond weet, dan de traditie; uit Kluge blijkt dienaangaande ook niets. — *cote* (*coot*) 6087, in strijd met onze spelling, met $\bar{o}$, op grond van Franck, Etym. Wdb. i. v. — *hoden* 7337 met $\bar{o}$: Kluge neemt voor het Hd. aarzelend δ , maar voor het Mnl. $\bar{o}$ aan, en Prof. Franck verzekert mij, dat de uitspraak in Duitse dialecten nog op $\bar{o}$ wijst; ten overvloede schrijft Kil. *hoden*. — *Aelcrote* 5205 met $\bar{o}$: het tweede deel van het woord staat zeker wel in verband met *krot* (lutum), zie Kil., Schuerm., De Bo, (5200 heeft b: *Aelcrotte*). — *crode* /1911 met $\bar{o}$, in de meening, dat het toch wel met *cruden*, Nnl. *kruien* zal samenhangen. Zeer helder is het woord en de regel, waarin het voorkomt, mij echter nog niet. — *altoos* /2958, 7208, 7251 met $\bar{o}$, als zijnde samengetrokken uit *altôghes*.

Gewoonlijk wordt $\bar{o}:\delta$ als een door alle dichters gebruikt rijm beschouwd (F. 13, Inl. op Alex. LXXXVIII): het verschil in uitspraak zou dus of geheel verdwenen, of althans zoo gering geworden zijn, dat zelfs nauwkeurige dichters als Maerlant, die nooit of zelden $\bar{e}:\acute{e}$ rijmen, toch in $\bar{o}:\delta$ geenerlei bezwaar zagen (behalve voor *m*, zie t. a. p. en F. 44). Toch maken de hedendaagsche dialecten nog wel degelijk en duidelijk onderscheid, zoo bijv. het Wvl., het Noordbrab., het Gron. (vgl. De Bo 755, Onze Volkst. 1. 165, 2. 11, 59, en Kil.). Het schijnt echter, dat de dialecten ten opzichte der twee soorten van *o* reeds vroeg het spoor zijn bijster geraakt, en de op de etymologie berustende onderscheidingen hebben vervangen door andere, bijv. naar gelang van de volgende cons.: vooral *r* en *m*

Hd. en *Ned. *greinen*) kan toch niet op de eene of andere wijze met *kreunen* in verband staan? Zie over *kreunen* nog Kluyver, Kil. 137.

1) Het eerste lid zal wel *aal* »gier» zijn, zie Ned. Wdb. en De Bo, en vgl. de andere even zindelijke namen van Rukenaue's maagschap, o. a. *Panthe-crote* (M., Elnl. XI).

hebben naar 't schijnt grooten invloed gehad, terwijl verder de nog min of meer diphthongische uitspraak der *oe* in sommige streken ook wellicht mede in het spel is geweest. Ten gevolge van een en ander is de eenparigheid ten opzichte van de $\bar{o}$ en $\acute{o}$ tegenwoordig ook lang niet zoo groot als bij de $\bar{e}$ en $\acute{e}$ (vgl. Taalk. Bijdr. 2, 289, Kluyver, Kil. 129). Maar het is ons hier niet te doen om de geheele geschiedenis der verschillende *o*'s in het Mnl. en in de tegenwoordige dialecten: ik wilde alleen aantoonen, dat I hier alweder nauwgezetter dichter (rijmer) blijkt dan wellicht een zijner Mnl. kunstbroeders.

Vooreerst rijmt *o* in vreemde woorden in I en in II voor andere cons. dan *r*, op twee gevallen na, altijd op $\acute{o}$, evenals bij Maerl. althans met *Rome* het geval schijnt te zijn; daar echter vele dier vreemde woorden ausl. *o* of *oi* hebben, terwijl Nederl. woorden ausl. of voor *i* (oorspronkelijk) niet anders dan $\acute{o}$ *konden* hebben, en er zich verscheidene rijmen van vreemde woorden op elkander onder bevinden, wil ik hierop niet te veel nadruk leggen. Vreemde woorden met *or* zijn te zeldzaam en te weifelend in hun rijmen om er eenig besluit uit te trekken.

De hoofdzaak is het rijm van $\bar{o} : \acute{o}$ in Nederlandsche woorden. Tegenover 45 rijmen van $\bar{o} : \bar{o}$ en 54 van $\acute{o} : \acute{o}$ ¹⁾ staan in I slechts 4 van $\bar{o} : \acute{o}$; in de omwerking is de verhouding vrij wel dezelfde gebleven, maar in het vervolg, slechts 900 regels langer dan I, vindt men naast 42 rijmen met $\bar{o} : \bar{o}$ en 78 met $\acute{o} : \acute{o}$, 35 met $\bar{o} : \acute{o}$; de onzuivere rijmen zijn dus naar verhouding in II (vervolg) oneindig talrijker. De 4 onzuivere rijmen in I zijn *hoven : gheloven* (credere) 1787|, *poghede : ghedoghede* 2343|, *loghe* (mentirer) : *hoghe* 2659|, *altoos : scadeloos* 2969|. Gaat men

1) Bij het overwicht der zuivere rijmen ook in II houde men echter in 't oog, dat hetgeen boven, blz. 11 noot, bij de *e* werd opgemerkt ook hier van toepassing is: zoolang apocope en syncope nog niet algemeen waren, kon $\bar{o}$ alleen in open lettergrepen, dus in slepende rijmen voorkomen, terwijl $\acute{o}$ althans zeer vaak in de praet. sg. der *w*-kl., dus in gesloten lettergrepen, en in staande rijmen voorkwam.

te ver, wanneer men bij het eerste rijm aan verwarring¹ tus-
schen *ghelóven* (credere) en *ghelöven* (promittere)¹⁾, bij het
tweede aan verwarring tusssen *dóghen* (pati) en *dōghen* (valere),
bij het derde aan verwarring tusssen de *ó* van ind. sg. en
de *ō* van ind. pl. en conj. van het praet. der *u*-kl.²⁾, en bij
het vierde aan eene twijfelachtige quantiteit (of qualiteit) zoo-
wel van *altoos* (uit *-tōghes*) als van *-loos* (door den bijtoon
en door invloed van het er naast bestaande *los*³⁾) denkt, en
zodoende deze gevallen als verklaarbare uitzonderingen op
den regel, om alleen zuivere rijmen te gebruiken, beschouwt?
Het is mogelijk, maar zelfs al waren deze rijmen bepaald on-
zuiver, dan blijft hun aantal te gering, en het groote ver-
schil, aan den eenen kant met het overwegend aantal zuivere
rijmen in I, en aan den anderen kant met het veel grooter
aantal onzuivere in II, m. i. wederom te opmerkelijk, om
aan toeval te kunnen worden toegeschreven. Dwaal ik hierin
niet, dan is I, zoover ik weet, de eenige Mnl. dichter, van
wien tot nog toe bewezen is, dat hij dit rijm althans vermijdt,
het alleen bij uitzondering, uit nood of bij vergissing gebruikt.
Dat hij hier niet zóó streng is, als bij de *e*, wijt ik aan die
mindere vastheid en eenparigheid in de uitspraak der verschil-
lende *o*'s, waarvan boven sprake was.

Ook bij een volgende *r* schijnt hij het onzuivere rijm te
hebben vermeden, er is althans een verschil met II, hoewel
minder groot, dan bij *ox*. Daar echter geen der 5 onzuivere
rijmen aan eene of andere uitzondering doet denken⁴⁾, en bo-
vendien bij *or*, gevolgd door een dentale cons., beide *o*'s ook

1) Vgl. bijv. 1616/1630, waar II *ghelóven* schijnt te gebruiken iplv. *ghelöven*
van I, en vgl. ook 2510/2532 en 2517/2541 met elkaar: vaak weet men nauwe-
lijks welke der twee woorden men voor zich heeft; zie ook Ojb. 75.

2) Vgl. boven blz. 11 over *weét* — *wēten*, en vooral De Bo 275 i. v. *duigen*, Ver-
couillie, Onze Volkst. 2. 34—35.

3) Vgl. beneden.

4) Tenzij de *o* van *dor(e)* (stultus) toch wellicht *ō* is: dan zouden nog 2 onzuivere
rijmen wegvallen.

in I zonder eenige beperking op elkander rijmen, wil ik dit voorloopig in 't midden laten, te meer, daar *r* de *ō*¹⁾ toch zeker wel in quantiteit of qualiteit gewijzigd heeft (zie F. 46—57 en De Bo 755, waaruit blijkt, dat bijv. in Fransch-Vlaanderen alle *o*'s voor *r* scherp zijn).

II rijmt daarentegen in alle gevallen zonder eenige beperking *ō* en *ó*: òf hij rijmde dus onzuiver, òf het verschil was voor hem geringer, òf er was reeds verwarring in de onderscheiding der *o*'s: *geheel gelijk* zullen de beide *o*'s ook voor hem wel niet geweest zijn, daar zij nog heden in West-Vlaanderen onderscheiden worden (zie bijv. nog Ternest § 20 en 21).

Het eenige onderscheid, dat Maerlant tusschen *ō* en *ó* maakt, nl. voor de *m*²⁾, vindt men evenwel niet alleen in I, maar ook in II gehandhaafd: onder de 39 onzuivere rijmen van II is geen enkel rijm *ōm* : *óm* (bijv. *cōmen* : *bōmen* enz.)³⁾. Of waren er weinig rijmwoorden op *óm*?

Dat *-ōrt*, *-de* ook in I op *-órt*, *-de* rijmt, bewijst wel, dat de swarabhakti-vormen met *-oor* iplv. *-or-* toen reeds gebruikelijk waren, iets wat in tegenspraak schijnt met de vaste spelling *mort*, *wort*, *porte*, enz., die juist in I, niet in II de gewone is. Heeft men hier met twee verschillende wijzen van uitspraak te doen, welke met elkander om den voorrang dingen, zoodat men in het rijm zoo noodig de verlengde (*ōr*) kon bezigen, ofschoon de korte (*ór*) buiten het rijm en in proza nog algemeen gebruikelijk was; of moet men uit de spelling *hort* en dgl. in I met F. 56 afleiden, dat voor *r* + dent. *alle o*'s (*ō* en *ó*) gelijkelijk (gerekt of lang) uitgesproken werden, en men dus, juist omdat *-ort* vanzelf als *ōrt* werd gesproken, de aanduiding dier rekking of lengte overbodig achtte en dus naliet⁴⁾?

1) Of *ō* evenals *ē* voor de *r* onaangetast blijft?

2) Vgl. Fr., Inl. op Alex. LXXVIII.

3) Wel *ōm* : *oem*, zie straks, blz. 35.

4) Volgens Prof. Franck hebben woorden als *orlof*, *ordeel* enz. veel langer hun *ō*, bewaard, dan *wort*, *porte* enz., zeker ten gevolge van den bijtoon op de tweede let-

oe : o. Zie F. 29, 44, Inl. op Alex. LXX vlgg., LXXVIII. In I is de toestand aldus: 1° slot-*oe* : slot-*ô* : *doe* : *vrô* 2105/ (Verd., Tijdschr. 1. 17, wil naar b: *also* : *vro* lezen, maar herroept dit, Mnl. Wdb. 2. 227, omdat *doe* hier niet tegen het Mnl. taalgebruik blijkt in te druischen; vgl. behalve de daar aangehaalde plaatsen nog 2120/); 2° *oei ôi* : *moeien* (amita) : *vernôien* 1363/, 1665/, 1987/, 2907/, 3219/; 3° *oem* : *ôm* of : *ôm* komt in I niet voor; 4° *oe* voor andere cons. : *ô* of *ô* : *snoeren* : *voren* 2935/, *voeten* : *grote* 3049/, *soenen* : *comen* 3419/. Men zal zeker niet aarzelen, den tekst van onzen nauwkeurigen dichter van de laatste drie onzuivere rijmen, die voor een deel ook op andere gronden verdacht zijn (en waarvan het laatste bovendien weder aan het *einde* van I voorkomt, zie boven, blz. 22, noot 3), te zuiveren (zie Tijdschr. 1. 26, en J.'s uitg., en vgl. Ojb. 86). Immers, zelfs al is 2105/ niet corrupt, toch blijkt ook hier weder, hoe nauwgezet onze dichter is, uit het vermijden van het rijm *oem* : *ôm*, dat bijna alle Mnl. dichters, ook Maerl., gebruiken (Inl. op Alex. LXII). Het hs. spelt meestal (o)*ôm* voor *oem*, ook buiten het rijm ((*ghe*)*nomen* 806/, 2632/, *verdooft* : *ghenooft* 999/, *roomt* : *ghenooft* 2635/, ééns, aan het einde, *ôm* : *domsdaghe* 3450/), en dikwijls *ômm* voor *ôm* : *commen*, *willecomme*, bijv. 527/, 705/, 1448/, 3277/ passim, daarentegen *vrome*, *somich*, enz. Moet men hieruit, niet alleen voor den afschrijver, maar ook voor den dichter affeiden, dat *oem* als *ôm*, *ôm* daarentegen als *ômm* klonk (zoodat *oem* op den door F. 44 bedoelden 2^{den} of tusschentrap stond, of hadden voor den dichter *oem* en *ôm* hunnen oorspronkelijken klank? Gelijk (d. w. z. beide *ôm* of beide *ômm*) zijn zij voor hem zeker niet geweest:

tergreep (*ôrdôf* × *wôôrdê*), waardoor de werking der *r* (anders natuurlijk gesteund door het accent, vgl. de rekking van oorspr. korte klinkers in open, beklemtoonde lettergr.) min of meer verhinderd werd. In II staat echter reeds geregeld *oorlof*, *oordeel* enz., wat toch zeker rekking aanduidt. Waar de *r* geen verlengenden invloed had, en de hoofdtoon op *ô* zeer sterk was, ontstond *ôrdêl*, naast (o)*ôrdêl*, vgl. bijv. R. v. Utr., gloss., en de samenstelling *ôrdêlboekên* in Zutphen en elders: immers zoo zal men deze woorden toch wel moeten uitspreken.

een afdoend bewijs daarvan is de afwezigheid van dergelijke rijmen ¹⁾. Streng bewezen zou de klank *omm* alleen worden door een rijm op een woord met oorspronkelijk *omm*, maar deze zijn vrij schaarsch en doen zich dus zelden in het rijm voor (*omme*, *domme*, *stomme*, de vreemde woorden *somme*, *tomme*, enz.). Afgezien van 2105/, houden wij dus voor I alleen 5 rijmen over van *oei* op *ôi* ²⁾, en dat nog wel bij een vreemd woord, waar alle Middeleeuwsche dichters zich, zooals trouwens zeer verklaarbaar is, vrijheden veroorloven (Inl. op Al. LXXIX). De spelling *moie* enz., die in I (ook bij rijm van *oei*:*oei* 2867/) regel is, wijst ook hier op eene gewijzigde uitspraak, althans bij den afschrijver.

In II zijn de onzuivere rijmen natuurlijk weder veel talrijker: 1° slot-*oe*: slot-*ô*: *also*:*toe* |1235, *vro*:*toe* 4237, 7119,: *doe* |6069 ³⁾; 2° *oei*:*ôi*: *moeide*:*vernoide* |681, *moeie*:*v.* |1383, 1679, |2895, |3233, 6457; en: *ôi*: *bloeien*:*gecrôien* (ppp. v. *cruden* »kruien'') 5251; 3° *oem*:*ôm* (*ge*)*noemen*: (*ge*)*comen* |1659, |2159, 4299, 5209, 6349, 6595, *verdoemen*:*comen* |2223, 4557, 4797; en: *ôm*:*bomen*:*bloemen* |49, *droomt*:*noemt* |2647, 4° *oen*:*ôn*: *doen*:*ongewoen* |3395, *baroene*:*hoerensone* |3413, *gewoon*:*verdoen* 6071; en: *ôn*:*scoonre*:*coenre* 4183, *doen*:*scoon* 6667 ⁴⁾; 5° voor andere cons., *oe*:*ô*: *beroepen*:*onghewroken* |203,

1) Het Nwvl. en andere dial. hebben voor *oem* en *ôm* beide *omm* (vgl. De Bo 756, Verconillie t. a. p. 11). Vgl. ook het Hollandsch der 17e eeuw, zelfs in eigennamen, zoo meermalen *Anna Rommers*. Dezelfde verkorting door den invloed der *m* heeft men, als ik mij niet bedrieg, in het Ofra., waar (althans in enkele dialecten) *oum*:*ôm* geoorloofd is.

2) Dat ik Fr. *oi* (in *vernoien*) = *ôi*, niet = *ôi* stel, berust op F. 125, en op de boven geblekene waarschijnlijkheid, dat *o* in Fransche woorden meestal op *ô* rijmt. Oorspronkelijk kon trouwens *ôi* in Nederl. woorden evenmin bestaan als ausl. *ô* (daar *ôi* en ausl. *ô* vroeger niet bestaan hadden); later is *ôi*, *ôj* ontstaan, doordat intervocal. *d* tot *j* werd in *doeier*, *gekrooien* enz., waar Brabanders en Vlamingen *ôi* wel degelijk van *ôi* onderscheiden, zie Onze Volkst. I. 87, 171, 2. 7, Ternest § 42.

3) *so*:*ba* *noch* *bo* 7017 is niet, zooals wij zouden meenen *o*:*oe*, zie Gl. Lsp. en De Bo 155, die als Wvl. *bo* opgeeft, en uit Maerl. *ba* *no* *bu* (: *bestu*) aanhaalt. De klank wisselde dus in deze uitdrukking, begrijpelijk genoeg, af.

4) Over *Salomo(e)n*:*doen* en dgl. zie ben., blz. 38, noot 2.

genoecht : doocht 6143, *voeghen : soghen* 5741; en : *ô : goet : doot* 4367, *doot : verwoet* 5971 ¹⁾. Het aantal is groot genoeg, doch rekent men /3395, dat stellig, en /203, dat misschien corrupt is, verder die op *oen : òn*, en 6143 en 5741, welke waarschijnlijk anders verklaard kunnen worden, er af ²⁾, dan houdt men, behalve de ook elders geoorloofde (ausl. voor *j* en *m*), slechts enkele onzuivere rijmen over, die ontwijfelbaar zijn; altoos genoeg evenwel, om te doen zien hoe ook hier II in zijne rijmkunst beneden I staat. Dat hij echter toch zooveel mogelijk het rijm *oe : o* vermijdt, blijkt bijv. uit 7123—6 (*voeten : ghe moeten*, *poten : ghescoten*). De spelling *commen*, enz. is in b zeldzaam (bijv. 3739), meest *coom*, *wellecoom*. Ook *om* en *oi* voor *oem* en *oei* is daar onbekend; integendeel worden *om* en *oi* gespeld *oem* en *oei*, ten einde zodoende voor het oog een zuiver rijm te verkrijgen. Van den afschrijver zijn evenzoo *bloeyt* /908, *bebloeyt* /953, *bloyde* 4071, 6093, 7147 (c) (: *te moede*), 7349 (c), *ghevoyt* 6809 (c), *vermoeyt* 6845 (: *te voet*), (alles iplv. *oe*), welke door de rijmen weersproken worden (merkwaardig oude voorloopers van het tegenwoordige *bloeien* voor *bloeden*, enz.; zie verder ben. bij Cons.); over *stroï* (stroo) 3905 (: *proï*), dus van den omwerker, zie ben. bij Declin. ³⁾.

ou iplv. **oe** voor keel- en lipletters komt in I veelvuldig voor, ja is daar de gewone schrijfwijze; voor *m* zelden (*bloumen* 324/), meest *o(o)*, zie hierboven; voor andere cons. nog minder; in II komt deze schrijfwijze zelden of nooit voor. Men zou juist omgekeerd bij den Oostvlaamschen dichter deze uit-

1) Volgens M.'s lezing; die van b (*doot : groot*) geeft wel een zuiver rijm, doch geen zin.

2) *cloot : groot* /823, *Avesoete : loete* /831, *hooft : tooft* 6825 zijn zuivere rijmen, zie Ojb. 37 en 103.

3) I heeft doorgaans *Lamfroït*, daarnaast *Lamfreit* 647/, 699/ (beide:); II (en I) alleen *Lam(ut)freit* o. a. /699 (:); zie Ojb 200, F. 125. De afwisseling tusschen beide klanken bestaat reeds in de Ofra. dial., en is vandaar overgenomen; *ei* is dus ook voor I bewezen, waar het in het rijm om het grooter aantal rijmwoorden voor het gemak gebruikt werd.

spraak ¹⁾ niet, bij den *Westvlaamschen* omwerker daarentegen wel verwacht hebben: moet men dus aannemen, dat beide afschrijvers consequent de spelling veranderd hebben, zoodat men in I *oe*, in II *ou* mag, ja moet herstellen?

ue (**ö**) iplv. **oe**. Zeer dikwijls vindt men in II *oe* als *ue* gespeld in *genuecht*, *genuegen*, *vuegen*, *brueder*, *muede*, *hueden*, *grueten*, *sute*, *prueven*, *rucken*, *sueken*, *vuelen*, *vueren*, *rueren*, dus alle beantwoordende aan Mhd. *üe*, Nhd. *ü*, d. w. z. in woorden, waar umlaut althans *mogelijk* is; daarnaast slechts enkele als *vluect*, *brueder* (sing.) ²⁾ enz., waar dit niet het geval is. Voegt men hierbij nu de bovengenoemde rijmen *vueghen*: *sueghen* (sus) 5741 en *genuecht*: *duecht* 6143, waar zulk een *ue* werkelijk op *ue* ³⁾ d. i. *ö*, umlaut van *ō*, rijmt, dan moet men er wel toe komen, in die *ue* niet meer eene willekeurige spelling des afschrijvers te zien, maar er werkelijk umlaut van *oe* in te erkennen, en deze twee rijmen dus niet als onzuiver, maar als *ō*:*ö* op te vatten. Waarschijnlijk is deze niet-Westvl. uitspraak hier door den omwerker uit nood aan een ander dialect ⁴⁾ ontleend, immers rijmen als *voeghen*: *dvoeghen* 5315 en vele andere dergelijke zijn toch stellig zuiver *oe*:*oe*. Men moet dus aannemen, dat de omwerker een enkele maal om het rijm

1) Waarschijnlijk niet als Nnl. *ou*, maar als Nnl. korte *oe* (Hd. *u*): het *Nieuwowl.* althans schijnt Nnl. *oe* als lange *oe* (+ naslag), daarentegen Nnl. *oe* voor gutt. en lab. en Nnl. *ou* beide als korte *oe* uit te spreken; het Katwijksch spreekt Nnl. *oe* voor gutt. en lab. als *ou* uit; het Gron. eindelijk spreekt *alle* Nnl. *oe*'s als *ou* uit. Vgl. F. 30, De Bo 756, 804, Vercouillie, t. a. p. 7, 11, enz.

2) Vgl. echter in hedend. dial. *breur* of *bruur*, zeker uit het plur. overgenomen.

3) b heeft in alle 4 woorden *ue*, door M. in *oe*:*oe* en *oe*:*oo* veranderd.

4) Zoover ik weet, komt de uml. v. zachtl. *ö* (*eu*, *ö*) bijna in alle dialecten voor (althans in bijna geheel België, en ook bijv. in Gron.); de uml. v. scherpl. *ø* daarentegen is in 't Wvl. onbekend, luidt in 't Oostvl., Limb. en Gron. *eu*, in 't Zbrab. *eeu*, oostel. Noordbrab. *éu* (tusschen *eu* en *u*); de uml. v. *oe* eindelijk is in 't Wvl. en Oostvl. onbekend, luidt in het Saks., Zbr., Nbr, Antw *u* (maar niet constant), Limb. tusschen *eu* en *u* (*oei* wordt *uf*), Gron. (soms) *ui*. Zie over deze klanken: Onze Volkst. t. a. p., Kluyver, Kil. 133, enz. Strikt genomen kan men hier dus ten hoogste eene uitspraak tusschen *eu* en *u* (*ö* en *ü*) aannemen, zoodat de beide rijmen toch niet geheel zuiver zouden zijn, maar is dit niet eer denkbaar dan *oe*:*o*?

buiten zijn dialect is gegaan, wat eene eeuw na Maerlant, die dit ook reeds soms doet ¹⁾, niet kan verwonderen: de vermenging der dialecten zal natuurlijk steeds verder gegaan zijn. Vermoedelijk zijn dus niet alle *ue*'s van den omwerker; waar het niet door het rijm geeischt werd, zal de omwerker bij zijn eigen dialect zijn gebleven. De spelling *ue* in die woorden in *b* en in andere latere hss. is dus uitgegaan van dialecten, waar de umlaut van *oe* werkelijk (als *ü* of *ö*) aanwezig was; in de latere ME. mode geworden, is zij door onkundige afschrijvers uit andere streken ook overgebracht in woorden, waar van umlaut geen sprake kon zijn.

Het is de vraag of men dezen zelfden umlaut van *oe* moet aannemen in de boven, blz. 35 sub 4° opgesomde rijmen *oen*: *on* ²⁾; de woorden met *oe* rijmen daar op *gewone*, *sone*, woorden, welke in alle dialecten den umlaut van *ō* in *ö* kunnen hebben, of op *scone*, waar althans enkele dialecten denzelfden umlaut kennen; vgl. hierover F. 29, Inl. op Al. LXXI. Bij de rijmen *oe*:*ō* zouden dan beide rijmklanken aan andere dialecten ontleend zijn.

3. Of die umlaut van *ō* in I en II dikwijls voorkomt, is voor het overige moeilijk uit te maken (vgl. F. 36, ZfdA. 24. 25, 355 vlgg.): de spelling *ue* voor *o* komt in I zelden (bijv. *hrieghen* 2106/), in II zeer dikwijls voor; in I komen 4 rijmen *ō*:*ō* (d. w. z. twee woorden, waar *ō* mogelijk is) voor, tegen 9 *ō*:*ō* (waar in een der beide umlaut onmogelijk is, en het rijm dus *ō*:*ō* moet zijn); in II 9 *ō*:*ō* tegen 37 *ō*:*ō* rijmen. Nadere bijzonderheden zijn twijfelachtig: *ghewone* komt slechts ééns in I ³⁾ voor 919/; evenzoo *gone* slechts ééns in II 5603 (beide: *sone*); verder schijnt *vore* alleen op *ō* te rijmen, *sone* en *jode* daaren-

1) Zie de bekende plaats Franc. 131.

2) Fr. en Lat. *-on* is in I en II *oen* (F. 29, 125, Inl. op Al. LXXIX): *pardoen*:*scoen* 2917/, *Lioen* 1831/, 3400/, 3466; *Simoen* 4544, *Salomoen* 5587, *paukeene* 3803, *baeljoen* 7587 b (p c: *baelju*:*u*), alle: *doen(e)*.

3) In II nog de bovengenoemde rijmen op *oen*.

tegen ook op $\hat{o}$. Doch de rijmen zijn te weinig talrijk om er veel uit af te leiden ¹⁾.

$\hat{o} \times \bar{o}$. *botscap* $\times$ *bootscap* 477/507, 481/511, 1353/1370, 2476/; beide uit **bodaskap* door oudere of jongere syncope der *a*? — *loos* nom. sg. in de bet. »los» 6826 (:) (in de bet. »slim» 7207 (:) en zie gl.) naast *los* 1469/1511 (waar de constr. niet, de bet. wel duidelijk is), en evenzoo *verloost* 3 sg. praes. 5310 (:) naast *verlost* ppp. 7288 (:) en *'lost*e (:); zie F. 45 anm.: *loos* vereenigde dus nog de twee bet. »slim» en »los». — Voor de $\bar{o}$ in *paternooster* 1737/1757 (: *clooster*) vergelijkte men boven, blz. 22 en 28 over de $\check{i}$ en $\check{u}$: eene vrijheid, bij een vreemd woord en in het rijm begrijpelijk (die echter den afschrijver van *b* aanstoot en aanleiding tot bijvoeging van *te trooster* gaf).

$oe \times \hat{o}$. *moeste* $\times$ *moste* passim, omgekeerd *wostine* $\times$ *woestijn* 503/529, 2667/2669 (F. 166, 41); *trop* 821/859 (F. 125, De Bo 1187).

$o \times a$. *morghin* passim, en *maerghin* bijv. 1093/, 1371/, 1390/ 2728/, 2796/ $\times$ *morgen* o. a. 6772 (:), 6793 (:) en *mergen* /1391, 6790 (F. 35, 47, 50, anm.: ^a*r* meer Vl., ^u*r* meer Br. en Holl.); alleen de *o* is dus bewezen, al kunnen de andere vormen wellicht ook van de dichters zijn: De Bo 685 kent *mergen* als verouderend.

$o \times u$. *up* $\times$ *op*, *vul* $\times$ *vol* passim; *wulf* $\times$ *wolf* 1573/1600, 1963/, 2899/2887, 3420/3422, *dul* 493/, 918/, *mol* (»stof») 6975, 7102 (beide: *vol*; c: *vol:mul*). Evenzoo heeft I voor *r* soms *u*: *burse* 1265/, *durste* (audebat) 2402/ (*dorste* 758/), *burne* 2702/ (anders altijd *o*). Daarentegen heeft I voor *n* altijd *o*, II ook meestal *o*, maar soms ook *u*: *cundi* 3773, *kunst* 4105, 7665, *kundigen* /292, *gunst* /679, 6626, 7467 (c), 7744, *wangunst* /931, *ongunst* /2570, 5829, 6591, *guns* 6951, *sunde* /2222, 4112. *borch* in I en II, *donrebussen* 3745, maar met *o* 3801 (:). Is *tocht* (*u*): *gedocht* (*a*) 6565 een onzuiver rijm? Over 't geheel is I hierin meer oudvlaamsch: De Bo 756 geeft de vormen met *u* voor *l* als Westvl. op, terwijl die met *u* voor *n* over 't al-

¹⁾ *cronen* (vgl. boven blz. 29, F. t. a. p. 364, Kluyver, Kil. 139) wordt altijd met *o* gespeld /2021, 6189 (beide: δ), 6104, 6696.

gemeen meer in jongere Holl.-Brab. hss. voorkomen. Bewijzende rijmen doen zich niet voor en kunnen ook kwalijk voorkomen, daar van bijna alle woorden wisselvormen mogelijk schijnen.

ou, au, u. *ou* voor *w* wordt in I gewoonlijk *au* gespeld, hetzij uit Ogerm. *iw* of *aw* ontstaan: *trauwe*, *rauwe*, *rauven*, *blauwen*, *vrauwe*, *scauwen*, alle welke woorden op elkaar rijmen. Ogerm. *âw* is *aeu*: *claeuwen* 750/, 1262/, 2891/ (: *braeuwen*). De Bo 804 en Schuerm. 442 onderscheiden de Oostvl. uitspraak van *ou* als *au* van de Westvl. als *oe* (»tusschen de korte *o* en de langere *oe*»). II heeft *au* alleen voor oorspr. *au*: *nau* 3589, 3941, 5071, 5134 (maar *nouwe*: *trouwe* (*iw*) 4981, : *vrouwe* 6319), *Rukenauwe* 7596 (c; b: *R. die vrouwe*) (: *ghetrouwe*), 5291 (: *rauwe*); *claeuwe* 3549, 6848, *clauwe* 1802, 1282, 2879. Voor *trouwe*, *ghetrouwe* (dus oorspr. *iw*) staat in II dikwijls (*ghe*)*tru*(*we*) o. a. 637, 661, 665, 678, 1793, 2671, 4390, 4422, 6261, 7252 enz., maar nooit door eenig rijm bewezen; de rijmen op oorspr. *au* bewijzen ook wel, dat de omwerker althans ook de uitspraak *ou* kende; zijn de *u*'s van den afschrijver? De woorden met oorspr. *ûw* hebben in I altijd *uw*, maar komen niet in 't rijm voor; in II heeft men *betrouwen*: *vrouwen* 3415, *verduwen*: *kuwen* 3829, *bouwen*: *trouwen* (*iw*) 4253, *vrouwe*: *knouwen* 6075, *duwen*: *gruwen* 7115, dus naar 't schijnt *ou* bewezen; moeten dus 3829 en 7115 ook met *ou* gelezen worden?

ou × ul, el (F. 33, 52, 76). *hulde*: *sculde* in I en II 2165/, 2511/2533, 3463/3461, 4323, *houde* alleen in I 2249/2273, *scout*, -*de* alleen in II 2057, 3855 (*onsc.*), 3972, 4502; *ghewelt* in I en II 2265/2289, 2316/, 2289, 2823, 5417, 7689 en buiten het rijm nog 5233), *ghewout* slechts éénmaal in II behouden 605/657, 2134/, 2472/, 2875/, 3452/ (alles:). Kende II dus *houde* en *ghewout* niet meer? Of is dit toeval, evenals dat *scout* in I niet voorkomt, ofschoon alle drie toch gemakkelijke rijmwoorden waren? ¹⁾

1) Over *wilde* × *woude*, *hilt* × *helt* enz. zie bij Conjug.

II. Consonanten.

De **h** wordt in het Vlaamsche **hs.** a zeer vaak voorgevoegd en weggelaten, zie Mart., Einl. X; in hoeverre dit van den dichter afkomstig is, blijft natuurlijk onzeker; de (Hollandsche?) afschrijver van **hs. b** doet hieraan bijna in 't geheel niet mede, slechts een enkele maal vergist hij zich (*eten* 6155, *hase* 7512, *ontheren* 4388, *offerhande* /1293, 4698, vgl. M.'s aant. op de laatste pl.): over 't geheel kan men zien, dat hij voor de **h** een goed oor had ¹⁾.

Assimilatie heeft in **a** meer plaats dan in **b**, welks vervaardiger hier over 't geheel meer grammatisch spelt, terwijl **a** meer de phonetische vormen geeft: *omberaden*, *ommacht*, *anscoen*, *heefse*, *oemoedelike* × *ontberen*, enz.; maar toch ook in **b**: *ondaen*, *wachs* (-te des) /814, *sel(f)s* /2209, *scheyndi* (-de di) /942, *huesschelie* 6125, 6132, *patrysen* /3156 en dergelijke, voor een deel zeer krasse en jonge verminkingen, waarschijnlijk alle van den afschrijver.

Epenthesis of prothesis 1° van **t** in **a** soms: *int sleets duvels name* 1274/, *tsinwen* 41/, *ontsochte* 3342/; in **b** dikwijls: *goedertierenste* /2101, *ontscout* /1897, 3702, 3855, 4505, *tegents* 7792, *int spaeus hoff* 4479 ²⁾; (over *Lantfreyt* passim zie Ojb. 200); 2° van **d** in **b**: *lijnde* /1969, /2062 ³⁾, *venijnden* (inf.) 4873, *gespelden* 5328; zonderling genoeg vind ik geen enkel voorbeeld der **d** tusschen liquidae (*stilder*, *beender*, *aldermeest* en *dgl.*) ⁴⁾; in het rijm staat *scalmeiden* 3487 (: *reiden*), 7415

1) Uit plaatsen als *sone* (*h*)*at* × *en had hi* 271/299, (*h*)*u mestroude yet* × *mis-trouwe* (*h*)*iet* 2699/2711 mag men wellicht afleiden, dat de „vorlage” van **b** een **hs.** was, dat met de **h** wel degelijk in de war was (de Westvl. archetypus?), bij de verbetering waarvan de (Hollandsche?) afschrijver van **b** een enkele maal de fouten over het hoofd zag en overnam, of ook soms een plaats misverstond en verknoeide.

2) *rosencrans : gans* (Hd. *ganz*) 6609 is *ts : ts* of *s : s*.

3) Zie o. a. ook S. Muller Fz., Gloss. op de Utr. rechtsbronnen i. v.

4) Over *met mi tienden* /647, *myt haer vierde* 6276, die door *met mi tienden* 593/645, 4297 (: *verdienen*) worden weersproken, zie Van Helten, Tijdschr. 5. 215—8: in elk geval is dit syntactisch, niet phonetisch te verklaren.

(: *seiden*), waar op de eerste plaats b beide *d*'s, op de tweede plaats c de *d* in *sc.* tot *i*, *y* maakt: men zal toch wel als M. moeten lezen, met anorganische *d* in *scalmeiden* (of ook *reien*, *seien* met bc?)¹⁾.

Paragoge: *nochtan* × *nochtant* 78/88, 353/381, 1398/1436, × *nochtans* 1061/1085, 3002/2994; alleen de oorspronkelijke vorm komt in het rijm voor (/3153, 4571, 5231, 5737, 5855), en is dus van den omwerker (rijmen op de jongere vormen waren zeer gemakkelijk). Evenzoo (*n*)*iemment* passim in II; een bewijzend rijm ware alleen *nyement*: *ghiement* (of *jugement* volgens de lezing van Prof. De Vries)²⁾, maar zulk een blijkbaar bedorven plaats heeft weinig bewijskracht. Verder *nergent* in b passim, maar niet bewezen, wel de oude vorm *nergen* 5335 (:); *tegens* onbewezen, *tegen* 4937, 5689 (beide:). Adverb. *s* in *corts* 6608, 7104 (c) (*cort* 6627), *billix*, zie gloss. (zelfs iplv. het adj. 6663), *al des gelijcs* 5629 (p nog: *ghelike*); maar nog zonder -*s* *behouden* 5422, *onlanck* 4845 (:), *niet* 4607 (:), enz. Geen dezer achtergevoegde mkl. zijn door het rijm bewezen: waarschijnlijk komen dus alle op rekening van den afschrijver.

Apocope en syncope (van cons.) Apoc. v. -*de* in *Eerswijn* 6409 (:) naast *Eerswinde* in II (zie ben. bij Decl. der eigenn.), verder in *provende* × *proven* 2715/2727, *gesyn* 6002, beide onbewezen. *d* tusschen twee voc. valt in b uit in *me* (*mede*) 4554, 7472 (c), 7710 (c), *sei* 7761 (c volgens Gr.), *sou* 6882 (c), *no* 4225 (: *placebo*), *bli* 7140 (c), 7414 (bc), 7433 (c), 7726 (c), (één*s* in 't rijm /2981, doch zoogoed als zeker door den afschr. achter *hi* ingevoegd, zie Ojb. 86³⁾, *luy* 7767 (c)⁴⁾; verder *eellynck* /171, *weer* (Hd. wetter) /1125 (p nog: *weder*), *wair* (utrum) /971,

1) De ww. *li(d)en* en (*toe*)*ti(d)en* laat ik buiten beschouwing, daar verschillende uitdrukkingen mij in beteekenis en afleiding niet duidelijk zijn.

2) Over M.'s lezing: *niemen*: *sniemen* zie Ojb. 99. Juist dit verdachte *niement* doet mij ook twijfelen aan de door Prof. De Vries voorgeslagen lezing.

3) Zie den vollen vorm *blide* bijv. nog /1082, 6871 (beide:).

4) In het naschrift van b nog: *ze*: *me*, *dra*: *pa*, *alre*: *le*, *versta*: *pa* (alle iplv. -*de*).

4078, 7286, *veer* (veder) ¹⁾ 4015 (: *gheer* cupio), (en *misdaen* dat. pl. fem. /1483 (:), doch waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 51); na andere voc. dan *e* wordt dan eene *j* ingevoegd (of *d* gaat in *j* over) ²⁾: *scai* (*scade*) /2918, 6950 (c), 7446 (c), *scal-meyen*: *reyen* 3487, : *seiden* 7415 (c) (zie bov. blz. 42), *ontglien*: *siden* 7527 (c), : *tiden* (temporibus) 7715 (c), *hoeygen* (dimin. v. *hode*): *noyen* 7337 (b; c: *hoden*: *node*), *armoede*: *moeye* (amita) /1995 (verknoeide lezing), *gecroeyen* (ppp. v. *cruden*) 5521 (: *bloeyen*); en verder *bloeyt*, *bebloeyt*, *bloyde*, *ghevoyt*, *vermoeyt* met anorganische *j* (zie bov. blz. 36, alle door de rijmen weersproken); na *u* wordt *w* ingevoegd: *houwen*: *gewouwen* /459, *houwen*: *trouwen* 4253 (M.'s lezing *bouwen* is toch wel juist, zie Verd. 1. 1402. 3), *spouwen*: *ouwen* 5993, *ouer* 4382 (?).

Van deze gevallen zijn *Eerswijn*, *no*, *veer*, *gecroien* door het rijm bewezen; het is dus mogelijk, dat van de andere nog enkele van den omwerker afkomstig zijn, ofschoon het meer den schijn heeft, alsof het vooral eene eigenaardigheid van hs. c is ³⁾, en men dus wat niet streng bewezen is, in den ouden normalen vorm met *d* kan herstellen.

j × **g**. *jonnen* × *gonnen*, 10/10, 260/272, 5808, 6951 enz., evenzoo *gonst* (*gunst*), *gicht* 5389 (in strijd met F. 116). Een dergelijke weifelende *g* (palatale sisklank of spirant of wel halfvoc. *i*) is zeker ook de *g* geweest in diminutiva op *-gen* of *-jen* in II: *rijsgen* 5251, *stertgens* 5900, *hoeygen* 7337, en evenzoo de *g* (*j*, *i*) in vreemde woorden: *geeste* /4, *stage* 2761/, *seriant* × *sergant* 984/1007, 2446/2464, *bottelgier* 2808/2804, *craieren* × *kreygiren* 45.54 (F. 126).

cht × **ft**. *achter* × *after* passim, maar *achter* ook in II 1293/1313, 6015, 6733, enz. (alle: *lachter*); *after* is onbewezen, en is ook zeker de meer (Friesch-Saksische) Hollandsche vorm, zie Verd.

1) Niet „Federstrick” (WM.), maar „iets zeer lichts, gerings”, vgl. de bekende Mnl. uitdrukkingen *niet een twint* enz.

2) Vgl. F. 114. 5 en Tijdschr. 5. 111 noot.

3) Dat in andere gevallen, bij de apoc. der *-e* bijv., juist veel conservatiever dan b is.

1. 16. Ook *efter* (»hierna'') /1663, /1848 is zeker niet Vlaamsch; in I komt alleen *echt* voor (zie gl.), in II ook *echter* 4921. *lachter* $\times$ *laster*, zie de bovenaangehaalde rijmen bij *achter* en gloss. M. *gracht* $\times$ *grajt* 1601/1615 (: *nacht*), *gheruchte* $\times$ *geruft* 739/793, /1385 (*cht* /884), *vercoft* (praet.) 4006; geen der *f*'s is bewezen (*gaeft* : *geknaecht* 6721 is geen onzuiver rijm; men leze: *geknaeft*, zie Verdam, Tijdschr. 1. 19, Franck, Etym. Wdb. i. v. *knab-belen*).

ruwe $\times$ *ruge* 2822/, /803, 3529, 6815, 6968 (c op de laatste twee plaatsen *ruwe*), nooit in 't rijm (F. 90).

vroeck alleen 7567 (c) en 6931 (b: *vroeck doe: toe*), dus stellig van den afschrijver iplv. het herhaaldelijk in 't rijm staande *vroe* 3844, 4318, 6931 (c: *vroe: toe*) (F. 116).

Isingrijn $\times$ *Isegrim*, zie Ojb. 196; evenzoo *peelgrijn* $\times$ *pelgrim* /3016, 3635 (: *sijn*): de vormen met *m* zijn dus zeker wel van den afschrijver ¹⁾.

terden $\times$ *treden* 540/564, 2877, 2867, *verde* $\times$ *vrede* 166/174 (en 140/148 volgens J.'s lezing), alle onbewezen.

III. Conjugatie.

Imperatieven als *ganc* 5862, *vanc* 1538/1575 (naast *va* 1549/1585 (:)), *slach* 1538/1575, 5789 (beide:), *sich* /1298, 7314, dus ook nog in II.

$\tilde{e}$ iplv. $\tilde{e}$ komt in I alleen in den imperatief voor: *nem* 1954/, 2564/, (beide:), wat algemeen Mnl. is. In II zijn daarentegen de vormen met verkorten stamklinker zeer gewoon, meestal voor *t*, *ct*, zelden voor andere cons. (F. 17, 43): *et* 3 sg. /294, /944 (:), 2 pl. /1238 (:), /3451 (:), *verget* 3 sg. 5930 (:), 6013, *wet* 3 sg. /3147, 4895 (:), *met* 3 sg. 6453; *sprect* 3 sg. /190, 4170, 2 pl. 3857, 4572, 6726, *brect* 3 sg. 4357, 4927, *stect* 3 sg. 7730, *trect* 2 pl. 6632; *heft* 3 sg.

¹⁾ Over *bem* $\times$ *bin* zie beneden bij Conj.

1245, 4018, *west* 2 pl. /1976, 6560. Het eenige voorbeeld dezer klinkerverkorting in I *verbit* (:) wordt echter door II in *verbijt ende et veranderd* 3453/3451 ¹⁾. Blijkens Onze Volkst. 1. 22, 245, 2. 37 en de aldaar uit De Bo aangehaalde plaatsen is dit verschijnsel in het tegenwoordige Westvlaamsch en Noord-brabantsch zeer gewoon.

Van de **ww. met er** heeft II: *praes. ward* /1819, /1940, /2048, 4140, 4153, 4222, 6761; *wort* 3822; *praet. werp* /213, /233, *sterf* 4491; *wort* (ind. 3 sg.) 3784 (:) ²⁾.

In de **ppp.** der ww. van de 6de kl. op **-aghen** en **-eghen** heeft I uitsluitend *e*, II *e* en *a* beide: *ghedreghen* 881/, 902/, 3282/, *bedreghen* 2525/2549, *gheslegghen* 653/705, 1728/1748, 4847, *verslegghen* 427/, 901/ ³⁾; *ghedraghen* /2499, /2628, 3813, 7616, *bedraghen* 4499, *verdraghen* 4057, *gheslagghen* 6012, *beslagghen* 4058 (alle:), en nog buiten het rijm *gheslegghen* /1657, *gheslagghen* 6251, *ghedraghen* 7225. Daarentegen heeft II eenige ppp. met *e*, die in I niet voorkomen: *ghescepen* 6249 (*a* 6495), *begreven* /2621 (:), *ghegreven* 5562^a (waarschijnlijk bedorven lezing), 5641; *ghedwogghen* 5149 (:).

Ppp. met zoogen. »rückumlaut» in I en II: *bewant* 1624/, /986, *becant* 4392, 6562, *gesant* 6215; ook *ghesacht* 6700 ⁴⁾ (alle:).

-ocht- in het **praet.** en **ppp.** der ww. *bringhen*, *denken*, *werken* en in *sochte* (mollis) is zoowel in I als in II veelvuldiger dan **-acht-**: in het rijm althans komt **-acht-** in I alleen 1911/ (: *nacht*), in II /912, /1320, /1944, 5152, 5628, 6062 voor, **-ocht-** daarentegen in I 12, in II 13 + 13 maal. Waren er meer rijmwoorden met *o*? Of ligt er dialectverschil aan ten grondslag ⁵⁾?

1) Wederom aan het einde van I, zie boven, blz. 22, noot 3.

2) Over *commen* zie bov., blz. 34—5; over *ligghen*, *bringhen* (*e*) blz. 20; over apocope der *-e* bij de ww. blz. 50 vlgg.

3) Of *ghevlegghen*, zie Ojb. 39.

4) Volgens F. 159 Brab.-Holl.

5) Kil. noemt *socht* Holl. Fris.; De Bo heeft het als Wvl., ofschoon *zacht* er naast staat. De afschr. van *b* verandert *o* nog al eens in *a*, zie /844, waar, vermoedelijk door hem, om die reden het rijmwoord veranderd is.

Die **ppp.**, welke oudtijds, en ook in I, **zonder ghe-** voorkomen, worden in II gewoonlijk daarvan voorzien: *comen* $\times$ *ghec.* 37/, 314/, 1087/, 2775/, 79/89, 160/168, /2160, /3141, 3787, 4363, 5210, 7702, maar in II nog *comen* /543, /951, /1598, /1772, 4300, 4855, 6595, 7635; *bleven* $\times$ *ghebl.* 866/902, 1652/1666, /6, maar *bl.* 5506; *vonden* $\times$ *ghev.* 2361/2387, maar *vo.* 2238/2262, 6628, 6993 (b; c: *gev.*); *leden* $\times$ *ghel.* 3206/, 231/237, 2455/2473, 3645, 7219, maar *l.* /351, 3502; *worden* $\times$ *ghew.* 2780/2778, 3111/3103; *brocht* $\times$ *ghebr.* 332/, 748/, 83/93, 651/703, 685.737, 1644/1658. Evenzoo *gheten* $\times$ *ghegheten* 706/763, 4463, 4882, 6330, 6589, maar *gheten* 5837, 6424; *onneert* 1994/, 7337 naast *gheonneert* 2001/. Voorts in II zonder *ghe-* de *ppp.* van vreemde ww. *visiert* 5326, 5642, *lycensiert* 4043. Wat hierbij van den dichter, wat van den afschrijver is, zou alleen de metriek wellicht kunnen uitmaken.

Wisselvormen in de sterke en zwakke vervoeging: *sceide* /1469, 4477, 7634, 7749 (c) ¹⁾; maar *sciet* /880 (:), 3952 (:), 4510, 6194 (:), 6611, 7652, 7749 (b): het sterke praet. dus wel, het zwakke niet bewezen. Naast *loech* (ook in II o. a. 4610 (:)) ook *lachde* 6109; *ghepronden* $\times$ *gheprijs* 399/427 (*prandic* 1535/1572); *beswijnde* 6196, *ppp.* *beswijmt* /3255. *Beghinnen* sterk in I en II: *began* 108/, 2236/2249, /2109, 6395, *ontgan* 2079' (alle:); *begonste(n)* alleen in I, $\times$ *began*, *begonnen* 146/154, 1317/1335, $\times$ *begonde(n)* 64/74, 3393/3389, 6480, welk laatste ook in I voorkomt o. a. 1707/; het zw. *ppp.* noch in I, noch in II. *Ghewesen* 2909/2897 (:), 5907, $\times$ *geweest* 2929/2915, het laatste ook 4318, 7253, 7669, doch niet in 't rijm; *ghesijn* 4437 (:).

Naast de ook in II nog zeer gewone en door het rijm bewezene infin. *gescien*, *vlien* en dgl., reeds een enkele maal *gescieden* 7259 (c) ²⁾. Van *vlien* komen naast *vlo* 1823/, 6689 (:) in II ook *vlooch* 5800 en *vloghen* 4658, 4789, onbewezene, en volgens

1) Volgens F. 172 Holl.-Brab.

2) Over de ww. *tiden* en *liden* zie bov., blz. 42, noot 1.

F. 140 vooral Holl. vormen, en ook *vliecht* 3 sg. praes. 7394 (b; c: *vliet*) voor ¹⁾).

pleghen, plien. Praes. ind. 3 sg. *pleghet, pleecht* 1217/, 5748, 6299, 6575, *pliet* 5918, 7454, 7665 (alle drie:); 3 pl. *pleghen* 35/37, 654/706 (:), 4938 (:), 5090, 5164, 6369 (:), 7549, *plien* 4817 (:); inf. *pleghen* 430/456 (:), 1727/1747, 6558 (:), *plien* /1416 (:), 5698(:); I heeft dus, naar 't schijnt, alleen *pleghen* ²⁾, II *pleghen* en *plien*. In 't praet. pl. heeft II naast *plaghen* ook *ploghen* 5124 (:), 5150 (:), ppp. *gheploghen* 4331 (:), 4771 (:), 6394.

vaen, ghevaen (en *ontfaen*) zijn de gewone vormen, ook in II: ind. 4799, 5682, inf. 4967 (:), 5028, 6706, ppp. 5656 (:), behalve dat het zeer dikwijls uit I behouden is. Daarnaast evenwel ook ind. *vanct* /273, 3883; inf. *vanghen* 3429/3431 (:), /1543, 3692, 3856, 4706; ppp. *ghevanghen* 683/, 2839/2831, /3035 (3043/ *ghevaen*), /250 (:), 7196: de ind. en inf. *vanghen* schijnen dus alleen in II (en ééns aan het *einde* van I³⁾) voor te komen, het ppp. ook in I. Evenzoo inf. *ganghen* alleen in II /1463, 3928, 5314, 6588 (de laatste drie:), maar ppp. *ghe-, ontganghen* ook in I 3237/, /1956.

Hilt ⁴⁾ in I en II 587/ 1160/1183, 5572 (conj.) (de laatste twee:); *hielt* 3680, 6080, 6351, 7479 (onbewezen, maar waren er veel rijmwoorden?) en *helt* /2688, 4053 (conj.), 4096, 4107 (alle vier:), beide alleen in II. *Viel* in I en II: ind. 4063, 3781 (plur.), 7742, conj. 5820 (:), 6147, *vel* (alleen sing.) 3543, 3577, 6407, 6613, 7027 (alle:). *Vinc* in I uitsluitend, in II 1825/1849 (:), /2019 (:), 5679, 7751 (c), meestal echter *venc* /813, /1544, /2057 (mv.) /2280, 3869, 4690 (mv.) 4783, (mv.) 5204, 5536, 6107 (mv.: *brenghen*), 6438, 7421 (het eenige rijm bewijst niets, vgl. bov. blz. 20, noot 3); *hinc* meest behouden, maar *henc* /192 (conj.), /2965 (conj.), /2978, /3301; *genc* heb

1) Over *ghecro(e)ien* zie bov., blz. 35 en 43.

2) Dat *pleghet* niet door het rijm bewezen wordt, is toch wel bloot toeval.

3) Zie boven, blz. 45, noot 1.

4) De compos. dezer ww. er onder begrepen.

ik nooit ontmoet: vermoedelijk zijn al deze *e*'s voor *n* van den afschrijver, vgl. nog 5507, 6337, 6704, en dgl., waar deze praet. op *i*'s rijmen, die bijna nooit of nergens in *e* veranderen.

staen. 3 sg. ind. *steet* komt in I en II voor 2663/2673, 5494, 5915 (alle:); *stoet* en *stont* zijn in I en II gelijkelijk geldig, in beide door talrijke rijmen bewezen.

raken. *rochte*, *gherocht* in I en II 747/(:), 752/, /2973(:), 3537(:), naast de regelmatig zwakke vormen 2405/, 1240/1264(:), 2437/, 6528(:).

Praeter.-praes. *weten*. 3 sg. praet. *woste* /3324(: *goste*), beide zeer twijfelachtig.

connen. Praes.-vormen met enkele *n* alleen in I: *ghi coont* 3307/; voorts in II *du const(e)* 4049, 5674, 6412, 7165, alle onbewezen. In het praet. heeft I bijna uitsluitend *conste* o. a. 3312/(:), ofschoon ook *conde* een enkele maal voorkomt 201/; II daarentegen heeft meestal *conde* /2397, /3475, 3890, 5386, 5764, 5788, 6281 (alle:), *conste* wordt meestal in *conde* veranderd, maar toch behouden 342/370, 462/489, en gebezigd 6159, 7018; eens *ghi cost* 6934 (c). — (*j*)onnen (× *gonnen*, zie bov. blz. 43). Praes. 3 sg. in II *vergan* 5737(:), maar *gun(s)* /1461, 6951 (conj.); praet. in I *jonste* 3311/, in II meest *gonde* 4296(:), *goste* /3323 (zie hierboven), 5808 Vgl. *beghinnen*, bov. blz. 46.

dorren. I alleen *dar* 1352/, 2005/, 2930/, 2955/, II ook *der* 4173; in II ook reeds de verwarring met *dorven*: *derf* iplv. *dar* /2941, 4529, *dorren* iplv. *dorven* 5777 (zie Verd. 2. 361, 363).

sullen. I uitsluitend *sal*, II *sal* 1412/1456, 2155/2177, 3703, 4900 enz., en *sel* /1376, /3146, /3450 (alle:); verder *selst(e)* 4873, 5535; het mv. *sellen* komt alleen buiten het rijm voor: 1. 3. ps. /3053, 3881, 7193, 2. ps. /716, /1025, /1201, /1707; *selen*, *sulen* of *solen* (F. 15, blz. 15) noch in I, noch in II.

moghen. Praes. 2 pl. *mocht* 1112/; /714, 4035.

moeten. *moeste* × *most(e)* passim, maar zonder bewijzend rijm voor het laatste.

willen. Praes. 1. 3. sg. *wille* $\times$ *wil* passim, maar het laatste onbewezen, 3. *wilt* $\times$ *wil* 3062/3054, 3462/3460 (of = *wille* het? zie F. 170). Praet. *wilde* $\times$ *woude* 132/140, 610/662, 1270/1292, 1487/1529, enz.; buiten het rijm schijnt I meer *wilde*, II meer *woude* te hebben, hoewel volstrekt niet uitsluitend; in het rijm komt *woude* in I en II meer voor dan *wilde*, wat echter niets bewijst, daar het veel gemakkelijker rijmde (*wilde* in het rijm slechts 1159/1183, 2185/2205, 5571).

doen. Praet. in I nog geheel regelmatig; in II naast de regelmatige, door 't rijm bewezen vormen ook reeds 3 pl. ind. *deden* /829 (:), /24, /806, /1742, /1890, 3 sg. conj. *dede* /2092, /2561, 3707, 5011 (alle vier:), /1130, /1998, /2213, /3209.

sijn. I altijd *bem*; II zeer dikwijls *ben*, *bin*, maar in het rijm alleen *bem* bijv. 1774/1794, 2780/2778, 3118/3110, 4338, 4444, 5580, 5955, 7603, 7639 (alle: *hem*); *ben* en *bin* zijn dus òf van den afschrijver, òf de toonlooze vormen, die in 't rijm niet gebruikt konden worden; *best* $\times$ *bist* gewoonlijk, maar I kende ook *bist* 2623/2637 (:); *es* $\times$ *is* gewoonlijk: *is* komt in I, althans in het rijm, niet voor, II kent beide vormen *es* 1217/1239, 2951/2937, 3718, 6663, 6781, *is* 6841 (alle:)¹). Praet. ind. *weren* /2484, /2922, conj. *were(n)* /3185, 6656 (alle vier:), blijkbaar een onvlaamsche vorm iplv. het gewone *waren*, uit rijmnood gebruikt. Over het ppp. zie bov. blz. 46.

Persoonsuitgangen. 2 sg. op *-ste* in II (vooral in het laatste gedeelte) 1°. in het praes.: *hebste* (*du* nog postpositum, niet herhaald) /949, 7316; *du verliest* 7308, *du segste* 7313 (c; b: *segest*), *du hebste* 7166, 7297, 7310, 7313, 7327, *du en conste* 5674, 7165, *du selste* 4873, 5535, *du biste* /942; 2°. in het praet.: *soutste* 7302 (c; b: *soutstu*) (*du* hier nog postpositum, niet herhaald); *du gaefste* 7290 (conj.), 7318 (b; c: *gaves*), *du quaemste* 6423, *du saetste* 6420, *du seitste* 6423, *du soudste* 4891, 7306.

2 sg. praes. op *-ts*: *du doets* 5859.

2 pl. praet. der zw. ww. op *-e*: *gi gruet* 6058, *gi hoorde* 6128,

1) *dies:is* /3403 kan als *des:es* of als *dis:is* (F. 224) gelezen worden.

gi laefde 6720, *gi sende*: (*gi*) *verblende* 4123 : 4, *gi misdeylde* /212, *gi spotte* 6724, en ook met *gi* herhaald: *andwoorde gi* /226, *lachde gi* 6109, *seynde gi* 4694. Ook *hs. a* schijnt dit ééns te hebben: *wilde ghi* 1778/.

Vormen met *-en* iplv. *-e*: *scoorden ende braken* 1 sg. conj. /2372, *toenden* 3 sg. ind., *hadden* 3 sg. ind. /2463.

Geen enkele van al deze vormen wordt door het rijm be-
wezen, wat bij sommige althans toch zeer wel mogelijk was;
vermoedelijk zijn zij dus alle van den afschrijver.

Syncope der -e in de vervoeging wordt in II natuurlijk
veel meer aangetroffen dan in I; wanneer en waar dit voor
't eerst werd toegelaten, zal men wel alleen kunnen leeren uit
de oorkonden; zooveel is zeker, dat I zelden syncopeert, en dat
aan den anderen kant in II vormen als *duncket* /1120, /1685,
/1992, 3913, *nakede* /790, *danckede* 6001, *behaghede* 6045, *du-
wede* 3531, 3982, vooral in *c* (zie 6895, 6984, 7139, 7338,
7357) nog niet ongewoon zijn.

De syncope der tweede *-e* in het praet. der zw. ww. komt
in I en II hoogst zelden voor: *volghet* 210/, *voerese* 2843/, *horet*
3363/, *ghetrauwet* 3387/; *aset* 212/216 (: *oplaset* ¹).

Apocope der -e in de vervoeging. Nu wij hier voor het
eerst van de apocope der slot-*e* gewagen, zijn eenige opmer-
kingen van algemeenen aard wellicht niet misplaatst. De vraag,
hoe ver deze apocope ten tijde van R. II was doorgedrongen
is voorzeker een der gewichtigste punten van dit onderzoek:
immers juist in dezen tijd, in de laatste helft der 14^e eeuw,
dringen uit de spreektaal, die uit haren aard veel »radicaler»
is, d. w. z. de volle, oude vormen prijsgeeft, te gelijk met vele
nieuwe woorden ook allerlei afgesletene, afgekapte, verminkte
vormen, die in het oudere Mnl. ongeoorloofd en ongehoord zijn,
in de meer conservatieve, steeds langzaam volgende schrijftaal
binnen. De vraag is nu: wanneer en waar is dit begonnen?
Men dient hierbij dus niet alleen op den tijd, maar ook op de

1) Volgens Beets' emendatie, Tijdschr. 2. 206.

plaats, op den tongval te letten: het zuivere Westvlaamsch van onzen tijd bijv. staat in dit opzicht op een punt van ontwikkeling, dat het Hollandsch der 17^e eeuw reeds lang achter zich had: het bewaart nog heden ten dage Maerlant's taal bijna ongerept. En behalve verschil van tijd en plaats heeft er zeker ook tusschen de verschillende schrijvers, ook wanneer zij tijd- en gouwgenooten waren, onderscheid bestaan: de een zal zich meer van de ouderwetsche schrijf- of boekentaal hebben bediend, de ander zal zich, wanneer òf zijn persoon, òf zijn onderwerp, òf de stijl van zijn werk het medebrachten, nauwer aan de levende volkstaal hebben aangesloten; de een zal zich binnen de grenzen van zijn dialect hebben gehouden, de ander vaak daarbuiten gegaan zijn ¹⁾. Men zal dus ieder schrijver of ieder werk op zich zelf moeten onderzoeken, voordat men tot eenige zekere, algemeene uitkomst kan geraken.

Dit onderzoek nu wordt zeer bemoeilijkt door de dolle, door dik en dun gaande afkappingswoede der afschrijvers: de rijmen zijn dus de eenige toetssteen. En ook die nog niet eens geheel zuiver: wat in het rijm, op de meest beklemtoonde plaats van het vers niet vrijstond kan *in* het vers nog wel recht van bestaan hebben; en omgekeerd kan een dichter uit »rijmnood" zich wel eens een enkele maal in het rijm zekere vrijheid (in dit geval het overnemen uit de spreektaal) veroorloofd hebben, zonder dat dit nog voor hem de normale vorm was; voorts heeft er in een tijd van overgang natuurlijk lang weifeling geheerscht en schreef dezelfde dichter waarschijnlijk nu eens een vorm met *-e*, dan weer een zonder *-e*, terwijl de spreektaal reeds alleen den geapocopeerden vorm kende ²⁾; en eindelijk zijn er te allen tijde zekere staande uitdrukkingen, die aan de werking der klankwetten weerstand bieden, en als versteende overblijfselen uit

1) Men stelle in onze eeuw bijv. Van der Palm en Multatuli naast elkander. Wat hier aangaande de apocope gezegd is, geldt natuurlijk in het algemeen evenzeer ten opzichte van vocalen, flectievormen, woordenkeus, enz.

2) Vgl. ons *eenen*, *een'*, *eigene*, *eigen* en dgl.

een ouder tijdperk in veel jongeren tijd blijven bestaan ¹⁾. Genoeg om te doen zien, dat bij zulk een onderzoek de uiterste omzichtigheid vereischt wordt. Zooals op de meeste punten van dien aard, heeft ook hierop Dr. Franck het eerst de aandacht gevestigd, en tevens den weg gewezen, door zijn onderzoek van den Seghelijn (AfdA. 5. 79) en van Maerlant (Inl. op Alex. LXXXII en ZfdA. 26. 332). Daaruit is gebleken, dat niet alleen de Westvlaming Maerlant in de 13^e eeuw, maar ook Loy Latewaert (wiens herkomst, voor zoover ik weet, nog niet bekend is) uit de eerste helft der 14^e eeuw nog slechts bij uitzondering apocope toelaat. Men kan dus a priori verwachten, dat zich in R. I geene apocope (behoudens enkele algemeen-Mnl. gevallen van ouderen datum), in II een begin van apocope zal vertoonen. En zoo is het er ook inderdaad mede gesteld. Het hs. van I, hoewel veel jonger dan het gedicht, heeft de oude vormen over het geheel zeer zuiver bewaard en van apocope is daar dus geen sprake, laat staan van een bewijzend rijm ²⁾.

Anders is het daarentegen in II gesteld. Hoewel de tijdsruimte tusschen de vervaardiging van gedicht en handschrift hier veel kleiner schijnt (wellicht niet meer dan eene halve eeuw?), vindt men in b toch geenszins eene ook maar bij benadering getrouwe afspiegeling van het Westvlaamsch van c. 1375: juist op dit punt heeft de (Hollandsche?) afschrijver zich zeer talrijke en groote vrijheden veroorloofd; niet alleen *buiten*, maar ook *in* het rijm, heeft hij gekapt en gesnoeid, zooveel hij kon, zeker zelfs meer dan in zijn eigen tijd en plaats gebruikelijk was, en daardoor soms (schijnbaar) vormen in 't leven geroepen, welke zelfs nu nog, en zeker toen nog veel eer, onmogelijk waren (*cond*, *scaed*, *bood*, *aeff* en dergelijke monstra!); kortom b vertoont een afschuwelijk mengsel van oudere, jongere en

1) Vgl. onze datieven op -e: *in den bloede* enz.

2) Gevallen als *waense* 1125/, *waer ic* 1129/, *waer soe* 1148/, *gaefse* 1149/, *groet u* 1771/, waar inclinatie of elisie plaats heeft, reken ik niet mede; M. drukt dgl. woorden soms aan elkander, soms niet, maar in elk geval bewijzen zij geen eigenlijke apocope.

onbestaanbare vormen ¹⁾). Evenwel zal ons uit de rijmen blijken, dat ook de omwerker zelf, levende in eenen tijd van overgang, zich zelven niet gelijk bleef, en nu eens de oude, volle, dan weer de jonge, geapocopeerde vormen bezigde. Dat het voor den toekomstigen critischen uitgever van R. II eene moeilijke vraag zal zijn, hoever hij in het herstellen der oudere vormen mag gaan, en wat hij op elke plaats moet schrijven, behoeft geen betoog ²⁾); wij hebben ons hier echter voorloopig alleen bezig te houden met die gevallen van apocope, welke door het rijm bewezen worden. Wij komen dus hier allereerst tot de apocope in de conjugatievormen ³⁾).

1 sg. ind. praes. *waen* /3139 (: *doet verstaen*), 6440 (: *van daen*), *gheer* 4016 (: *niet een veer*), *hoor* 6149 (: *door*), *spaer* 7095 (: *hierentaer*); de rijmwoorden *kunnen* alle ook met -e gelezen worden, al staan ze gewoonlijk geapocopeerd (ook *vere*, nog bij Kil., uit *vedere*); /3139 zou men dan moeten lezen: *wane: doet te verstante* (vgl. bijv. 1609/1623), wat echter met een znw. als object wellicht minder gewoon was. Dus één min of meer zeker geval van apocope, welke trouwens bij zulk een *ic waen*, als verzekeringsformule in een tusschenzin gebruikt, wel het eerst zal zijn voorgekomen; daarom zal men 6440 misschien ook *ic waen* moeten lezen. Dat dit evenwel nog niet bewijst, dat apocope in alle gevallen geoorloofd was, spreekt vanzelf.

1, 3 sg. conj. praes. *verhoet* (3) 3899 (: *onder die voet*), eene zeer onzekere plaats, door M. tegen het rijm naar p ver-

1) In elk geval blijkt hieruit wel, dat het Westvlaamsch toen reeds conservatiever was dan het dialect des afschrijvers, vermoedelijk het Hollandsch; hetzelfde onderscheid dus, dat nog heden valt waar te nemen.

2) In M.'s uitgave heerscht te dezen opzichte ook geene groote consequentie: nu eens herstelt hij de oude vormen, dan weder laat hij zeer jonge vormen van hs. b staan, zoodat zijne uitgave, hoewel in veel mindere mate dan hs. b, toch ook een zonderling mengsel van oudere en jongere vormen oplevert.

3) Zie verder beneden bij Declinatie en bij Apocope der bijwoorden enz. Ik zal hierbij over het algemeen alleen de in het rijm stasnde, dus werkelijk of schijnbaar bewezen gevallen aanhalen, de overige bepaaldelijk als zoodanig aanwijzen.

anderd, vgl. Ojb. 96; volgens mijne lezing is er geen conj. bedoeld, in elk geval heeft zij geen genoegzame bewijskracht. Meer bewijst *eer ic laet* 4533 (: *staet* acc.), dat, hetzij ind. of conj., in allen gevalle ontwijfelbare apocope (wederom in een hulpww.) is.

1, 3 sg. conj. praet. van st. ww. *liet* (1) /1439 (: *in verdriet*), *liep* (1): *riep* (1) 4401, en dgl. bewijzen niets; evenmin *gheviel* (3) 7186 (: *siel* acc.) (maar waarschijnlijk is het ind., en bewijst dan apoc. v. *siel*)¹); *waer* (eset) /2819, /2999, 4362 (: *van*, *in vaer*), /2225 (: *naer*), 4314 (: *openbaer* adv.), 4831 (: *niemaer* acc. sg.); 5370 (: *daer* adv.), 5555 (: *daernaer*), 6656 (*seer*: *weer*), dus rijmende op woorden, die meestal wel geapocopeerd *kunnen* worden, maar toch ook nog zeer vaak met *-e* voorkomen. Het eenige ontwijfelbare geval schijnt *waer* (eset) 5549 (: *ic seg di waer*); wel zou men hier gemakkelijk *ware*: *twaren* kunnen lezen, doch *ghi secht waer* is een te gewone uitdrukking (zie gl.), om het zonder geldige reden hier te betwijfelen. Gewoon was de apocope ook hier stellig niet, blijktens rijmen als 5572, 5573, 6003: 4, 6639: 40, 7713: 4 enz. waar de volle vorm, soms zonder eenige noodzaak (bij op elkander rijmen van twee conj. praet.) ook in het zoo sterk moderniseerende hs. b zijn blijven staan.

Verbogen infin. na te. Vgl. Franck, AfdA. 5. 82 en ZfdA. 26. 344. Apocope is hier schijnbaar bijna regel, maar zij is lang niet altijd bewezen. Vooreerst zijn er zeer vele gevallen, waar beide rijmwoorden zonder enig bezwaar met eene *-e* verrijkt kunnen, en dus ook meestal wel moeten worden, zooals *te slaen* /784 (: *vaen* acc. sg.), *te doen* /1348 (: *baroen* acc. pl.), 5608, 5775, *passim* (: *coen*, een zeer gewoon rijm), zie verder nog /867, /1623, /1673: 4, /2031: 2, /2203, /3340, 4231, 4267: 8, 5364, 6072, 6404, 6667, 6774, 7776, 7787: 8, enz. enz., op alle welke plaatsen de volle, ongeapocopeerde vorm althans *mogelijk* is. Het hs. (b) heeft deze wel *zeer zelden* behouden (bijv. 3804),

1) Over *bleef* (3) 7370 (: *gheeft*) zie Ojb. 104.

maar deze zeldzaamheid bewijst op zich zelve natuurlijk niets.

Eene tweede reeks van gevallen, waar de apocope ten minste twijfelachtig is, vormen die plaatsen, waar de infin. afhangt van *wanen*, *beghinnen*, *pleghen* en dgl. ww., welke in den ouderen tijd door den blooten inf. gevolgd werden, terwijl later de verbogen inf. met *te* daarnaast en daarvoor in de plaats kwam (vgl. tegenwoordig *durven* met *te* iplv. met den enkelen inf.). Zulk een infin. met *te* komt voor (in het rijm): na *wanen* /756, /1770, 3518, 3519, 6350, 6363, 6957 (c), 7029, 7043 (c), 7299 (c); na *beghinnen* /745, /810, /1728, /1769, /2158, /2260, /2892; 3882, 5778, 6473, 6480, 7116; na *pleghen* 4451, 4939, 5899, 6156. Op bijna al deze plaatsen *kan* men zonder bezwaar den blooten inf. herstellen; of men evenwel het recht hiertoe heeft, is niet zeker; immers ook de constr. met *te* schijnt reeds vrij oud: zoo vindt men in I (waar de bloote inf. regel is), reeds *te*: na *beghinnen* 148/, 1693/, 1707! (:), na *pleghen* 521/ (:), 536/, 2760/, (na *wanen*, naar het schijnt, nog niet), en zoo vind ik bij Maerl. bijv. na *pleghen* den blooten inf. Heim. 934 (:), 998, Franc. 10132, Mart. 1.905 (:), Sp. 1^a 13.32, Rijmb. 4779 var., 21244; doch *te -e* Rijmb. 610 (:), 1879, 4779, 4853 (:), zie verder gl. Rijmb. i. v., dus beide meermalen door het rijm gesteund. Ook zijn er in II een paar plaatsen, waar men den blooten inf. niet kan herstellen, zonder in het rijmwoord eene ten minste even onwaarschijnlijke apocope aan te nemen, zoo na *pleghen* /1727 (uit I), na *beghinnen* 6480. Het is dus twijfelachtig, of men niet op vele plaatsen de nieuwere constr. met *te* van het hs. moet laten staan. Aangezien echter de inf. zonder *te*, althans na *wanen* en *beghinnen*, in het hs. nog *herhaaldelijk* voorkomt, en men alleen op de beide bovengenoemde plaatsen *gedwongen* wordt de nieuwe constr. te erkennen, geloof ik te mogen vaststellen, dat tijdens II de nieuwe constr. na *plegen* en *beghinnen* (na *wanen* schijnt zij later te zijn ingeslopen ¹⁾) allengs de oudere begon te verdringen, maar nog

1) De tijd van het optreden dezer constr. zal weder alleen uit de oorkonden kunnen bepaald worden: de rijmen baten hier weinig, daar deze beide kwesties (apo-

geenszins geheel verdrongen had (evenals nu bij *durven*), zoodat men, waar het rijmwoord het niet verbiedt, gerust *te* kan schrappen. Maar al mocht men door de nieuwe constr. slechts als bij uitzondering toe te laten te ver gaan, zoo dwingen deze plaatsen in allen gevalle niet tot het aannemen der apocope na *te*: men kan òf den blooten inf. òf, waar het rijmwoord het eischt, *te -e* lezen ¹⁾. Na deze beperkingen moeten wij echter toegeven, dat er verscheidene plaatsen zijn, waar eene aanvulling met *-e* om het rijmwoord onmogelijk is. Zoo komen geapocopeerde infin., voorafgegaan door *te* voor: 1° na een znw. /2874, 6479 (?), 7301, 7412; 2° na een bnw. 3829, 4918, 6907 (volgens M's lezing; b heeft acc. na *in*), 7566; 3° in finale zinnen zonder *om* na een ww. /553, /2069, 4127 (pM.; b anders), 4554; 4° in finale zinnen met *om* na een bnw. of een ww. /2512, /2847, 5114, 5609, 7449; 5° na een voorzetsel, gevolgd door *te* 6030; 6° na verschillende ww. (*hem*) *pinen* 6828, 6942, 7467, 7688, *ghereden* /1776, *dwinghen* 5701, *ontbieden* 3739, *wisen* 6346, *heten* 6940, *sweren* 7191, *weten* 4708 ²⁾, 5906, 6938, *schinen* 4386, *sijn* /2684, 4328. Het is mogelijk, dat in enkele dezer gevallen ook de bloote inf. zonder *te* gebruikelijk was, bijv. na bnw. met *om* (nog in de 17^e eeuw) ³⁾, na *schinen*, *weten*, *heten* (?), enz., ook dat twee naast elkander staande, of van elkander afhangende infin. verschillend

cope der *-e* en geldigheid van *te -e* iplv. enkelen inf.) wederkeerig van elkander afhangen, en men dus in een cercle vicieux komt.

1) De gevallen waar de infin. na andere voorz. dan *te* staat (/2423, 3698, 3830, 3945, 6253 (*te* invoegsel van WM.), 6937, 7007, 7103 (of znw.?), 7778) blijven hier natuurlijk buiten beschouwing: daar kan òf een acc., òf een dat., die evenals andere dat. (ook bij Maerl. reeds) apocope toeliet, bedoeld zijn: de „taaiheid” der *-e* geldt, zooals bekend is, alleen voor den infin. na *te*, en die wordt door deze plaatsen niet weersproken. — De oorzaak van dit beklijven juist na *te* is blijkbaar hierin gelegen, dat *te* langer dan eenige andere praep. (immers tot heden toe) uitsluitend den dat. geregeerd heeft, en men dus onbewust na *te* een anderen vorm dan dien van den nom.-acc., een duidelijk datief-teeken verlangde.

2) Volgens V.'s afschrift; M. heeft geen *te*.

3) Vgl. Van Helten, Vondel's taal § 194—196.

behandeld werden ¹⁾), doch bezwaarlijk zal men *alle* gevallen kunnen verwijderen ²⁾).

Als resultaat meen ik dus te kunnen vaststellen: dat de ongeapocopeerde vorm met *-e* na *te* in II ³⁾ nog in gebruik was, dat na *wanen*, *beginnen*, enz. meestal nog de onverbogen inf. zonder *te* werd gebruikt, maar dat na andere voorzetsels, en ook soms na *te* apocope toch ook reeds werd toegelaten.

Drong de apocope hier, waar de *-e* zoo bijzonder lang constant is gebleven, reeds uit de spreektaal in de schrijftaal binnen, dan heeft men het recht, in II die apocope ook in andere gevallen te verwachten. Voornamelijk komt hier in aanmerking de *-e* in de verbuiging.

IV. Declinatie.

A. SUBSTANTIVA.

Sterke masculina (*behalve ja-stammen*). **Nom. sg.** Anorgan. *e* in *pry(h)ore* 945/ (: *ore* ⁴⁾), en toch ook zeker wel in *provisore* 4507 (: *te vore(n)*); b: *oor*: *oor*); over deze overtollige *e* in bastaardwoorden zie Fr. t. a. p. 80.

Acc. sg. *enen mure* 335/, 343/, 1162/ ⁵⁾ schijnbaar mann.,

1) Vgl. over iets dgl. Fr. t. a. p. 82, V. Helten t. a. p. § 197, Verdam, Teksterit. 81, en hier 1553, 12684, 4127 (in omgekeerde orde 3518—9^p), waar zoo iets denkbaar ware.

2) Aan een verschil tusschen één- en meerlettergrepige ww. (dat nl. de laatstgenoemde, waar de *-e* na eene lettergreep met toonlooze *e* kwam te staan (*te houdene*, *te vertreckene*), eer apocope toeliet dan *te gane*, *te doene*, enz.) valt niet te denken: onder de boven opgesomde zijn er verscheidene van de laatste soort.

3) In I is, (zie boven, blz. 52, en ald. noot 3) van apocope der werkwoordsvormen geen sprake: ten hoogste vindt men een enkele maal *in* het vers een vorm als *in te wonen* 3177/ moet men daar lezen: *in te woonne*?

4) Zie Ojb. 40.

5) Alle aanhalingen in dit hoofdstuk staan weder in 't rijm, indien het omgekeerde niet uitdrukkelijk vermeld is.

maar elders in I is het woord steeds vrouw., zooals M. ook te recht hier hersteld heeft: *muur* m. en *mure* vr. stonden in het Mnl. naast elkander, vgl. Kluge, i. v. — *cloet* 786/ en *cloete* 792/: het tweede zal wel dat. zijn, zie over *om* c. dat. Franck, Alex. 5. 146 noot en Aant., blz. 456 (ook *cloet*: *onder voet* ware trouwens mogelijk, zie beneden, blz. 61.¹⁾)

Dat. sg. Voor I zijn de volle vormen met *-e* regel; maar ook voor II zijn deze nog zeer gewoon, òf nog in het hs. bewaard, òf althans waarschijnlijk gemaakt, doordat blijkbaar beide rijmwoorden geapocopeerd zijn; de regelmatigheid van dergelijke rijmverbindingen, waar *beide* woorden met *-e* aangevuld kunnen worden, pleit eer vóór, dan tegen apocope. Vooral bij bepaalde zegswijzen als *bi daghe* (bijv. 2369/2393, 2791/2787, 5409) en dgl. geeft hs. b steeds den vollen vorm; verder bijv. *verrade* 6262 enz., ook buiten het rijm.

Doch daarnaast staan ook geapocopeerde vormen. In I over het geheel zelden, *raven* 17/, *metter dagheraet* 1093/, *in — mont* 1554/, *te — oom* 2129/, *in — ban* 2722/, waarvan trouwens die na *in* niet eens als dat. behoeven te worden opgevat²⁾.

In II *kunnen* van de talrijke schijnbaar geapocopeerde datieven vooreerst in vele gevallen beide rijmwoorden met *-e* aangevuld worden; zoo: *van — steen* 1850 (: *alleen*), 1608 (: *ghemeen*), *knecht* 12932 (: *mit recht*), *uut — mont*: *hont* (beide dat.) 3567, *raet* 4520 (: *mit quaet*), *van scat* 5523 (: *dat*), *na — waen* 5643 (: *aen*), *met — bec*: *met — trec* 5857: 8 (p nog: *trecke*), *bi — coninc* 6005 (: *dinc* dat. sg. of pl.?), *van hongher* 6583 (: *jongher* acc. pl. v.

1) *Minen sinne* (nom.) 11 (: *in dit beghinne*) en *haddi kive* 4983 (: *gaet aan den live*) zijn toch niets anders dan *schrijf*flouten van den afschrijver, door M. te recht verbeterd? Of hebben dergelijke wanschepsels, geboren òf uit verwarring van twee naamvallen of twee constructies, òf uit de neiging eens (af)schrijvers om ook eens oude vormen met een *-e* te gebruiken, ooit werkelijk bestaan, ook buiten het rijm, vgl. bijv. bij Hooft: *Laes ick sie den dagherade* (:)? Iets derg. is *ghemaec* 12861 (: *sprac*), 13163, *oorloof* 13007, *hoof* 3923, 4581, welke zonderlinge acc. echter, blijkens de rijmen, stellig van den afschr. zijn.

2) Vgl. tegenover *in — ban* bijv. *te banne* 2740/, *van den banne* 2748/, beide buiten het rijm.

jone), *mit* — *nijt* 6955 (: *wijt* adj. of adv. ?), *mit* — *val* 7157 (b: *mit al*) ¹⁾, *te voet* 7742 (: *soet* adj. postp. ²⁾). Of deze echter alle aangevuld moeten worden, zou ik betwijfelen: voor- eerst kan na een praep. vaak de acc. bedoeld zijn, en verder zijn vormen als *ane* (zie ben. bij Adv.), *honghere* (zie F. 21.7, 178.4), *te voete* (zie ben., blz. 60), *datte* voor II ten minste onzeker.

Bij de volgende is geene aanvulling der beide rijmwoorden mogelijk, doch kan na eene praep. de acc. bedoeld zijn; de rectie der praep. in het Mnl. is nog niet voldoende bekend om hierover te beslissen: *in* — *waen* /1083 ³⁾, *in* — *ban* 4408, *in* — *staet* 4693, 5739, *in* — *mont* 7542, *in* — *pat* 7703 (acc., of dat. als *God*, zie F. 178.4), *aen* — *Dam* 6888, *bi* — *raet* 5295, 5968, *uut* — *mont* 4754, *uut* — *gront* 5611, *mit* — *vlijt* /3142, *mitten wint* 6977 (c), 7055. Indien men al deze plaatsen als dat. moet opvatten, zijn dit natuurlijk zoovele bewijzen van apocope; doch men mag stellig na *in* en *aen*, en vrij zeker ook na de andere praep. een acc. aannemen.

Voorts *in schijn* 4598 (: *concubijn* nom. sg.); tegen aanvulling is geen bezwaar, maar in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking na *in* zou de apocope evenzeer verklaarbaar zijn, als in het er op rijmende vreemde woord. Evenzoo kunnen *ghedaen aenschijn* /1832 (: *in den lachter mijn*) en *dat is a.* 4352 (: *u pijn*) met *-e(n)*: *-e* gelezen worden; daar evenwel bij *pine* en bij de pron. postposita apocope vroeg geoorloofd schijnt (F. 208.1, 222), *an schine* eene bijwoordelijke uitdrukking is, die al spoedig tot één woord is samengesmolten ⁵⁾, en eindelijk worden *a.*: *sijn* (sunt) 1775/1795 geene aanvulling toelaat, zullen wij hier wel voor I en II apocope moeten aannemen.

Streng bewezen zijn ten slotte slechts enkele gevallen: *teinden*

1) Zie reeds M's lezing naar c: *valle: mit allen*.

2) 4390 is zeker wel acc. bedoeld.

3) In *mi ducht mijn waen* /609 is w. volgens Verd. 2.452 nom.

4) Zie o. a. Verd. i. v. *bi*.

5) Vgl. over de apocope in dergelijke „formelhaft gebrauchten Verbalformen” F. 130, begin.

minen praet 6752 (: *vraet* acc. sg.), *te voet* 5419 (: *ghemoet* adj.), 6325 (: *bestoet*), 6959 (: *mitter spoet*), 7012 (: *ootmoet* (acc.)), (het laatste weder eene staande uitdrukking).

Met het oog op Maerl. en R. I, waar de apocope in dit geval toch ook reeds geoorloofd was (F. 178. 4, t. a. p. 81 en 343), en op den infin. na *te* in II (bov. blz. 56) is dit kleine aantal bewezene gevallen eenigszins onverwacht en bevreemdend; waarschijnlijk zal men dus op vele der opgesomde plaatsen toch wel een dat. zonder *-e* moeten aannemen, en het voor toeval houden, dat die vormen niet meermalen door het rijm *bewezen* worden. In elk geval blijkt M.'s bewering, dat »die sehr häufige Apocope durch die Reime meist bestätigt wird" (Einl. XII), althans op dit punt onjuist; integendeel, in den regel heeft de omwerker zeker nog den dat. met *-e* geschreven; en waar dit niet het geval is, behoeft men nog niet eens altijd eene ongere apocope aan te nemen (zie Fr. t. a. pl.), dikwijls zijn het oudere vormen zonder *-e*: de jongere apocope begon pas door te dringen, het eerst, naar het schijnt, in bepaalde uitdrukkingen.

Nom. en acc. pl. In II komen buiten het rijm vele onbewezen en ongeloofelijke vormen zonder *-e* voor, zooals nom. *hond* /365, 7534, *vond* 4354, *scal* 4814; acc. *spronc* 6961, 7036, *vinger* 4241, *tand* 5493; zijn dergelijke vormen ooit of ergens in gebruik geweest? Anders staat het met eenige, die ook in het rijm voorkomen: *baroen* nom. 6403 (voc. /2770 buiten het rijm), acc. /1347, 4280, *campioen* nom. 6773, *caproen* acc. (pl. of sg.?) 4232 (alle : *te doen* of : *coen*), *prochiaen* voc. /868, *present* acc. 5894, en verder *knecht* nom. 5312, acc. /2702, 5873 (*haren knecht* acc. of dat? pl.), *huusghenoot* nom. /2770, *speelghenoot* nom. 5206, *voet* acc. 3900 ¹⁾). In al deze gevallen is apocope niet ongehoord: bij bastaardwoorden, bij de oorspronkelijk consonantische stammen *knecht* en *ghenoot* en bij den oorspr. *u*-stam *voet* (vooral in een gewone verbinding als *onder voet*, die hier evenwel slechts op conjectuur berust) komen

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 96.

zulke schijnbaar onverbogen vormen werkelijk voor (zie F. 178. 6, 198 Anm. en t. a. p. 81 en 343): zij *kunnen* dus ook hier bedoeld zijn. Doch de volle vormen zijn overal mogelijk en ten minste even waarschijnlijk; alleen *present* 5894 (: *ghesent*) wordt door het rijm bewezen.

De zwakke nom. acc. pl. op *-en* komt in het hs. van I reeds een enkele maal voor (337/, 3349/, door M. onveranderd gelaten), in het hs. van II zeer dikwijls: *magen* /72, 7722, *dagen* 3799, *honden* 3889, 5787, *slagen* 7356, *tanden* /205 (:), *scalcken* 4233, *visschen* 6349, *moniken* /2728, *coningen* /1425, *vluegelen* 3783, enz.¹⁾. Zijn deze vormen alleen van den afschrijver, die de door den omw. nog uitsluitend gebruikte mv. op *-e* in *-en* veranderde, hetzij om het rijm *e: en* te verbeteren²⁾, hetzij omdat hij werkelijk reeds de nieuwe mv. op *-en* kende; of heeft ook de omwerker deze mv. op *-en* gebezigd, zooals men volgens F. 178.6 voor een schrijver uit het einde der 14^e eeuw zou mogen aannemen? De rijmen baten hier niets: immers *e: en* is, zoover ik weet, altijd en overal geoorloofd geweest; wat des dichters en wat des afschrijvers is, zal dus ook hier voorloopig niet gescheiden kunnen worden.

1) *Boecstaven* /436 (:) kan plur. v. een zw. *boecstave* zijn, dat naast *staf* bestond, zie Franck, Gloss. en Etym. Wdb.

2) Het rijm is zeker niet de éénige reden tot verandering geweest: vooreerst komen de vormen met *-en* juist dikwijls in het vers voor, terwijl er omgekeerd vele *e: en* rijmen in het hs. zijn blijven staan (vgl. de lijst in M.'s uitg., blz. 436 met het hs.); en ten tweede bewijst bijv. *dagen* (acc. pl.): *ic clage* 5753, waar door den nieuwen pluralisvorm juist het zuivere *e: e* rijm geschonden wordt, wel, dat de afschr. althans niet alleen om het "eye-rime" wijzigde. — Bij *daghe* (dat. sg.): *haghe* (nom. sg.) × *dach* (acc.): *sach* 41/45 zou men wellicht kunnen denken aan eene opvatting door den omw. van *haghe* als mv., bij welks verandering in *haghen* een door hem afgekeurd rijm *e: en* ontstaan ware, om welke reden hij het dus liever in *dach*, *sach* veranderd zou hebben; eenvoudiger is het, de verandering toe te schrijven aan de vervanging van *in* c. dat. door het nieuwere *op* c. acc. — *claghe* (nom. sg.): *maghe* (nom. pl.) × *clagen* (inf.): *magen* 61/71 behoeft men niet aan den omwerker toe te schrijven, de verandering kan evengoed van den afschr. zijn (hetzij om *en: en*, hetzij om een plur. op *-en* (vgl. echter /3470) te krijgen, hetzij wegens de constructie (vgl. trouwens reeds 1758l).

Gen. pl. *keer* 3638 (: *meer mare*) en dgl. bewijzen natuurlijk geene apocope.

Dat. pl. *baroen* /1027, /3339, 3697; alleen het laatste (: *int misdoen*) is zo goed als bewezen.

Sterke neutra (*behalve ja-stammen*). **Nom. acc. sg.** Over *int isere* 3472/ (: *in de risere*) zie Ojb. 94: men zal, ter verwijdering van den bastaardvorm van dat. en acc., dus moeten lezen òf *beide* in dat. of acc. pl. òf *in die riser: int iser*. Een dergelijk wanschepsel in *b* is *in dit beginne* (: *minen sinne* nom.) /11, waar de omwerker natuurlijk *sin: beghin* schreef (zie bov., blz. 58, noot 2¹). Bij enkele woorden is men in twijfel over den aan te nemen nom.: *na sijn begheer* /709 (: *beer urso*), *haer, sijn b.* acc. sg. /2337, 5706 (beide: *heer* dominum, -o); op de tweede plaats drukt M.: *ere: ere*, op de twee andere *eer: eer*. Verd. geeft *begeer* als onz. op, dat òf uit *beghēre* moet zijn geapocopeerd (de bewijplaatsen zijn alle uit lateren tijd), òf eene jongere afleiding van *begheren* kan zijn. Maar ook *die beghere* (mann. of vrouw. evenals *ghere*, vgl. F. 181 anm. 1) is mogelijk. Wellicht hebben al deze vormen naast elkaar bestaan, vgl. *ghe- mesbare*, -*aer*, *ghenent*, -*de* en dgl. vrouw. of onz. woorden, zie beneden. Naast *volen* acc. 4003, dat. 4067 (niet:) komt *vole* voor nom. 3997 (: *cole*), acc. 4033 (: *ter scool*), dat. *vool* 4025, 4074 (beide niet:); hier is geen sprake van apocope, of van eene ontwikkeling als van Mnl. *raven* tot Nnl. *raaf*: er bestond van oudsher een vorm zonder -*n* (Got. *fula*, Ohd. *fuli*) naast dien met -*n* (Ohd. *fulin*), zie Kluge i. v. ²). Bij *paradise* acc. sg. 5457 (: *spise*) zou men kunnen denken aan eene anorgan. -*e* (vgl. boven, blz. 57 over een dergelijke -*e* bij masc.); ten overvloede kennen het Ohd. en Mhd. naast *paradis* ook *paradīsi*, -*e*, zie Graff en Ben.-Müll. i. v.

Dat. sg. Apocope in *I* alleen in *van baraet* 483/, een vreemd

1) Over *venine* (acc.) 4933, zie ben. blz. ?

2) *Vole* o. a. ook Nat. Bl. 1. 1683 (VAB; Verwijs: *volen*). Het Gron. kent nog *vool* (Onze Volkst. 2. 60).

woord, waar apocope oud is (F. t. a. p. 343), en *in huus* 1066/, 1117/, 1358/, 1541/, *an* — *huus* 1123/, *voor* — *huus* 1376/, waar men wel aan een mogelijk bedoelden acc. zou kunnen denken (vgl. echter *uten huse* 1127/, *in dien huse* 1237/, beide buiten het rijm), doch dit niet behoeft te doen, aangezien de dat. zonder *-e* in dit woord overoud is, dus in elk geval niet door jongere apocope ontstaan is (vgl. Grimm, Gr. 1².622, Gallée, Alts. Laut- u. Flexl. 1 § 56, Braune, Ahd. gr. § 238, anm. 2, Paul, Mhd. gr. § 115. anm. 2).

In II heeft schijnbaar telkens apocope plaats, doch zelden ontwijfelbaar. Vooreerst is een volle vorm met *-e* in vele gevallen waarschijnlijk of althans mogelijk, zoo bijv. *in verdriet* /1440 (: *liet* 1 sg. conj.), *van steen* /2761 (: *ghemeen*), *van* — *vel* /2979 (: *van* — *ghesel*), *mit quaet* 4519 (: *teinde mijn raet*), *van enen been* 5453 (: *reen* dat. sg.), *in enen jaer* 5703 (: *volvaer* of: *volnaer*, zie Ojb. 103; in beide gevallen is *-e*: *-e* mogelijk), enz. In *mit* — *recht* /2701, 5873 (: *knecht* acc. pl.), /2931 (: *k.* dat. sg.), 6551 (: *gheslecht* acc. sg.), *mit onrecht* 4389 (: *k.* dat. of acc.? sg.) zou men apoc. kunnen aannemen, omdat *knecht* als oude conson. stam eene eigenaardige vervoeging had (zie bov. blz. 60), *gheslecht* wellicht apoc. toeliet (zie beneden), *mit* c. acc. mogelijk was ¹⁾, en bovendien in eene dergelijke bijwoordelijke uitdrukking apocope eer te verwachten is; maar tegen aanvulling bestaat toch geen bezwaar.

Ten tweede vele gevallen, waar aanvulling onmogelijk is, doch na een voorz. de acc. iplv. den dat. bedoeld kan zijn: ²⁾ *in* — *beghin* 4185, *in* — *crijt* 6742, *in* — *berijt* 7682; *mit* — *naesgat* (stellig acc.) 6078; *na* — *lijf* /836; *voor* — *huus* /1090 (zie hierboven); *van* — *venijn* 5387 (bovendien een vreemd woord); *aen* — *ghelaet* 6472.

Op andere plaatsen echter blijkt de dat. uit lidw. of vnw.

1) *Mit allen rechte* 5873, *mit desen onrechte* 5312 (beide: *knecht* plur.) is natuurlijk wel datief.

2) Ik laat hier de gevallen buiten rekening, waar de acc. duidelijk blijkt of uit het vnw. (zoals /12), of uit den klinker (zoals /659, waar M. de lezing van b: *hof* *ghelof* onnoodig (en onjuist?) in *hove*: *ghelove* veranderd heeft).

en is aanvulling onmogelijk of althans twijfelachtig: *in sinen leven* /2536 (: *wil vergeven*) (na eene toonlooze lettergreep), *in enen halven jaer* /2605 (: *daer*, dus *e*: *e* niet onmogelijk), *van enen dinc* 3989 (een woord, dat behalve onz. ook vrouw. is geweest, wat invloed kan hebben gehad), evenzoo *van alle dinc* 6006 (waar geslacht, getal en nv. onzeker zijn), *ter luden huus* 5119 (zie de vor. blz.), *na den richt* 6702 (: *nicht*; is *nichte* met anorgan. *e*, evenals in het Nhd., onmogelijk?). Onze uitkomst is dus, dat er van jongere apocope nauwelijks een ontwijfelbaar, of althans verklaarbaar geval te vinden is; evenals in het mann. is de apocope der *-e* in den dat. sg. nog uitzondering, tot zekere gevallen beperkt; de volle vormen zijn regel.

Nom. acc. pl. Van jongere apocope is hier geen sprake. In I bestaan de vormen met en zonder *-e* zonder verschil naast elkaar, bijv. *lier* 855/, *-e* 895/, *dier* 1868/, *-e* 1873/. In II zonder *-e*: *been* /1283, 6822, *jaer* 5990, 6394, *lier* /797, *woort* /15, /466, 6929, 7762, *dier* /2696 ¹⁾, *haer* /2324, *scaep* 4270 (?) (buiten het rijm 6330), *dinc* 4517, 5981, 7752 (kan ook als fem. sg. worden opgevat ²⁾); verder vele met *-e*, bijv. *woorde* 5640; ook met *-en*: *dingen* 4613, 5333 (?), *ghebreken* /2080, *stenen* 4085 (dat. ?), en *dieren* zeer vaak buiten het rijm, (dat hier trouwens weinig bewijst). I schijnt uitsluitend *-re* te hebben ³⁾, II meestal *-er*, zoo *kinder* /1883, /2147, 3871, 5173, 6531, 6573, 7243, 7387, 7759, *jongher* 6584 (plur. v. *dat jonc*, als znw. gebruikt), maar toch ook *-re*: *hoenre* /2115, *beenre* 3831, 5839 (beide niet:); *-e*: *kinde* 4569, *jonghe* 6522; *-en*: *jonghen* 6120, 6657, *bladen* 5783, *recalven* 6597; *-eren*: *kinderen* /426, *wichteren* 6678 (beide niet:).

Dat. pl. Hebben vormen als *kynderlijn* /1468, *welpekijn* /3240 (en ook wel /1380) (beide: *Ermelijn*, *been* /820 (: *cleen*) ⁴⁾)

1) *fier* is toch zeker wel van den afschrijver.

2) Is *peerd* 3800 plur. en *beest* 4753 pl. fem. of neutr. (beide buiten het rijm)?

3) Zooals men dan ook 2085: 6 wel zal moeten lezen (a: *coene*: *hoene*, M.: *-er*: *-er*).

4) Inmers hier is toch wel, evenals in I 800/, *plur.* bedoeld.

ooit bestaan (syncope van *-nen* tot *-n*)? Hier moet in elk geval overal toch wel *en:e* hersteld worden. Ook hier naast *-eren* *-en: kinden* 6601, 6633, *jonghen* 3867; *-ers: kinders* /1399 (niet:).

ja-stammen. Masculina. Apocope komt in I en in II alleen voor in de woorden op *-er*. (Over *pit*, *Kriekenpit*, *oghenpit* (ook dat. en acc. *-pit* blijkens /3167, 3723)¹⁾ en *ric* (de plaatsen bov., blz. 27) zie F. 179 en t. a. p. 336; verandering van *dit* (overal het rijmwoord) in *ditte*, hoewel anders mogelijk, is dus onnoodig en ongeraden. Onder de talrijke plaatsen, waar *-are* tot *-aer* is verkort, zijn er slechts twee twijfelachtig, nl. *mordenaer* acc. sg. 5911 (: *twaer*), waar *are: are* wel mogelijk, doch niet waarschijnlijk is (*twaer* »de waarheid" passim), en *outaer* acc. sg. 4828 (: *clær praedic.*), waar volgens F. 208.2 *are: are* althans niet onmogelijk is. Of men /2477 (*dit telde hi die vier felle verrader: algader*) moet lezen: *verradren: algadre*, dan of men den geapocopeerden pluralisvorm *verrader* moet aannemen (F. 180), kan ik niet beslissen. — Gewoonlijk gaat de plur. dezer woorden in de hss. van I en II reeds op *-en* uit, welke zwakke uitgang hier ook het eerst te verwachten is; daar echter *e: en* geoorloofd is, kan wederom niet vastgesteld worden, wat van den omw., wat van den afschr. is; toch komen in b nog plur. op *-e* voor: *ghebuer* /1606, *ghetughe* /1909; die op *-s* in a zelden, in b vaker: *dorpers* 845/884, /887, 866/902, *jaghers* 2456/2474, *verraders* /2521, *voetganghers* 3746, enz. (alle niet:). — *soen* (nom.): *loen* 4471 wordt door M. wel te recht in *sone: lonen* veranderd.

ja-stammen. Neutra. Noch in I, noch in II is apocope bewezen. (Over *stic* (de plaatsen bov., blz. 27), *net* 5679, 7668 zie F. 185 en t. a. p. 336). Van de woorden met *ghe-* zijn ook in II de volle vormen nog zeer gewoon, bijv. *geslachte* /3472, 3881 (niet:), 7267 (alle acc.), 3687 (dat.), *gerochte* /884 (acc.), *gedinge* /504 (dat.). Gevallen als *gherocht* 7500 (acc.: *hi mocht*), 6187 (dat.: *hi brocht*), *aensicht* 7131 (acc.: *ghedicht* adv.)

1) Waaron M., gl. dit als onz. opgeeft, weet ik niet.

bewijzen natuurlijk eer den vollen vorm dan de apocope; twijfelachtig zijn echter plaatsen als *gheslacht* 6552 (: *recht* dat.), 7267 (: *wacht* dat. of acc.), 7599, 7663 (: *macht* dat.), waar apocope wel niet bewezen, maar toch niet onwaarschijnlijk is. — *Ghe-*, *mesbare* in I uitsluitend, en ook in II 1763/, 3249/, 3263 (alle: *ware* esset), maar 3601 (: *haer* pron. pers.), 4416 (: *jaer* acc. pl.), 7137 (: *daer*) maken ook *-aer* niet onwaarschijnlijk; over het ontstaan dezer vormen zonder *-e* van woorden met *ghe-* naar analogie der talrijke neutr. verbaalsubst. met *ghe-* zie F. 185, t. a. p. 337, Aant. op Alex. blz. 470. (De beide woorden schijnen in I en II steeds neutr., nooit fem. te zijn). — *Ghenent* 2533/ (acc.), *met groten geninde* 2832/. In het Mnl. schijnen twee woorden *ghenent* en *ghenende*, beide n. en f., naast elkander te bestaan. Of deze woorden *van oudsher* naast elkander bestaan hebben, dan wel uit elkander ontstaan zijn, en zoo ja, op welke wijze, is, bij de talrijke mogelijke oude vormen en »analogiebildungen» moeilijk uit te maken; ik wijs er alleen op, dat bij Otfrid het simplex *ginindan* voorkomt, dat de uitdrukking *met ghenende*, waarin het woord voornamelijk gebruikt wordt, zoowel van het een als van het ander de dat. kan zijn, en dat *ghenent* blijkbaar geen jonge apocope-vorm is ¹⁾. — *Antwoorde* 2138/, 2954/, *voorwoorde* 2534/, *voorwaerde* 6461 (alleen het eerste:) schijnen in I en II beide f.; ook hier spelen van oudsher verschillende vormen door elkander (zie over deze en dgl. woorden Braune, Ahd. gr. § 201 anm.) In allen gevalle is bij geen dezer woorden van eigenlijke apocope sprake. — *Hoi* nom. 6534, *stroi* dat. 3915 (beide: *proi*). Het eerste zou de, hoezeer onregelmatige, toch algemeen-Mnl., uit de cas. obl. ingedrongene vorm zijn voor het normale *houwe* (zoo nog bij Kil., zie ook Franck, Etym. Wdb. en vgl. Nnl. *ooi*, *het Gooi*); doch de regel is in b naar p

1) Voor *met ghenent* (i) zie verschill. pl. bij Oudem. (waarvan de meeste:), en nog Ren. 1456 (:); *met ghenente* Limb 2.670 (:) zal wel een fout des afschr. zijn, evenals Maerl., Sp. H. 3^a. 48. 51 (zie de noot aldaar), ofschoon de vorm niet onverklaarbaar ware. — Vgl. ook *scende* f. en *scent* m. (reeds bij Maerl., Wap. Mart. 1.843) naast elkander.

ingevuld: er kan dus zeer wel de, ook om het rijmwoord waarschijnlijk, datief *hoie*, gestaan hebben ¹⁾. Evenzoo zal *stroï* wel met eene -e verrijkt moeten worden: het is dan een dat. van *stroï*, dat òf een oud affeidsel op -ja van *straujan*, òf een jongere »anlehnung» aan *stroien* moet zijn (iplv. het oude *stró*, dat. *stró(e)*, uit *strao*, *strawe*, zie Braune, Ahd. gr. § 114a), waarop ook het in denzelfden kring behoorende, en vaak te zamen gebruikte *hoi* wellicht niet zonder invloed geweest zal zijn (nog heden is *strooi* in dialecten, naar ik meen, niet onbekend).

Zwakke masculina. De nom., acc., dat. sg. vertoonen in I nooit, in het hs. van II ontelbare malen apocope, doch er is nauwelijks één bewezen geval: *heer* : *seer*, *haen* : *ie waen* en dgl. (passim) bewijzen natuurlijk niets; evenmin *heer* ²⁾ (voc.) 6018, 6068 (beide: *meer*, zie ben., blz. 82); *wil* /27, /2909, 6245, *onwil* 5984 (alle: *stil*); *paep* 4269 (: *scaep* acc. pl.; *scape* is in II evenzeer mogelijk, zie bov., blz. 64), 4412 (: *aep* ³⁾); *born* 6425 (: *korn*; Kil. nog: *korne*); *poot* ⁴⁾ 6088 (: *koot*), 7025 (: *enen slach groot*) (en buiten het rijm 6966); alleen het laatste geval schijnt twijfelachtig, in zooverre *enen slach grote(n)* voor II wel wat te oud schijnt, doch zie F. 208. Dus geen enkel zeker geval; de volle vorm is ook nog vrij dikwijls in b bewaard gebleven. Over monstra als *bood* 6675, *scaed* 6207, en dgl. zie bov., blz. 52.

Zwakke neutra. *hert* passim, doch nooit bewezen, ook niet 6847, 7019 (: *smert*); het laatste woord luidt in 't Mnl. *smerte f.* (M. geeft naar het Hd. m. op).

Sterke en zwakke feminina (behalve i- en u-stammen).

1) Bijv.: *si laghen op een leitier van hoie*, vgl. *l. v. hoie* 4748, 7617, *v. stroi(e)* 3915, en 5711.

2) *her* (alleen in II, zie bov., blz. 13) is geene eigenlijke apocope, althans niet op ééne lijn te stellen met de andere; in allen gevallen, kan het als toonlooze vorm nooit door het rijm bewezen worden.

3) Verd. geeft *aep* als normalen vorm op; waarom?

4) *pote* was oorspr. fem. (zie Kluge); in b (ook in II?) is het echter blijkens de pron. reeds masc.

Van apocope in het enk. is in I geen sprake. In b komen geapocopeerde vormen bij menigte voor, doch slechts zelden door het rijm gesteund. Vooreerst in eenige *vreemde* woorden: bewezen is *les* 4775 (: *misericordes*), 6781 (: *es*)¹); waarschijnlijk is *feest* 3483 (: *alremeeest*) (of mag men *alremeeeste* postpositum voor den omwerker aannemen? zie F. 208); doch onbewezen zijn *concu-bijn* 4597 (: *in schijn* dat. of acc.), *urijn* 7345 (: *pijn* dat.) (5959: 60 hebben beide woorden in b -e), *pijn* 1238, 1399, 1963, 12204, 12437, 12470, 12680, 12991, 13112, 6624 (alle: *Isegrijn* (acc.), *Ermelijin*, *sijn* pron. postp., *lijin*, *te sijn*, *woestijn* en dgl.), 4351 (: *dat is aenschijn*), 4932 (: *venijn* acc., dat als vreemd woord wellicht een overtollige -e kan krijgen, vgl. bov., blz. 57), *woestijn* bijv. 1529, 12679, 13184 (de door F. 188, t. a. p. 80, 339 besproken vormen *pijn* en *woestijn* behoeven dus in II niet te worden aangenomen), *manier* 5332 (: *van Trier* (zie ben., blz. 75), *proi* 3916 (: *van stroi*), 6533 (: *vuul hoi* nom., maar de regel ontbreekt in b, zie de vorige blz.)

Ten tweede eenige woorden, waar na eene toonlooze lettergreep de -e werkelijk verdwenen is: *loghen* 13172, 7309 (beide: *bedroghen*), *koken* 7463 (: *gheroken*), *reden* 4901 (: *te vreden*), 6768 (nom. pl.: *ghebeden*) (ook in het vers, bijv. 4185): deze apocope is algemeen-Mnl. (zie F. 21.7, 188, t. a. p. 333); niet alzo *coninghin* 4307 (: *sin*), en hier met WM. *inne*: *sinne* (acc. pl.) te lezen is bedenkelijk: werd *sinne* ooit in die bet. in het mv. gebruikt (vgl. 5132)?

Voorts mag men in verschillende gevallen naast de vrouw. woorden een mann. vorm zonder -e aannemen: zoo is *vaer* m. in het Mnl. meer gewoon dan *vare* f. (zooals M., gl. opgeeft); dienovereenkomstig kan men in den dat. na *met*, *van*, *in*, enz. *vare* lezen (1635, 12969, 13000, 3841, 3931, 4361, 7597), doch waar bepaald acc. bedoeld is, *vaer* 12663, 5765 (beide: *secht waer*), *sonder* v. 4111 (: *claer praedic.*) — Mag men bij *met scoonre groet* 6058 (: *int ghemoet*) reeds denken aan een mann.

1) Kan het onz. *gheles* (o. a. 12939:) op dit woord van invloed geweest zijn?

bijvorm *groet*, als in het Mhd., Nhd. en Nnl. (door den afschr. met een vrouw. verbogen adj. verbonden ¹)? — *rol* 7660 (: *in* — *hol*) is zeker het abstr. mann. woord, nog over in ons: »aan den rol zijn.” — *stroot* 5855 (: *hi boot*): kan naast het Mnl. *strote* f. (vgl. M., Anm., Kil., Schuerm. i. v.) toen reeds het Nnl. *strot* m. bestaan hebben, waardoor de beide woorden in geslacht en buiging door elkander gelopen zouden zijn? — Over *stont* f. 2928/ (buiten het rijm 2373/), 5685 (: *hont* nom.) naast *stonde* zie F. 188, t. a. p. 339; over *meercat* 6519 (nom. sg.: *dat*) F. t. a. p. 338 ²).

De volgende gevallen van jongere apocope zijn echter meer of min zeker. *mare* (volgens F. 194 oorspr. een neutr. *ja*-stam, in het Mnl. altijd fem.) kan, doch behoeft niet gelezen te worden /395, 3932, 4405, 4832 (4831 is corrupt, zie Ojb. 98); 3862 (: *een haer*) schijnt *maer* onvermijdelijk, doch *so duchtig niemen van enen hare* is zeker beter Mnl. dan *s. d. van niemen een haer* (vgl. /1784) ³). — *siel* 7185 (: *ic wane enen coninc nie en gheviel*) kan men aanvullen, maar na *ic wane* is een conj., hoewel niet onmogelijk, zeker niet zoo gewoon als de ind. — in *die waes* 6278 (hs.: *maes*: *die arme dwaes*); hier met W. en Verwijs (Inl. op Hildeg. XX) *dwase* te lezen, schijnt mij, ondanks F. 211 1^e alin., gewaagd: *dwaes* is toch blijkbaar altijd znw. geweest, of als zoodanig beschouwd, men zal dus hier wel apocope van *wase* moeten aannemen. — Tegen *met uwer pis* 6841 (: *is*) valt niets in te brengen, de nom. *pisse* blijkt uit *mit pissen* 6981, 7103 (en 7052, niet:) (of zijn alle verbogen inf.?) — *te maet* /2869 (: *hoet gaet*) schijnt zeker, maar het laatste heeft veel van een inlapsel des afschr. (vgl. bijv. /2892), nadat

1) Evenzoo zou tegen *boet* 5464 (: *soet*) niets in te brengen zijn, (Mhd. *buoz* m., zie Verd. i. v.); maar niets belet, beide woorden met *-e* te lezen.

2) *met snelre keer* 6094 (: *seer*) is natuurlijk *-e*: *-e*; ook behoeft men het adj. niet mann. te verbuigen, daar naast *keer* m. ook *kere* f. stond (zie Franck, Etym. Wdb. i. v.). — *meen* 7336 (nom.: *been* pl.) kan òf mann. (zonder *-e*) òf vrouw. (met *-e*) zijn (b. leest hier ook anders). — Over *pote*, *smerte* zie bov., blz. 67, 68; over *cruuc* *-ke* 4356 bov., blz. 25, noot 3.

3) 5098 schijnt het adj. *mare* bedoeld te zijn, zie ben., blz. 76.

hij het voor *hem* verouderde *ghemicke* van I door *te maet* had vervangen: wellicht heeft de *omwerker* dus de lezing van I behouden ¹⁾ (aan een onz. *maet*, overeenkomende met Mhd. *mâz n.*, valt toch niet te denken?).

Vormen met *-en* iplv. *-e* komen in b, en soms ook in a, niet alleen in den gen. of dat., waar het ten gevolge van de verwarring der st. en zw. decl. in het geheele Mnl. gewoon is, maar ook soms in den acc. voor: *priemen* 385/, *vygelien* 431/ (beide niet:), *scaden*, *vromen* 474/; *dieften* 379 (niet:), *karynen* 451/, *wylen* 1000, *malen* 3634, *heiden* 4410, *syden* 5947 (niet:), alle welke vormen zeker òf aan schrijffouten òf aan de neiging om *en : en* te rijmen hun ontstaan danken; het schijnt trouwens ook vooral bij vreemde woorden voor te komen, ten gevolge der onzekerheid aangaande den nom.; een enkele maal kan ook het mv. bedoeld zijn, zoo bij *genaden* 77, 345, 7009 (alle:), zie F. 194, Anm.

Van het *plur.* komen in a enkele vormen op *-e* voor: *aventure* 4/, 394/, *lettre* 3363/; in b talrijke geapocopeerde vormen als *muys* 1148, *fonteyn* 3160, *beest* ²⁾ 4750, enz.; alle weder voornamelijk bij vreemde woorden en buiten het rijm; *reden* 6768 (:) is syncope van *-nen*.

Vrouw. i- en u-stammen. De anorgan. vorm van den nom. acc. sg. op *-e* der langstammige woorden komt in b reeds een enkele maal voor, doch nauwelijks bewezen: *onmachte* 1319 is stellig, *crachte* 844 waarschijnlijk van den afschr. — Of met *lijfs* *node* 4926 plur. bedoeld kan zijn, weet ik niet. — *sonder sculde* 4324 is geen plur., maar de regelmatige acc. van *sculde* (naast *scult*), vgl. in I *onsculde* 82/ en Ohd. *skulda* naast *skult*. — *Hatenet* 5145 (: *wet*), 5160, 7389 (beide niet:) schijnt vreemd; volgens M.'s ontwijfelbaar juiste afleiding (»Hassdienisse») heeft men in het tweede lid een korten vrouw. *i-* stam te zien, en verwacht

1) Vgl. bijv. *te baet: mit verraet* 2089, waar men met M. leze: *bate : barate*, welk laatste woord de afschr. telkens in *beraet* of *verraet* verandert.

2) Kunnen *aventuer(e)*, *beest(e)* reeds onz. geweest, en kan met *peerd ende waghen* 3800 (:) het enk. bedoeld zijn?

men dus *-nete* (uit **hniti*), zooals Kil. dan ook heeft (vgl. Kluge i. v.). Ook het gloss. achter Franck's gramm. geeft echter *net* op. Doch de vraag, of deze vorm *net* in het Nl. kan hebben bestaan, is hier overbodig; op de eenige plaats, waar *Hatenet* in het rijm staat, zijn blijkbaar *beide* rijmwoorden door den afschr. geapocopeerd: immers niet *wet* »geloof, wet», maar *wete* f. »kennis, kennisgeving» is het rechte woord (»die weet (heeft) haar weetje ook wel» zouden wij nog zeggen), vgl. Kil., gloss. Lsp., Fr., gloss., enz. Wij kunnen dus veilig overal *Hatenete* lezen; de vorm zonder *-e* is dan ontstaan òf doordat de afschr. den naam niet begreep, òf doordat er werkelijk naast *nete* een vorm *net* bestond, welke echter voor II door vs. 5145 niet bewezen wordt.

Van de woorden op *-heit* komen in II enkele nom. en acc. sg. op *-hede* voor /247, 4890, 4966, 4975:6, 5016 (dat.?), 5028, 5812¹⁾ (zie F. 190).

De gen. dat. sg. zonder *-e* (*vaert*, *daet*, *ghewelt* en *ghewout*, enz.) staan naast die met *-e* (evenals overal in het Mnl.), en schijnen ook in I reeds talrijker dan laatstgenoemde; zeker is dit het geval in II, waar echter ook nog vormen met *-e* voorkomen: *crachte* /3471, *machte* /3193 (niet:), *ghewelde* /2289, *-hede* /3164, 4810, 5590. Ook *-en* vindt men in b: *steden* 5440, *on(t)-scouden* 3855, *geboorten* /845, *crachten* /737, 7073 (alle niet:, of: *-en*, dus weinig bewijzend)²⁾.

Plur. op *-en* (buiten den dat.) reeds in a en b: *gansen* 2087/, (/2117 nog *-e*), *mesdaden* 1675/, /2807, *vriheden* /3457, *steden* 5061, *listen* /1938, *noden* 3763, alles sporadisch en buiten het rijm, dus onbewezen.

Kleinere groepen. Gen. sg. *vader*, *broeder* in I nog 1277/;

1) *eerchede* 2537/ is immers plur.?

2) Van *moort* (in I altijd vrouw. behalve 2196/ (?), in II mann.) luidt de dat. in I *moort* 437/, 2158/ (beide:), en *moorde* 2526/ (niet:). Het Germ. kende een onz., later mann. woord *morþ* (Kluge, Nom. stambildl. § 117), daarnaast een vrouw. woord, dat in overeenstemming met Lat. *mors*, *-tis* toch wel een *i*-stam zal zijn geweest (vgl. Kern, Lex Salica 68).

178/, 1334/, (*vaders* 2347/?), in II niet meer; plur. dezer woorden ook in I meest op -s 305/333, 1920/1952, maar *sustren* 320/, 5201, 7387, *dochtren* 329/357 (alles niet:).

Dat. sg. *vrient* komt niet voor, -e 3967, 7483; plur. *vrient* alleen 1959/, -e 2148/, 3412/ (beide niet:) en in II altijd (ook reeds -en). Gen. sg. *viant* nog /2288 (? niet:); plur. *viant* 7557, anders altijd -de, zooals ook 6949 wel zal moeten worden gelezen (: *scande* ¹), -en /659 (niet:), 4671.

Eigennamen ²). *Reinaert* ³) in I nom. -de 1898/, 2808/ (beide niet:), zeker alleen van den afschr., en dus in den gewonen vorm te herstellen; dat. -de 4/, 31/33, 702/, 1325/, 1977/, 3386/, -t 1075/ (niet:), 1325/(?); acc. -de 59/, 154/, 857/, 1757/. In II dat. -de /4, /33, /3382, -t /1345(?), /3336, 5175 (of acc. ?); acc. -de 3494, -t /69(?), /161(?), /1070, /1777(?), 5041(?), 6778, 7248; acc. pl. -de 7675. I schijnt dus alleen verbogen vormen op -de, II ook verbogen vormen met apocope op -t te kennen.

Tibeert en *Grimbeert* moesten, verbogen, -te luiden (zie Graff 4.325), zooals ook in I voorkomt (*Tibeerte* 1942/, 2246/ *Grimbeerte* 2257/, 2288/ alle 4 buiten het rijm); ook I laat beide namen op -tus uitgaan. Daarnaast staan in II van beide namen onjuiste vormen met *ae* ⁴), en van *G.* in I ook een dat. op -de 1753/, 1760/ (beide niet:), blijkbaar ontstaan door de analogie van *Reinaert*, -de en de volksetymologie van *Grim-baard* ⁵); eindelijk in I een dat. *Tibeert* 1246/ (niet:), 1925/.

Cuwaert ⁶) dat. acc. -de 2744/ (niet:), 3385/, (I ook: -*dus*), de

1) Of bestond, evenals *scant* m. naast *scende* f., ook *scant* m. naast *scande* f. (vgl. bov., blz. 66 noot, en Wiselau (Mnl. ep. fragm., ed. Kalf) 29 noot)?

2) Zie hierover ook Ojb. 196 vlgg.

3) *ee* iplv. *ae* alleen in II /1021, 3494, 3712, 6903, 6946, 7039, 7248 (alle: *e*), 3817 (: *e*), en dikwijls buiten het rijm.

4) O. a. *Grimbaert* /1492, /1777 (beide: *Reinaert*), en dikwijls buiten het rijm, evenals *Tibaert*.

5) Zie reeds /185—7 (?).

6) *ee* iplv. *ae* alleen in II /3087.

dat. en acc. op *-t* in II /3381, /3087 moeten blijkbaar in *-de* veranderd worden.

Isingrijn nom. *-ne* 2489/ (niet:); dat. en acc. *-ne* 3000/, 231/, 1563/, 2093/¹⁾, dat. *-n* /2992 (?), 6053 (: *swijn* acc. sg.), maar zulk eene appos. bij een dat. staat in het Mnl. niet altijd in den dat. (zie F. t. a. p. 343), acc. *-n* /237, /2123, /3409, geen van alle bewijzend, hoewel in de rijmwoorden (*pijn*, *Rijn*, *mijn* postpos.) apocope *mogelijk* is; (buiten het rijm ook in I *-n* bijv. 1515/, 1614/); apocope dus ook voor II nauwelijks bewezen.

Belijn dat. *-ne* 3215/, 3285/, 3344/ (beide niet:), 3375/, 3424/; *-n* /3229, /3371, 5908; acc. *-n* /3426; geen van alle bewijzen apocope.

Brune in I òf volgens de oorspronkelijke zwakke verb. (alleen de met: gemerkte staan in het rijm) nom. *Brune* 497/, 863/, 2489/, 3413/; voc. 563/, 659/, 704/ passim; gen. *-nen* 2435/, 2486/; dat. *-nen* 657/, 773/, 807/, 2461/, 2472/, 2842/, *-ne* 476/, 645/ (:), 1461/ (:), 1813/ (:), 1819/ (:), 2249/; acc. *-nen* 2248/, 2331/, *-ne* 839/, 978/, 983/, 2167/, 2451/, 2838/. De dat. en acc. op *-ne* kunnen ook reeds als vormen der sterke decl. worden beschouwd. Dat deze sterke decl. in I werkelijk reeds naast de zwakke bestond, blijkt uit nom. *Bruun* 510/, 525/, 776/, 850/, 2020/ (:); voc. 480/, 624/, 1901/ (:), dus vrij dikwijls, hoewel de zwakke vorm nog de overhand heeft; gen. *-s* 2466/, 2987/; dat. *-n* 479/, 931/, 3420/; acc. *-n* 544/, 911/. Deze sterke decl., die door het anders zoo behoudende hs. a en door de twee rijmen toch wel bewezen wordt, was zeker mede onder den invloed van het bnw. *bruun* en van den Ofra. naam *Brun*s ontstaan; l heeft zelfs uitsluitend *Brunus*, niet meer *Bruno*, zooals de Isengrimus en de Reinardus van Mone (Grimm, R. F. CCXXIII²⁾). In II nom. *-n* /696 (:) (?), /1933

1) Volgens mijne lezing, zie Ojb. 65; over den vorm *Isegrim* (*Isingrime*) 2093/, 231/ (?) zie ald. 196.

2) Volgens Graff 3.312 zou ook in het Ohd. naast *Bráno* reeds *Brán* voorkomen.

(voc.) (:), /2024 (:), /2055 (:) (?), 3805, 3969 et passim; schijnbaar komt de zw. nom. op *-e* niet meer voor, maar /696, /2055 moet zeker *-ne* gelezen worden: immers de zwakke verb. was nog bekend, is althans niet altijd veranderd blijkens de cas. obl.: gen. *-nen* /2484, /2841, /2979 (I op de 1^e en 3^e plaats *-s*, welke sterke gen. in II niet schijnt te worden gevonden); dat. *-nen* /509, /586, /741, /817, /854, /2466, *-ne* /1839 (:), *-n* /734, /1503 (:), /1833 (:), /3479, 3962, maar op de beide in 't rijm staande plaatsen moet *-ne(n)* hersteld worden; acc. *-nen* /876, /952, /2469, /2830, *-ne* schijnt in b niet voor te komen, maar moet misschien vaak hersteld worden uit *-n* /507, /867, /1002, /2272, /2357, /3409, 3727, enz.

Hermeline ¹⁾ in I nom. *-e*; dat. *-en* 3225/; acc. *-en* 1359/, 3087/, 3099/; in II nom. *Ermelijn* /1379, /1449, /1467, /2437, /3111, /3183; dat. *-nen* 7750, *-n* 3925; acc. *-n* /3079; al de schijnbaar geapocopeerde vormen rijmen op *pijn*, *woestijn*, *welpekin*, of pron. poss. postpos.: apocope is dus mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

(*Ha*)*ers(w)int* (alleen de met: gemerkte in 't rijm) in I nom. *Hersuint* 2899/, *Haersint* 242/; gen. *Hersenden* 2937/ (: *binden*); dat. *Hersuinden* 2920/, *Hersenden* 3421/, *Haersenden* 2868/, *Harsenden* 2121/ (: *kinderen*), *Arsenden* 1975/; acc. *Yswenden* 1649/. In II nom. *E(e)rswinde* /2887, 6451 (:), 7613 (:), *Eerswijn* /246, 6409 (:); gen. *Eerswinden* /2923 (:); dat. *Eerswynden* /1664 (:), *Eersswynde* /3423, *Eerswijn* /2906; acc. *Eerswinde* 7325(:). Bewezene, of althans waarschijnlijke normale nomin. zijn dus voor I *Herswint*, voor II *Eerswinde* en *Eerswijn*.

Andere eigennamen. *Canticlere* nom. 291/ (niet:), *Reinaerdine* acc. 1409/, *Rumen*, *Widelanken* acc. 1921/, *Boudewijn* nom. 5693 ²⁾, *Lamfreide* ³⁾ dat. 645/ (× *-t* /699?), acc. 699/, *Abrioen*

1) Over de *h* aan het begin zie Ojb 196.

2) *Baldwini* werd regelmatig tot *Boudene* (F, t. a. p. 345); Nl. *Boudewijn*, Hd. *Baldwin*, *Eberwein*, *Trautwein*, enz. berusten volgens Prof. Franck op volksetymologie (*wijn* vinum), of op invloed van de Lat. en Fr. vormen *Baldwinus*, *Baud(o)uin*. Van apocope is hier dus eigenlijk geen sprake.

3) Over *oi* × *ei* zie bov., blz. 36, noot 3.

dat. 5337, 5363 (: *coen*, *te doen*, dus waarschijnlijk -e te herstellen), *Goods* gen. /3007, 4134, 6873 (alle niet:), *Gode* dat. of acc. 4132, 7517 (beide niet:), 5341, *God* dat. (of acc. als appos. bij een dat. zie bov., blz. 73), 7188 (F. 178.4, 5); *Coppen* × -ns gen. 305/333, 307/335 (beide niet:), *Corbout* dat. of acc. 4353, 4655 ¹⁾, *Julocken* acc. /1316.

Plaatsnamen. *Maupertuus* heeft in dat. of acc. in I en II nooit eene -e 514/, 1065/, 1357/, 1375/, 1425/, 3080/; /1377, /3072, 3515, 3747, 7739; evenzoo de datieven *Mompelier* 1155/1179, 5937 (?), *Gent* 92/102, *Provijn* 4038, doch *Trier* 5331 (: *manier*) moet zeker met -e aangevuld worden, immers ook de nom. luidde *Triere* (zie ook r 4877 *Trere*); *Jordane* acc. 2643/2655 (II apoc.?), *Pavien* dat. /23; *Rome* dat. in I op -e, in II op -en 2724,5/2736,7, 2750/2753, 2798/2794, 3636, 4534, 4538, 7701. Over *Kriekenpit*, -putte zie bov., blz. 27 en 65.

B. ADJECTIVA.

Apocope der -e bij ja-, i- en u-stammen (vgl. F. 201, t. a. p. 80, 339). In I is hiervan geen sprake; wel van den oorspronkelijken nom. zonder -e der i- en u-stammen met lange stamlettergreep, welke naast de jongere, naar analogie der ja-stammen gevormde met -e blijven bestaan, zoo: *swaer* 1855/, 1870/, 2022/, 2197/ (: *daer*, *naer* en de laatste plaats: *waer* (verum), wat hier bewijzend is), en evenzoo in II /1592, /2217, 4585, 6365; *traech* 1900/, 2719/ (beide: *maech* nom.), maar ook -e 1176/ (niet:); verder in I ook *edel* 991/, 2553/, 2201/2221, 5553 (alle voc. of nom., maar niet:); zie F. 203.

II heeft nog meer gevallen van dergelijke schijnbare apocope: *hooch* /1584 (: *vlooch*), 6913 (niet:), welken vorm zonder -e ook I reeds als adv. gebruikt 1546/. — *soet* 5463 (: *boet*) is mogelijk, doch niet bewezen (zie bov., blz. 69, noot 1), 7741 (: *te voet*) zal men echter wel niet anders kunnen lezen (of is

¹⁾ Over *Hatenet(e)* 5145 zie bov., blz. 71; over *Aelc(r)oot(e)* 5205 (: *speelghenoot* bov., blz. 60.

te voete naast *te voet* (bijv. 5419, 7011, beide:) denkbaar?); hier moet men dus òf den ouden vorm zonder *-e* (zie echter F., t. a. p. 341, noot), òf latere apocope aannemen. — *wilt* /3157 (: *ghi wilt*), 5835 (: *ghevilt*), dus bewezen (trouwens ook in I reeds 271/ (niet:), zie F., t. a. p. 342). — *onghehiere* wordt in *ghier* veranderd 414/442 (: *vier* quattuor), wat òf met *-e:e* kan gelezen worden, òf de onverbogen vorm van het als znw. gebruikte bnw. na *die* is (vgl. bij F. 211 *de gherecht*), waarop wellicht het znw. *ghier* (vultur) niet zonder invloed gebleven is. — *int openbaer*: *mi selve maec ic voor een maer* 5097; de tweede regel is zonderling: *mare* geeft, noch als »gerucht», noch als »merrie» opgevat, hier een zin (tenzij men bij het laatste denke aan het latere *meer* »nachtmerrie, tooverkol, vrouwmensch, feeks»); Prof. Franck wil lezen *voren* (vgl. bijv. 5322) en *maer* als adj. opvatten (»mij zelve noem ik het eerst,» vgl. bijv. 5322); men kan de plaats met of zonder *-e* lezen (zie F. 201 en t. a. p. 341), *openbaer* verder 5442, 7522, enz. (niet:). — *ghewoon* 6071 (: *tot sijn verdoen*); apoc. is wellicht mogelijk (zie bov., blz. 56, noot 1), zeker niet vereischt. — *ghemeen* 4150, 4153, 4916, 5503, 6954 (alle: *alleen* en *steen* plur.), dus geenszins bewezen. — *vreemt* 4837, 5634, 5927, 7221 (alle niet:) ¹⁾. De bewezen oude vormen zonder *-e* zijn dus zeldzaam, en die met *-e* komen in b ook herhaaldelijk voor, zoo *milde*, *blide*, ²⁾ *blode* enz.

In *purpervuer* 5401 (: *voor waer*) zal men echter apocope moeten aannemen; immers *-vare* uit *farwa*, *faro* is in het Mnl., waar de *-e* niet, als in het Mhd., na korte voc. + *r* afvalt, de normale vorm. — Bewijzen voor de eigenlijke jongere apocope bij

1) *quit* wordt door /270 (: *perdidit*) wel bewezen (/383: *hermijt* bewijst niets), F., Gr., gl. geeft het dan ook naast *quite* op; maar als vreemd woord staat het op zich zelf; ook het Mhd. heeft *quīt*.

2) Over *bli* /2982 zie bov., blz. 42; over de als adv. ten deele bewezene *sacht*, *soet*, enz. zie ben., blz. 82; zij onderstellen toch wel een (buden of jongeren) vorm van het adj. zonder *-e*. Gevallen als *vroom* /3907 (:), *ghewaer* /1726 (:), /1947 (:), *droef* /3384, 4484, *dun* 5469, enz., die alleen in het vers of in rijmen zonder bewijskracht voorkomen, heb ik hier niet vermeld: alleen die, welke althans mogelijk schijnen of dikwijls voorkomen.

de *ja*-stammen zijn zeldzaam; niet bewezen zijn: *cleen* passim (: *alleen*, *been* plur. en dgl.); *scoon* 5459 (: *onder shemels throon*), 6668 (: *te doen*); *coen* /1577, (of volgens b met aanvulling van *-e*: *-e*, of met M. naar p te lezen), 4279 (: *baroen* pl.), 5337 (: *Abrioen* dat.), en passim: *te doen*; *reen* wordt evenmin door 5453, 7312 (niet:) bewezen, maar wel door 4787 (: *steen* acc. sg.); evenzoo is *rijc* /2579, 5538, 5553 (beide niet:), 7194 zeer twijfelachtig ¹⁾, doch 4628 (: *onghelijc* znw. acc. sg.) onbetwistbaar. In het geheel dus twee zekere gevallen; de volle vormen komen dan ook zelfs in b nog dikwijls voor, bijv. *clene* /3130, *nutte* 5974 (beide:).

Over de eigenlijke verbuiging hier slechts enkele opmerkingen, daar hier zeer zelden iets door het rijm bewezen wordt en er op dit punt groote verwarring schijnt te heerschen ²⁾.

Masc. Nom. sg. op *-n* komen in a en b voor; in hoeverre deze anorganische vorm wellicht reeds door beide dichters gebruikt werd, is niet uit te maken. Na *een* in b soms reeds (F. 202) de verbogen vorm: *een trouwe vrient* 4555 (meest onverbogen, bijv. 7059, 7505); omgekeerd na *die* onverbogen: *die vuul catijf* 5274.

Acc. sg. Onverbogene (uit den nom. overgenomene) vormen in a en b: *vul aflat* 2770/, 2801/; *groot vederslach*, *lof*, *lachter* /1885, /3317, 6016, *subtiyl raet* /1426. Bewijzen *goede* /1086, *eerste* 3771^b, *die meeste* 5530 en dgl. iets meer dan de slordigheid des afschrijvers? *goedertiere* × *-n* 2337/2363 (nom. pl. *-n* in I en II 3067/3059 (beide:)).

Gen. sg. Sterke vorm op *-s* na *des*, ook in II: *uwes goets raets* 548/, *in eens arems ziecs wise* 1318/; *des edels houts* 5627.

Dat. sg. *slapende* /129 en dgl. alleen schrijffouten (?); *arem man* 773/ zeker als een geheel beschouwd; *verwaten* /2744 uit *-enen* gesyncopeerd, *groot* 7457 en dgl. uit nom. overgenomen.

Nom. acc. pl. Enkele onbewezene vormen met apocope der *-e*: *groot* /2769, *gevangen* /3437 (sync. uit *-enen*?), *subtiyl* 6644.

1) /2768 is waarschijnlijk bedorven, zie Ojb. 81.

2) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

Dat. pl. Enkele op *-e* /2477, 4660 òf slordigheid des afschr., òf als acc. opgevat?

Neutra. Nom. acc. sg. Na de pron. poss. in b reeds (F. 202) meestal *-e* /83, 4326, 6035, 7788 (c; b: zonder *-e*). — *dat waer*, zelfst. gebruikt (»de waarheid»), is het gewone /1906, /3147, 4019, 4173, 4612, 5912 (alle:), 6637 (niet:), geen van alle volkomen bewezen, maar de meeste toch waarschijnlijk ¹⁾; volgens F. 211 zouden *dat waer* en *dat ware* beide even goed mogelijk zijn, doch naar analogie van *secht waer* 170/, 673/, 1391/, 2654/, 2664/, 3695/, 4288, 5550, 5766 (alle:, behalve 673/), zal *dat waer* wel overal aangenomen moeten worden.

Dat. sg. *overlopende* /1755, alleen slordige spelling, of met *slapende* (zie boven), *menige* dat. pl. neutr. /366 en dgl. misschien een bewijs, dat bij part. praes. en na toonlooze lettergrepen de *-n* gemakkelijk afviel? *van verren* × *-e* 979/1013, 1046/1071.

Fem. Nom. acc. sg. Enkele vormen zonder *-e*, vooral *groot*, ook in I 2588/; /2470, /3401, 3644, 6848, 6950, 7094 (zie F. 202); maar ook andere bnw.: nom. 6714, 7345 (c: *-e*), acc. /619, /948, /1381, 4335. ²⁾

Gen. dat. sg. I meest *-re*; II *-er*, maar na *n* ook *-re*: *steenre* /1186, *opgelokenre* 3569, zoo ook *scoonre*, *edelre*, enz. Een enkele maal *-e* *van goede sede* /3061 (of is dit acc.?): ook in I *met ere verbolghenlike tale* /79 (na eene toonl. lettergr.). In den compar. ook in II nog meest *-rre*: *swaerre* /2326, *sekkerre* /3190 (?).

C. PRONOMINA. ³⁾

Personalia. I. Acc. (of dat.?) sg. *mijn* 4625 (: ⁴⁾), 5107.

1) 4638 heeft b: *twaren*, p: *dat waer*, M.: *tware*, wat hier ook beter past dan de lezing van a of b. Omgekeerd staat 5377 *twaer* (: *clær*), waar men *twaren* verwacht; moet men hier lezen: *twaren*: *clære*? Maar de geheele regel is bedorven (zie Tijdschr. 277); evenzoo 4831.

2) Deze vormen zijn, gelijk bekend is, niet altijd jonge apocope-vormen; zij kunnen op oude onverbogen vormen berusten; vgl. Braune, Ahd. gramm. § 247, Paul, Mhd. gr. § 129.

3) Alleen de als zoodanig vermelde plaatsen staan in het rijm.

4) Vermoedelijk is deze plaats echter niet in orde, zie Ojb. 97.

II. Gen. pl. *uwes* /1204, 6558 (beide van één persoon), *uwer* /1973 (?), 6493.

III. Nom. sg. fem. *soe* komt in I passim, en naar ik meen, uitsluitend voor, in II niet. Dat. sg. masc. *heme* wordt door II vermeden 3090/3082 (in I in 't rijm; door II blijkbaar hierom veranderd)¹⁾. Dat. acc. sg. fem. *haer* met apocope der *-e* is in I zeldzaam 3106/; in II bewezen door 3696 (: *seit waer*), 5289 (: *voorwaer*), (ook door /243, 3602: *jaer* acc. pl., *misbaer*?), in strijd met F.'s bewering, t. a. p. 335, dat *haer* nooit in 't rijm staat. Over *hore*, *hoor*, *huer* zie bov., blz. 7). Gen. pl. fem. *haerre* in I en II niet ongewoon 151/159, /2455, 5118, 6962.

Possessiva. In I is de verbuiging vrij regelmatig, maar toch vindt men *na* het nw. in de cas. obl. van het mann. en in het vrouw., kortom in alle nv., ook onverbogen vormen *mijn*, *dijn*, *sijn*, in II zijn deze vormen zelfs de gewone. Door het rijm kunnen deze vormen natuurlijk alleen bewezen worden bij sterk enjambement en wanneer het pron. achter het subst. staat, en in dit geval worden ook bewezen: in I *mijn* 1138/, 2751/; in II: *mijn* /1162, /1432, /3358, 3510, 3647, 3879, 5315, 6116, 6196, 6230, 6240, 6665, 7550, 7645, (/1449, /3080, /3410: *Ermelijn*, *Isegrijn* acc. twijfelachtig); *sijn* 3496, 3970, 4468, 4808, 5694, (/2469, /3372, 3926, 6623: *pijn*, *Bellijn*, *Ermelijn* in cas. obl. twijfelachtig) (alle:). In I zijn dus voor het znw. de verbogen vormen regel (vgl. bijv. bij enjambement *minen* dat. sg. neutr. 2283/(:)), en worden de onverbogen vormen alleen *na* het znw. toegelaten, hoewel de verbogen vormen ook daar de gewone zijn (412/, 504/, 744/, 1291/, 1310/, 1406/, 1858/, 2451/, 2677/, 3376/, alle:); in II (althans in b) zijn de onverbogen vormen niet alleen *na*, maar, naar 't schijnt, ook voor het znw. regel (daarnaast blijven natuurlijk de verbogen vormen bestaan). Deze onverbogen vormen behoeven echter niet door jongere apocope ontstaan te zijn; vooreerst is

1) Dat. pl. *hun*, door Verwijs, Mnl. spraakk. uit II 5760 aangehaald, berust op verkeerde lezing van W.; bM.: *hem*.

bij *alle* pron. poss. de onverbogen vorm (overeenkomende met den gen. der personalia) vanouds eigenlijke de normale, bijv. in het Ohd. in den nom. sg. van alle geslachten, en vandaar in andere nv. overgebracht¹⁾; ten tweede is bepaaldelijk bij het pron. *postpositum* de onverbogen vorm in het Mnl. vanouds regel (waarnaast de verbogen vormen op *-e* en *-en* voorkomen, zie F. 208.1, 222); en ten derde kon *minen* enz. worden *gesyncopeerd* tot *mijn*, welke vorm dan weder in de andere casus overgebracht kon worden. Men *behoeft* dus noch wanneer het pron. *voor*, noch wanneer het *na* het subst. staat, bij *mijn* en dgl. aan jongere apocope te denken; evenwel zal zeker de geringe klemtoon, dien dergelijke pron. poss., *voor* het subst. staande, hadden, en hun veelvuldig gebruik grooten invloed hebben gehad op het in gebruik blijven dezer kortere, onverbogen (schijnbaar geapocopeerde) vormen: de verbogen vormen zijn door dit alles hier vroeger dan in andere gevallen verdrongen, en later alleen kunstmatig in de schrijftaal weder ingevoerd. Schijnbaar heeft men hier dus eene apocope, die in I reeds in begin aanwezig, in II veel meer veld gewonnen heeft, terwijl men werkelijk met oude onverbogen en met gesyncopeerde vormen te doen heeft, die gesteund en algemeen geworden zijn ten gevolge van eene jongere apocope, ontstaan onder invloed der toonloosheid²⁾. Zooveel is zeker, dat de onverbogen vormen in het latere Mnl. hoe langer hoe meer indringen en de volle verbogen vormen verdringen: men heeft dus in dit geval stellig geen recht, overal de volle verbogen vormen critisch naar de grammatica te herstellen.

De verdere verbuiging der pronomina is in a vrij correct, in b deerlijk in de war: allerlei oudere en jongere vormen staan er naast elkander; welke vormen de dichter gebruikt heeft, is hier uit de rijmen niet te beslissen, daar er meestal slechts van

1) Vgl. Braune, Ahd. gramm. § 284—5.

2) Vgl. over dezelfde reeds vroeg zich vertoonende onverbogen vormen der pron. poss. in het Mhd.: Paul, Mhd. gr. § 143, Bartsch, Beitr. z. kritik der Kudrun (Germ. 10.60).

het al of niet aanvoegen eener *n* sprake is; slechts enkele opmerkingen dus. *U* voor alle nv. ook reeds in a 949/, 1839/, 2918/. — Zeer gewoon is, ook in a, de vorm *minen*, *desen* enz. in den nom., volstrekt niet alleen voor vocalen (F. 223, Anm.); omgekeerd heeft b onophoudelijk *die* enz. in alle nv., zelfs in den dat. plur. — Gewoonlijk *miere*, *gheere*, *eere* × *mijnre* enz. (*dijnre* ook 2623/); de laatste vormen houden in b veel beter stand dan *minen*, enz.; de uitgang *-re* was natuurlijk karakteristieker en dus taaier dan *-e*, *-en*. — *Das* gen. sg. neutr. alleen 3115/3107 (: (3023/; *es* is het van den afschr.). — *De* alleen in a, niet in b. — In b vele apocope's als *dees*, *geen* enz., nooit bewezen. — Dikwijls heeft het, anders zoo conservatieve, hs. a den acc. *die*, *dese*, *ene*, waar b nog den door het voorz. of het ww. geregeerden dat. *dier*, *deser*, *eenre* heeft. — (*Die*) *gone* alleen 5604 (:), zie bov., blz. 38. — *Wie* als nom. (= hij, die; alwie) 4129, 5884, 7760, 7789, 7791. — Naast *some* in I, en ook in II 3740 (:), ook *som* 2191/, 3051, 5118 (: *om*), ook in sg. 7779; evenzoo *somich* en *sommich* in II. — *Selve* nom. sg. masc. 3615, 4973, dat. 252/, 967/; *self* nom. sg. m. 3308; *selver* nom. sg. m. 5866, 6115, acc. 5684, dat. 194/, 1086; (*sijs*) *selfs* (in I nog vaak *-ves*) passim. — *Niemene* nom. 1349/, 1754/, acc. 130/, 2222/, 2387/, 2600/, alle in I; in b in alle nv. passim *niement*, doch nooit bewezen; evenzoo is het met *alleen* (*-e* bijv. nog 6436: *henen*) en *veel*¹⁾. — *Beede* (× *ei*) dat. zonder *-n* 875/, 2890/, 2903/; 2720, 2912, 7337, steeds voor of achter een pron., evenals *alle* in hetzelfde geval (zie Verd. 1.765). — *Ander* gen. sg. masc. in I 1165/1189, 2934/2920, in b *-en* of *-s*; *ander* onverbogen in b in alle nv.

Hierbij sluit zich geleidelijk aan, wat er valt op te merken omtrent de apocope der *-e* bij de **adverbia** en **partikels** (alle plaatsen staan hier weder in het rijm, tenzij het tegendeel vermeld is). Adverbia van adj. afgeleid komen niet alleen in II, maar ook in I zonder *-e* voor, ook in het rijm: in I *hooch* 1546/, *snel*

1) 6074 is een modern fabriikaat van W., evenals bijv. 6448.

3422/ (en buiten het rijm *licht* 3035/, *recht* 282/, 3410/ en dgl.); in II *bloot* 4969, 5980, *claer* 4151 (?), 4680 (?), 5827, 6465 (?), 6708 (?), *licht* 4601, 5477, 6447, *sacht* 5152, *slecht* /2955, *snel* 7028, *soet* 3831, 5463 (?), *vast* /1221, enz.; volgens Fr., t. a. p. 342, bewijst dit echter niets, daar de acc. neutr. en in het algemeen de vorm van het adj. vaak als adv. gebruikt wordt; van apocope is in dat geval geen sprake. Dat woorden als *ghemeene*, *openbare*, welke als adj. in II geene apocope toelaten, dit als adv. evenmin doen, spreekt vanzelf: de apoc. wordt althans nergens bewezen, zie bijv. *gh.* /1433, /1607, /2762, 4916; *o.* /1888, /2245, /2657, 4313, 5409.

Adv. op *-like* komen in II buiten het rijm reeds zeer vaak in den vorm *-lijc*, *-lic* voor, in 't rijm zelden: *ghierichlijc* 6347 (: *int slijc*).

mere, *meer* (en *emmer-*, *nemmer-*) stonden vanouds naast elkaar (Fr., t. a. p. 347), en komen ook beide in I voor; *mere* schijnbaar alleen in I (102/, 3193/), maar op vele plaatsen in II schijnt *mere* door den afschr. geapocopeerd te zijn, en dus hersteld te moeten worden /1312, /3169, /3463, 3652, 4941, 5198, 6017, 6067, 7592 (evenzoo wordt *mee*, dat in b dikwijls in *meer* veranderd is, door talrijke rijmen voor II bewezen).

Evenzoo stonden *ere* en *eer* vanouds naast elkander; I kent dan ook beide, II schijnbaar alleen *eer*: *ere* 101/, 3194/, *eer* 3046/; /111, /3038, maar deze laatste twee plaatsen *kunnen* althans ook met *ere* gelezen worden.

ane, *an*, *aen*. *ane* in I 814/ (en 442/, 3336/ en dgl., niet:), wellicht ook in II 5644, 6525, waar apocope niet bewezen is; *an* in I en II passim, *aen* alleen in II, nooit in I (alle ook:).

ave, *af*, *of*. *ave* in II nog 5305 (*baeff*: *gaeff* acc. sg.), over *af* (in I en II) en *of* (alleen in II) zie bov., blz. 7. I wijkt hierin dus af van Maerlant, die wel evenzoo *aen* noch in noch buiten het rijm kent, doch *of* reeds bezigt, ook in 't rijm (t. a. p. 334 en 335). De opgaven van het Mnl. Wdb., dat *ane*, *an*, *aen* en *ave*, *af*, *of* onverschillig bij dezelfde dichters

door elkander gebezigd worden, en dat *ane* meest bij oudere, *an* en *aen* meest bij latere schrijvers gevonden worden, zijn dus niet geheel juist: het oudste zuivere Vlaamsch, waarin I geschreven is, kende noch *aen* noch *of* (ook niet buiten het rijm), daarentegen wel *an* (naast *ane*, en *af* naast *ave*); door elkander worden de 3 vormen der beide woorden dus alleen in werken van jongeren datum gebruikt. De verklaring van dit verschijnsel is bekend: *an* is ontstaan door oudere, *aen* door jongere apocope (na de rekking der *ä* tot *ā*); *af* was de beklemtoonde, *of* de toonlooze vorm ¹⁾, welke daarom noch in samenstellingen, noch in het rijm thuis hoorde, maar later daar is ingedrongen (F. 13. Anm. 1, en 67).

dore, *dor*, *door*. Als adv. *dore* nog in II 3833, en waarschijnlijk 6150, 7045, waar apocope niet bewezen is; *door* in 't vers ook 4365, 6227, enz., doch in 't rijm niet bewezen; als praep. in I *dor*, in II *door*, natuurlijk evenals alle praep. onbewezen.

vore, *vor*, *voor*. Als adv. in I *vore* 1618/1632 (en buiten het rijm, zie gloss.); in II *voor* 4508 (: *provisoor* nom. sg.), 7046 (: *door*), waarschijnlijk moet men op beide plaatsen de *-e* aanvullen, of *voren* (: *-ore*, zie bov., blz. 57) lezen, dat als adv. in I en II zeer gebruikelijk is, hoewel niet uitsluitend. Als praep. schijnen I en II alleen *voor* te kennen, niet *vor*. Maerlant gebruikt *dore*, *dor* *door* en *vore*, *vor*, *voor*, doch in het rijm alleen *dore* en *vore*, en als adv. alleen *dore* (?) en *voren* (F., ZfdA. 26.335, 24.356).

mede, *met*. *mede* in I en vooral in II passim; *met* (adv.) 594/, 1228/, 2113/ (alle drie niet:); /3452 (b ook eenige malen *meed*, dat toch wel nooit bestaan heeft).

ute, *uut*. *ute* nooit in 't rijm (zeker toevallig, of omdat er weinig rijmwoorden waren), maar in I buiten 't rijm zeer gewoon, bijv. 521/, 1826/, 2379/, in II niet meer; *uut* in I en II beide herhaaldelijk in 't rijm, doch hier is geen sprake van apocope: van oudsher stonden, o. a. in het Got., Osa. en Ohd.

1) Vgl. Ags. *áef*- en *ðf*.

de adv. *út* »foras" en *úta* »foris" naast elkaar, welke al spoedig verward, en als praep. gebezigd, ook in 't Ohd. naast elkander *ûz* en *ûze* opleverden.

tote × *tot* doorgaans, doch natuurlijk onbewezen.

omme, *om*. *omme* in I en II: 2443/2461, 7726 (en 6168 en dgl., niet:); *om* in II 5117; buiten het rijm in II, en ook in I passim. (Maerl. vermijdt *om* in het rijm.)

inne nog in II 3663.

hare, *haer* (hue). *hare* in I 2646/ (3244/ niet:), en wellicht in II /2658, 4293; *haer* alleen in II 4020, 4447, 4611 (Maerl. in 'trijm alleen *hare* (zoowel het pron. als het adv., zie bov., blz. 79).

harentare in I 1622/, 1705/, 2061/, en waarschijnlijk in II /1636, /1725, 4406, 7096.

dare, *daer*. *dare* nergens bewezen, doch mogelijk /2606, 6200, 7138, 7181, *daer* in I en II passim; ook hier berust de vorm zonder *-e* niet op apocope: uit vermenging van *dara* en *dâr* zijn beide vormen geboren, zie Franck, Etym. Wdb. i. v., en t. a. p. 335.

nare, *naer*. *nare* 2373/ en wellicht /2226, 3842, 4152, 5556, 6199, 6466, 7182, waar *naer*, hoewel soms zeer waarschijnlijk, toch niet bewezen is; *naer* (en *na*) in I en II passim (hier is de vorm zonder *-e* toch wel de oude oorspronkelijke, die soms (naar analogie van *dare*) eene *-e* heeft aangenomen?)

danen, *dane*, *dan*, *daen*. I uitsluitend *danen* (ook 2799/, waar M. van *dane* drukt, heeft a *danen*); II soms *van danen* o. a. 6611 (: *wanen* infin.), maar meestal *van dan* /2603, 3952, 6580, of *van daen* /523, 6439, 6526 (en /2738, /3141 niet:); 6439, 6526 moet *daen* wellicht in *dane* veranderd worden. *Danen* en *dane* zijn twee woorden, met verschillend suffix gevormd (Ogerm. *thanan(a)* en *thana*), *dan* is oude apocope uit *dane*, maar *daen* kan òf jongere apocope uit *dane*, òf syncope van *danen* zijn, en is dus geen zeker bewijs van apocope.

wanen, *wane*, *wan*, *waen*. I uitsluitend *wanen*, II *wan* 6595 en *waen* /1217, /2160, /3345, 6021 (alle niet:); zoowel *wanen* als *wane* is dus voor II mogelijk.

henen, *hene*, *hen*, *heen*. I uitsluitend *henen*, II *henen* /1594, /3351, 3758, 5042, 5600, 6252, 6435 (: *allene(n)*), al de overige niet:), *hene* /1573 (d), *hen* komt niet voor, *heen* /1573 (b), 3599, 4050; het laatste kan, evenals *waen*, weder door apocope der -e, of door syncope van -nen tot -n ontstaan zijn (zie Franck, Etym. Wdb. i. v. *dan* en *heen*). Waarom *henen* zooveel meer gespaard blijft, dan *danen* en *wanen*, is mij onbekend.

danne, *dan*. I *danne* o. a. 2143/, II schijnt het niet te hebben. Onbewezen zijn ten slotte de passim voorkomende geapocopeerde vormen *seer*, *wael* (5208: *dat watermael* bewijst niets, daar dit woord oorspronkelijk *fem.* (*die male*) was, zie TLB. 1.51,53, Kern, Lex. Sal.¹ 50) en *dic* (7253: *so wat stic* alleen in c; b: *dicke: sticke*, wat ook veel waarschijnlijker is, ofschoon een acc. sg. of zelfs gen. pl. *stic* hier wellicht niet onmogelijk ware (F. 185)).

Haarlem, October 1886.

J. W. MULLER.

VAN SINTE BRANDANE,

vs. 137—260.

In de Middelnederlandsche redactie der Brandaan-legende komt eene episode voor die aanleiding heeft gegeven tot tegenstrijdige meeningen aangaande haar oorsprong en beteekenis, namelijk de verzen 137—260.

Men kan het daar verhaalde aldus samenvatten: op het oogenblik dat Brandaan scheep zou gaan, vond hij een doodshoofd van reusachtige afmetingen. Brandaan bezweert het, zijn vroeger leven te verhalen. Ik was, zegt het hoofd, een heiden en een zeeroover:

» Ic was groet ende stranc,
Ende ic was wel C voete lanc,
Dus woedic in die diepe zee,
Ende dede den ghenen wee,
Die hier up die zee baren
Met scepen wilden varen." (vs. 157—162).

Ten slotte kwam hij in een storm om, en voer ter helle. Brandaan vraagt hem, of hij zich niet wil laten doopen, ten einde uit de hel verlost en het Paradijs deelachtig te worden. De doode weigert evenwel, en betoogt met klem van redenen dat hij bij eene verandering van zijn toestand niets te winnen heeft: werd hij gedoopt en zondigde hij opnieuw, dan zou hij in het hellevuur veel gestrenger gefolterd worden, dan nu het geval was; en nog meer vreest hij, opnieuw de angsten des doods te moeten doorstaan:

»Al ware al de werelt dijn,
Ende soe oec ware roet ghuldijn,
Ende ghi se mi mocht gheven,
Ende daer toe met bliscopen soude leven,
Noch I^m. der jaren,
Ic en naemse niet te waren,
Dies gheloeft, dor den noet,
So sterre is die pine der doet.
Dies willic weder varen
Te mijnre harmscaren ¹⁾
In die deemsternesse." (vs. 241, 251)

Brandaan geeft hierop aan de ziel vrijheid te gaan waar zij wil:

»Dus voer die heydin man,
Aldaer hem God ghejan,
Ter stede daer God woude," (vs. 255—257)

en Brandaan begaf zich naar zijn schip.

Deze episode vindt men niet terug in de; trouwens verkorte, Hoog- of Nederduitsche redacties van het verloren Duitsch gedicht, waarnaar de mnl. auteur werkte. Verwijs was van oordeel, dat ook deze episode naar een Duitsch origineel vertaald werd, zich beroepend op het woord *harmschaer* dat tweemaal in onze episode, en evenzoo later in het gedicht voorkomt (vs. 240, 250 en later 1143, 1599); volgens hem was dit woord niet van Nederlandschen oorsprong. Deze meening is inder-

1) Verbetering van Dr. De Vries; zie Verwijs, in *Verslagen en Meded. der Koninkl. Akad. Letterk.* 2e reeks, II, 238.

tijd door Dr. Kern bestreden (*Versl. en Meded.* 2^e reeks, II, 229). Een ander onderzoeker, Suchier, die in Boehmer's *Romanische Studien* de Brandaan-legenden behandelde, vond de meening van Verwijs onaannemelijk, om litterarische redenen: hij noemt de geheele episode »eine Betrachtung, deren Zusammenhang mit Brandans Schicksalen zu locker ist, als dass der Dichter selbst ihn hätte herstellen können''. (*Rom. Stud.* I, 562). Zoolang de germanisten het niet eens zijn over de herkomst van het woord *harmschaer*, is de vraag moeilijk uit te maken. Twee opmerkingen slechts: vooreerst is het onmogelijk, juist om dat woord, dat ook elders in het gedicht voorkomt, en bovendien in de handschriftelijke overlevering verkuoeid is, aan te nemen, dat onze episode het werk zou zijn van een interpolator van den mnl. tekst, en wel van den kopist van het eenige handschrift dat ons verhaal bevat (in het andere handschrift ontbreken de 300 eerste verzen). Ten tweede: het verhaal kan uit het Duitsch vertaald zijn, zonder daarom in het origineel gestaan te hebben, waarnaar de schrijvers van de door Schröder uitgegeven redacties werkten; het kan door een Duitscher geïnterpoleerd zijn in het handschrift dat onze mnl. dichter volgde ¹⁾).

Eenig licht zal intusschen ontstoken zijn, wanneer wij weten uit welke bron de auteur van onze episode geput heeft. Ik geloof dat ik die bron kan aanwijzen.

Bij een onderzoek over de Brandaan-legende in het algemeen raadpleegde ik Maerlant's *Spieghel*, ten einde mij te vergewissen dat Maerlant op dit punt van Vincent van Beauvais onafhankelijke bronnen gekend zou hebben. Ik bespeurde weldra dat dit niet het geval was, maar mijn aandacht viel daarbij op een verhaal dat bij Vincent voorkomt, maar mij daarom niet minder interesseerde. Maerlant, zooals men weet, even-

1) Dat ons verhaal in het origineel waarnaar het Middelduitsche gedicht (de door Schröder uitgegeven Nederduitsche tekst is hiervan een uittreksel) en de Hoogd. prozatekst bewerkt werden voorkwam, is onwaarschijnlijk, daar deze twee teksten onafhankelijk van elkander zijn (Suchier, p. 561).

als zijn voorbeeld Vincent, verwerpt de eigenlijke Brandaanlegende; maar maakt van onzen heilige toch gewag bij het verhalen der lotgevallen en reistochten van den H. Malo (lat. Machutes, Maclovius), wiens reisgenoot Brandaan geweest zou zijn. Hoe Vincent en Maerlant het met hun beginselen van critiek overeenbrachten, de eene legende te verwerpen, terwijl zij de andere, niet minder avontuurlijke, opnamen, gaat ons hier niet aan. Malo onderneemt met Brandaan een zeetocht tot ontdekking van een geheimzinnig eiland, door de engelen bewoond, en Ima geheeten. Na jaren lang rondgezwalkt te hebben, ontdekken zij een eiland waar zij een reusachtig graf vinden; op raad van Brandaan en zijn overige reisgenooten, bidt Malo God dat hij den doode verwekke: zijn gebed wordt verhoord:

»Ende alse hi endde sine ghebede,
Stont die ruese op van der stede,
So groot, so lanc, dat elken dochte,
Dats niemene geloven en mochte". (III⁶, 56, vs. 85 vgg.)

Hij verhaalt dat hij op aarde een reus en een heiden geweest, en na zijn dood ter helle was gevaren; thans door Malo's voorbede verlost, wil hij zich laten doopen. Dit gebeurt, en nu vragen Malo en de zijnen den reus inlichtingen omtrent Ima. De reus wist hen aanstonds te helpen:

»Wilën, seiti, hier te voren,
Doe ic die see hadde vercoren,
Ende ic wandelde dor die vloede,
Doe saghic Ima dat goede." (Ibid. 57, vs. 9 vgg.)

maar hij had, als heiden, het nimmer mogen bereiken.

»Die bisscop Machuut hem bat,
Dat hi name daer ter stat
Haren cabel ende trocse dare
Daer hi waende dat eylant ware.
Doe ginc hi henen dor die vloet,
Ende tooch tscip also te voet
Oft hise gebringen mochte
Toten eylande, datmen sochte". (Ibid. vs. 19 vgg.)

De reizigers werden evenwel, voor zij Ima bereikt hadden, door een storm teruggeslagen; zij keerden naar het eiland terug waar Malo het graf had aangetroffen; dáár stierf de reus, en werd ten tweeden male begraven.

Er bestaat een zeker verschil tusschen dit verhaal en dat van den *Brandaen*: Brandaan vindt een doodshoofd, Malo een geheel lichaam; de reus in de laatste legende stemt er in toe, zich te laten doopen, die in den *Brandaen* weigert. Over het laatste verhaal is eene zonderlinge, pessimistische tint gespreid, die in de S. Malo-legende geheel ontbreekt. Maar in beide verhalen is de uit de dooden opgestane persoon een reus, een heiden; in beide wordt hij als bijzonder vertrouwd met de zee voorgesteld; in beide verhalen vindt men de karakteristieke trek van het waden door de zee. In beide verhalen doet de afgestorvene mededeelingen aangaande de folteringën die hij in de hel had te doorstaan. Dit alles maakt waarschijnlijk dat er verband bestaat tusschen de beide legenden. Blijkbaar heeft de vinder van onze episode het avontuur van S. Malo gekend, eenige omstandigheden, misschien onder invloed van andere verhalen, gewijzigd (wij komen op dit punt zoo straks terug), en, naar eigen opvatting, een geheel ander slot bedacht.

Uit welk werk putte hij? Niet uit Maerlant; de *S. Brandaen* is veel ouder, en wij zagen dat onze episode het werk niet kan zijn van een Nederlandschen interpolator. Maerlant vertaalde in deze hoofdstukken Vincent van Beauvais woordelijk, en volgde zijn zegsman zoo getrouw, dat de uitgevers den tekst met behulp van het Latijn van Vincent konden verbeteren ¹⁾. Maar de mnl. *S. Brandaen* is ouder dan Vincent; de dichter heeft dus uit dezelfde bron geput als de Fransche encyclopedist. Naar die bron verwijst Vincent zelf door de woorden *e gestis S. Machuti*,

1) Ik merk dit op, omdat Suchier (blz. 561) zegt: „Verwijs, S. 241—2, ist also berechtigt, das nld. Gedicht und nicht die *Navigatio* als Maerlants Quelle anzusehen”. Verwijs zeide dit niet en hij had gelijk. Maerlant schijnt het gedicht en de *Navigatio* niet gekend te hebben en vertaalde Vincent woordelijk.

door hem aan het hoofd van de paragraaf geplaatst die handelt over Malo. Er bestaan verschillende levensbeschrijvingen van dien heilige: die, waaruit Vincent putte, is in 1613 door Jean du Bois (Johannes a Bosco) in zijne *Bibliotheca Floriacensis* uitgegeven (p. 485 vgg.). Het is niet noodig dat verhaal afzonderlijk te behandelen; evenals Maerlant Vincent vertaalde, kopieerde Vincent de Latijnsche biografie, hier en daar eenige zinsneden verkortende.

Er zouden hier, wilde men de Malo-legende opzettelijk behandelen, verschillende opmerkingen te maken zijn. In welk verband staat de Malo-legende tot die van Brandaan? Vanwaar die merkwaardige inwerking van de eene Keltische legende op de andere? Doch deze punten kunnen alleen uitgemaakt worden na eene chronologische studie van de levens van S. Malo. Wij merken alleen op, dat onze episode niet voorkomt in de oudste, door Mabillon uitgegeven biografie (vgl. J. Loth, *l'Emigration bretonne en Armorique*, Rennes, 1883, p. 44).

Wij kunnen des te gemakkelijker hier dit punt voorbijgaan, daar de Latijnsche Brandaan-legende niets bevat wat ook maar in de verte aan ons verhaal herinnert. Maar de middeleeuwsche legenden-litteratuur bevat andere verhalen die overeenkomst toonen met onze episode. In de hoofdzaak wijken zij soms zeer af van den mnl. *Brandaen* evenals van de Malo-legende; maar eenige trekken, die men niet terugvindt in de Malo-legende, heeft de *Brandaen* met deze verhalen gemeen; de onderstelling is geoorloofd, dat de dichter, behalve de Malo-legende, andere overeenkomstige kende, en daaruit putte.

Prof. G. Paris alhier vestigde mijn aandacht op de legenden betreffende Trajanus. Men weet dat in de middeleeuwen het verhaal gangbaar was, dat de als een voorbeeldig vorst beroemde Keizer, op voorbede van Paus Gregorius den Groote, in het Paradijs was opgenomen. Men stelde zich dit wonder op verschillende wijzen voor: volgens sommigen zou bij het opdelven van een naamloos graf de schedel van Trajanus gevonden zijn, en deze, weder levend geworden, daarop de voorbede van den

Paus hebben aangeroepen. Volgens den theoloog Willem van Auxerre (gest. 1230) zou daarentegen de Paus, getroffen door het verhaal van eene daad van rechtvaardigheid van Trajanus, den Keizer uit eigen beweging uit de dooden opgewekt, gedoopt en alzoo voor hem de poorten van het Paradijs geopend hebben ¹⁾. Wij hebben hier hetzelfde thema als in de Malo-legende; beide verhalen wijken te veel af van de legende uit den *Branden* dan dat wij een direct verband kunnen aannemen; maar zij behooren blijkbaar tot dezelfde groep van godsdienstige voorstellingen.

Een ander verhaal, dat vooral overeenkomst heeft met de eerste legende aangaande Trajanus, vindt men in de *Vitæ Patrum* (uitgaaf Rosweyde, Antwerpen 1615, p. 526). Wandellende in de woestijn, wordt daar verhaald, stootte de kluizenaar Macarius bij toeval met zijn stok een doodshoofd aan, dat slechts even onder het zand begraven was. Aanstonds begon het hoofd te spreken; de doode bleek in zijn leven een heiden geweest te zijn, verhaalde van de pijnen der hel, en van de verlichting die de gebeden van Macarius in het lijden der verdoemden aanbrachten; de Christenen, werd er bijgevoegd, die gezondigd hadden, werden strenger gestraft dan de heidenen. Toen het verhaal geëindigd was, begroef Macarius het hoofd dieper en ging zijns weegs.

Men weet dat in sommige gevallen de verhalen der *Vitæ Patrum* zeer hoog opklimmen. Het is niet onmogelijk dat deze legende de bron is geweest van alle andere dergelijke. In ieder geval komt het ons niet onwaarschijnlijk voor, dat de dichter van onze redactie, behalve het Leven van S. Malo, ook het verhaal aangaande Macarius gekend heeft. De vermelding van het doodshoofd (niet van een graf, zooals in de *Vita S. Machuti*), en de bijzonderheid dat de heiden niet gedoopt wordt, maar alles zich tot een gesprek bepaalt, zouden dit doen gelooven.

1) G. Paris, in de *Mélanges de l'Ecole des Hautes Études*, Paris 1878, p. 283, 285.

In ieder geval is het niet waarschijnlijk geworden dat de interpolator een Duitscher is geweest. Suchier (o. c. p. 563), heeft vermoed, dat de dichter van het Duitsche origineel den Latijnschen tekst van de *Navigatio S. Brandani* niet kende, maar alleen mondelinge berichten dienaangaande. Blijkbaar was deze Iersche legende in Duitschland weinig verspreid. Het is niet zeer waarschijnlijk dat Bretonsche verhalen van dien aard meerdere bekendheid verkregen; en het feit is bij de levendige litterarische gemeenschap tusschen Frankrijk en Nederland voor dit laatste land gemakkelijker aan te nemen dan voor Duitschland. Het is dus mogelijk dat de auteur van onze episode een Duitscher was, maar, als men enkel rekening houdt met litterarische argumenten, is het niet zeer waarschijnlijk.

Parijs, Mei 1887.

G. B. HUET.

APOLLO'S HARP (1658).

Een paar schriftelijke aantekeningen, op het schutblad van mijn exemplaar dezer bekende bloemlezing gemaakt, geven mij aanleiding om over den verzamelaar van dit bundeltje eene gissing te berde te brengen. Die aantekeningen bestaan uit de aanwijzing, dat eenige verzen, die niet of met eene enkele letter zijn onderteekend, van Brandt's hand zijn. Een nader onderzoek van de zaak leerde mij het volgende.

De volledige titel der bloemlezing is: *Apollo's Harp, Bestaande in Nederduytsche Mengelrymen Van byzondere stoffen, van C. Huygens, J. v. Vondel, J. Westerbaen, J. vander Burgh, R. Anslo, J. Decker, J. Vos, etc. By een verzamelt door N. H. A. I. M. (Vignet) t' Amsterdam, By Jan Hendriksz. en Jan Rieuwertsz. Boekverkoopers. Anno 1658*. Allereerst zij opgemerkt, dat Brandt, die toen predikant te Nieuwkoop was, in dezen tijd verscheidene werkjes bij Jan Rieuwertsz heeft uitgegeven ¹⁾, en dat hij met Jan Hendriksz in betrekking stond ²⁾. In de opdracht van »D'uytgever Aan Juffr. G. v. L.» leest men o. a.: »Onder veele Gedichten heeft men dit inzonderheydt gezien in die twee Deelen der

1) In 1655 *Fyftien predicationen* van Joannes Loedingius (vgl. Penon, *Bijdragen*, II, blz. 67), in 1657 *Verlaet uw eigen Vergaederinge niet* (t. a. p., III, blz. 130), in 1658 den 4den druk van het *Kronijkje* (t. a. p., blz. 93), en in 1665 zijne *Stichtelyke Gedichten* (t. a. p., II, blz. 172).

2) Vgl. Penon, t. a. p., II, blz. 155 — Brandt noemt hem in 1660 »onze boekverkooper» — III, blz. 58, 112, 130.

Mengel-rijmen, die voor dezen, niet zonder oordeel verzamelt, met zulken graagheydt ontfangen zijn, dat zy den Drucker alles afgekocht, en ons bewogen hebben om een derde stuk, en dat weder meest van die zelfde Poëten, op nieuws daar by te voegen." Hier wordt blijkbaar gedoeld op de beide deelen der *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*, die in 1651 en 1653 waren uitgekomen, en van welke Brandt de voornaamste verzameelaar is geweest¹⁾. Misschien is het eene herinnering aan dien titel, dat boven de bladzijden niet de woorden *Nederduytsche Mengelrymen*, die het titelblad van ons bundeltje te lezen geeft, maar *Verscheide Dichten* zijn geplaatst.

Het register, dat verder voorafgaat, is onvolledig en op dezelfde slordige wijze bewerkt, als in de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten*²⁾; er komen in het boekje verscheidene verzen voor, die in het register niet worden vermeld. Wij tellen in het register 16 gedichten van Brandt. De verzen *Op het overlijden van de deuchtzame weduwe Meinsje Jans Pessers* (blz. 21 = G: Brandts *Poëzy*, 1688, blz. 381), *Op de doot van Joannes Loedingius, Remonstrants Predicant tot Amsterdam* (blz. 26 = P., 382), *Antwoordt op d'antwoordt van de Heere van Brandwyk* (blz. 76 = P., 553), *Aan den Heere Jacob Westerbaen, Ridder, Heere van Brandwyk* (blz. 84 = P., 550), *Bruylofts-zang voor den Bruidegom Michiel van Eden, en de Bruidt Margareta Geesteranus. Getrouwt te Loosduinen den 12. Novemb. 1656* (blz. 136 = P., 277), *Op het overlyden van den godvruchtigen en geleerden Arnoldus Geesteranus, in zijn leven Predikant van de Remonstrantsche Gemeente, in 's Gravenhage* (blz. 300 = P., 383) en *Op de Bruyloft van Dⁿ. Jacobus Cuyleman, Predikant in de Gemeente der Remonstranten tot Waddinxveen, en Joffrouw Maria Wybouts 8 Sept. 1658* (blz. 396 = P., 279) zijn alle onderteeekend: G. Brandt. Verder hebben de gedichten *Op de Print van Mr. Lienen van Coppenol* (blz. 22 = P., 463), *Aan den Heere van Brandwyck* (blz. 70 = P., 551), *Op het Huwelijk van Dn. Albertus Holthenus en Juffr. Geertruyd Stedums* (blz. 108 = P., 274), *Geluk-wensching aan Dn. Christiaan Hartsoeker, Over zijn Huwelijk met Juffr. Anna van der My* (blz. 111 = P., 275), *Graf-schrift van D. Joannes Andreas Konerding, Overleden den 14. Juny 1657* (blz. 145 = P., 426) de onderteekening: G. B., terwijl *Aan den Heere Jacob van der Burgh, Over't zenden van zeeker Gedicht op Okkenburgh* (blz. 82 = P., 549), *Aan I. I. van Leeuwen* (blz. 107 = P., 239), *Op d'afbeeldinge van den Heere Cornelis Pietersz. Hooft, In zijn leven Burgermeester en Raadt van Amsterdam* (blz. 109 = P., 444), *Vaerzen, Geschreven in het stam-boek van den Heere Faustus Morstinus, Poolsch Ridder* (blz. 112 = P., 474) slechts met eene B. zijn geteekend. Het gedicht *Op mijns Vaders Geboorte-dagh. Den 3. October, in 't Pest-jaar 1655* (blz. 112 = P., 241) is niet in het register vermeld; het is onderteekend: G. B. Wij tellen dus reeds 17 gedichten van Brandt; een vrij groot getal.

In het register worden verder 8 verzen genoemd onder de letter D.; van deze zijn later 7 in Brandt's *Poëzy* opgenomen. Het zijn: *Aan N. H.* (blz. 25 = P., blz. 240: *Aan N. Hartzoeker*), *Brief aan J. C.* (blz. 92 =

1) Vgl. Penon, t. a. p., I. blz. 72, vlgg., II, blz. 70.

2) T. a. p., I, blz. 47, vlgg., II, blz. 64.

P., 556), *Op d'afbeelding van Karolus Niellius* (blz. 106 = P., 457), *Op eene bestraffing van zonde* (blz. 106 = P., 71), *Vaerzen uit het Boek van Mimus Celsus, tegen het Ketter-dooden. Dus vertaalt en nagevolgt* (blz. 110 = P., 607), *Op een qualijk vertaalt Boek* (blz. 118 = P., 472). Deze verzen zijn, in overeenstemming met de opgave in het register, onderteekend met de letter D. Maar een zevende gedicht, *Op d'afbeelding van Rosemond, Door den beroemden schilder G. Flink* (blz. 121 = P., 547), dat in het register onder D. staat, is onderteekend met de letters J. L. Het getal verzen van Brandt, dat in den bundel is opgenomen, is dus geklommen tot 24; wij vinden reeds twee valsche onderteekeningen.

Op blz. 14 treffen wij het volgende gedichtje aan:

Op de gift van een Schilder aan een Vryer.

„Dees schoonen omtrek heeft de Schilder my gegeven.
Dit 's meer als dootverf, en een weinig min dan 't leven.
Alwaar 't maar hout en verf het moet my meerder zijn.
Die 't ware goet ontbreekt vertroost zich met de schijn.”

Het versje is onderteekend N. N. en wordt in het register niet vermeld. In Brandt's *Poëzy* lezen wij (blz. 460):

Op d'afbeelding van wylen myn ega Zuzanna Barlaeus.

„Deez' schoonen omtrek van den Schilder my gegeven,
Is meer dan dootverf, maar veel min dan 't lieve leven.
Al is 't slechts doek en verf, het moet my dierbaar zyn.
Die 't ware goet ontbeert, vermaakt zich met de schyn.”

Het gedichtje is van 1670. Toen werkte Brandt dus, na den dood van zijne vrouw, het versje om, dat hij vóór September 1652 op het portret van zijn meisje had gemaakt. In N. N. vinden wij de derde valsche onderteekening.

In *Apollos Harp* is verder een Latijnsch vers van Boyus opgenomen; de vertaling staat er naast (blz. 195): *Aan den vermaarden Rechtsgeleerden Mr. Quiryn van Stryen, Oudste Advocaat voor de Hoven van Hollandt*. In het register staat het onder de verzen der Anonymi; het is van Brandt (P., blz. 608). Onder dezelfde rubriek in het register is gebracht *Op d'Oproerige, Op een Predicatie over Matth. VI:13. Verlost ons van den bozen. Ten tijden van den Oorlog met Engelandt*. Het vers op Quiryn van Stryen is niet onderteekend, maar dit gedicht draagt de onderteekening P. V. Het is ook van Brandt (P., blz. 558). Dit is dus de vierde valsche onderteekening, terwijl nu het getal verzen van den Nieuwkoopischen predikant tot 27 is geklommen; een getal, dat in den bundel alleen door de verzen van Vondel wordt overtroffen.

Nog eene enkele opmerking. De opdracht van *Apollos Harp* is van 28 Augustus, en wij vinden in het boekje een lijkedicht op Geesteranus door Brandt geschreven; deze predikant was den 28sten Juni gestorven. De bruiloft van Jacobus Cuyleman, die 8 September 1658 plaats had, is door twee verzen in dezen bundel vereeuwigd; het ééne (blz. 382) is geschreven door C. Bremer, het andere door Brandt.

Na het boven aangevoerde is er alle reden om te gelooven, dat Brandt één der verzamelaars, of misschien de eenige verzamelaar van *Apollos Harp* is geweest. Hoe zou hij anders zoo vele gedichten met verschillende onderteekeningen in den bundel hebben kunnen doen opnemen?

De letters N. H. A. I. M. op den titel leveren geene zwaarigheid op, nu gebleken is, hoe Brandt in het boek met de onderteekeningen van zijne verzen heeft geknoeid. Zoo heet ook het 2de deel van de *Verscheyde Nederduytsche Gedichten* verzameld te zijn door J. V. M. Evenmin doet de opdracht aan »Juffr. G. v. L.» veel ter zake; de letters kunnen slaan op Geertruid van Limborg, wier huwelijk in 1669 door Brandt is bezongen (P., blz. 303), maar kunnen even goed uit de lucht zijn gegrepen.

Was Brandt de eenige verzamelaar, of werd hij door anderen bijgestaan? Het laatste zou men kunnen opmaken uit den volgenden zin van de opdracht: »Waerdig, zeide ik, dat u deze Gedichten waren; maar dan zonder ik eenige uyt, die ik uwe gunste niet wil vergen, gelijk ik ze mijne toestemminge geweygert hebbe, buyten mijn weten, jae tegen mijn danck by de andere in-geffienst, daar by ze even als kooper by gout in aloy en luyster uytmunten, gelijk ik toonen zoude met de paginaas te teekenen, indien ik de Aucteuren met eenen niet teekende.” Wij hebben hier echter te denken aan onwil van den uitgever om sommige verzen te weigeren, en niet aan oneenigheid met anderen, die, te zamen met Brandt, den bundel bijeenbrachten. Want de laatste zin der opdracht luidt: »Dit docht my nodig Me-juffrouw van deze Gedichten in 't kort te gemoet te voeren: gelieftze de eer te doen van te lezen, en gy zult my den arbeydt betalen van 't vergaderen,” enz.

Het eenige, dat er tegen pleit om Brandt voor den verzamelaar te houden, is dat in den bundel het punt dichtje van Jan Vos is opgenomen (blz. 391):

Aan G. B.

„Het Duitsche dicht behoort aan 't endt gerijmt te wezen.
De vuurpijl die best staat wordt allerbest geprezen.
Wie visch wil eeten heeft het ook op saus gemunt.
Een rijmloos dicht is als een lemmer zonder punt.”

Dit is blijkbaar tegen de beide rijmlooze gedichten gericht, die Brandt in 1648 had uitgegeven. Toch bewijst het opnemen in den bundel van dit versje niet veel tegen de gissing, dat Brandt *Apollos Harp* heeft uitgegeven. Als predikant wilde hij den naam niet hebben, dat hij zich met zulke dingen bezig hield; daarom verschuilde hij zich achter de letters N. H. A. I. M. Hij wilde gaarne een groot getal zijner verzen gedrukt zien; daar dat getal hem zou kunnen verraden, plaatste hij onder verscheidene gedichten andere voorletters dan zijne eigene.

Juist door dit knoeien met initialen kunnen wij aan Brandt nog een versje toeschrijven, dat in den bundel is opgenomen, maar in zijne *Poëzy* niet wordt aangetroffen. Westerbaen had korten tijd geleden Vondel aangegrepen, en eenige versjes, die hierop betrekking hebben, zijn in *Apollos Harp* te lezen. Maar Westerbaen had in 1657 ook met Brandt een poëtischen strijd gevoerd, toen deze hem verweet, dat hij niet ter kerk ging; ook deze verzen staan in den bundel. Nu zagen wij boven, dat 7 van de 8 verzen, die met D. zijn geteekend, van Brandt zijn. En het 8ste luidt aldus (blz. 54);

Vondel van Westerbaen.

„Wat zeit doch Westerbaen, zijn reed'nen en Godts Woordt
Het merk om na te zien, de bril die ons de poort

Der ware Kerk vertoont? Let hy wel op dat merk?
Die in geen kerk en komt die mist de heele Kerk."

Dit versje moet dus op naam van Brandt worden gesteld ¹⁾. Erg mooi was het niet, om het, met eene andere onderteekening voorzien, hier te doen afdrucken. Brandt had in zijn strijd met Westerbaen het laatste woord gehad; het was dus niet hoffelijk nog eens op de zaak terug te komen. Bovendien had Westerbaen hem voor den bundel nog ongedrukte gedichten van zijne hand verschaft. Maar het letterkundig geweten van den Nieuwkoopischen predikant was ruim; men kan hem ergere dingen dan dit geknoei ten laste leggen.

In 1663 verscheen een 2de druk van de bloemlezing onder den titel: *Den herstelden Apollos Harp, Versien met verscheide nieuwe snaren: Voor desen noyt soo gedrukt* ²⁾. Het is eene titeluitgave, waaraan een bijvoegsel van 83 bladzijden is toegevoegd. Gedichten van Brandt zijn daarin niet opgenomen, maar daarentegen enkele versjes, die nog al ruw zijn. Ook de »Ordonnantie" van Apollo, die als voorrede voorafgaat, doet volstrekt niet aan onzen predikant denken. Naar alle waarschijnlijkheid heeft dus Brandt in deze tweede uitgave de hand niet gehad.

Groningen, Dec. 1886.

J. A. WORP.

1) Op de volgende bladzijde van *Apollos Harp* vinden wij de versjes:

Vondel aan Westerbaan.

„Heer gy zeilt de Kerk niet mis,
Want gy laat die daar zy is."

J. v. V.

J. Konerding voor Westerbaan.

„'t Is beter dus de Kerke mis,
Te leven Christlijk in zijn kluis,
Te bouwen Godt een Kerk in huis,
Als gaan daar 't afgodshuisje is."

Tegen J. Konerding en Westerbaan.

„Ik vraag of dus de Kerke mis
Wel Christlijk t'huys te leven is?
En of die zelfs een Kerke bout
Zich vry van 't afgods huisje houdt?"

Het laatste vers is niet onderteekend, maar staat in het register onder de gedichten van — J. Conerding. Ik ben overtuigd, dat Brandt het geschreven heeft.

2) *Voor de liefhebbers van de kunst. Door Expresse last ende ordre van den breiden raedt der vermaerde dichteren en scherp-sinnighe verstanden, eendrachtelĳck vergadert op den bergh Helicon, onder de protectie van de Ed. Gr. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Gedrukt in 't Jaer onses Heeren M.D.C. LXIII.*

VAN DEN
BORCHGRAVE VAN COUCHI.
FRAGMENTEN,

MEDEGEDEELD DOOR

M. DE VRIES.

De fragmenten, die in de volgende bladzijden voor 't eerst in het licht worden gegeven, leveren eene bijdrage tot de geschiedenis der middeleeuwsche dichtkunst, die, naar ik vertrouw, door de beoefenaars der Fransche zoowel als der Nederlandsche letterkunde niet zonder belangstelling zal worden ontvangen. Zij bevatten de overblijfselen van een uitgebreid episch-romantisch gedicht uit den Karolingschen sagenkring, dat tot dusverre geheel onbekend was, en welks Fransche voorbeeld, waarnaar het blijkbaar vertaald of nagevolgd werd, spoorloos verloren is geraakt, althans — zoover ik weet — nergens vermeld wordt.

Door vriendelijke tusschenkomst van den heer J. W. Van Leeuwen, boekhandelaar alhier, ontving ik vóór eenige maanden een twaalfstal perkamenten bladen ter inzage, hem medegedeeld door den Eerw. heer G. Van den Elsen, Professor in de kerkgeschiedenis in de Abdij van Berne te Heeswijk. Zij waren gevonden als schutbladen in een exemplaar der »*Concilia omnia generalia et particularia*», uitgegeven te Keulen bij Petrus Quentel in 1538, door Br. Petrus Crabbe van Mechelen. Het boek behoorde in de 16de eeuw aan Theodorus Gualterus a Veldinghen en werd omstreeks 1608 gekocht door Rodolphus

Zegers, destijds pastoor van Oudheusden en lid der Abdij van Berne. Het perkament is echter niet van de Abdij afkomstig, want de drie boekdeelen zijn reeds in de 16de eeuw ingebonden, vóórdat zij het eigendom der Abdij werden ¹⁾.

Zoodra ik mij overtuigd had van het belang der nieuwgevonden fragmenten, verzocht ik den heer Van den Elsen, ze aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te willen afstaan, wier rijke boekverzameling de aangewezen bewaarplaats is voor al dergelijke handschriften en losse bladen, gedenktekenen onzer middeleeuwsche literarische beschaving, die uit den storm der tijden gered zijn. Blijven die stukken hier en daar verstrooid, dan loopen ze altijd gevaar weder verloren te gaan; hier te Leiden in een middelpunt vereenigd, onder het liberaal beheer onzer boekerij, staan zij den beoefenaar der letterkunde altijd ten dienste. Met de meeste bereidvaardigheid, en met welwillende toestemming zijner overheid, voldeed de heer Van den Elsen aan mijn verzoek: een bewijs van onbekrompen liefde voor de wetenschap, dat de Maatschappij op hoogen prijs stelt, en waarvoor zij den edelmoedigen gever hier, bij monde van haren voorzitter, openlijk dank betuigt ²⁾.

1) Het is dan ook slechts eene toevallige omstandigheid — waarop de heer Van den Elsen mij opmerkzaam maakt —, dat onze fragmenten teruggevonden zijn in eene Abdij van de orde der Premonstratensen, terwijl het eerste klooster of de stamabdij dezer orde in 1120 gesticht is juist in de bosschen van *Coucy*, door de medehulp der heeren van *Coucy*, Thomas en zijn zoon *Engelram*. De Abdij van Berne te Heeswijk is de eenige, welke van die weleer zoo bloeiende orde, die vroeger in Nederland en België meer dan 40 kloosters telde, in ons land is overgebleven, ofschoon er ook nog een *vrouwelijk* klooster der orde te Oosterhout bestaat.

2) In het Supplement op den Catalogus van de Handschriften der Maatschappij, bewerkt door Dr. S. G. De Vries, vindt men onze fragmenten vermeld onder N°. 1024. Het is mij aangenaam bij deze gelegenheid te mogen mededeelen, dat ook andere letterkundigen meer en meer het wenschelijke beginnen in te zien, om de fragmenten, die van tijd tot tijd worden gevonden, aan de Maatschappij af te staan. Nog na de uitgave van bovengenoemd Supplement ontving zij van den heer R. J. Schierbeek R.Jz. te Arnhem, door tusschenkomst van Mr. W. B. S. Boeles te Leeuwarden, een blad uit Boendale's *Lekenspiegel*, en van den heer J. Broecker te Wetteren een blad uit Maerlant's *Rijmbijbel*. Mogen deze goede voorbeelden veel navolging vinden

De twaalf bladen, te Heeswijk gevonden, zijn 210 mm. hoog, 160 breed. Zij zijn aan den bovenrand genummerd. Vier dragen de cijfers van LXXXIII tot LXXXVI, de acht volgende van LXXXIX tot XCVI, van welke echter het eerste en laatste cijfer ontbreekt omdat daar de bovenrand is weggesneden. Het handschrift was afgedeeld in katernen van 8 bladen of 16 bladzijden. Onze fragmenten bevatten de middelste helft van de elfde katern en de geheele twaalfde, die dan ook op de eerste en laatste bladzijde onderaan met het nummer XII gemerkt is. De bladen LXXXVII en LXXXVIII, de twee laatste der elfde katern, ontbreken, waardoor eene gaping van 8 kolommen of ongeveer 408 verzen ontstaat. Elke bladzijde namelijk heeft twee kolommen, elke kolom 51 of 52 regels. Het schrift is rechtstandig, duidelijk, en over 't algemeen goed bewaard, ofschoon het op sommige plaatsen door kreukels en scheurtjes in het perkament of door de opgeplakte stijfjes wat heeft geleden, en hier en daar door het wegsnijden van randen enkele regels of beginletters ontbreken. Versierselen hebben de bladen niet, dan alleen de gewone roode streep door de eerste letters van elke kolom, en de roode hoofdletter ter aanwijzing van elke nieuwe alinea. Alle uiterlijke kenteekenen wijzen aan, dat het handschrift afkomstig is uit het laatst der 14de eeuw.

De inhoud onzer fragmenten betreft de lotgevallen van den burggraaf van Couchi en van zijne geliefde, de vrouwe van Famweel, in verband gebracht met tafereelen uit de geschiedenis van Frankrijk, ten tijde van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale, in de jaren 840 en 841. Die inhoud deed mij aanstonds vermoeden, dat de fragmenten tot hetzelfde werk zouden behooren als de vier bladen, indertijd door Mone in de Stads-bibliotheek te Atrecht gevonden en in zijn *Uebersicht*, bl. 57, beschreven, waarin dezelfde stof in hetzelfde verband behandeld was. Onze altijd behulpzame Universiteits-Bibliothecaris, Dr. W. N. Du Rieu, schreef naar Atrecht, om mededeeling der genoemde perkamentbladen te verzoeken, doch ontving, helaas! van den beheerder der boekery aldaar, den heer

Wicquot, het bericht, dat de fragmenten ondanks alle nasporingen niet te vinden waren. Sedert den tijd, dat Mone ze gezien en afgeschreven had, waren zij zoekgeraakt. Nu was alle hoop gevestigd op Mone's afschrift, indien dat nog te ontdekken mocht zijn. Met Dr. Du Rieu heb ik daar onderzoek naar gedaan, en het mocht ons gelukken, door een beleefd schrijven van Mone's zoon, Prof. Fredegar Mone te Karlsruhe, en vooral door de inlichtingen, ons op de meest verplichtende wijze verstrekt door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken in het Groothertogdom Baden, te weten te komen, dat de letterkundige nalatenschap van Mone thans in de »Kaiserliche Universitäts- und Landesbibliothek" te Straatsburg berust. Weldra vernam ik van mijn vriend Prof. E. Martin aldaar, dat het bewuste afschrift zich werkelijk onder die papieren bevond, en had ik aan de welwillendheid van den heer Bibliothecaris, Prof. Dr. K. A. Barack, de toezending van het gewenschte stuk te danken. Aan al de genoemde personen, wier hulpvaardigheid ik in dezen op zoo aangename wijze mocht ondervinden, breng ik mijn oprechten dank.

Het afschrift van Mone, nu reeds meer dan vijftig jaren oud, is, ondanks het sterk verbleeken van den inkt, nog volkomen duidelijk leesbaar en draagt alle blijken van de meest vertrouwbare nauwkeurigheid. De inhoud doet aanstonds zien, dat wij hier een gedeelte van hetzelfde werk, waartoe onze fragmenten behooren, hebben teruggevonden. Zelfs kan er nauwelijks twijfel bestaan, dat de bladen te Atrecht deel hebben uitgemaakt van hetzelfde handschrift als die te Heeswijk. Het zijn, zegt Mone: »vier Blätter einer Hs. des 14 Jahrh. in Quart, mit gesp. Col., auf jeder 51 Verse, zusammen 816 V. mit rothen Anfangsbuchstaben. Das erste und dritte Blatt haben durch Beschneiden etwas gelitten, so dass mehrere Anfangsbuchstaben fehlen." Alles dus juist als in de nieuwontdekte fragmenten, met welke dat van Mone dan ook in de eigenaardigheden van taal en spelling geheel overeenstemt ¹⁾.

1) Het is jammer dat Mone niet vermeldt, in welk boek de fragmenten te Atrecht

Wij bezitten dus nu van het tot dusverre onbekende dichtwerk zestien bladen. Ongelukkig heeft Mone het getalmerk van de bladen te Atrecht niet opgeteekend, zoodat wij niet kunnen bepalen, welke plaats zij in het gedicht innamen. Uit den inhoud blijkt alleen, dat zij aan de andere fragmenten voorafgingen; want zij verhalen ons, hoe koning Lodewijk in vollen luister zijnen zoon tot ridder sloeg, terwijl in de Heeswijksche bladen 's konings plechtige uitvaart en de kroning van Karel den Kale beschreven wordt. Hoeveel ruimte er tusschen het een en het ander in heeft gelegen, is niet te ramen. Het fragment van Mone bevat 817 verzen ¹⁾, de vier eerste bladen van Heeswijk hetzelfde getal, de acht laatste hebben er 1653 geteld. Door het wegsnijden van sommige randen echter zijn in 't geheel 63 regels verloren gegaan. Het gezamenlijk getal der werkelijk teruggevonden verzen bedraagt derhalve 3224. Weinig zeker in vergelijking met de uitgebreidheid, die het geheel moet gehad hebben ²⁾, maar genoeg toch om den inhoud en den aard van ons dichtwerk althans eenigermate te leeren kennen.

De naam van den »Burggraaf van Couchi'' heeft ongetwijfeld den lezer reeds doen denken aan den bekenden, in 1829 door Crapelet uitgegeven, Oud-Franschen roman »*L'histoire du Châtelain de Coucy et de la Dame de Fayel*'' . In dit allerliefste gedicht worden de liefdesavonturen dezer beide personen verhaald, de listen die zij aanwendden om elkander te ontmoeten, hun

als schutbladen zijn gevonden. In eene aantekening onder zijn afschrift zegt hij wel: »Vier Blätter enz. . . . , die ich zu Arras in der Bibliothek vom folgenden Buche ablöste: . . . ,'' doch de titel van het boek is in de pen gebleven. Wist men dien, dan ware het misschien nog mogelijk, de bladen terug te vinden.

1) Mone zegt 816, en dat is op zich zelf waar; doch daar er na vs. 785 blijkens het rijm een vers ontbreekt, komt men in de nommering tot 817.

2) Hoeveel bladen het geheel ingenomen heeft, laat zich niet bepalen. De cijfers LXXXIII—XCVI bewijzen daaromtrent niets, want wij weten niet, hoeveel bladen er nog volgden, en het is lang niet zeker, dat er juist LXXXII voorafgingen. Voor ons gedicht kan het handschrift nog wel een of meer andere stukken hebben bevat.

genotrijk bijeenzijn, zoo dikwijls de heer van Fayel afwezig was, maar ook het leed dat hun wedervoer, toen hunne geheime betrekking aan den bedrogen echtgenoot was verraden. Vol spijt zint deze op wraak, en weldra vindt hij het middel om zijne vrouw op barbaarsche wijze te straffen. Coucy neemt deel aan een kruistocht in het Heilige Land, wordt zwaar gewond en sterft op den terugtocht. Vóór zijn dood gelast hij een dienaar, zijn hart met de haarlokken zijner geliefde, die zij hem tot aandenken had medegegeven, en met een brief van zijne hand, in een koffertje te sluiten, en dit aan de vrouwe van Fayel ter hand te stellen. Maar de dienaar, nabij het kasteel gekomen, om den last van zijn heer te volbrengen, wordt door Fayel overvallen en gedood, en de inhoud van het koffertje valt dezen in handen. Hij laat het hart als eene pastei toebereiden en aan zijne vrouw voordienen. Zij eet er met smaak van. Hij zegt haar wat zij gegeten heeft, en vertoont haar den brief van Coucy. De ongelukkige vrouw verklaart, dat zij na die edele spijs nooit meer iets anders gebruiken wil, valt in zwijm en sterft van bittere smart.

Dit aandoenlijk verhaal, door den dichter Jakemon Sakesep in bevallige verzen berijmd en liefelijk afgewisseld met een aantal zangerige liederen, aan den burggraaf van Coucy toegeschreven, heeft in Frankrijk eene groote populariteit verworven. De legende, in de bloedige ontknooping vervat, het voorzetten van het hart van een minnaar aan zijne beminde, die daarop alle verdere voedsel weigert, is al van overoude dagteekening. Gaston Paris heeft aangetoond, dat zij in kiem reeds wordt aangetroffen in Indische sagen ¹⁾. In de Europeesche letterkunde is zij vóór en na door verschillende dichters met allerlei wijzigingen en verscheidenheden verhaald. Reeds een oud Provençaalsch troubadour, en later de beroemde Boccaccio hebben er hun talent aan gewijd; in jongeren tijd is de geschiedenis meermalen behandeld en zelfs op het tooneel ge-

1) Zie de *Revue Critique* van 14 Mei 1883, bl. 399.

bracht ¹⁾. Doch de aantrekkelijkste voorstelling is altijd die in den ouden Franschen roman, het kunstwerk van Sakesep, waardoor het droevige verhaal bijna onafscheidelijk verbonden bleef met den naam van Renaut de Coucy.

Ik behoef over dit alles niet uit te weiden. Gaston Paris heeft er in een belangrijk artikel opzettelijk over gehandeld ²⁾, en talrijke letterkundige schrijvers hebben op velerlei bronnen gewezen, velerlei bijzonderheden medegedeeld. Voor ons is alleen de vraag: In welke betrekking stond het werk, waartoe onze fragmenten behooren, tot den roman van Sakesep? Was het daarvan eene navolging of andere bewerking? Of was het een ouder gedicht, waaraan misschien Sakesep zijne stof heeft ontleend? In één woord: welke plaats heeft het eenmaal in de geschiedenis der letterkunde ingenomen?

Om deze vraag te beantwoorden, zal het in de eerste plaats noodig zijn, een overzicht te geven van den inhoud der fragmenten. Ik stel daarbij vooral datgene op den voorgrond, dat ons kan inlichten omtrent de personen, die in het gedicht voorkomen, hunne onderlinge betrekking en het verband der geschiedenis, die de dichter heeft willen verhalen.

De inhoud van het eerste fragment* komt op het volgende neder:

Sierlijk uitgedost, is de Fransche adel van heinde en verre naar Parijs gestroomd. Het is er overvol, er is bijna geen onderkomen te vinden. Het Pinksterfeest is ophanden: dan zal koning Lodewijk zijn zoon Karel tot ridder slaan.

1) Ook het oude Duitsche lied van den *Brennberger* en onze romance van *Brunenborch* of *Brandenborch* bevatten er een naklank van. Verg. Gaston Paris in de *Histoire Litt. de la France*, XXVIII, p. 379, en Dr. G. Kalf, *Het Lied in de Middeleeuwen*, bl. 203 vlgg.

2) *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 352—390, waar hij tevens den naam van den dichter vaststelt, dien deze slechts in een acrostichon te raden had gegeven. Dat de naam van den ridder niet *Raoul* was, gelijk men hem veelal pleegt te noemen, maar *Renaut*, wordt daar aangetoond op bl. 367.

De burggraaf van Couchi ¹⁾ (Dominicus geheeten), en met hem zijn neef en schildknaap Lucaen, nemen afscheid van den heremiet, bij wien zij drie jaren in het woud hebben vertoeft, en begeven zich op weg naar de hoofdstad. Als kooplieden vermomd, komen zij te Famweel ²⁾, en nemen in eene herberg hun intrek. Lucaen (hier en elders kortweg Luuc genoemd) vraagt, of er ook een zanger is, die hun het nieuwe lied kan zingen, van de roovers in het woud? Men antwoordt hem, dat hij daarvan maar zwijgen moest, want de edele vrouwe der stad, de nicht van den koning van Frankrijk, had dat lied op doodstraf verboden. Het was een spotdicht op den besten ridder die ooit de wapenen droeg, en die bij haar, bij haren gemaal en bij de burgers der stad algemeen geliefd was, zoodat niemand kwaad van hem wilde hooren. Lucaen verontschuldigt zich, omdat zij kooplieden waren die daar niets van wisten, en vraagt, of de graaf en gravin van Famweel niet naar Parijs zouden gaan om de feesten bij te wonen. »Ja,» luidt het antwoord, »zij gaan beiden zeker derwaarts, want hun kamerheer is reeds vooruitgereisd.» Couchi heeft moeite zijne vreugde te verbergen, nu hij bespeurde dat de edele vrouwe hem nog niet vergeten was en deelnam in zijn leed, en nu hij hopen mocht haar te Parijs te zien en haar alles te vertellen, hoe de verraders haar valschelijk hadden belogen, en van de ontrouw, die hij van zijn oom had ondervonden. Van ontroering kan hij aan tafel bijna niet eten, en begeeft zich vroegtijdig ter rust. Lucaen betaalt hunne rekening, verzorgt de paarden, en gaat mede naar bed. Couchi heeft een onrustigen nacht, droomt van de vrouwe van Famweel, en

1) Zoo schrijft onze dichter altijd. In 't Fransch is de naam *Coucy* of *Couci*. Doch ook de spelling *Couchi* komt reeds in 't Oud-Fransch voor. Men vindt ze o. a. bij Philippe Mouskes, vs. 27654 en 30481.

2) Hoe onze dichter aan dezen naam komt, in plaats van *Fayel*, is mij niet gebleken. Misschien is het eene verbastering van *Faillouel*, waarmede sommige schrijvers *Fayel* hebben verward. Zie *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 364. In een Engelsch gedicht uit de 15de eeuw luidt de naam *Faguell*. Zie het aang. werk, bl. 385.

roept 's morgens Lucaen op, om de paarden te zadelen. Deze ziet den heer en de vrouwe der stad met een schitterend gevolg uitrijden, waarschuwt zijn meester, en begeeft zich met hem op weg naar Parijs. Zij rijden den grafelijken stoet achterna, en bereiken dien, maar Couchi wil de hooge personen niet voorbijrijden. Lucaen begint lout te ruiken omtrent de gezindheid van zijnen heer. Daar komt een schildknaap uit Bretagne aangereden op een ridderpaard, dat hij zijn meester had ontstolen, vroolijk het lied zingende »van den borchgrave, hoe hij te Troies was opgehangen.” De vrouwe van Famweel, verstoord om die overtreding van haar verbod, beveelt haren »meier” den knaap terstond aan den naasten boom op te knoopen, en de meier brengt dat bevel ten uitvoer. Couchi wisselt met dezen eenige woorden over de aanleiding tot zulk eene gestrengte straf, en komt opnieuw tot het besluit, dat de edele vrouwe bedroefd is over zijn gewaanden dood, den dood van »den borchgrave van Couchi”, die buiten Châlons »in die traelge hanghet”, zooals 't in het verboden lied heette. Lucaen, die meer en meer zijn meester begint te doorgronden, schertst wat met hem. Intusschen durft Dominicus den wagen der gravin niet naderen, maar rijdt haar aanhoudend achterna. Omtrent den middag laat zij stilhouden. Zij had daar een reiger gezien, en laat den witten valk uitvliegen, dien de burggraaf haar ten geschenke had gegeven, en dien hij gewonnen had in dat tornooi te Couchi, waaruit al zijne ellende was voortgesproten. De valk vervolgt den reiger, en doet hem voor den wagen nederstorten. Allen prijzen den edelen vogel, en Beatrijs (zoo heette de gravin) zeide: »God behoeft de ziel van den heer, die mij dezen valk heeft gegeven!” De burggraaf, die juist voorbijrijdt, zegt er »Amen!” op, en groet de vrouwe, die hem echter in zijne vermomming niet herkent. Hij was dan ook onkenbaar geworden in de laatste drie of vier jaren, sedert hij van zijne geliefde had moeten scheiden. Vroeger een schoon baardeloos jongeling, had hij nu, na een driejarig verblijf in het woud, een langen baard gekregen.

Couchi spreekt met zijn dienaar over het gebeurde met den valk, en de herinneringen daardoor bij hem opgewekt, en Lucaen, die nu alles begrijpt, boezemt hem moed in. Onder dit gesprek rijden zij voort, nu eens vóór, dan achter, dan ter zijde van den wagen der gravin, totdat zij te Parijs komen, waar de vrouwe hare herberg betreft. Voor Dominicus en Lucaen is in de stad geen onderkomen te krijgen. Zij begeven zich naar het klooster te St.-Denis, waar een broeder van Lucaen keldermeester was. Deze ontvangt hen gastvrij. De burggraaf, nog altijd voor een koopman doorgaande, vraagt naar het feest te Parijs en de heeren, die daarvoor over waren gekomen. Hij verneemt, dat zijn oom »drossate" aan het hof is, en verheugt zich hem daar te zullen vinden; want als de tijd dáár was, wilde hij hem ten strijde uitdagen. Des anderen morgens, op Pinksterdag, kleedt zich de burggraaf: op het lijf een drakenvel, daarboven zijn harnas, wapenrok en zwaard, en over alles een wijden tabbaard, tot op de voeten afhanginge. Met Lucaen hoort hij de Mis in het klooster, en te voet gaan zij op weg naar Parijs, waar koning Lodewijk zijn zoon den ridderslag zou geven. Alle genooten van Frankrijk zijn daar bijeen. Het is in de stad zoo vol, dat men zich op de straat nauwelijks bewegen kan. Aan het hof is alles in vollen luister: vrije toegang en open tafel voor iedereen. De groote heeren gaan uit en in. Couchi bespiedt hen, en Lucaen helpt hem hunne namen uit te vorschen. Naast den hertog van Bourgondië gaan Amelieur en Menifroot. Couchi herkent »die mordenaren" niet, maar Lucaen weet hem mede te deelen, wie zij zijn. Na den maaltijd aan het hof komen de groote heeren uit de kapel in de hooge zaal. Ook Karel de Kale treedt binnen, en met hem eene schaar van aanzienlijke edelknapen, die met Karel den ridderslag wenschen te ontvangen. Want, voegt de dichter er spottend bij, oudtijds kon niemand ridder worden zonder dat hij tot ridder geslagen was; maar nu is dat niet meer noodig, nu brengen zij bij hunne geboorte hun ridderschap al mede! Zoo veredeld is thans het volk!

Met alle plechtigheid geeft Lodewijk zijnen zoon den ridderslag, en bewijst vervolgens dezelfde eer aan een aantal jongelingen van hooge geboorte. Aan vele ridders worden hoogere orden verleend. De burggraaf is van dit alles getuige, maar wordt door niemand herkend.

Tot zooverre het eerste fragment. Het tweede verplaatst ons in een lateren tijd, weinige maanden na het boven verhaalde ¹⁾. Het is van den volgende inhoud:

Florant, heer van Famweel (en, als uit het vervolg blijkt, tevens van Champagne), is in gesprek met zijn neef Eduard, die verlof vraagt hem eene mededeeling te doen omtrent eene aangelegenheid van groot belang, die hij als bloedverwant zich verplicht acht niet te verzwijgen. »Laat hooren», zegt Florant, »wat is er, daar mij schade en schande van zou kunnen komen? Het zou goed zijn, het bijtijds te verhoeden.» Nu geeft de sluwe Eduard zijne bekommering te kennen over de vertrouwelijkheid van den heer van Couchi met Beatrijs, Florant's echtgenoot. »Om harentwil», zegt hij, »is op het feest te Couchi de hertog door zijnen neef gewond, om harentwil heeft deze zijnen oom in het krijt gedaagd. Altijd is hij om en bij vrouwe Beatrijs, gelijk iedereen weet. Dat hebt gij al te lang gedoogd!» Op deze woorden van den nijdigen en valschen Eduard werd Florant diep beschaamd en bedroefd. Hij had zijne vrouw innig lief, en nooit had hij in haren omgang met Couchi iets onbehoorlijks opgemerkt. Nu was de booze nijd in zijn hart binnengeslopen. Hij dorst zijne vrouw niet in opspraak brengen, want koning Lodewijk was haar naaste bloed; en evenmin wilde hij Couchi verbitteren, want de edele graaf

1) Karel de Kale is in 823 geboren en moet dus in 839 of 840 den ridderslag hebben ontvangen. Lodewijk's dood, die in 840 voorviel, wordt in het volgende fragment verhaald. Er kunnen derhalve tusschen de gebeurtenissen van het eerste en die van het tweede fragment slechts weinige maanden verlopen zijn.

had hem zooveel goeds bewezen. Doch met zijne rust is het gedaan. Moest hij op zijn ouden dag zóó iets beleven! »Een worm had diep in zijn rozeblad gebeten», en die wond was ongeneeslijk. Zijne houding tegenover Couchi wordt geheel anders dan te voren. Door knagende achterdocht gekweld, ontwijkt en schuwt hij nu den vriend, wien hij vroeger altijd gezocht en geëerd had. Een afkeer had hij voor hem opgevat, voor hem, den besten ridder die op aarde leefde, die eerder voor hem dan voor zijn eigen vader zijn bloed zou hebben gestort, die hem nooit eenige ontrouw had gedaan en liever een wreeden dood zou hebben verkozen, dan zich te vergripen aan zijne wederhelft, aan de edele vrouw, in wier ziel nooit eenige booze gedachte was opgekomen. Maar de valsche inblazingen van Eduard hadden Florant geheel van den weg gebracht, en hem tegen Couchi eene veete doen opvatten, die niet te overwinnen was, vóórdát het tot een uiterste zou komen. Eduard, het »boosaardige serpent», liet niet na, hem telkens »in de ooren te vedelen», innig verheugd dat hij den graaf van zijne vriendschap voor Couchi had afgetrokken. Zoo groeide de nijd en haat voortdurend aan, al dorst Florant zijne veranderde gezindheid vooreerst nog niet laten blijken.

Nu zal de dichter ons verder verhalen van Adelaen, den hertog van Ardennen. Te Parijs door zijn neef, den heer van Couchi, wegens valschheid ten strijde gedaagd en in dien kamp overwonnen, had hij hem het land van Couchi geheel moeten afstaan. Te midden van zijne spijt over deze vernedering en over de teleurstelling zijner liefde, die hij te Couchi had ondervonden, overvalt hem eene doodelijke oogziekte. Vóór zijn sterven schenkt hij het land van Ardennen aan een bastaard, dien hij bij de vrouwe van Bouillon had gewonnen, en laat bij notarieele acte verklaren, dat zij zijne wettige vrouw geweest was. Op het bericht van zijn overlijden komt de graaf van Couchi terstond naar Ardennen, om zijnen oom eene eerlijke uitvaart te bezorgen. Talrijke vrienden en magen vergezellen hem in rouwgewaad; zelfs Karel, koning Lodewijk's

zoon. Maar Florant van Famweel, van nijd verteed, veinst zich ziek en blijft weg.

De hooge heeren komen te Deuve, de hoofdplaats van Ardennenland, en vinden daar den bastaard, die intusschen zijnen vader reeds ter aarde had doen bestellen. Die bastaard heette Masebrouc, omdat de hertog Adelaen hem op een speelreisje aan de Maas bij zijne moeder verwekt had ¹⁾. Zijnen vader had hij altijd gehaat, maar nu had deze hem zijn land opgedragen en hem als wettigen zoon erkend met behulp van zijn oom, bisschop Herman van Luik, die voor die erfstelling en die erkenning valsche charters had uitgegeven.

Couchi en de zijnen worden door Masebrouc verwelkomd, die echter zijnen neef op bitteren toon verwijt, dat hij den hertog, zijnen oom, weinig eer bewijst door te laat te komen, nu de uitvaart reeds was afgeloopen. In woede ontstoken, voegt Couchi hem toe: »Gij zijt een bastaard, want mijne moei Hildegart heeft nooit bij den hertog een kind gehad. Hoe dorst gij u onderwinden, vóór mij, den wettigen erfgenaam des lands, de begrafenis te bezorgen?» »Van het hertogdom van Ardennen», roept Masebrouc uit, »komt u geen zandkorrel toe. Al hebt gij mijnen vader en mij het land van Couchi ontweldigd, hem te Parijs valschelijk beticht en in den tweekamp verwond, ik zeg u, dat ik wettige zoon ben, door mijn vader als erfgenaam erkend bij gezegelde brieven met al deze heeren als getuigen. Daarvoor moet alle tegenspraak verstommen.» Aller oogen zijn op Masebrouc gericht. »Bij God en alle Heiligen!» roept Couchi: »durft men mij hoonen en mij mijn land ontzeggen? Het is de eerste keer niet, dat ik onrecht lijd, maar met Gods hulp ben ik het altijd te boven gekomen. Nu zal koning Lodewijk mijn recht erkennen, en met de wapenen zal ik het weten te handhaven.» Met moeite

1) Hoe onze dichter door de vermelding van deze bijzonderheid den naam van *Masebrouc* wil verklaren, is niet recht duidelijk. Maar dat zal ook wel niet uit te maken zijn, zoolang wij niet weten hoe de naam in 't Fransch luidde.

gelukt het aan de heeren, die met Couchi gekomen waren, eene oogenblikkelijke uitbarsting te voorkomen. Aan 's konings hof, voor de genooten van den lande, moest de zaak naar recht en wet worden beslist.

Des anderen daags bewijst Couchi den overleden hertog de verschuldigde eer, begiftigt kloosters en armen, en vaardigt aan alle steden en ambtenaren het bevel uit, Masebrouc niet als heer te erkennen, op verbeurte van al hunne leenen. Daarop keert hij terug naar Parijs, waar intusschen koning Lodewijk door de ziekte was aangetast, die een einde aan zijn leven zou maken. Algemeen was de deelneming in het gevaar, dat den beminden vorst bedreigde.

Gedurende die ziekte van den koning bracht Couchi eenigen tijd bij zijne geliefde door. Masebrouc maakte van die tusschenruimte gebruik, om zijne macht in Ardennenland te vestigen. Hij was door zijne moeder heer van Huy en van Bouillon, en had van moederszijde veel machtige verwanten: zijnen grootvader, den graaf van Goten, zijnen broeder Triestram van Taras, en anderen. Deze allen waren in hun eigen belang volijverig hem te steunen. Vooral zijn oom, bisschop Herman van Luik, stond hem met raad en daad ter zijde. Zij trekken het land van Ardennen door, en doen Masebrouc als heer erkennen, die, om het verwijt van bastaardij te smoren, den naam aanneemt van Hertog Reinier. In de hoofdstad Deuve wordt hij als landsheer gehuldigd.

Het gerucht van dit alles verspreidt zich door het land. Eenige personen, indertijd door den graaf van Couchi verlost uit de gevangenis te Brunenstein, waar de »valsche moordenaars¹⁾» hen opgesloten hielden, zijn verontwaardigd over de verheffing van Masebrouc, den bastaard, wiens geschiedenis zij maar al te wel kenden. Zij besluiten den graaf van Couchi van het gebeurde kennis te geven. Twee hunner trekken naar

1) Denklijk de boven (bl. 106) genoemde Amelieur en Menifroot, die daar ook „die mordenaren” heeten. Doch omtrent dit gedeelte van het verhaal geven onze fragmenten geen verder licht.

Famweel, en brengen hem de noodlottige tijding, dat geheel Ardennenland den hertog Reinier als heer erkend had. »Wat voor een Reinier is dat?» antwoordt Couchi. »Heer», zeggen zij, »het is Masebrouc de bastaard, die zich nu Reinier laat noemen.» Couchi barst uit in eene klacht over de ontrouw en boosheid zijner magen. Zijn vader had hem zijn land doen verliezen, en nu had zijn oom hem beroofd van zijn wettig erdeel, van het land van Ardennen, en dat aan een onbekenden bastaard gegeven! Maar die gift was nul en van geener waarde zonder zijne toestemming. En, bij God almachtig! hij zou de trouweloozen, die tegen zijn gebod den bastaard erkend hadden, wel weten te straffen!

Hier ontbreken twee bladen, te zamen 408 verzen, waarin, gelijk uit het vervolg blijkt (vs. 1792—1797 en 1820—1823), o. a. verhaald was, dat de valsche Eduard, de neef van Florant, door Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood werd. Waar het fragment weder aanvangt, vinden wij den graaf van Couchi te Brunenstein, waar hij zijn neef Lucaen komt bezoeken. Vandaar begeeft hij zich naar Couchi, en vervolgens naar Guise. Op beide plaatsen klaagt hij over het onrecht, hem door den bastaard aangedaan, en ontvangt de verzekering van trouw zijner onderdanen. Op weg naar Parijs verneemt hij het overlijden van koning Lodewijk, en stort tranen om den edelen vorst, wiens dood het geheele land met droefheid vervulde. Te Parijs aangekomen, begeeft hij zich aanstonds naar het hof, waar 's konings lijk op het praalbed lag, omringd van eene schaar van hooge ridders, die met den jongen koning Karel den Kale hunnen rouw bedreven. Couchi groet Karel en al de aanwezigen, trekt de klederen van zwart fluweel aan, die hem worden aangeboden, en neemt deel aan het rouwbetoon.

Aan alle grooten des rijks had Karel zijne boden gezonden, om den dood zijns vaders bekend te maken. Ook de edele vrouwe van Famweel ontving die tijding met diepe smart.

Haar gemaal Florant maakt zich op om naar Parijs te vertrekken, maar wil niet dat zij medega, uit vrees dat zij daar Couchi mocht ontmoeten. Zij spreekt er hem over aan, beantwoordt zijne verwijten met de plechtige betuiging van hare ongekreukte huwelijksrouw, herinnert hem aan het kwaad, haar door zijn neef (Eduard) gebrouwen, aan al het goede, hun door Couchi bewezen, en eindigt met de verklaring, dat zij vast besloten is, als naaste bloedverwante de uitvaart des konings te gaan bijwonen. Florant, bijna verteederd, geeft toe, ofschoon de wond in zijn hart nog verre van genezen was. Hij maakt zich gereed voor den tocht, en zijne echtgenoot laat een prachtigen wagen bouwen, geheel met zwart fluweel bekleed. Zij zelve, haar geheele gevolg, en de paarden, die voor den wagen gespannen waren, alles was in rouwgewaad gehuld. Daags na haren gemaal begeeft zij zich op weg naar Parijs. Couchi, vernemende dat Florant is aangekomen, maar Beatrijs niet, is eerst diep verslagen; maar weldra wijkt zijne droefheid op het bericht, dat ook de vrouwe van Famweel met haar luisterrijk gevolg te Parijs is verschenen, waar zij als eene gehoorzame echtgenoot haren intrek nam in de herberg van haren heer.

Nadat al de genoodigde heeren en vrouwen vergaderd waren, werd 's konings lijk van Parijs naar het klooster van St.-Denis vervoerd. Alles was in den diepsten rouw. Zulk eene plechtige uitvaart had nooit iemand gezien. Eene schaar van geestelijken, hooge en lage, zongen het Requiem: zulk een zang was nooit gehoord. Daarop volgde de offerande. In volle wapenrusting was het lijk des konings tentoongesteld, alsof hij in levenden lijve ware. Al de heeren en vrouwen kwamen offeren, de een na den ander. Beatrijs van Famweel deed hare offerande zóó dat iedereen zeide: al ware zij koningin van Frankrijk, of 's konings moeder of zuster geweest, zij had zich niet op edeler wijze van haar »devoor" kunnen kwijten. In het voorbijgaan groette zij Dominicus, die ter zijde van het praalbed stond, met een bevallig gebaar.

Na de offerande wordt de lijkdienst voortgezet, en vervolgens het lichaam des konings naar de prachtige graftombe gevoerd, waar het wordt bijgezet bij het lijk zijner gemalin. Daarop keert Karel met den ganschen stoet naar Parijs terug, betuigt na den maaltijd aan allen zijnen dank, en beraadt zich met de aanwezigen, op welken dag zijne kroning te Reims zal plaats hebben. Die plechtigheid wordt vastgesteld op het aanstaande Driekoningen-feest, en allen worden vermaand daarbij tegenwoordig te zijn.

Na afloop van dit alles vinden de heeren en vrouwen gelegenheid met elkander te spreken. Beatrijs van Famweel heeft een onderhoud met Couchi en deelt hem mede, hoe het met haar gesteld is. Op zijn raad begeeft zij zich tot den jongen koning Karel, en verzoekt hem zijnen invloed op haren man aan te wenden, opdat de rust in hun huis niet verstoord worde en hij haar behandelde, gelijk hij onder koning Lodewijk gedaan had. Tevens verzoekt zij hem, met zijn koninklijk gezag de zaak te willen regelen van den dood van Eduard, wien de heer van Couchi had doorstoken, omdat hij hem gelasterd had. De koning staat hare bede toe, laat Florant bij zich komen, en beveelt hem, zijne vrouw en den heer van Couchi in eere te houden, en den zoen wegens den dood van Eduard aan hem, den koning, over te laten. Florant betuigt, dat hij niets wil doen tegen 's konings gebod, en de koning brengt de verzoening van Couchi en Beatrijs met haren echtgenoot tot stand. Florant hield dien vrede, en deed voortaan zijne vrouw geen verwijten; maar wat er in zijn hart omging, dat wist hij te verbergen, en dat is haar later gebleken na den dood van haren geliefde, toen zij hare min met den dood bekocht!

Hier vlecht de dichter eenige beschouwingen in omtrent den staat van zaken in het rijk, waardoor Karel de Kale de keizerskroon, die zijn vader en grootvader hadden gedragen, nog niet verwerven kon. Maar hij vond vooreerst genoeg te doen, om als koning van Frankrijk overal vrede en orde te handhaven.

Intusschen naderde het Kerstfeest, en begon men toebereid-

selen tot de kroning te maken. Alle hooge ridders en edelvrouwen stroomden naar Reims om dat feest bij te wonen, ook de vrouwe van Famweel. Toen de dag van Driekoningen was aangebroken, werd koning Karel plechtig naar de kerk van Notre-Dame geleid, waarheen hij zich, ondanks de felle koude, te voet begaf: een voorbeeld van christelijken ootmoed. De kerk was prachtig versierd en weergalmde van de tonen der schoonste muziek. De koning werd naar het hoofdaltaar geleid, om gewijd te worden. Alle aanwezigen baden voor hem, dat God hem uit den hemel het Heilige Sacrament mocht zenden: een mirakel, dat bij de wijding der koningen van Frankrijk placht te geschieden. De dienst nam een aanvang, de aartsbisschop van Reims droeg de H. Mis op, het volle koor der geestelijkheid hief den lofzang aan, en verscheidene hooge wereldlijke heeren namen daaraan deel. Boven allen muntte Dominicus, de edele graaf van Couchi, uit: er was geen voortreffelijker zanger dan hij. De vrouwe van Famweel herkende zijne stem, zij was er diep van getroffen, het was een medicijn voor haar hart. De bisschop zette den dienst voort, het afgebeden mirakel der nederdaling van het Heilige Sacrament op het altaar had plaats, de koning werd gewijd en gekroond, en de plechtigheid met een feestelijken maaltijd besloten, waarbij Karel vrouwe Beatrijs de eereplaats aan zijne zijde gaf. De heer van Couchi diende als oppertafelmeester. Het feest muntte uit door overvloed en pracht. De armen en kloosters werden niet vergeten, maar ruim bedeeld, zoodat aller gebeden ten hemel opstegen, dat de regeering van Karel gezegend mocht worden.

Veertig dagen lang duurde de hofhouding, door allerlei feestelijkheden, »bohorden, tafelronden, quinteynen, jachten enz.”, opgeluisterd. Na afloop van alles geleidde men den koning terug naar Parijs, waar hij de hulde zijner leenmannen en de verzekering hunner trouw ontving, en alles verordende om den vrede en de rust in het koninkrijk te handhaven. Zoo liep de winter ten einde.

Zoodra de maand Maart verstreken is, neemt Couchi maatregelen om zijne rechten tegenover den bastaard, die hem het land van Ardennen ontroofd had, te doen gelden. Reinier, door Karel gedagvaard, weigert ten hove te verschijnen: niet den koning wilde hij als heer erkennen, maar den keizer. Nu brengt Couchi eene krijgsmacht bijeen. Met behulp van den koning, van zijne getrouwen te Couchi en te Guise, en van andere vrienden, verzamelt hij een leger van 14,000 man. Ook Florant had 2000 man geleverd, want hij dorst het niet laten; maar hij deed het met een kwaad hart. Zijne vrouw Beatrijs had er op aangedrongen, die zelve haren geliefde in 't geheim met groote geldsommen ondersteunde. Zóó toegerust, rukte Couchi naar Ardennenland op.

Van zijnen kant had Reinier niet stilgezeten. Een leger van 20,000 man stond hem ten dienste, door zijne vrienden en magen bijeengebracht. Vooral de bisschop van Luik en Reinier's grootvader, de heer van Goten, hadden zich volijverig betoond, en nevens hen de broeder van den bisschop en Reinier's eigen broeder, twee strijdlustige partijgangers. Al deze heeren hadden den keizer Otto hulde en manschap gedaan. Zij trekken met hunne troepen naar de grens van Ardennenland, om een inval van Couchi te voorkomen, en slaan daar hunne tenten op. Dominicus legert zich op eene mijl afstands. Hij vestigt zich in de sierlijke tent, die hij »in het wilde woud" had gewonnen: een koning van Alexandrië zou er met eere in gelegen hebben. Verkenneren en spionnen gaan van weerskanten uit, om de macht en de stellingen des vijands te bespieden.

Couchi ontbiedt eenen heraut, Bien-Argent geheeten, een alom vermaard man, die in christen- en heidenwereld de wapens van alle ridders kende, en draagt hem op zich naar Reinier te begeven, en »strijd, veld en tijd", of een ridderlijken tweekamp te eischen: een van beide. Bien-Argent rijdt naar 's vijands legerplaats, wordt bij Reinier toegelaten, en volbrengt zijnen last. Reinier antwoordt op hooghartigen toon en beraadt

zich met zijne magen, die hem den tweekamp met Couchi ten stelligste ontraden. »Die strijd», zeggen zij, »ware al te gevaarlijk, want Couchi heeft in geheel Frankrijk zijns gelijke niet. Moesten wij u verliezen, het zou een al te groote ramp zijn. Liever willen wij met u de kans wagen: wij hebben drie man tegen twee.» Het besluit van den raad wordt door den bisschop van Luik aan den heraut medegedeeld. »Het recht van Reinier», zoo spreekt hij hem toe, »door gezegelde brieven bevestigd, is ontwijfelbaar en moet onverkort blijven. Wil Couchi het bestrijden, welnu, op den derden dag na dezen zal hij ons hier gereed vinden, om het land van Ardennen voor onzen neef te behouden. Die gelofte zullen wij gestand doen.» »Ja, dat zullen wij!» roepen al de aanwezigen. Bien-Argent neemt zijn afscheid, en brengt het antwoord aan zijnen heer over, die voor den aanstaanden strijd de hemelsche gerechtigheid inroept en van de zijnen opnieuw de verzekering ontvangt van hunne onwankelbare trouw.

Nu rust men zich van beide kanten ten strijde toe. Reinier schaaft zijne benden in drie afdeelingen; hij zelf zou de voorhoede aanvoeren, zijn broeder den middeltocht; de bisschop met den heer van Goten de achterhoede. Couchi, in wiens leger een uitmuntende geest heerscht, stelt zijne troepen in twee hoopen op, elk van 7000 man, die elkander op den voet zouden volgen.

Op den bepaalden dag rukt Reinier aan met de ontplooiden banier van het rijk der Ardennen. Dominicus, een ervaren krijgskundige, verzekert zich het voordeel van zon en wind, en trekt tegen hem op, insgelijks het wapen van Ardeennen voerende, maar met dat van Couchi en Guise gekwarteleerd. Een oorverdoovend hoorn- en trompetgeschal weerklinkt over het veld, alsof de duivel uit de hel ware losgelaten. Men rijdt op elkander in. De bastaard daagt Couchi uit, die zijn paard de sporen geeft en met gevelde speer op zijn vijand aanrent. Van den schok dreunde de aarde. Beider speren waren in stukken gevlogen. Zij richten zich op in den zadel, en bren-

gen elkander met het eind houts, dat zij nog in de hand hielden, geduchte slagen toe. De bastaard is als bedwelmd: hooren en zien vergaat hem. Couchi spreekt hem dreigende toe; zij trekken hunne zwaarden en zullen juist er op inslaan, toen zij door het opdringen der troepen, die intusschen handgemeen waren geworden, van elkander worden gescheiden. Er volgt een algemeen gevecht met speren en zwaarden, waarbij menig-een in het stof bijt. Couchi, in zijne stijgbeugels staande, is altijd vooraan en spreekt den zijnen moed in. De gedachte, hoe de schoone Beatrijs zich verheugen zou, indien zij van zijne wapenfeiten hoorde, bezielt hem met onweerstaanbare kracht. Menig hoofd moet dat bekoopen. Alles wat hij met zijn zwaard raakt, is dood of verminkt: geen schild, noch helm, noch halsberg weerstaat zijne slagen. De zijnen volgen hem dapper. Maar ook de bastaard vecht met alle macht, en

Doch hier breekt onze tekst af. Den uitslag van den strijd vernemen wij niet, al laat het zich voorzien, dat Couchi de welverdiende zege behaalde.

Uit dit overzicht van den inhoud onzer fragmenten is al aanstonds gebleken, dat het gedicht, waarvan zij deel hebben uitgemaakt, een geheel ander werk was dan de »*Histoire du Châtelain de Coucy*». Deze laatste behelst niets anders dan de lotgevallen der beide gelieven, zonder eenig verband met historische gebeurtenissen, behalve alleen de vermelding van koning Richard Leeuwenhart, die bij gelegenheid van een groot steekspel de aanwezigen opwekte tot deelneming aan den kruistocht, dien hij ging ondernemen, aan welke oproeping dan ook Coucy gehoor gaf. De handeling wordt dus gesteld in het jaar 1190. Maar ons gedicht verplaatst ons in 840, drie en eene halve eeuw vroeger, lang voordat er aan kruistochten gedacht werd. Het verhaal van den minnehandel tusschen Couchi en de vrouwe van Famweel is hier dooreengevlochten met de geschiedenis van Frankrijk: een schitterend hoffees, den dood

en de uitvaart van Lodewijk den Vrome, de kroning van Karel den Kale, familieveeten van hooge ridderlijke geslachten, den strijd om de erfopvolging in het hertogdom van Ardennen. De liefde van Couchi is hier de draad, die door het geheele verhaal heen loopt en de verschillende deelen tot een samenhangend geheel verbindt. In het eerste fragment staat zij nog op den voorgrond, ofschoon toch reeds in verband met — ware of verdichte — historische feiten. Maar in het tweede heeft het geschiedverhaal het overwicht, zóó echter dat altijd Couchi de hoofdpersoon blijft en zijne genegenheid voor Beatrijs nooit uit het oog wordt verloren.

Men ziet, de beide gedichten wijken te ver van elkander af, om bij het eene aan navolging van het andere te denken. Ook in de bijzonderheden, voor zooverre den held des verhaals en zijne beminde betreft, is meer verschil dan gelijkheid. In den Franschen roman heet de kastelein Renaut ¹⁾, de naam der edelvrouwe wordt niet genoemd: het is altijd *la dame de Fayel*. In onze fragmenten draagt de burggraaf (vreemd genoeg) den naam van Dominicus; de vrouwe van Fayel, hier Famweel genoemd, heet Beatrijs. Haar echtgenoot, wiens naam in het Fransche gedicht niet voorkomt, is bij ons de graaf Florant. Coucy zelf voert bij Sakesep altijd den titel van »châtelain», bij onzen dichter is hij in het eerste fragment evenzeer »borchgrave», maar in het tweede »grave», wettig heer van het land van Couchi. Van dit verschil geeft onze tekst de verklaring. In den tweekamp met zijn oom Adelaen, den hertog van Ardennen, had hij de overwinning behaald, en zijn oom had hem het geheele land van Couchi moeten afstaan: van toen af was de burggraaf zelf graaf geworden. Wat de overige personen betreft, die in de beide gedichten voorkomen, is er niet de minste overeenkomst. En wat omtrent de lotgevallen der beide gelieven verhaald wordt, loopt even verre uiteen. Van al hetgeen wij in den Franschen roman lezen, wordt zoogoed als

1) Verg. boven, de aant. 2) opj bl. 103.

niets in onze fragmenten gevonden, en omgekeerd bevatten deze nagenoeg niets, wat wij daar terugvinden. Het eenige, waarin beide gedeeltelijk overeenstemmen, betreft het steekspel te Couchi. In ons eerste fragment wordt in 't voorbijgaan aangestipt, dat Beatrijs den witten valk, dien zij uit liet vliegen, ten geschenke had gekregen van haren ridder, die in dat tornooi den edelen vogel als prijs zijner wapenfeiten gewonnen had. Het tornooi zelf moet vroeger behandeld zijn geweest. In het Fransche gedicht wordt het breedvoerig beschreven. Ook daar is een valk het loon van den overwinnaar. Maar die valk wordt aan den heer van Chauvigny toegewezen: het is »*le pris de ceulz dehors*”, de prijs voor de vreemde ridders bestemd. Coucy behaalt »*le pris de cheux dedens*”, de belooning voor den besten ridder van het land zelf ¹⁾).

Of ons gedicht met het Fransche dezelfde bloedige ontknoping gemeen heeft gehad, is niet uit te maken, daar wij den verderen loop en het slot des verhaals niet kennen. Ik acht het echter zeer waarschijnlijk, dat ook hier dat tragische uiteinde niet zal hebben ontbroken. De dichter schijnt er op te doelen, als hij, na de verzoening van Florant met zijne echtgenooten en den heer van Couchi, door koning Karel bewerkt, er bijvoegt, dat Florant wel dien vrede hield en zijne vrouw voortaan met alle betamelijkheid bejegende (II, 1855),

Maer wat hi int herte drouch,
 Beide spade ende vrouch,
 Dat so condi helen wale,
 Ende dat was vernoy ende quale,
 Dat hi zeder wel anschijn
 Dede der vrouwen fijn
 Naer die doot van haren lieve,
 Daer die vrouwe bi in grieve
 Quam vander bitter doot,
 Dat scade was ende jammer groot,
 Maer doch staerf zoe dor die minne.

1) Vs. 2007 en 2041.

Dit voorspelt een noodlottigen afloop, en die zal wel denkelijk geen andere geweest zijn dan in den Franschen roman.

Doch ondanks deze weinige punten van overeenstemming, onvermijdelijk bij den aard van het onderwerp, mogen wij na al het aangevoerde het besluit opmaken, dat het gedicht, waartoe onze fragmenten behoorden, en de roman van Sakesep twee geheel verschillende werken waren. De laatste is in den eigenlijken zin een *roman d'aventures*, het eerste sluit zich nader aan bij de zoogenaamde *chansons de geste* uit den Karolingischen sagenkring. Het is althans in dien geest bewerkt en doet zich voor als een episch gedicht.

Wat nu de historische stof betreft, die onze dichter behandelt en die hij met de lotgevallen van Couchi en zijne beminde in verband brengt, daarin is hij met de meest mogelijke vrijheid te werk gegaan. Door de vermelding van Lodewijk den Vrome en Karel den Kale geeft hij aan zijn werk den schijn van een ernstig geschiedverhaal. Doch het is niet meer dan schijn. Onder den dekmantel van die achtbare namen beweegt hij zich vrij in het rijk der verbeelding en maakt onbeschrond gebruik van het recht »*quidlibet audendi*», door Horatius aan de poëten toegekend.

Reeds in hetgeen hij vermeldt omtrent feiten, die met de werkelijke geschiedenis in betrekking staan, blijkt het, hoe hij een loopje neemt met historie en chronologie. Ik haal enkele staaltjes aan, om den lezer te overtuigen.

Onze dichter verhaalt ons, dat Lodewijk de Vrome te Parijs overleed, en te St.-Denis in de graftombe, waarin het lijk zijner gemalin rustte, begraven werd. Doch Lodewijk is niet te Parijs gestorven, maar op een eiland in den Rijn bij Ingelheim; niet in het klooster te St.-Denis ter aarde besteld, maar te Metz in de kerk van St. Arnulf; en niet bijgezet bij het lijk zijner vrouw, maar bij dat zijner moeder Hildegarde ¹⁾.

1) Nithardi *Hist.*, p. 71, en *Vita Ludovici Pii*, p. 125, beide in het VIde Deel van Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*. Opmerking

De bondgenooten van Reinier, den hertog van Ardennen, zegt hij, wilden het gezag van den koning van Frankrijk niet erkennen, maar deden hulde en manschap aan den Duitschen keizer Otto. Dat was in 840. Doch in dien tijd regeerde Lotharius, Lodewijk's oudste zoon, in het Duitsche rijk. Otto, de eerste van dien naam, is meer dan eene eeuw later, in 962, keizer geworden.

Onder de bondgenooten van Reinier, zegt hij verder, was niemand ijveriger dan zijn oom Herman, de bisschop van Luik. Doch van Maternus en Servatius af tot op heden toe is er nooit te Luik een bisschop geweest, die Herman heette. Van 836 tot 840 werd die zetel door Pirardus, van 840 tot 855 door Hirscharius bekleed ¹⁾. Bisschop Herman is louter een gewrocht der verbeelding.

Ook van den hoofdpersoon van ons gedicht moet hetzelfde worden getuigd. Van een graaf van Coucy, zelfs van een burggraaf, kon in 840 nog geene spraak zijn. Het land van Coucy behoorde sedert den tijd van Clovis aan de Kerk van Reims. Onder de regeering van Karel den Eenvoudige, in het begin der 10de eeuw, is daar door den aartsbisschop Heriveus een kasteel gebouwd, waarin later (omstreeks 925) Herbert, graaf van Vermandois, die voor zijn minderjarigen zoon Hugo het aartsbisdom bestuurde, eene bezetting liet leggen ²⁾. Eerst van dien tijd af heeft men dus een slotvoogd van Coucy gekend. Doch de naam van een burggraaf Dominicus staat nergens geboekt, en in de geschiedenis der achtereenvolgende heeren, die er het bewind voerden, is niets te vinden, dat over den held van ons verhaal eenig licht verspreidt.

verdient wellicht, dat de onjuiste meening, alsof Lodewijk de Vrome te St.-Denis begraven zon zijn, ook elders voorkomt. Bij Philippe Mouskes, vs. 12464, leest men van hem: „*A St.-Denis fu mis en tière*”.

1) Zie de lijst in het *Supplem.* op Potthast, *Bibl. hist. medii aevi*, p. 347, en Gams, *Series Episcoporum Eccl. Cathol.*, p. 248 b.

2) Zie Du Chesne, *Histoire généalogique des Maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy* (Paris, 1631), p. 185 vlg., en *Preuves*, p. 311 vlg.

Niet beter is het gesteld met hetgeen de dichter weet te verhalen omtrent het hertogdom van Ardennen. Ik wil niet drukken op dien naam *hertogdom*: het is bekend, dat in dergelijke romantische gedichten de namen *duc* en *comte* wel eens dooreen worden gebezigd. Het kan ook zijn, dat men de Moezelgouw (*Pagus Mosellensis*) moet mederekenen, die werkelijk een hertogdom was, en in 687 met het graafschap van Ardennen vereenigd werd ¹⁾. Maar noch van een Adelaen, hertog of graaf van Ardennen, noch van een bastaard Masebrouc of Reinier, vindt men ergens eenige melding. En evenmin is er eenig spoor te ontdekken van een oorlog, om de erfopvolging in dat graafschap met een heer van Coucy gevoerd. Trouwens, vóór 963, toen het graafschap ophield ²⁾, kan de slotvoogd van Coucy nog geene macht hebben gehad om zulk een strijd te ondernemen.

Ook de verdere namen, die wij in onze fragmenten aantreffen, Florant en Beatrijs van Famweel, Lucaen, Eduard, Amelieur, Menifroot, de graaf van Goten, Triestram van Taras enz., behooren blijkbaar tot het gebied der fabelen. Zelfs in geen der epische gedichten, aan de sagen van Karel den Grooten en zijn geslacht gewijd, heb ik die namen kunnen opsporen. Zij zijn wel vermoedelijk door onzen dichter uitgedacht ³⁾.

1) Bertholet, *Hist. du Duché de Luxembourg*, II, 11 en 14.

2) Zie Bertholet, a. w. III, 5 vlg., Dewez, *Hist. part. des Prov. Belg.* I, 107. Na den dood van Ricwîn, den laatsten graaf van Ardennen, werd zijn gebied in 963 verdeeld tusschen zijne vier zonen. Aan zijn derden zoon, Siegfried, viel het land van Luxemburg ten deel, waarvan hij nu als eerste graaf optrad. Den omvang van het graafschap van Ardennen geeft Bertholet (II, 13) aldus op: „Le Pays d'Ardenne, *Pagus Ardennensis*, comprenoit le Marquisat d'Arlon, la Prévôté de Luxembourg, et toutes les terres situées aux environs de l'Eltz, de la Wiltz, de l'Ouren, de l'Ourt, de l'Embleve, de la Semois, de la Lesse, et d'une partie de la Sure.”

Wat den naam *Reinier* betreft, moet ik nog even opmerken, dat (volgens Bertholet, III, 4 vlg.) de voorlaatste graaf van Ardennen, de vader van Ricwîn, werkelijk zoo heette. Doch deze was geen bastaard van Adelaen, maar de wettige zoon van „Sadiger le Juste”, en geen tijdgenoot van Lodewijk den Vrome, maar met diens achterkleindochter gehuwd. Wat Bertholet van hem meldt, heeft met het verhaal in onze fragmenten niets gemeen.

3) Alleen de naam *Florant* komt voor in den roman *Florent et Octavian*, waar-

Op geographisch gebied schijnt hij zich gelijke vrijheid te hebben veroorloofd als op dat der historie. Zoolang hij spreekt van *Parijs*, *Reims*, *Troies* en *Châlons*, of van *Coucy*, van *Bouillon*, van *Ghuse* (dat zeker *Guise* zal zijn), gaat alles goed. Met het graafschap *Goten*, het gebied van Reinier's grootvader, moet het markgraafschap of hertogdom *Septimanië* bedoeld zijn, in het Zuiden van Frankrijk, tusschen den Rhône en de Pyreneën, dat naar de Westgothen, die er vroeger woonden, ook *Gothië* genoemd werd. Doch wat te maken van *Brunenstein*, van *Taras*, of van *Deuwe*, de zoogenaamde hoofdstad van Ardennenland? Het kan zijn, dat een enkele naam, die van *Deuwe* b.v., door den vertaler verknoeid is, en dat in het oorspronkelijke iets anders te lezen stond ¹⁾. Doch dit is eene bloote gissing. Onwillekeurig komen mij bij dit alles de woorden voor den geest, die Albericus, de bekende monnik en kronijkschrijver in de Abdij der »Trois Fontaines'', reeds in de 13de eeuw schreef bij de vermelding van de verhalen omtrent Aymerijn van Narbonne, die den Paus tegen de Sarracenen te hulp kwam. »De nomine Papae'', zegt hij, »qui a *cantoribus* dicitur Milo, non est curandum, quia ita solent nomina mutare vel per ignorantiam vel curiose ²⁾'''. Indien reeds ten tijde van Albericus de *cantores* in het veranderen der namen zoo willekeurig te werk gingen, wat mag men dan wel van hunne opvolgers, de latere romantische dichters, verwachten ³⁾?

over zie Paulin Paris in *Hist. Litt. de la France*, XXVI, 303—335. Het boek *Florent et Lion*, door Mone (*Uebersicht*, bl. 77), vermeld als in 1621 door den bisschop van Antwerpen verboden, is hetzelfde werk, blijkens hetgeen Paris aldaar (bl. 335) mededeelt. Doch de hier genoemde *Florent* heeft met onzen *Florant*, heer van Famweel, niets te maken.

1) Aan *Douai* kan wel niet gedacht worden. Dat heette in 't Mnl. *Douway* of *Duway*.

2) *Alberici Monachi Trium Fontium Chronicon*, uitgave van Leibnitz (Hannover, 1698), op het jaar 837, bl. 175.

3) Verg. A. Darmesteter, *De Floovante*, p. 100, waar hij van die latere gedichten zegt: »Haec enim poemata anteriorum poematum argumenta cum aliis fabulis, seu traditis, seu aliunde desumptis, seu inventis, miscent et confundunt.''

Uit al het bovenstaande blijkt genoegzaam, dat het verhaal van onzen dichter, voor zoover wij het kennen, eene schepping is van zijn vindingrijk brein. Of men wellicht bij dit alles nog mag denken aan een historischen achtergrond; of misschien gebeurtenissen, later en elders voorgevallen, of wel oude thans onbekende sagen, hem aanleiding gegeven hebben tot het plan van zijn werk, waarbij hij dan eigenmachtig tijden, plaatsen, personen en feiten veranderde, en zijne stof door eigen verdichtselen aanvulde tot een welsluitend geheel: daarover durf ik geene uitspraak doen. Om die vraag te beantwoorden zou een omslachtig onderzoek noodig zijn, en er is alle kans, dat de uitkomst niet bevredigend zou wezen. Doch in elk geval ligt zulk een onderzoek niet op mijnen weg. Het kan alleen ondernomen worden met behulp van Fransche boekwerken, waar men alles bijeenvindt wat de gewestelijke geschiedenis van Frankrijk in de middeleeuwen betreft, en het zou eene ruimte van tijd vereischen, waarover ik niet te beschikken heb. Ik mag niet te veel uren aan mijne levenstaak — het Nederlandsch Woordenboek — onttrekken.

Dat ons gedicht uit het Fransch vertaald is, behoeft nauwelijks aanwijzing. Bijna alle voortbrengselen onzer middeleeuwsche letterkunde van epischen of romantischen aard zijn aan die bron ontleend, en het geheele karakter van het dichtwerk, waarvan de fragmenten hier voor ons liggen, de plaatsen waar de handeling voorvalt, de personen die er in optreden, de tooneelen die er in worden geschetst, alles bewijst onmiskenbaar den Franschen oorsprong. De talrijke vreemde woorden, die wij in onzen tekst aantreffen, leiden tot hetzelfde besluit. Waar wij lezen van *adobeeren*, *affarant*, *bordoen*, *chyteit*, *deffieren*, *devoor*, *fayerie*, *faitijs*, *finieren*, *fraude*, *goddeeren*, *gorelle*, *gratieus*, *grenjaert*, *jugement*, *compangie*, *consent*, *contreye*, *convenant*, *costumier*, *cronement*, *medecinael*, *menjoot*, *omnipotent*, *orghelieus*, *ortographie*, *ostelrie*, *penseus*, *portative*, *prayerie*, *princhier*, *principael*, *respons*, *royael*, *sacreeren*, *scavote*, *secreet*, *sepulture*, *soffisant*, *solacheeren*, *suptijlheit*, *verglorifieren*, *visen-*

teeren, waenge enz., om van andere meer gewone woorden niet te spreken, kunnen wij geen oogenblik in twijfel staan.

Zoover ik heb kunnen nagaan, is het oorspronkelijke werk, dat aan het onze tot voorbeeld verstrekte, thans geheel onbekend. Nergens vind ik er eenige melding van gemaakt, nergens eenige aanduiding van de verhalen, die wij in onze fragmenten lezen. Dat een geleerde als Gaston Paris in zijn doorwrocht artikel over den *Châtelain de Coucy* met geen enkel woord rept van eene andere bewerking dier legende, op de onze gelijkende, is wel een bewijs, dat de Fransche letterkundigen van zulk een gedicht geene kennis dragen. Of het misschien nog ergens in het duister verscholen ligt en wacht op eene toevallige ontdekking, wie zal het zeggen? Maar juist aan de omstandigheid, dat de oorspronkelijke tekst verloren schijnt, ontleenen de overblijfselen, die wij hier in vertaling terugvinden, eene dubbele waarde. Zij vullen eene leemte in de geschiedenis der Fransche letteren althans eenigermate aan, en zullen uit dien hoofde niet onwelkom zijn ook aan de beoefenaars der Romaansche philologie.

Welk van de beide werken was nu het oudste, datgene waaruit onze fragmenten vertaald zijn, of de roman van Jakemon Sakesep? Voor de beoordeeling der juiste verhouding tusschen beide is die vraag van belang. Volgens Tobler en Gaston Paris ¹⁾ moet de Fransche roman geschreven zijn op het einde der 13de of in 't begin der 14de eeuw, onder de regeering van den Franschen koning Philips den Schoone (1285—1314). Ofschoon het moeilijk is, den ouderdom te bepalen van een gedicht, dat verloren is geraakt en waarvan wij dus de taal en den stijl niet kennen, komt het mij toch waarschijnlijk voor, dat het andere werk van ouder dagteekening geweest is. De roman, door Crapelet uitgegeven, is een eigenlijke *roman d'aventures*, in min of meer modernen trant. Ons gedicht daarentegen,

1) *Jahrbuch für roman. und engl. Sprache und Literatur*, XIII, 109 vlg., en *Hist. Litt. de la France*, XXVIII, 355.

hoewel niet volkomen met den naam van *chanson de geste* te bestempelen, sluit zich toch nader bij die *chansons* aan, brengt het verhaal in verband met andere — zij het dan ook verdichte — sagen uit den Karolingschen fabelkring, en ademt meer den geest der vroegere middeleeuwen. Dit schijnt op een hooger en ouderdom te wijzen. Groot zal het verschil wel niet geweest zijn, want juist in de tweede helft der 13de eeuw waren dergelijke ridderlijke verhalen in zwang. Maar toch mag men, naar 't mij voorkomt, ons gedicht wel eenige jaren vroeger stellen dan de *Histoire du Châtelain de Coucy*. Is die meening juist — waarover ik gaarne het oordeel aan Fransche letterkundigen overlaat —, dan heeft Sakesep wel denkelijk het oudere gedicht gekend en ook daaraan voor een gedeelte de stof van zijn roman ontleend. Het gevoelen van Gaston Paris ¹⁾, dat hij in de liederen van den heer van Coucy, door hem in oude handschriften aangetroffen, in verband met de populaire legende van het als spijs toebeide hart, de aanleiding tot zijn verhaal heeft gevonden, zal dan eene kleine wijziging of aanvulling behoeven. Ook het gedicht, waarvan onze fragmenten de vertaling behelzen, komt dan in aanmerking als eene der bronnen, waaruit hij vermoedelijk geput heeft.

Ik moet nog even wijzen op een merkwaardig verschil tusschen de beide gedichten. Het betreft de voorstelling der liefdesbetrekking van den burggraaf en zijne beminde. In den Franschen roman is het een minnehandel, die, hoe bevallig ook geteekend, toch kwalijk overeen te brengen is met de begrippen van ridderlijke eer en vrouwelijke deugd. Geheime ontmoetingen der gelieven, waarbij de heer van Fayel telkens behendig bedrogen wordt, gevolgd door misdadige schending der huwelijksrouw. Al is de dichter ook nog zoo met beiden ingenomen, al schildert hij hun beeld met de liefelijkste kleuren, toch waagt hij geene poging om hunne schuld te loochenen of zelfs te verbloemen, en de wraak van den belee-

1) T. a. pl., bl. 365 vlgg.

digden echtgenoot, hoe afschuwelijk ook in de uitvoering, is toch eenigermate gerechtvaardigd. Hoe geheel anders bij onzen dichter! De liefde tusschen Dominicus en Beatrijs is eene hartelijke en innige gehechtheid, eene teedere genegenheid zelfs, maar naar middeleeuwsche denkbeelden volkomen bestaanbaar met hetgeen de ridder aan zijn ouden vriend Florant, en de edelvrouwe aan haren gemaal verschuldigd was ¹⁾. Overal wordt deze voorgesteld als »eene ongheblaemde vrouwe" (II, 1452), en haar minnaar als »de beste ridder", die »noynt ontrouwe dede" (II, 233—235). Zoo zuiver, zegt de dichter (II, 172):

so zuver was haer minne,
Dat ziere beide ne wouden inne
Gheene wankelinghe laten comen
Van ghepeinse of daer in dromen,
Dat daer yemen quaet in helt,
Ende bleven altoes verzelt,
Beide vrouch ende spade,
In goeder minnen.

Om geen ding ter wereld zou Dominicus zich vergrepen hebben aan hare eer. Hij was aan Florant meer gehecht dan aan zijn eigen vader (II, 239),

1) Hoe men destijds over die galante zaken dacht, blijkt zeer karakteristiek uit de woorden, die Sakesep aan Isabel, de kamenier der „dame de Fayel", in den mond legt. Zij zegt tot hare meesteres (vs. 2361):

„moult m'esmerveill, par m'ame,
De vous, qui estes haute dame,
S'avés mari preu et vaillant,
Et sus ce faites un amant."

Maar laat er aanstonds op volgen:

„Si ne di pas pour ce qu'amer
Ne puist bien dame un baceler
En honnesté et avoir chier;
Et se li puet, s'il a mestier,
D'aucun bel jouel faire don:
Tout ce puet faire par raison;
Mais s'onnour doit si bien garder
C'o lui ne se puist aseuler
En lieu privé, car je vous di:
Li lieu en ont fait maint hardi."

Ende eer hem die goede man
 Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
 Hi haddem eer laten vlaen,
 Ja als an zijn goede wijf,
 Die noynt adre an haer lijf
 Hadde van ghepeinse quaet.

Met volkomen vrijmoedigheid beantwoordt Beatrijs dan ook de verwijten van haren echtgenoot, toen deze door den valschen Eduard achterdocht had opgevat, met eene hartstochtelijke be-
 tuiging van hare onschuld (II, 1406):

Bi den Heere die mi gewrachte
 Met ziere heilegher moghenteden,
 Ic hebbe toten daghe van heden
 Ghedaen als eene goede vrouwe
 Ende ghequijt die zelve trouwe,
 Die ic u beloofde wilen eere,
 Als ic u nam teenen heere,
 Ende sal oec ewelike,
 Tote ic sceede van erderike.
 Ende noch en es hi niet gheboren,
 Die mi anders leide te voren
 Dan doghet ende reinicheit.

En zij schroomt niet, na de vermelding der weldaden, die zij aan den heer van Couchi te danken hadden, er bij te voegen (II, 1448):

Ende ewelije sal hi van mien
 Ghemint zijn zonder dorpernie.

Op hunne liefde kleeft dus niet de minste smet. Alleen de inblazingen van een laaghartigen lasteraar wekken in het hart van Florant wantrouwen en ijverzucht op, verkoelen zijne genegenheid voor Beatrijs en haren vriend, en bereiden de droevige ontknooping voor, het noodlottige uiteinde eener onschuldige vrouw.

Ik wil op dit kenmerkend verschil tusschen de beide gedichten niet bepaald drukken, om den hooger en ouderdom van het onze waarschijnlijk te maken. Gaston Paris heeft opgemerkt,

dat ook in sommige veel jongere bewerkingen derzelfde stof de genegenheid der twee gelieven als rein en onschuldig wordt voorgesteld ¹⁾. Op zich zelf bewijst dit verschil dus niets voor eene vroegere of latere dagteekening. Maar ik zou toch in bedenking willen geven, of het niet eenige waarde heeft, waar het de vergelijking geldt van twee verhalen, beide uit de 13de of 14de eeuw afkomstig; of niet ook deze voorstelling van onzen dichter een meer eigenaardig middeleeuwschen geest ademt dan die van Sakesep, en of zij dus niet allen schijn heeft tot het oorspronkelijke karakter der sage te behooren.

Wat den ouderdom van onze Nederlandsche vertaling betreft, ook deze laat zich niet met zekerheid, maar alleen bij benadering bepalen. Onze fragmenten bevatten geene enkele aanduiding, die tot eenige gevolgtrekking aanleiding geeft. Het handschrift is uit het laatst der 14de eeuw. Het is echter blijkbaar geen autograaf. Ofschoon de tekst over 't algemeen vrij zuiver is, komen er toch misstellingen en fouten in voor, die op een afschrijver uit de tweede of derde hand wijzen. Dit brengt ons eenige jaren achterwaarts, zeker althans tot het midden der eeuw. Veel vroeger evenwel zou ik den tijd niet durven stellen, want onze vertaler was blijkbaar een man, die onder den invloed stond van de nieuwere begrippen der didactische school. Dat getuigen de aanmerkingen, die hij hier en daar invlecht. Ik haalde reeds boven aan, hoe hij bij de vermelding van den ridderslag, dien vele aanzienlijke edelknapen te gelijk met Karel den Kale ontvingen, er spottend bijvoegt (I, 782—791), dat men die plechtige handeling nu niet meer noodig acht, want dat de »princhen kinder" nu bij hunne geboorte hun ridderschap al medebrengen:

Dus es tvole veredelt zeere!

1) T. a. pl., bl. 379, 385 en 387, waar hij spreekt van den roman van Madlle. de Lussan (*„Anecdotes de la cour de Philippe-Auguste"*, 1733), en o. a. getuigt: „En faisant de „Gabrielle" la victime innocente des fureurs jalouses de son mari, Madlle. de Lussan a rendu cette tragique histoire plus intéressante et plus tendre." Het is opmerkelijk, nu reeds bij een tijdgenoot van Sakesep dezelfde voorstelling te vinden.

Men ziet, de bloei van het ridderwezen was reeds voorbij, toen onze dichter zich die scherts kon veroorloven. Elders geeft hij ons gemoedelijke uitingen ten beste op zedelijk gebied. Als hij verhaald heeft, hoe de listige Eduard in den boezem van Florant de knagende achterdocht opwekte, neemt hij die gelegenheid waar om in een twintigtal verzen (II, 107—128) uit te varen tegen den boozen nijd,

Die welke die vermalendide
Viant eerst ter werelt brochte
Ende oec also vaste cnochte,
Dat men niet ontopen can.

En hij besluit met de vrome verzuchting:

Dies moete ontfaermen onsen Heere
Ende ziere liever moeder Marien!

Later, waar hij ons meldt dat Beatrijs, te Parijs aangekomen, haren intrek nam in de herberg van haren echtgenoot, roemt hij (II, 1559—1576) die handelwijze als een blijk van den ootmoed en de onderdanigheid, die eene vrouw, en vooral eene vrouw van hooge geboorte betamen, en hij dringt die opmerking aan met eene (trouwens niet zeer duidelijke) vergelijking, waarvan de zin schijnt, dat adel zonder ootmoed even verkeerd is als dat iemand zich »zonder scip of boot" te water wilde begeven. Eene poëtische ontboezeming, die vrij prozaïsch eindigt met de woorden:

Ter materien ic weder keere.

Dat de vertaler deze en dergelijke uitweidingen niet in zijn Fransche voorbeeld vond, maar uit eigen wijsheid inlaschte, mogen wij wel als zeker aannemen. Zij zijn in een episch-romantisch gedicht ten eenenmale misplaatst, maar geheel in den geest van Maerlant en Boendale, geheel in overeenstemming met de denkbeelden der Nederlandsche burgerij in de eerste helft der 14de eeuw, die prijs stelde op nuttige leering en stichtelijke vermaning.

Wanneer ik dit alles te zamen overweeg, dan geloof ik onze vertaling niet jonger te mogen stellen dan 1350, maar ook

niet ouder dan 1330, toen de begrippen der didactische school eerst recht waren doorgedrongen in den geest der natie, zoodat zij ook op de dichters van epos en roman invloed hadden bekomen. De taal en stijl onzer fragmenten stemmen met deze tijdsbepaling volkomen overeen. Het is dezelfde manier van zeggen — nog tamelijk zuiver Middelnederlandsch, maar toch reeds met eene overhelling tot meer moderne wendingen en uitdrukkingen — als die wij in andere gedichten uit hetzelfde tijdperk aantreffen, met name in de overblijfselen van den *Loyhier en Malaert*, met wier taaleigen dat van ons gedicht veel overeenkomst heeft.

Omtrent den persoon van den vertaler, zijn naam, zijne woonplaats enz., is ons volstrekt niets bekend. Alleen getuigt zijn werk, dat hij een niet onbekwaam dichter was. In hoeverre hij eene getrouwe overzetting of wel eene omwerking geleverd heeft, kunnen wij bij gemis van den oorspronkelijken tekst niet beoordeelen. Doch zijn verhaal is overal zoo natuurlijk en zoo duidelijk, dat wij in het eerste geval aan de nauwkeurigheid van zijne vertaling niet behoeven te twijfelen. Taal en stijl zijn niet zonder verdiensten. Er is gang en leven in; waar hij personen sprekende invoert, zelfs bezieling en gloed. De woordenwisseling b.v. tusschen Couchi en Masebrouc, de toespraak van den heraut Bien-Argent bij zijn bezoek in het legerkamp van Reinier, en het antwoord hem door den bisschop van Luik gegeven, zijn gesteld in krachtige, manlijke taal. Soms tijds weet hij niet onaardig te schertsen, vooral waar hij den goedigen Lucaen laat spreken. Zeer zeker is het gedicht in zijn geheel, niet alleen door de afwisseling en verscheidenheid van tooneelen, maar ook door den lossen en sierlijken verhaaltrant, voor onze voorvaderen eene boeiende lectuur geweest.

Zijn derhalve onze fragmenten belangrijk uit een letterkundig oogpunt, zij zijn het niet minder voor de kennis onzer middeleeuwsche taal. Merkwaardig, hoe bijna iedere vondst van overblijfselen der oude poëzie onze taalkunde met nieuwe bijdragen

verrijkt. Ook hier vinden wij een aantal woorden, die tot dusverre nog niet, of slechts eene enkele maal waren voorgekomen. Uitdrukkingen als *dreve*, *sjn gebluuc vervaen*, *gerijet*, *int gruus steken*, *imbare*, *zimperlje*, *verdarentheit*, *verslooft*, of vreemde woorden als *affarant*, *bordoien*, *goddeeren*, *gorelle*, *scavote*, *waenge*, zijn den taalbeoefenaar welkom. Wat de spraak-kunst betreft, begroet hij met belangstelling den weinig bekenden vorm *drieu* voor *draaide* (II, 1695), en het opmerkelijk gebruik van onzen dichter, om aan de persoonlijke voor-naamwoorden, als subject gebezigd, het aanwijzend voornaamwoord *die* toe te voegen. In onze gemeenzame volksspraak is die invoeging bij eigennamen en gemeene naamwoorden nog heden zeer gewoon, als men b.v. zegt: *Willem die heeft mij verteld*, *de lamp die wil niet branden*, enz.¹⁾ Maar datzelfde *die*, met de persoonlijke voornaamwoorden verbonden, is een zeldzaam verschijnsel. Verdam heeft er reeds op gewezen, dat het in de fragmenten van *Huge van Bordeaux* meermalen voorkomt, maar voegt er bij, dat hij zich niet herinnert, deze eigenaardigheid ooit bij andere schrijvers te hebben gevonden²⁾. Het trekt daarom onze aandacht, wanneer wij hier telkens zegswijzen aantreffen als *ic die vruchte mi*, ik vrees (I, 296), *ic die zegghe u* (II, 453), *hi die zalre bi zijn leven setten* (II, 507), *hi die riep* (II, 2731), *soe die heeft* (I, 518), *wi die hebben tijt ghenouch* (I, 297), enz. Evenzoo, wat de spelling aangaat, treft ons het veelvuldig gebruik van *z*, in de plaats van *s*, voor vloeibare en andere medeklinkers: *zlaen*, *zlouch*, *gezlegen*, *zlach*, *zlavine*, *verzmaet*, *zniden*, *zcoenkine* enz. Of die schrijfwijze van den dichter zelven afkomstig is, of van den jongeren afschrijver, laat zich natuurlijk niet beslissen. Doch het blijkt in elk geval genoegzaam, dat de nieuwgevonden verzen, ook wat de taal betreft, vrij wat nuttige leering be-

1) Men denke slechts aan het bekende liedje: „*Jan die sloeg Lijsje*, *En Lijsje die sloeg Jan*.”

2) *Taalk. Bijdr.* I, 114 vlg. Verg. ook Dr. Kalff, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 229. *Etc die ghinc* vindt men in *Loyhier en Malaert*, ald. bl. 288, vs. 549.

vatten ter uitbreiding van onze, wel in de laatste jaren aanzienlijk vermeerderde en verbeterde, maar toch in menig opzicht nog zoo gebrekkige kennis.

Ik laat thans de fragmenten in nauwkeurigen afdruk volgen: het eerste naar het afschrift van Mone, de overige naar de oorspronkelijke perkamentbladen, die ik met alle zorgvuldigheid, hier en daar met aanwending van een *reagens* en niet zonder moeite, heb ontcijferd. Waar de lezing twijfelachtig is, heb ik dat door cursieve letters aangewezen. Enkele blijkbare fouten heb ik in den tekst verbeterd, doch altijd de lezing van het handschrift aan den voet der bladzijde vermeld. Van taalkundige aantekeningen heb ik mij in den regel onthouden: mijne uitgave is voor lezers bestemd, die Mnl. verstaan. Alleen bij de meer belangrijke woorden, die tot nog toe niet verklaard waren, heb ik eene korte opheldering gegeven, en op enkele plaatsen, waar zelfs een ervaren kenner der oude taal een oogenblik in twijfel zou kunnen staan, door eene kleine vingervijzing de juiste opvatting gemakkelijk gemaakt. Een drietal woorden, die eene meer uitgewerkte toelichting vereischten, te uitgebreid om onder den tekst te worden geplaatst, t. w. *scavote*, *imbare* en *zimperlje*, heb ik in eene Bijlage behandeld.

En hiermede geef ik deze bijdrage tot onze middeleeuwsche letterkunde aan mijne landgenooten over. Ik doe het met den wensch, dat weldra nog andere overblijfselen van het gedicht voor den dag mogen komen. De verspreide bladen van het jammerlijk uiteengescheurde handschrift moeten toch voor een gedeelte nog hier of daar verscholen liggen, vermoedelijk in Noord-Brabant of aangrenzende streken. Mogen zij, die in de gelegenheid zijn tot nasporingen in oude boekverzamelingen en archieven, vooral niet verzuimen er naar te zoeken. Wij mogen niets onbeproefd laten, om van den zoo deerlijk gehavenden letterschat onzer vaderen te redden wat nog te redden valt.

I.

FRAGMENT UIT ATRECHT.

Fol. 1 a. Ende also wel gheadobeerde
Vant men kume upter eerde.
Also vul was die stede
Met volke van der edelhede,
5 Dat zi cume mochten binnen
Alle ostelrie ghewinnen,
Sine moesten buten weghe zijn ¹⁾.
Nu willic der materien mijn
Volghen ende bliven bi
10 Den borchgraven van Couchi.
Als die edel ridder goet
Den dach entie tijt verstoet,
Dat het naecte den termijn
Dat die feeste zoude sijn,
15 So ne woudi langher tijt
Beiden, maer an den ermijt
Nam hi orlof den vierden dach
Die vor den Tsinxen ghelach,
Dat crone soude draghen
20 Die coninc met zinen hoghen maghen,
Ende zinen zone ridder maken.
Hi haddem up alle zaken
Beraden metten neve zijn,
Die hem gaf een brievekijn
25 An den coninc Lodewijc,

1) Of het moesten herbergen (huisvestingen) zijn op afgelegen plaatsen.

Twelke den ridder rjē
 Dede harde grote stade.
 Die borchgrave bi vorzienen rade
 Dede al zine wapine
 30 Ane onder eene zlavine,
 Die goet waren ende gave.
 Gheene beter drouch hertoge no grave,
 Noch daer toe also goet een zwert.
 Hi was oec also wel ghepeert ¹⁾
 35 Als eenich heere diemen vant.
 Lucaen zijn neve, die seriant,
 Hadde zine male wel bewaert
 Aldaer up zijn zomerpæert,
 Daer hi selve up was gheseten.
 40 Sijn derde pæert woudi vergeten,
 Want hi peinsde om tprofijt
 Dat ostelrien quaden tijt
 Soude ²⁾ wesen te Parijs;
 Ende in den clooster te Sente ³⁾ Denijs
 45 So hadde Lucaen eenen broeder,
 Die van den wine was behoeder.
 Mochti niet bet, hi dede verstaen
 Doe zinen meester Lucaen,
 Si zouden daer herbergen wale.
 50 Doe namen zi met scoender tale
 Orlof an den goeden ermijt,
 Fol. 1 b. Diese heeft ghebenedijt
 Metter hant alle bede
 Ende Gode bevolen mede,
 55 Ende daer met zijn si ghesceiden:
 God die neemsi in ziere gheleiden!
 Si zullens hebben wel te doene.

1) Van zulk een goed paard voorzien. Verg. II, 2406: *harde wel ghepæert*.

2) Bij Mone: *Souden*.

3) Het Hs. heeft, bij verkorting, *S*.

Het en was nye ridder also coene,
 Haddi bestaen dat hi bestont,
 60 Hi ne hadde in der herten gron
 Sorghe gheadt ende vaer,
 Hoe dat hi zoude van daer
 Hebben gheraect, daer hijs began,
 Ende in der eren bleven dan,
 65 Der ghelijc dat hi dede,
 So ghi zult horen die waerhede.
 Beide reden zi te samen,
 Na dien dat zi orlof namen,
 Te Famweele ¹⁾ in die stede;
 70 Want cooplieden alle bede
 Hieten zi waer zi quamen.
 Si veranderden hare namen
 Onder hem beiden in secreit
 Bi groter behendicheit.
 75 Hine leefde oec niet, gheloves mi,
 Die den borchgraven van Couchi
 Ghekent hadde int openbaer,
 Diene over drie der jaer
 Hadde ghekent of over viere,
 80 So was hi an zine maniere
 Verkeert ende an zine ghedane,
 Hine hadder al zijn meerken ²⁾ ane
 Gheleit an wezen ende an sprake
 Met goeder moete ende met ghemake
 85 Ende oec bi secreter dinc.
 Hi scheen die scoenste jongelinc
 Wesen van der werelt al,
 Eer hi quam int ongheval
 Dat hi van zinen lieve sciet

1) In Mone's afschrift staat hier en in 't vervolg altijd *Famweele*.

2) Bij Mone: *meerck ī ane*. Zeker is *meerken*, opletten, bedoeld: *al zijn meerken*, al zijne oplettendheid. Verg. vs. 303.

- 90 Ende dat hi int zwaer verdriet
 In den woude lach drie jaer.
 An zinen baert haddi noyt haer,
 Die hem lanc was worden doe.
 Te Famweele quamen si toe
 95 Over coopliden ghevaren,
 Daer si wel ontfanghen waren
 In eene scone ostelrie.
 Des avonts so vraechden zie
 Wie dat here was van der stede,
 100 Dies men hem die wareit zede,
 Ende dat die vrouwe was der ghelike
 Des coninx nichte van Vrankerike,
 Fol. 1 c. Die beste entie scoenste mede
 Die men wiste in kerstinede.
 105 Doe so vraechde Luuc aldaer,
 Of daer eenich constenaer
 Ware die conste nieuwen zanc,
 Si zouden hem weten danc
 Ende ghevens hem oec miede.
 110 Si hadden ghehoort nieuwe liede
 Van rovers die lagen in den wouden,
 Dat zi gheerne horen zouden.
 Cume hadde Lucaen twoort
 Van dien zange gebrocht vort,
 115 Men hietene zwijghen daer,
 Want niemen so coene ne waer
 Dies vermaende in die stede,
 Het ne soudem lijf of lede
 Costen van der vrouwen goet,
 120 Op dat soe worde der zaken vroet;
 Want daer men dat liet van
 Maecte was die beste man,
 Die wile hi woende in die stede,
 Die noyt wapine an dede,

- 125 Ende oec ghemint also zeere
 Metter vrouwen ende metten heere
 Ende, metter ghemeender stat,
 So dat niemen mochte om dat
 Quaet van hem horen spreken,
 130 Men zout an zijn leven wreken.
 Lucaen zeide: »Belcht hu niet,
 Wi ne weter¹⁾ of gheen bediet,
 Want wi zijn vremde coopliden,
 Ende gheerne horen wi bedieden,
 135 Dat rovers ende mordenaren
 In haren tiden qualijc varen,
 Dor die vrese die si ons doen
 Dicken zonder occissoen”.
- Daer met lieten si die tale.
- 140 Luuc die vraechde te dien male,
 Als die behendich was ende wijs,
 Of zi niet te Parijs,
 Here of vrouwe, zoude wesen.
 Men andworde hem na dezen:
 145 Ja si zeker alle bede,
 Want hute camere huter stede
 Voren ghevaren was²⁾.
 Die borchgrave verblijdde om das
 So zeere dat hi verscoot,
 150 Al hadt ghezijn van coude groot,

1) Bij Mone: *weten*.

2) De graaf en gravin van Famweel vertrokken eerst den volgenden morgen naar Parijs: zie vs. 229—235. Zij waren dus nu nog niet vertrokken. Dat zij *hute camere* waren gegaan, zegt in allen gevalle niets: *huter stede* ware genoeg. Doch het adv. *Voren* wijst er op, dat hier sprake is van een ander persoon, die de hooge personages vooruitreisde. Men zal moeten lezen:

Want *haer camerare* huter stede

Voren ghevaren was.

„Ja”, zeide men, „zij gaan zeker naar het feest te Parijs, want *hun kamerheer* is reeds vooruitgereisd”.

- Ende vervinc al zijn ghebluuc ¹⁾,
 Ende metten worde zeidi tLuuc
 Of der ghelijc of hijt der coude ²⁾
 Fol. 1 *d.* Dede, dat niemen merken soude.
 155 Daer so spraken zi menich woort
 Binnen der maeltijt rechte voort,
 Beede van desen ende van dien.
 Blide was, gheloves mien,
 Die borchgrave van Couchi,
 160 Dat die edele vrouwe vri
 Sijns hadde vergheten niet,
 Ende haer leet was zijn verdriet,
 Ende dat die vrouwe faitijs
 Soude wesen te Parijs.
 165 Dies so verblijdde hi zere in dien.
 Hi hoopte dat hise zien
 Noch zoude vor zine doot,
 Ende dat soe die wareit bloot
 Noch weten zoude algader,
 170 Hoe datse die verrader
 Valschelike hadden beloghen,
 Daer bi dat zi noch bedroghen
 Wesen zouden, mochte hise scouwen,
 Ende van der valscher ontrouwen,
 175 Die hem zijn oem hadde ghedaen:

1) D. i. En herstelde — herstelde zich van — zijne verlegenheid. *Gebluuc*, hier voor het eerst aan 't licht komende, is zooveel als *verlegenheid*, *verwarring*. Verg. het adj. *geblu*, verlegen, in de war, ontsteld (Verdam II, 976); mhd. *blûc*, *bliuc*, *blûg* in denzelfden zin, *blûge*, verlegen zijn (Benecke I, 214 vlg.); Zweedsch *blyg*, schuchter, *blygas*, zich schamen, *blygd*, schaamte, *blyghet*, verlegenheid; Zwitserisch *blug*, vreesachtig, *blügen*, plûken, vreezen, schrikken, beven, *blugheit*, *blugsamkeit* (Stalder I, 187 vlg.). *Vervinc* is hier zooveel als *herstellen*, *zich hervatten van iets*, *er van bekomen*, hd. *sich erholen*. Als onz. ww., voor *zich herstellen*, *nieuwe kracht bekomen*, leest men het bij Ruusbroec II, 155, r. 12, en in de *Rumb.* *Avondst.* bl. 110, vs. 4.

2) Denkelyk te lezen: *Al der ghelijc of hijt dor coude*.

Daer of zoudi wrake ontfaen,
 Want van al was hi tbeghin.
 Vele peinsdi in zinen zin,
 Daer hi over taffe sat,
 180 Dies men hem vermaende dat,
 Waer bi dat hi niet en ate ¹⁾.
 Hi zeide hi hads ²⁾ ter goeder mate,
 Hi woude zijn ter rusten waert.
 Doe so was hi ter vaert
 185 In eene camer gheleet al daer,
 Ende zijn cnape daer naer
 Bekende ³⁾ ende betaelde mede
 Met wel groter hovesschede,
 So dat mens hem zeide danc.
 190 Die nacht waren doe niet lanc:
 Het was int uitgaen van Meye.
 Luuc ghinc na zinen greye
 Besien ten peerden, ende daer naer
 So ghinc hi te rusten daer
 195 Ment hem wijsde, daert was scone.
 Tote die zonne an den trone
 Lichte, zo sliep Lucaen.
 Hine hadde niet bevaen
 Sulc ghepeins int herte binnen
 200 Ende zulken last van minnen
 Als die borchgrave goet,
 Die zulk ghepeins in den moet
 Hadde dat hi lettelt ruste.
 Alst dach was een lettelt luste
 Fol. 2 a. 205 Hem te lukene sijn oghen.
 Doe zo quam hem een vertoghen
 In vormen van vizioene,

1) Bij Mone: *at*.

2) Bij Mone: *hi hade*.

3) Denkelyk te lezen *Rekende*, maakte hunne rekening op, rekende af.

Dat hi riden sach int groene
 Die vrouwe van Famweele,
 210 Met vruechden ende met riveele,
 Ter steden van Parijs waert.
 Daer mede ontspranc hi ter vaert,
 Ende hi riep lude: »Lucaen,
 Hebdi noch niet ghedaen
 215 Den peerden hare orboren?
 Die vrouwe die es lange voren.
 Vullijc, laet ons riden naer!”
 Mettien quam hi them selven daer.
 Sine oghen ontdedi ende zach
 220 Dat het was scone dach.
 Niemen ne was hem daer bi.
 Die borchgrave van Couchi
 Die zo ghinc hem zelven cleeden
 Ende wapinen ende ghereeden:
 225 Ghewone zo was hi der pine.
 Ende Luuc, die cnape sine,
 Hadde hem zelven up ghedaen.
 Te zinen peerden es hi ghegaen.
 Het was worden scone dach.
 230 Die vrouwe dat ¹⁾ hi porren zach
 Doe ute dien casteele
 Enten heere van Famweele
 Met eenen ghezinde elc zonderlinc,
 Al hadt eenen riken coninc
 235 Ghevolgt, hine dors hem scamen niet.
 Sonder te lettene yet
 So es al doe Lucaen
 Te zinen meester ghegaen,
 Dien hi vant al bereit.
 240 Al daer heeft hi hem ghezeit

1) Bij Mone: *dit*.

- Of hi zoude willen riden,
 Want hi hadde ghezien liden
 Vrouwen ende heeren uter stat.
 Als die borchgrave dat
- 245 Hoorde, zeidi: »Lucaen,
 Het es harde quaet ghedaen,
 Dat ghi hebt zo lange ghelegen.
 Wi zouden sijn an die wegen
 Emmertoe milen drie.”
- 250 Lucaen zeide: »Meester, mie
 Luste te slapene wel.
 Onse peerden die zijn snel,
 Si zullen corte milen maken.”
 Hi wiste lettelt van der zaken,
- 255 Waer omme dat zijn meester zede.
 Fol. 2 b. Met wel groter neerensthede
 So ghinc wezen ¹⁾ Lucaen,
 Ende alsi al hadden ghedaen,
 Saten si up beide te zamen.
- 260 An den weert si orlof namen
 Al doe in hovesscher wijs.
 Uter poorten van Parijs ²⁾
 So zijn si ghereden daer.
 Den zelven wech volchden zi naer,
- 265 Die de vrouwe was ghereden.
 Omtrent twee milen buter steden
 Mochten zi voren wesen.
 Den borchgraven, so wi lesen,
 Was te bet in allen zinne,
- 270 Dat hi die edele graefnedinne
 Wiste voren in den pat.
 In hem zelven doctem dat

¹⁾ Denkelijk te lezen *torsen*, de paarden opladen.

²⁾ T. w. uit de *Parijsche poort*, de poort van Famweel, waardoor men op den weg naar Parijs kwam.

- Die roke quam van haer ghewayt,
 Dies zijn herte was ghepayt.
- 275 Also vullijc hem die heere
 Haeste ende reet so zeere,
 Dat hi die moude metten winde
 Van haer ende van haren gezinde
 Stuvén zach te hemele waert.
- 280 Bet an so nopedi zijn paert,
 Dat hise achterhaelde naer.
 Doe sone wildi daer
 Niet vorder riden vortwaert,
 Hine wederhilt zijn paert.
- 285 »Faelt hu yet?» sprac Lucaen.
 »Waer omme doedi niet bet angaen
 Hu paert, dat wi die vrouwe zien?
 Maer ghi hebt een ontsien,
 Dat men hu verkennen mach.”
- 290 Die borchgrave upten cnapen zach
 Ende hi zeide: »Lucaen,
 Het ware onnedelheit ghedaen,
 Souden wi als bouwen riden
 Ende heeren ende vrouwen liden
- 295 Vor bi binnen haren hande ¹⁾.
 Ic die vruchte mi der scande,
 Ende wi die hebben tijt ghenouch.”
 Lucaen om die tale louch,
 Als die hem bemoede wel
- 300 Dat zoet was ende niemen el
 Dien hi minde also zeere,
 Want met menegen nauwen kere
 Haddire meerc an gheleit,
 Als yet van haer was ghezeit,
- 305 Dat hi veranderde al daer bi.
 Maer van den here van Couchi

1) Denkelijk te lezen: *binnen haren lande*, in hun eigen land.

- Fol. 2 c. Constijt anders niet gheweten,
 Dan hire na mochte meten ¹⁾.
 Al zcoenkinne na dien tiden
- 310 So began hi achter riden,
 Altoes die ogen dare waert.
 Doe quam ghereden up een paert
 Een page ute Bartaengen lant,
 Die welke den affarant ²⁾
- 315 Sinen meester hadde ontreden,
 Ende van groter blijtheden
 So zanc hi dat nieuwe liet,
 Twelke van den borchgraven hiet,
 Hoe hi ghehangen was te Troes,
- 320 Ende dat met zo luder voes,
 Dat die edele vrouwe hoorde,
 Die haer in den zin verstoorde
 Ende zeide: »Groten ondanc
 Moeti hebben die dat zanc
- 325 Boven den verbode mijn!"
 Doe beval die vrouwe fijn,
 Dat men al daer zoude vangen
 Ende an eenen boem hangen.
 Haer ghezinde was tien tiden
- 330 Daer ghereden an eere ziden.
 Die mehere van Famweele der steden
 Es daer an den cnecht ghereden,
 Ende zeide: »Wie leerde hu dat liet?"
 »Lieve heere, of ghijt ghebiet,"

1) Dan hij bij gissing kon opmaken, kon nagaan. Zie ook II, 2502, en verg. goth. *miton*, hd. *ermessen*.

2) *Affarant*, ridderpaard (verg. vs. 341); prov. *alferan*, oud-fr. *auferant*, *auferant*. Ontleend aan Arab. *al faras*, strijdros, met weglating der *s* en toevoeging van den uitgang *an*, *ant*, gelijk meermalen bij Oostersche woorden. In de *Langue d'oïl* werd de *r* verdubbeld (*auferrant*), omdat men het woord in verband bracht met het adj. *ferrant*, ijzergrauw, grijs, en het opvatte als benaming der kleur van het paard. Zie Diez, *Etym. Wdb.* II, 292 vlg., en vooral Gachet, *Gloss.* 36 vlg.

- 335 Sprac die cnecht ende was vervaert:
 »Sijns meesters zo es dit paert,
 Maer ic die hebt hem ontreden,
 Ende ic salt hem zonder beden
 Weder ghehenden, laet mi gaen.”
- 340 »Ja,” sprac die meyer, »ghi hebt gedaen.
 Om dat ghi hebt dit paert ghestolen,
 So zuldi moeten gaen ter scole,
 Met eere leeder tuwen grave”.
 Doe zo dede hine beeten ave
- 345 Ende leedene onder eenen boom.
 Van den paerde nam hi den toom,
 Daer hine mede hangen dede.
 Die borchgrave ende zijn cnape bede
 Quamer ghereden toe.
- 350 Die borchgrave vraechde doe,
 Wat die cnecht hadde mesdaen.
 Die meyer andworde zaen:
 »Hi heeft ghezongen twee liedekine,
 Daer hi omme te quaden fine¹⁾
- 355 Comen es, also ghi ziet.
 Deen dat es tverboden liet
 Van den borchgraven van Couchi;
 Fol. 2 d. Dat ander sanc hi jeghen mi,
 Dat hi was een dief der paert.
- 360 Dies heeft hi zine uutvaert
 Nu an desen boom ghedaen.”
 Die borchgrave andworde zaen,
 Die den meyer kende wel:
 »Het doet quaet singen ende maken spel,
 365 Daer omme dat men hangen moet.
 Het scijnt dat die vrouwe goet
 Den borchgrave haette zeere,

1) Bij Mone: *sine*.

- Dat niemen mach zingen van den here,
 Hine moeder omme ghehangen zijn.”
- 370 »Dat ne doet soe niet anschijn,
 Dat hi was van haer ghehaet;
 Haer es leet dat men verzmaet
 Heeft met alsulker doot,
 Want zijn vromicheit was groot
- 375 Entie doghet entie trouwe,
 Die hi dede onzer vrouwe
 Ende die haer ghingen an.”
 Die meyerre reet doe van dan
 Haestelike ziere veerde
- 380 Al doe henen metten peerde,
 Daer die cnecht up quam ghereden.
 Altemale die waerheden
 Seidi der vrouwen doe.
 Mettien quam ghereden toe
- 385 Die heere van Famweele
 Met spele ende met riveele
 Al daer an der vrouwen waghen,
 Daer zijt beide anezaghen
 Die borchgrave ende Lucaen,
- 390 Die te mallijc andren ¹⁾ zeiden saen:
 »Het es nu te ziene goet,
 Dat die vrouwe in den moet
 Drouve es, gheloves mi,
 Om sborchgraven doot van Couchi,
- 395 Die buten Zalons in die traelge
 Hanghet.” »Ic prise die faelge,”
 Seide die vrome Dominicus.
 »Ic die hebt oec liever dus,”
 Seide doe weder Lucaen:
- 400 »Wilt der vrouwen riden aen,

1) Bij Mone: *an dien*.

- Daer so sit in haren wagen.
 Si leven diese gheerne zagen,
 Ende niet verre zijn van hier.”
 Doe zo zeide die ridder fier:
- 405 »Dat ne staet mi niet te doene.
 Het es quaet wesen al te coene,
 Daer men wesen heet mesdadich.”
 »Wat, heere! vrouwen zijn ghenadich,”
- Fol. 3 a. Seide doe weder Lucaen:
- 410 »Al heeft zoe desen cnecht verdaen,
 Soe ne zoude hu hangen niet,
 Al wiste zoe hoe dat ghi hiet:
 Ghi hebt doch dor haer ghedaen.”
 Dus goddeerde ¹⁾ Lucaen
- 415 Jeghen den meester zijn,
 So dat bemoedde die ridder fijn,
 Dat die cnecht daer up beende ²⁾,
 Datti die scone vrouwe meende
 Ende minde, so hi dede.
- 420 Maer hi ghebaerde te diere stede,
 Als oft hijt verstoede niet,
 Maer emmer volchde tvrome diet
 Also naer als hi mochte.
 Dicken was hi int ghedochte
- 425 Dat hi aldaer zoude jagen
 Metten peerde an den wagen
 Ende groeten tscone wijf.
 Doe quam hem een vaer int lijf,

1) *Goddeeren*, schertsen, boerten, zich verlustigen met aardigheden te zeggen. Oud-Fr. *gaudir* (La Curne de Ste Pal. VI, 379); eng. *to gaud*; van lat. *gaudere*. Het woord komt bij ons nog in de 16de en 17de eeuw voor, in de beide vormen *goddeeren* en *gaudeeren*. Zie Oudemans, *Wdb. op Bredero*, bl. 120.

2) *Daar spottend op doelde*. Over *benen*, eigenlijk op een *beentje* of vogelfluitje blazen, figuurlijk genomen voor *spotten*, *schimpen*, of als bedr. ww. voor *bespotten*, *verschalken* enz., zie Verdam, *Mnl. Wdb.* I, 885, en De Jager in *Taalgids*, III, 269—279.

Dat hi den breidel weder helt.
 430 Seere so was hi ontstelt
 Al daer van gherechter minne.
 Als een die es cranc van zinne
 Baerdi jeghen hem zelven daer.
 Luuc, die daer hoorde naer,
 435 Hadder in ghenouchte groot,
 Want die wareit vernam hi bloot,
 Dat zoe die ghene ter waerhede
 Was diene zuchten dede
 Ende caermen nacht ende dach,
 440 Ende daer al zijn troost an lach,
 Sine doot ende sine ghesonde,
 Die noyt niemen van zinen monde
 Gheweten conde no verstaen.
 Onsen Heere bat Lucaen,
 445 Dat hijs loen moete ghewinnen,
 Als diene ¹⁾ hadde in groter minnen.
 Ic weet, die heere van Couchi
 Volchde naer die vrouwe vri
 Al toter hogher noene.
 450 Doe hilt die vrouwe stille int groene
 Metten wagene daer soe in zat,
 Entie redene was om dat
 Si eenen heigher up eenen pit
 Saghen, enten valke ²⁾ wit
 455 Deder werpen na die vrouwe,
 Die haer zende up rechte trouwe
 Die borchgrave van Couchi,
 Want hine wan, die ridder vri,
 Te Couchi in den tornoy,
 Fol. 3 b. 460 Daer ute dat tgrote vernoy
 Van den borchgrave sproot.

1) Bij Mone: *dine*.

2) Bij Mone: *walke*.

Die valke van duechden groot
 Die so zach den heygher risen,
 Dien hi na ziere natuere bewisen
 465 Edelike boven clam,
 Ende staken so dat hi quam
 Ghevallen vor der vrouwen wagen.
 Si prijsden alle diene zagen
 Den werden goeden valke wit,
 470 Ende die vrouwe zeide dit:
 »God hoede die ziele van den heere
 Van den viant Lucifeere,
 Die mi gaf den valke goet!"
 Die borchgrave dat woort verstoet,
 475 Die doe biden wagen leet.
 »Amen!" seide hi ghereet,
 Ende groete die vrouwe mede,
 Maer nalincs hi uten gherede
 Viel van verdarentheit ¹⁾,
 480 Daer hi die vrouwe wael ghemeit
 Metten groetene sprac an,
 Die lettelt up den goeden man
 Achte te diere tijt,
 Dor dat hi ztac ²⁾ in zele abijt.
 485 Kennesse ³⁾ soe gheene drouch
 An den ridder, die welke slouch
 Sijn peert doe metten sporen

1) *Verdarentheit*, ontsteltenis, ontroering, bedwelming. Kiliaan: „*Verdaerentheyd*, stupor; *Verdaeren*, stupefacere, attonitum reddere, et Obstupere, stupefieri." Zoo in het *Leven v. Jez.* c. 30: „Dit seide hi in ere *verdarntheit* van herten"; c. 234: „Ende alsoe die vrouwen dit hoerden ende vernamen, so worden si *verdarnat* ende versagt. Ende aldaer si stonden in dire *verdarntheit*," enz.; c. 240: „So sere wonderde hen, ende so sere worden si *verdarnat* van blischapen." Nog heden in Vlaanderen *verdaren* en *verdariën*, verbazen, verbouwereeren. Zie Schuermans 781, De Bo 1256, en verg. Dr. Franck, *Etym. Wdb.* op *Bedaren*.

2) Bij Mone: *zac*. Doch ongetwijfeld is *ztac* bedoeld, dat, naar de eigenaardige spelling van onze fragmenten, ook *ztac* kon luiden.

3) Bij Mone: *Rennesse*.

Ende reet die vrouwe ¹⁾ voren,
 Die zijns zlouch cleine gade.
 490 Maer hi die was tenden rade
 Worden in dat claer anschijn,
 Doch so was die herte zijn
 Gherust in dat edel beelde,
 Die welke uut ghenouchten speelde
 495 Scaec in den zelven tiden.
 Met zinen cnape reet hi beziden
 Ende zeide: »Lucaen, saechdi dit,
 Hoe varinc dat die valke wit
 Den heygher hadde ²⁾ onder voet?"
 500 »Het es zeker een voghel goet,"
 Seide weder doe Lucaen,
 »Ende die vrouwe wel ghedaen
 Bat ³⁾ over die ziele van den heere,
 Diene haer gaf te harer eere,
 505 Ende ghi waert die coster doe.
 Mi es te moede of zoe,
 Die ziele, noch steect int gruus ⁴⁾)."'
 Doe so zeide Dominicus:
 »Luuc, daer an zegdi waer.
 510 Ic gaffen der vrouwen maer

1) Bij Mone: *vrouwen*.

2) Bij Mone: *hadder*.

3) Bij Mone: *Wat*.

4) *Of de ziel nog in haar stoffelijk omhulsel huist*, t. w. *of de persoon nog leeft*. *Gruis* is in Vlaanderen de benaming der *graanpellen*, die bij het malen als *zemelen* van het graan worden afgescheiden (Schuermans 168, De Bo 392). Het graan *steect noch int gruus*, is dus: het zit nog in zijn hulsel. Maar wanneer het door den zaaier in den schoot der aarde geworpen is, breekt het uit zijn hulsel, en komt dan eerst tot ontwikkeling en wasdom. Zoo ook de mensch, wiens ziel het stoffelijk omhulsel verlaat, wanneer hij sterft en begraven wordt. De vergelijking van den mensch met een graankorrel, in deze toepassing, is zeer eigenaardig. Het beeld was trouwens aan den Bijbel ontleend, t. w. aan *Joh.* 12, 24, en 1 *Cor.* 15, 36 vlg. Werd misschien certijds een van deze teksten bij lijkdiensden gelezen of gezongen, dan zou het gezegde van den spotachtigen Lucaen werkelijk recht geestig zijn.

- Fol. 3 c. In den tornoy van Couchi:
 Aldaer so ghebuerdi mi
 In den tornoy als een danc.
 Het es zeder leden lanc,
 515 Dat ic voghel nochte vrouwe
 Niet en zach in goeder trouwe,
 Dan nu upten dach van heden.
 Soe die heeft in weerdicheden
 Noch den voghel, dinke mi,"
 520 Ende metten zelve so liet hi
 Hem een zuchten daer ontgaen.
 Daer up andworde Lucaen:
 »Laet varen zuchten ende wenen
 Ende caermen ende stenen.
 525 Ghi hebbet lange ghenouch ghehayt ¹⁾
 Vor haer, here, nu zijts ghepayt.
 Dat zo dinct mi wel ghedaen,
 Want heden hebbic wel verstaen,
 Dat soe hu mint die ghi niet haet.
 530 Noyt ne wistic uwen staet
 Dan nu upten dach van heden,
 Dies ic ben bet te vreden
 Dan ic tote noch hebbe ghezijn.
 Ic hebbe oec dor hu carijn
 535 Harde vele doghens leden.
 Sijt te rusten ende te vreden.
 Uwen noot suldi verwinnen
 Ende oec hebben loen van minnen,
 Ende dat wel in corter tijt,
 540 Op dat ghi bout ende coene sijt."

1) *Hayen*, hier met *vor* verbonden, gewoonlijk met *naer* (*na*). *Hayen naer iet*, er naar haken, verlangen. Verg. *Oudvl. Lied en Ged.*, bl. 430, vs. 110: „Mijn hope el nieuwer naer en hait,” verlangt nergens anders naar; en *Eerste bliscap v. M.* (bij Moltzer, *Mnl. Dram. P.*), bl. 343, vs. 343: „Wel hem diet volcht ende na mi hayt”, naar mij verlangt. Twee latere voorbeelden (uit het *Constth. Juw.* van 1607, en uit den *Handel der Am.*) vindt men aangehaald bij Oudemans, III, 5.

Menich troestelijc scoene woort
 Brochte Lucaen al daer voort
 Om te payene zinen heere,
 Die so vele trooste noyt eere
 545 Van gheenens mensche ghecreech,
 Sonder van hare. Stille hi zweech
 Al daer hi reet in der prayerien.
 Hine wilde loechenen nochte lyen:
 Haddi gheloechent ¹⁾, hi hadde ghelogen,
 550 Ende dat lyen hadden so bedrogen,
 Dat hiere niet woude comen aen.
 Doch verstoet wel Lucaen
 Wat dat van den dinghen was.
 Aldus reden si dor tgras,
 555 Sprekende in menegher wijs,
 Tusschen daer ende Parijs,
 Twelke was twee dachvaerde.
 Als nu was hi metten paerde
 Voren, bachten, nu besiden
 560 Van der vrouwen tallen tiden;
 Ende waer soe lette ofte bede
 Fol. 3 d. Dede, daer toe lette hi mede,
 Al haddi van haren meisnieden
 Ghesijn; maer over coopliden
 565 Voeren si in diere wijs.
 Dus volgheden si tote Parijs
 Ende tote die edele graefnedinne
 Was te harer herberghen inne.
 Doe al te eerst ²⁾ hi van haer sciet,
 570 Maer zi ne conden vinden niet
 Herberghe binnen al Parijs,
 Si ne moesten te Sente ³⁾ Denijs

1) Bij Mone: *gheloechet*.

2) Denkelyk te lezen: *Doe alreerst*.

3) Hs. S., als boven.

Al doe in den cloester riden.
 Daer vant Luuc ten zelven tiden
 575 Binnen den broeder zijn,
 Die achterwaerde daer den ¹⁾ wijn.
 Daer so was Lucaen
 Van sinen broeder wel ontfaen,
 Ende daer toe zijn meester mede.
 580 Hi ne hadde gheene waerhede
 Van hem ghehoort in vijf jaren,
 Waer dat hi was bevaren,
 Ende hiltene over doot.
 Eere ende weerde groot
 585 Hevet hi hem beiden daer
 Ghedaen, ende eene camere vorbaer
 So dedi hem hebben doe,
 Ende al dat daer hoorde toe,
 Ende oec stal te haren paerden.
 590 Het was een coopman van waerden
 Sijn meester, zeide Lucaen,
 Die welke hem hadde ghedaen
 Doghet ende eere groot
 Ende ghelost van der doot,
 595 Ende hi hadden ²⁾ langhe ghedient.
 Die goede monec was doe zijn vrient
 Ende dancte hem van sbroeders wegghen.
 Haddi wel ghekent den degghen,
 Hi haddem eeren meer ghedaen,
 600 Maer doch was hi wel ontfaen
 Naer dat het gescepen stoet.
 Blide was in zinen moet
 Die edel borchgrave rike,
 Dat hi daer was zo heimelike,
 605 Want het hiesch zijn upzet.

1) Bij Mone: *de*.

2) Bij Mone: *hadde*.

Si ondervraechden al te met
 Van der feesten van Parijs,
 Ende van den heeren wijs
 Die ter feesten waren comen,
 610 Daer toe dat heeft ghenomen
 Die borchgrave goeden goom.
 Hi verstoet wel dat zijn oom
 Fol. 4 a. Een drussate was te hove,
 Ende van den meesten love.
 615 Hi was een out costumier
 Ende een edel princhier,
 Die vele hadde metten brande
 Ghedaen uptie Gods viande.
 Al was hi licht van ziere spraken,
 620 Niemen es in allen zaken
 Vulmaect danne God alleene.
 Die borchgrave, van herten reene,
 Die was blide in zinen moet,
 Als hi die waerheit verstoet,
 625 Dat zijn oem was aldaer,
 Want hi meende ¹⁾ int openbaer
 Te beroepene in een crijt,
 Als het poynt ware ende tijt.
 Niet woudi hem openbaren.
 630 Wel te ghemake dat zi waren,
 Beide meester ende cnape,
 Al daer metten goeden pape.
 Van gheere dinc waerzi vergeten,
 Wat men drinken ofte eten
 635 Mochte na goeder betamen,
 Twelke zi in weerden namen.
 Na maeltijt zi te rusten traken
 Ende ordineerden hare zaken

1) Lees *meenden*, *meende* hem.

Heimelijc naer haer ghevouch ¹⁾,
 640 Ende des morghens vrouch
 Sijn zi beide upghestaen.
 Die borchgrave heeft anghedaen
 Naest zinen live eens draken vel,
 Gherijet ²⁾, dat hem harde wel
 645 Stoet, het hadde groot virtut.
 Qualijc mochte men hem die huut
 Quetsen, diet anedrouch;
 Venijn ende hitte het oec verzlouch
 Ende moetheit ende zweet.
 650 Het plach te draghene als hi street
 Die eerste tover der wostine,
 Die die tente zidine
 Maecte met ziere fayerien ³⁾.
 Nu zo hadt in ziere baelgien
 655 Die borchgrave van Couchi,
 Diet minde, gheloves mi,
 Vor gout ende vor groten scat.
 Hi hads menichwaerf te bat
 Ghehadt binnen den fellen woude.
 660 Daer over dat die ridder boude
 Dede sinen halsberch goet,
 Daer dore dat hi noyt zijn bloet
 Sach, als hine anedrouch,

Fol. 4 b. Wat men up hem stac ende slouch:

1) Bij Mone: *ghenouch*.

2) *Gherijet* zou kunnen beteekenen *gestreept*, fr. *rayé*. In dat geval zou achter *vel* geen komma moeten staan. Doch in dien zin is het woord niet gewoon. Ik vat het dus liever op als het zwakke verl. deelw. van *rijen*, *rien*, rijgen (hd. *reihen*), en dus in de beteekenis van *geregen*. Als zoodanig leest men *gheriede scoen*, geregen schoenen, in de var. op *Rose*, vs. 12437, waar het tekst-hs. *gere(ge)ne* heeft, en *an die glavye gerijt*, aan de speer geregen, in het fragm. van *Doon de Mayence*, bij Dr. Kalf, *Mnl. Epische Fragm.*, bl. 178, vs. 322. De bedoeling is dan, dat hij op 't bloote lijf een drakenvel aandeed, dat hij met een rijsnoer bevestigde.

3) *Toovenarij*, *tooverkunst*, fr. *féerie*, ofr. *faerie* en *faierie*. Verg. *feye*, *fee*, *toovenares*, bij Verdam, *Mnl. Wdb.* II, 788.

- 665 Omme dat minde hine zeere.
 Boven den halsberghe dede die heere
 Een tornikeel ¹⁾ van kele stijf,
 Wel ghebonden in zijn lijf,
 Met eenen cruce zelverijn,
 670 Daer in drie scavoten ²⁾ fijn
 Van goude, daer hise mede brac.
 Die edel ridder sonder lac,
 Die noyt in stride was vervaert,
 Gorde an ziere siden een zwaert,
 675 Twelke was ghetempert wale
 Ende fijn van goeden stale.
 Eenen widen tabbaert ³⁾
 Toten voeten nederwaert
 Heefti boven anghedaen.¹
 680 Der ghelike dede Lucaen,
 Maer hi ne was ghewapent niet.
 Messe hoorde tvrome diet
 In den clooster te Sente ⁴⁾ Denijs.
 Doe so woudi tote Parijs
 685 Gaen over zine voet,
 Dat niet verre van dannen stoet.
 Dit was upten Tsinxendach,
 Dat men den edelen coninc sach
 Crone draghen ende houden hof,
 690 Om te meersene zinen lof,
 Ende om datti den zone zijn
 Woude ridders ordijn
 Uptien dach doen nemen an.
 Ic wane so menich edel man
 695 In menegen jaren was int stede,

1) Bij Mone: *tornikeel*.

2) Zie de Bijlage, n^o. I.

3) Bij Mone: *rabbaert*.

4) Hs. S., als boven.

- Noch so meneghe vrouwe mede.
 Die coninc was wel ghemint
 Ende Karel, zijn scone kint,
 Beide met cleinen ende met groten.
 700 Daer waren alle zine ghenoten
 Van Vrankerike binnen der stede
 Ende van den keyserike mede,
 Dat scone was te ziene an.
 Ghelijc eenen coopman
 705 So quam die borchgrave int stede
 Ende daer toe zijn cnape mede,
 Omme dat zi te bet mids dien
 Die feeste zouden wel bezien
 Ende die vrouwen entie heeren.
 710 Cume consten zi hem bekeeren
 Uptie straten, daer zi ghingen,
 Sine moesten dore dringen:
 So vele volcs was al daer.
 Te hove ghingen si daer naer.
 Fol. 4 c. 715 Open so stoeden al die doren:
 Na des hoves toe behoren
 Ende na des daghes hoecheit
 Was thof niemen wederzeit,
 Was hi cleene ofte groot.
 720 So ne was spise, wijn no broot,
 Hoy nochte voeder coren:
 Die coninc die gaft al te voren
 Also langhe als duurde thof,
 Dies men hem eere sprac ende lof
 725 Verre ende wide in menich lant.
 Also die heeren soffisant
 Ghingen te hove uut ende in,
 Daer toe gaf hi zinen zin
 Die borchgrave, wie zi waren;
 730 Ende als hi die hoghe baren

Niet ne kende, zo heeft Lucaen
 Also vele daer toe ghedaen,
 Dat hi wiste wie zi waren.
 Wel onthilti ¹⁾ die edele baren,
 735 Want het stoet hem wel te doene.
 Den hertoge ter Borgenjoene
 Sach men daer van stat ²⁾ groot.
 Amelieur ende Menifroot
 Ghingen beide bi hem daer,
 740 Als twee heeren vorbaer,
 Moy ende stout in haer ghebaren;
 Maer hine kende die mordenaren
 Al daer niet in haer abijt,
 Maer hi ondervant te diere tijt,
 745 Lucaen, wie zi beide waren,
 Want hi kende an zijn gebaren
 Amelieure harde wale:
 Hi hadden te meneghen male
 Beide ghesproken ende ghesien,
 750 Ende volghedem so verre na dien
 Bi suptijlheden groot,
 Dat hi hoorde Menifroot
 Heeten die bi hem ghinc,
 Entie waerhede van der dinc
 755 Heefti den borchgrave geseit.
 Al die heeren wael ghemeit
 Hebben si meest oversien.
 Men ghinc reeden cort na dien
 Seere ten etene waert,
 760 Want die coninc wide vermaert
 Ende zine heeren al te male
 Vonden in die hoghe zale
 Eten int openbaer.

1) Bij Mone: *onthilte*.

2) Voor *stat* denkelijk te lezen *stal*, gestalte.

Dies waren die stagen daer
 765 Ghemaect an die taflen diere,
 Fol. 4 d. Daer binnen ¹⁾ dat die princhiere
 Entie vrouwen zitten souden,
 Na dat zi waren ghehouden
 Van boecheden ende van eeren.
 770 Doe zach men die grote heeren
 Uter capellen al te male
 Comen in die hoghe zale
 Bi den coninc Lodewijc,
 Ende tusschen tween ²⁾ coninghen rijc
 775 Quam die jonchere wel ghedaen,
 Karel die Caluwe, ghegaen,
 Die also lanc was als die vader.
 Der princhen kinder al te gader
 Quamen daer met hopen bi,
 780 Want alle gader wouden zi
 Ridders met Kaerle wesen.
 In ouden jeesten dat wi lesen,
 Dat niemen ridder wesen mochte,
 Vor dat hi ter wapinen dochte,
 785 Ende hi hadde des ridders slach,
 ³⁾

1) Bij Mone: *binne*.

2) Het Hs. heeft: *II*.

3) Blijkens het rijm ontbreekt hier een vers. Ik kan daarbij eene gissing niet onderdrukken. Het is opmerkelijk, dat het laatste vers van deze kolom (vs. 817) op vs. 785 rijmt en uitnemend in den zin zou passen. Niemand kon ridder zijn voordat hij den ridderslag had ontvangen, hoeveel er ook aan gelegen mocht zijn, d.i. hoeveel belang hij er ook bij hebben mocht. Wat de zin van vs. 817 dáár ter plaatse zou zijn, laat zich niet bepalen, omdat het vervolg ontbreekt; maar het is niet te ontkennen, dat het er na vs. 816 wel wat verdacht uitziet. Men zou niet licht kunnen zeggen, wat er volgen moest. Heeft misschien de afschrijver, bemerkende dat hij vs. 786 had overgeslagen, dat vers (zooals men wel meer deed) onder aan de kolom geschreven met een verwijzingsteeken naar de plaats, waar het behoorde te staan? En heeft misschien Mone dat verwijzingsteeken niet opgemerkt, zoodat in zijn afschrift het vers bleef staan, waar het zich in 't Hs. bevond? Alleen de vergelijking van het oorspronkelijke perkamentblad zou dit kunnen uitmaken. Doch dat is, helaas! zoekgeraakt.

Nu zijn zi ridders zonder zlaen,
 Princhen kinder, also zaen
 Alsi ter werelt zijn gheboren:
 790 Die ordinen bringen zi met hem voren!
 Dus es tvolc veredelt zeere!
 Lodewijc, die grote heere,
 Dede eenen pellen spreiden daer,
 Die van goude blicte claer,
 795 Ende daer up wapenen zinen sone,
 Dien hi in den hals na tgone
 Slouch, als hi was bereit,
 Ende hevet hem gheseit
 Die poynte die daer hoorden an,
 800 Ende hieten wezen goet man.
 Preus was die jonghe heere,
 Die den vader dancte zeere
 Ende daer toe den andren heeren,
 Diene holpen adobeeren.
 805 Cortelike waren ghinder
 Vele der groter heeren kinder
 Na Kaerle ridder ghedaen.
 Hogher ordine men daer ontfaen
 Meneghen zimplen ridder zach.
 810 Also menich ridders slach
 Was daer ghegeven in vele jaren,
 Dies men vroyljic daer ghebaren
 Sach in die hoghe zale.
 Die borchgrave zaecht al te male
 815 Van beghinne toten endt,
 Dat hi van niemen was bekendt.
 Hoe vele datter ane ghelach

II.

FRAGMENTEN UIT HEESWIJK.

EERSTE FRAGMENT.

- Fol. LXXXIII a. Woudi niet gram daer omme zijn,
Dat ic gheerne zoude claghen
Ende in biechten u ghewaghen,
Als die bem u vleesch ende u bloet.
5 Ende wistic *eneghe* dinc dan goet,
Die u te nosen mochte comen,
Te scanden of te onvromen,
Heeldic die, so waric quaet.”
Florant sprac: »Eduwaert, nu so laet
10 Horen, wat hebdi vor hande,
Daer mi scade ende scande
Of comen mochte? Het ware goet
Dat te tiden ware verhoet;
Ende dat ics hem nu ende echt
15 Danc wiste ware recht,
Die mi dat te voren brochte
Dat ic dat beletten mochte,
Sout ghevallen of ghescien.
Ic bidde u, berechtes mien.”
2 »Nemet dan wel, lieve heere:
Het deert miere herten zeere,
Dat ic metten oghen zie,
Dat so grotè compangie
Hevet die heere van Couchi
25 Met miere vrouwen, want also vri
Ne zach ic nye wijf no man.

- Na dat ic ghemerken can
 Ende ic menichwaerven zie,
 So es het amijs ende amye,
 30 Of mi ne bedrieht mijn waen.
 Ic zie uwes cleine gade slaen
 Miere vrouwen Beatrijs,
 Ende ic ben te voren wijs
 Dat ter feesten van Couchi
 35 Was ghequetst dhertoge vri
 Van zinen neve om haren wille;
 Ende dat zi in ghescille
 Eerst quamen om een verwijt,
 Ende dat hi in een crijt
 40 Den oem beriep, dat was om hare.
 Ende daer so hadde ander mare
 Of ghecomen cortelijc,
 Ne waer die coninc Lodewijc,
 Dat mi te zegghen es te groot.
 45 Maer al soudic bliven doot,
 Ic moet quiten mine trouwe.
 Men soude den grave entie vrouwe
 Eene ure niet versceden zien
 Bin alden daghe, gheloves mien;
 50 Ende als hi es uter steden,
(een vers weggesneden).
 Fol. LXXXIIII b. Vor hire weder binnen h...
 Si connent wel zegghen daer ¹⁾
 Sijn die lieden al ghemeene.
 55 Heere mijn, hets u te cleene
 Dat ghijt hebt ghedoocht so lange.
 Het schijnt dat hi bi bedwange
 U die vrouwe ontfortsen zal,
 So die lieden over al

1) Dit vers was moeilijk te ontcijferen. De lezing is niet zeker

- 60 Wel connen zegghen ende borderen
 Ende daer mede maken sceren.”
 Om die redene entie woort,
 Die de nideghe brochte voort,
 Wart Florant, die oude heere,
 65 Bescaemt boven maten zere,
 Ende slouch zijn hovet neder,
 Peinsende voort ende weder.
 Al die tale hi wel verstoet,
 Die hi vaste int herte loet.
 70 Het was hem te hoorne zware,
 Dat hi in zine oude jare
 Van haer zoude moeten hebben blame,
 Dien hi minde als zijn lichame,
 Als zine ziele, als zijn lijf.
 75 Waert also dat men zijn wijf
 Ontminde, hi ware hem liever doot,
 Ende men soude hem tyen bloot
 Dat het zine outheit dade,
 Joide die vrouwe buten pade,
 80 Of dat daer of liepe mare;
 Want hi kende wel dat ware,
 Dat zi met andren waren vry
 Ende met elc andren gheerne bi
 Waren vrouch ende spade,
 85 Maer hi ne deder zine scade
 Noynt te eenighen tiden inne,
 Dat daer eeneghe lose minne
 Ofte fraude in mochte wesen.
 Si waren beide so ghepresen
 90 In allen duechdeliken love,
 Ende daer toe in elken hove,
 Dat zi niet zouden in enegher blamen
 Willen hare goede namen
 V en ofte bringhen.

- 95 Nemmermeer haddi in dien dinghen
 Eenich men ghemaect,
 Of hem beiden *oynt* ghelaect,
 Ne hadde ghedaen
 Die valsche Eduwaert
 100 Ute nide *ende* ute
 Dat zine
(een vers weggesneden).
- Fol. LXXXIII c. Dat hi emmer woude wreken.
 Penseus wart die grave Florant
 105 Om die worde vanden tyrant.
 Liever haddi hem ghezweghen;
 Want als een man heeft ghecreghen
 Druc inder herten binnen,
 Qualic can hine uut ghewinnen,
 110 Want altoos leit hi ende cnaghet,
 Ende als daer nijt toe draghet
 Bi rade vanden viant,
 So wast der herten eenen bant,
 Die men qualijc can ontopenen,
 115 Als tstrec so vaste wert toe ghelopen
 Metten over fellen nide,
 Die welke die vermalendide
 Viant eerst ter werelt brochte
 Ende oec also vaste cnochte,
 120 Dat men niet ontopenen can.
 Florant, die over rike man,
 Die liet in zijn herte groyen
 Dat rijs van twifele ende bloyen
 Van een crudekijn, heet nijt,
 125 Daer mede dat die weerelt wijt
 Es ghevoet harde zeere:
 Dies moete ontfaermen onsen Heere
 Ende ziere liever moeder Marien!
 Die heere dorste niet antyen

130 Ziere vrouwen eeneghe dinc,
 Want Lodewijc, die coninc,
 Die so was haer naeste bloet,
 Ende die edele grave goet
 Hadde so vele dor hem ghedaen,
 135 Ghelijc dat ghi hebt verstaen,
 Dat hijt hem niet dorste openbaren.
 Ende broecht die vrouwe in maren
 Met fellen worden enegherande,
 Dat ware hem ewelike scande;
 140 Of dat hi den evelen moet
 Ghewonne vanden grave goet,
 Dat zo ware hem alte zwaer,
 So dat hi hilt zijn ghebaer
 Simpelre dan hi te voren dede
 145 Jeghen hem beiden telker stede.
 Quaet so hadde Eduwaert
 Ghedaen an die dachvaert
 Vander valscher lozer sprake.
 Altoes gheloefdi up die sake
 150 Van hem beiden grave Florant,
 Ende hi mercte tconvenant
 Dicken van hem beiden daer,
 (*een vers weggesneden*).

Fol. LXXXIII d. Dat zi so dicken waren tsamen.
 155 Alsi hem te ghemoete quamen,
 So scuwedi hem beiden den pat
 Onweerdeliken, ende dat
 En haddi noyt ghedaen te voren.
 Ende den ridder wel gheboren
 160 Plach hi spade ende tylike
 Te groetene wel hovesschelijke
 Met eenen lachenden anschine:
 Nu groetine met eenre grine
 Ende die treckende ende zaen

- 165 Was hi verkeert ende tegaen.
 Ende ziere vrouwen mede
 Hi een ander wesen dede
 Dan hi plach daer te voren,
 Dat die vrouwe wel gheboren
 170 Meercte entie grave gheeert,
 Dat zijn wesen was verkeert;
 Maer so zuver was haer minne,
 Dat ziere beide ne wouden inne
 Gheene wankeling laten comen
 175 Van ghepeinse of daer in dromen,
 Dat daer yemen quaet in helt,
 Ende bleven altoes verzelt,
 Beide vrouch ende spade,
 In goeder minnen; maer zine scade
 180 Deder inne die grave Florant
 Bi rade vanden viant
 Ende vanden valschen Eduwaert,
 Dat hi emmer altoes grenjaert
 Gremmende bleef als een hont.
 185 Hi hadt hem laten M. pont
 Costen van roden goude,
 Ende hi hadde onder moude
 Ghezijn die heere van Couchi,
 Dien hi also gheerne bi
 190 Plach te zine daer te voren.
 Die minne die was al verloren,
 Die hi an hem hadde gheleit.
 Die doghet entie hovescheit,
 Die hi hem dede, wart vergheten.
 195 Daer so hadde een worm ghebeten
 Diepe in ziere rosen blat,
 So dat nemmermeer dat gat
 Conde heelen noch ghenezen.
 Ende als hi in eenegher rezen

200 Ghevaren was die heere van Couchi,
 Weder het verre was of bi,
 So was blider zijn ghebaren
 Vele om zijn wech varen
(een vers weggesneden).

Fol. LXXXIIII a. 205 Haddi gheen en orlof ghenomen,
 Die grave, an hem daer te voren,
 Hi hads rouwe ende toren
 Ghehadt in zijn herte groot:
 Nu en was dies gheen en noot.
 210 Hi dede hem an eenre ziden,
 Wanneer dat hi zoude riden,
 Sijns orlofs en gheerdi niet.
 Ende als hi comen hiet ¹⁾
 Weder die heere van Couchi,
 215 Ende hi was der steden bi,
 Dede hi hem buten wegghen,
 So dat hi vanden vromen degghen
 Vervremde boven maten zeere.
 Ende als men hem vanden heere
 220 Plach te bringhene goede mare,
 So was hi in blider ghebare
 Ende dedem eere diese brochte:
 Nu was hi diet lettelt rochte,
 Ende hadt zelve telker stonde
 225 Liever gheslegghen van monde,
 Dan hijt hadde vort ghezet.
 Ende te voren so haddi met
 Hem altoes ghewillen riden,
 Beide vechten ende striden,
 230 Jagghen, vliegghen ²⁾, zolacheren:
 Nu en haddijs gheen begheeren.

1) *Heeten*, hier in den zin van *gezegd worden*, als b. v. in: *hij heet dat gedaan te hebben*, men zegt dat hij het gedaan heeft. De zin is: *als men zeide dat hij wederkwam.*"

2) *Met valken jagen*. Zie de voorbeelden bij Oudemans, VII, 656.

Recht so haddi in onweerden
 Den besten ridder die boven der erden,
 Den scamelsten ende den boutsten mede,
 235 Die hem noynt ontrouwe dede;
 Ende hi hadde hem eer te goede
 Gheworden met zinen bloede,
 Dan den vader diene wan;
 Ende eer hem die goede man
 240 Eeneghe ontrouwe hadde ghedaen,
 Hi haddem eer laten vlaen,
 Ja als an zijn goede wijf,
 Die noynt adre an haer lijf
 Hadde van ghepeinse quaet,
 245 Al waest dat die valsche raet
 Ontstelt hadde den grave Florant,
 Ende hi jeghen den wigant
 Grote veede drouch van binnen,
 Daer nemmermeer an quam verwinnen,
 250 Vor die puust wart vulzworen,
 So men wel hier na zal horen ¹⁾.
 Ende als die heere van love
 Ontboden was sconinx hove,
 Of dat hi daer wesen woude,
 255 *(een vers weggesneden)*.
 Fol. LXXXIIII *z*. Al hadder feeste oec ghesijn.
 Ghelije triacle scuwet venijn,
 Scuwedi al daer hi mochte,
 Dat den grave wonder dochte.
 260 Ende die oude grave Florant
 Voer dicken in Zampaengenlant,
 Dies hi niet ne plach te voren,
 Ende altoes was hi in die oren
 Ghevedelt van Eduwaerde,

1) Ook deze verzen voorspellen den bloedigen afloop van het verhaal. Verg. boven, bl. 119.

- 265 Den serpente van fellen aerde,
 Die blide was dat hi den grave
 Florante hadde ghetrocken ave
 Als van minnen die hi
 Drouch den heere van Couchi.
- 270 Seere liet die oude man
 Vanden heere dat ghespan,
 Ghelijc als ghi hebt ghehoort,
 Ende van daghe te daghe voort
 Wies die nijt ende die omminne
- 275 Altoes an die gheveinsde zinne;
 Want als hi onverhoet
 Quam biden heere goet,
 Ofte met hem dranc of at,
 Cleine goet dede hem dat,
- 280 Al dorste hijt openbaren niet,
 Omme dat tedele diet
 So vele dor hem hadde ghedaen,
 Dat hijs hem niet conste ontgaen,
 Of en hadde anders toe ghecomen.
- 285 Nu so willic u nomen
 Een ¹⁾ ghedeel ende doen verstaen
 Vanden hertoghe Adelaen.
 Ter tijt, dats mijn verstaen,
 Dat die hertoge van Ardaen
- 290 Jeghen zinen neve vrede
 Maecte te Parijs in die stede,
 Twelke hem tlant van Couchi
 Coste gheheel, al daer hi
 Heymeliken omme rouwe
- 295 Dreef, so dedi om die vrouwe,
 Die hem hare minne ontsede
 Te Couchi binnen der stede,

1) Hs. *Een*.

- Also ic u maecte cont,
 Ende dat *hier omme* wert ghewont
 300 Ende te Parijs binder steden
 Daer toe beroupen van valscheden,
 Daer hi pays of moeste maken,
 Ende int vuulste vander zaken
 Bleef vor meneghen wigant,
 305 Ende hem daer toe zijn lant
(een vers weggesneden).
- Fol. LXXXIIII c. Also *diepe* nam hi dat inne,
 Dat hi voer in Ardane,
 Daer hem eene ziecheit ane
 310 Quam vanden rouwe groot,
 Daer hi omme moeste doot
 Bliven, in beide die oghen,
 Dat hem dede tgrote doghen.
 Ende eer hem wert die doot bekend
 315 Ende het naecte zinen ent,
 So gaf hi tlant van Ardane
 Eenen bastaert, die hi ane
 Der vrouwen wan van Bulioen,
 Ende lyede vor tabelioen,
 320 Dat het was zijn ghetroude wijf,
 Soet hem riet die keytijf,
 Ende het was loghene groot:
 Ende daer in so bleef hi doot
 Die hertoge Adelaen.
 325 Als die waerheit hadde verstaen
 Die edele grave van Couchi,
 Vriende, mage verzaemde hi,
 Ende voer te Ardane waert,
 Om eene eerlike uutvaert
 330 Te doene van zinen oem,
 Ende ten rouwe woudi goem
 Nemen ende draghen zwart.

- Menich goet man so wart
 Den heere te goede daer.
- 335 Selve Karel, dat es waer,
 Die Caluwe van Vrankerike,
 Die zone van Lodewike,
 Ende menich vrome wigant.
 Maer van Famwele Florant
- 340 Ghinc hem af te diere noot,
 Daer ne was die trouwe niet groot,
 Ende die veysde hem onghesont;
 Maer die nijt, die inden gront
 Hem stac, was tocusoen.
- 345 Maer met menegen hoghen baroen
 Es hi comen te Ardane,
 Die rauceder hadden ane
 (Dat waren die vrienden zine)
 Ende daer onder wapine.
- 350 Wel hoghelike dat zi quamen
 Binnen Deuve, daer zi vernamen
 Den steerken bastaert van Ardane,
 Die hem noynt die vader ane
 Drouch dan hi ¹⁾ zine doot,
- 355 Dat hem quam uut nide groot.
 Van Ludeke bisscop Herman
 Was zijn oem, d ²⁾
- Fol. LXXXIII d. Trac boven maten seere,
 Om dat hem die vader eere
- 360 Dede in zine doot.
 Harde meneghen heere groot
 Hadde bi hem die bastaert,

1) Hs. *hi*, doch de zin eischt *bi*. De bedoeling is: wien de vader zich nooit had aangetrokken dan nu *bij* zijn doot.

2) Van dezen halfweggesneden regel is de eerste helft nog te lezen. De tweede helft zal wel geluid hebben: *diene hem an*.

Die den vader hadde ghehaert ¹⁾
 Ghelijc zinen sone ghetrou ²⁾.
 365 Hine spaerde zelve nochte gout
 Jeghen eere, iheghen cost ³⁾.
 Hi peinsde dat wel ghelost
 Soude wesen metten lande
 Ende metten goede menegherande,
 370 Dat die vader achter hem liet.
 Masebrouc waest dat hi hiet,
 Om datten dhertoge Adelaen
 An ziere moeder wel ghedaen
 Wan upter Masen riviere,
 375 Daer hi metter vrouwen fiere
 Hem heymelike voer vermeyen
 Inder scoender contreyen,
 So ghelieve gheerne plien:
 Mazebrouc hiet hi uut dien,
 380 Als hi kerstin was ghedaen.
 Maer den vader Adelaen
 Dien so haette hi toter doot,
 Als die was van moede groot,
 Tote hi hem zijn lant updrouch
 385 Ende eeren meer dan ghenouch
 Dede, dat hine hem trac an
 Over ghetrou, dat Herman
 Die bisscop, zijn oem, bedreef,
 Diere zaerters ave screef
 390 Vor notarise, vor tabelioene,
 So hijt wiste wel te doene.
 Al waest loghene ende ghedwas,
 Dat hi niet ghetrou en was,

1) Versta *gheert*, ter aarde besteld. Verg. vs. 418.

2) Men bedenke, dat *ghetrou* hier en elders beteekent: *in wettig huwelijk verwekt*. Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* IIIe, 48, 93.

3) De zin is: hij spaerde geen geld, om eene luisterrijke en kostbare vertooning (bij de begrafenis) te maken.

- Was hi heere, wat lacher an?
- 395 Van Couchi die vrome man
 Die es comen binnen der stede
 Met wel groter moghentede,
 Maer niet ne quam hi so zaen,
 Die uutvaert ¹⁾ was eerst ghedaen.
- 400 Her Mazebrouc entie zine mede
 Die zo waren noch in die stede.
 Den vromen heere van Couchi
 Dien so wellecomden si
 Ende alle die met hem quamen,
- 405 Dat zi alle in danke namen.
 Mazebrouc die zeide: »Neve,
 Dats u God vele eeren gheve,
(een vers weggesneden).
- Fol. LXXXV a. Ende waer omme so hebdi
- 410 Aldus langhe ghebeit?
 Ghi hadt cleine weerdicheit
 Toten hertoghe minen vader,
 Dat dinke mi, want al te gader
 Mine vrienden, mine maghen,
- 415 Die hebbic over vele daghen
 Hier binnen deser stat verzaemt;
 Ende als ghi niet ne quaemt,
 Hebbicken eerlike gheaert
 Ende ghedaen die uutvaert
- 420 Als eenen edelen princhier.
 Over niet so comdi hier,
 Ende moghet wel weder keeren.
 Maer emmer hebdi lettelt eeren
 Ghedaen den hertoge uwen oem!"

1) De ontkenning *ne*, die men achter dit woord verwachten zou, is òf den afschrijver in de pen gebleven, òf door den dichter zelven reeds onnoodig geoordeeld. Het weglaten der ontkennende partikel, ook waar zij onmisbaar mag heeten, is trouwens eene eigenaardigheid van onzen dichter. Verg. o. a. I, 810 vlg.

- 425 Die heere nam der talen goem,
 Die men hiet van Couchi,
 Ende aldus andworde hi:
 »Cristus Heere! wat horic nu!
 Moetic versproken zijn van u
 430 Vor dese heeren! dats mesdaen!
 Hadde die hertoge Adelaen
 Dusdaneghen zone als ghi zijt,
 Ende hijs niet ne heeft ghelijt,
 So moeste hi hem emmer scamen.
 435 Hoe eist dat ghi heet bi namen?
 Ic peinse dat ghi zijt bastaert,
 Want mijn moye Hildegart
 En hadde bi hem noynt kint.
 Orghelieus sidi ghesint,
 440 Wel so moghedi bastaert wesen!
 Wat onderwindi u van desen,
 Minen oem teenegher ure
 Vor mi te gheven sepulture,
 Die oir bem van zinen lande?"
 445 »Die werde van eenen cleinen zande,"
 Sprac Masebrouc, »sone hebdi ane
 Den hertochdomme ¹⁾ van Ardane.
 Al hebdi minen vader ende mi
 Tlant ontfortst van Couchi,
 450 Boven dat ghine in die lede
 Wondet ende daer boven valschede
 Ane leit te Parijs,
 Ic die zegghe u wel dat ghijs
 Ander mare noch sult horen!
 455 Ghetrouw kint ende bet gheboren
 Bem ic zeker dan ghi zijt,
 Al eist dat ghi mi despijt

1) Hs. *hertodomme*.

Hebt gheseit dat ic bem bastaert.

(een vers weggesneden).

- Fol. LXXXV b. 460 Nu ter tijt in sine doot,
 Vor al dese heeren groot,
 Vor bisscoppe, vor tabelione,
 Dat ic zijn ghetroude zone
 Bem ende oor van zinen lande,
 465 Dies hi mi vor dese wigande
 Seghel ende brieve gaf,
 Die icker mach toghen af,
 Ende dese heeren ter orconde,
 Waert so dat ic yemen vonde
 470 Diere woude zegghen jeghen.
 Hem so volghes menich deghen,
 Diet hem aldaer holpen steerken,
 Beide leeke ende cleerken.”
 Elkerlijc in zinen houc
 475 Sach upten fellen Mazebrouc
 Dor die tale, gheloves mi.
 Doe sprac die heere van Couchi:
 »Ghenaden, God ende alle zant!
 Mi es hier ontseit mijn lant,
 480 Ende men verspreekt mi toe
 Onwerdelike, ende ic ne weet hoe
 Dat ic come an desen rey.
 Biden goeden sente Mey!
 Dit en es eerstwaerven niet,
 485 Dat mi evele es ghesciet
 Ende onrecht ghedaen ende dogen,
 Ende jammerlijc belogen,
 Dat ic met redenen al verwan.
 God die zi ghelooft der van
 490 Ende zijn lieve moeder Marie,
 Also ic hope dat si mie
 Noch in rechte zullen steerken!

Al haddi papen ende cleerken
 Tuwer hulpen vele meere,
 495 Die coninc Lodewijc mijn heere,
 Die keyser ende coninc zi,
 Sal te rechte houden mi
 Naest Gode onsen lieven Heere,
 Ende mijn scilt ende minen speere,
 500 Daer toe dat ic mi verlate.
 Ghine hadt heden dese ommate,
 Wane ic wel, gheseit te mi
 Onvergouden, haddic ende ghi
 Hier ghesijn onder ons twee.
 505 Ende die mijn eerve ende mijn leen
 Mi sal ontsegghen ende ontgheven,
 Hi die zalre bi zijn leven
 Setten ende avontueren!

(*twee verzen weggesneden*) ¹⁾.

Fol. LXXXV c. *Ne haddic te deser uytvaert*
Niet brocht minen jonghen heere,
Ende dese princhen vul der eere,
Die ic niet ne wille beroeren,
 515 *Ic soudu van uwer quader voeren*
Castien, die ghi ane mi toocht."
Die heeren zeiden: »U ghedoocht,
Ende en maect ons gheen ghevecht.
Die ghene die tmeeste recht
 520 *Hevet, het zal hem bliven.*
Wine zijn hier comen om gheen kiven,
Maer om der zielen te bidden goet,
Diere God ontfaermen moet,
Ende allen zielen mede!"
 525 *Maer die orghelieushede,*

1) Met het eerste der hier ontbrekende twee verzen begon eene alinea, zooals men in 't HS. nog duidelijk zien kan uit de sporen der roode beginletter.

Dat ghelaet ende dat ghebaer,
 Dat die bastaert toochde daer,
 Dat was groot boven maten,
 Ende dat wonderlijke ghelaten.
 530 Hi en hadde, gheloves mi,
 Om den heere van Couchi
 Niet ghegheven eene peere,
 Dor al dat zijn rechtzweere
 Was, ende van bastardien
 535 Van zinen weghe, al wildijs niet lyen,
 Het moeste nochtan also wezen.
 Die menege was vroet van dezen
 Binden lande van Ardane.
 Die heeren, daer vele lach ane,
 540 Spraken daer ten besten toe,
 So dat zi alle schieden doe
 Ende meenden dat ziere of
 Spreken souden in sconinx hof
 Vor die ghenoten vanden lande.
 545 Des anders daghes eene offrande
 Dede die heere van Couchi
 Ende eene scone uutvaert, dies hi
 Hadde lof ende eere,
 Ende gaf om onsen Heere
 550 Cloosters ende den armen lieden
 Vele *goeds*. Hi dede ghebieden
 Steden ende officieren
 Ende in allen manieren,
 Dat *si* den fellen bastaert
 555 *Masebrouc* een penewaert
Goeds noch heerscepien
 Comen lieten in ziere voechdien,
 Up al dat zi van hem hilden,
 Ende vraechdem of si wilden
 (*twee verzen weggesneden*).

- Pol. LXXXV d. Vor dien tijt was ghesien.
 Maer den heere was van dien
 Sticke niet gheandwoort,
 565 Die weder keerde rechtevoort
 Tote Parijs in die stede,
 Daer eene grote ziechede
 Lodewike was comen an,
 Daer of dat die goede man
 570 Moeste sterven inden hendt.
 XVI¹⁾ jaer haddi tregement
 Ghehadt gheweldichlike
 Na zinen vader, den coninc rike,
 Ende in dat jaer dat hi staerf.
 575 Sine lieden waren te diere waerf
 Seere drouve boven maten,
 Heeren, vrouwen van allen staten,
 Omme des conincs ziechede;
 Want zine goedertierhede
 580 Ende zine grote gherechticheit,
 Sine doghet, zine edelheit,
 Die was boven maten groot.
 Hi hadde na zijns vader doot
 Tlant in vreden wel ghehouden
 585 Enten jonghen enten ouden
 Recht ende wet ghedaen,
 Dies hi hadde lof ende eere ontfaen.
 Ende die wile zekerlijc
 Dat die coninc Lodewijc
 590 Siec was ende onghesont,
 Was die grave namecont,
 Die vrome heere van Couchi,
 Sinen soeten lieve bi,

1) Aldus het Hs., doch men leze XXVI. Lodewijk de Vrome regeerde van 814 tot 840.

- Die welke hadde al zine memorie.
 595 Maer ons bewijst die istorie,
 Dat Masebrouc, die felle bastaert,
 Bin diere tijt dede zinen aert
 Met die hem ghinghen ane
 In dat lant van Ardane.
 600 Van Hoy was hi behoeder
 Ende heere bleven na ziere moeder
 Ende vanden lande van Bulioen.
 Harde menich vrome baroen
 Bestoet hem vander moeder ziden,
 605 Maer onder den keyser te dien tiden
 Woenden zine maghen meest.
 Al dat lant van¹⁾
 Dat so haddi verwoorven:
 Van zinen oom waest hem verstorven,
 610 Die ziere moeder broeder was.
 Van Goten die grave ras²⁾
 Dat so was zijn oudervader.
 Het bestoet hem meest algader
(een vers weggesneden).
 Fol. LXXXVI a. 615 Ende het was die broeder sijn,
 Van Tarase Triestram.
 Dese waren alle gram,
 Dat die heere van Couchie
 Soude willen die heerscapie
 620 Hebben te male van Ardane,
 Ende haren broeder uter bane
 Steken ende bastaert maken.

1) De naam van het land is onleesbaar. Er schijnt *toreest* of *foreest* te staan, maar de eerste letters zijn niet te onderkennen.

2) Het is niet met zekerheid te beslissen, of hier het bnw. *ras*, rasch, bedoeld is, of de Fransche eigennaam *Rasse*. Daar echter in vs. 2247 ook Couchi „die edel ridder *ras*” genoemd wordt, heb ik aan het eerste de voorkeur gegeven en *ras*, niet *Ras*, geschreven.

Nochtan wisten si die zaken
 Wel dat hi was bastaert,
 625 Maer ten hoochsten weghe waert
 Wouden zine helpen bringen,
 Want scone waren hare dingen,
 Dat ziere ave zaerters groot
 Hadden ende in die doot
 630 Die ghifte vanden vader zijn,
 Ende hiere in dede zinen fijn,
 Bi scalken ende bi lozen rade,
 Als die hadde cleine scade
 Yet te doene cleine of groot,
 635 Want die over felle doot
 Hem te stuer was ende te wreet.
 Ende te male zijn secreet
 Was die bisscop Herman,
 Daer zijn uterste wille ghinc an,
 640 Omme dies hijs hadde te bat,
 Ende, hi mede anden scat
 Deelde ende an die tresorie.
 Die bastaerd zijn neve ende hie
 Warens eens harde wel.
 645 Si waren beide scalc ende fel,
 Ende Masebrouc die steerste was
 Van al dien lande, ghelovet das,
 Out van XXIIII jaren.
 Hine haddem niet willen vervaren
 650 Van sterken lieden zevene,
 Om te rovene vanden levane,
 Haddi hem ghedregghen nijt
 Ende ghehadt hadde in een crijt.
 Ghemeenlike zine maghen
 655 Woudene helpen ende draghen,
 So si daden wel anschijn,
 Want met hem zi ghevaren zijn

Dor dat lantschap van Ardane,
 Om haren neve te helpen der ane
 660 Ende machtich te maken vanden rike.
 Si quamen also moghendelike
 Dor dat lant ende in die steden,
 Ende met so sconen reden
 Van brieven ende van zeghels met,
 665 Dat si ¹⁾
 Fol. LXXXVI b. Ende daer toe alle officyere
 Ende clergie alretiere,
 So dat zi sonder letten meere
 Al daer ontfinghen over heere
 670 Masebrouke van Bulioen,
 Die hem dede vernamen doen
 Met ziere nieuwer heerscapien
 Bi rade vander baronien.
 Om dat te zeere darewaert
 675 Dat luut drouch van eenen bastaert,
 So wart hi ghenaeint Reinier
 Onder alle die princhier
 Ende voort onder die clergie;
 Ende ware oec yemen die
 680 Hem die eerste name gave,
 Hem zouder toren comen ave,
 Up dat hijt gheweten conde,
 Ende waer men oec dien name vermonde,
 Dies ne droughi hem niet ane.
 685 Binden lande van Ardane
 Was hi over heere ontfaen;
 Si worden hem alle onderdaen
 Van eerven ende van leene ²⁾.

1) Deze regel is weggesneden, doch de twee eerste woorden *Dat si* zijn nog te lezen.

2) Het Hs. had eerst *van leene mede*, doch *mede* is later doorgeschrapt.

- Beide groot ende cleene
 690 Si hem alle manscap deden
 Te Deuve binnen der goeder steden,
 Twelke was die hooft stat.
 Harde blide was omme dat
 Die hertoghe Reinier,
 695 Die fel was ende putertier
 Ende oec hovermoedich zeere.
 Hine kende gheen en heere
 Up wiens moghenteit hi hachte,
 Mids zinen hoghen gheslachte,
 700 Dat hem wel woude mede.
 Over mids der moghentede
 Van zinen lande, van ziere namen,
 So hoofden zi an hem te zamen,
 Want hi was een heere groot.
 705 Hem dochte oec dat zijn ghenoot
 Niet ne leefde verre no bi,
 So hovermoedich so was hi.
 Als hertoge was die putertier
 Ende hi was ghenamt Reinier,
 710 Ghelike ghi horet bedieden,
 So waren daer eneghe lieden,
 Die de vrome grave reine
 Hadde verlost te Brunensteine,
 Daerse die mordenaers feloen
 715 Hadden ligghende int prisoen.
(een vers weggesneden).
 Fol. LXXXVI c. *Van den heere van Couchi* ¹⁾
 Hadden ontfanghen daer,
 Dreven zi een drouve ghebaer,
 720 Dat zi hadden andren heere.
 Si wisten wel die loze keere,

1) Dit vers is bijna uitgewischt, doch ik meen het toch onteijferd te hebben.

Die mer onder dume dede,
 Ende datmer vortijts zede
 Van Masebrouke van Bulioen;
 725 Maer Adelaen die baroen
 Die woude *hem niet* trecken an,
 Om dat zijn moeder eenen man
 Hadde als hi was gheboren.
 Maer als der vrouwen quam te voren
 730 Die doot ende soe sterven zoude,
 Ende hi was van cleinder houde ¹⁾,
 Gaf zoene al doe Adelane,
 Dies zi andren te verstande
 Harde wel conden doen,
 735 Al was hi ²⁾ die felloen
 Al doe worden ghetrouwt kint:
 Dies si waren gram ghesint
 Al die ghene, gheloves mi,
 Die vanden heere van Couchi
 740 Verlost waren, als ic zede,
 Ende meenden dat si die waerhede
 Den grave zouden overdragen.
 Twee ghesellen, twee ghemagen,
 Streken henen so verre dat zi
 745 Comen sijn te Couchi,
 Maer zi en vonder niet den heere.
 Sonder yet te letten meere
 Trocsi te Famweele waert,
 Want hem lieden was verclaert,
 750 Dat zi al daer vinden zouden
 Haren heere, den vromen bouden.
 Beide traken zi te zamen
 Also langhe dat zi quamen
 Binnen der stat van Famweel.

1) *Van cleinder houde* (d. i. *oude*, leeftijd), nog jong.

2) T. w. *alsof hij ware*.

- 755 Si trocken binnen den casteel
 Beide te gader, al daer si
 Vonden den heere van Couchi.
 Si cnielden vorden vromen man
 Ende spraken *hem met* groeten an.
- 760 Hi was diese wel ontfinc
 Ende vraechdem of si eeneghe dinc
 Al daer an hem begheerden.
 Si zeden: »Heere, van groter weerden,
 Ende dor bringhen eenen mare,
- 765 Daer wi omme drouve ghebare
 Hebben dat het es ghesciet
(een vers weggesneden).
- Fol. LXXXVI d.¹⁾
 Willen wijs u te kennen doen.
- 770 Alle die ghene van Ardaen
 Hebben over heere ontfien
 Den hertoghe Reiniere.”
 Die grave andworde sciene:
 »Wat Reiniere es dat?”
- 775 »Heere, men mach die waerheit plat
 Niet segghen: hets die bastaert,
 Die Mazebrouc was vermaert,
 Maer Reinier es hi nu ghenant.
 Als hi heere wart int lant,
- 780 Was deerste name of ghedaen.”
 Als die grave dat hadde verstaen,
 So zlouch hi zijn hovet neder
 Ende over een stic hief hijt up weder.
 Claghelike hi doe zede:
- 785 »Ende moetic emmer boeshede
 Vinden an mine naeste magen!
 Dies so moetic Gode clagen,
 Want ics niet ne hebbe verdient.

1) Dit vers is volkomen uitgewischt en niet meer te ontfeijeren.

- Alle die vrende zijn mi vrient,
 790 Mine maghe zijn mi viant.
 Mijn vader ontgaf mi mijn lant,
 Mijn oem hevet mi oec ontgheven
 Dat mi van rechten ore es bleven,
 Tgoede lant van Ardane,
 795 Dat hem heeft ghetrocken ane
 Een bastaert, daer ic niet af ne weet
 Die waerheit of hi mi besteet.
 Al ware hi bastaert van Adelane
 Ende hijt hem ghedreghen ane
 800 Hadde in zine doot
Met valscheden die es groot,
En mochte van gheenre weerden zijn,
Het en ware biden wille mijn,
Diere noynt toe dede consent.
 805 *Bi Gode den Heere omnipotent!*
Ic hiet stichten brant
Met in Ardanenlant
..... na dede,
So men wel wet die waerhede.
 810 *Maer ic sal*
Verherghen doen alle Ardane ¹⁾!
So gruwelijke was nie ghesien,
Dat zi hebben onthervet mien
Boven dat ic hem verboot,
 815 *Dat si cleine nochte groot*
Niet ne ghaven den bastaert ²⁾."
Also gram dat hi waert

1) Deze geheele plaats (vs. 803—811) is door verkrenkeling van het perkament zo goed als onleesbaar. Met groote moeite heb ik er nog zo veel van ontcijferd, dat althans de loop der redeneering duidelijk blijkt.

2) Verg. boven, vs. 551—558.

TWEEDE FRAGMENT ¹).Fol. LXXXIX a. (*de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden*).

- Die voer eerst te Brunesteine,
 Te besiene hoet ghestaen
 Was metten goeden ridder Lucaen,
 1235 Die in goeden poynte was.
 Ende van danen voer hi ras
 Om te zine te Couchi.
 Sinen lieden claechde hi,
 Hoe dat menne woude ontheerven;
 1240 Daer si wouden voren steerven
 Sine goede lieden eere.
 Dies hem zeide danc die heere.
 Te Ghuse so voer hi daer naer,
 Daer hi claghe int openbaer
 1245 Dade over den bastaert.
 Sine lieden onvervaert
 Seiden »Heere, als ghi wilt
 Ontdecken uwen edelen scilt
 Ende ontwinden uwen vane,
 1250 Om te vaerne up Ardane,
 So willen wi alle zijn bereet.”
 Die heere heeft hem danc gheseit
 In wel vriendeliker wijs.
 Van danen voer hi te Parijs,
 1255 Ende eer hi te Parijs toe quam,
 Onder wegghen hi vernam,
 Dat die coninc Lodewijc
 Versceden was van erderijc

1) Tusschen dit fragment en het vorige ontbreken twee bladen (LXXXVII en LXXXVIII), te zamen 8 kolommen of 408 verzen. Daar het vorige fragment 817 verzen bevatte, en aan het hoofd dezer eerste kolom zes verzen zijn weggesneden, kunnen wij de nummering der verzen met het cijfer 1232 hervatten.

- Ende te Gode waert ghevaren.
 1260 Dat waren hem die droufste maren,
 Die hi nye hoorde in al zijn leven.
 Ay God! wat rouwen was ghedreven
 Al doe vanden goeden man!
 Te weenen dat hi began
 1265 Also bitterliken zeere.
 Hi claechede den goeden heere,
 So hi wel te rechte mochte.
 Hi zeide: die de weerelt zochte
 Dore, hine hadde vonden
 1270 So goeden man in zinen stonden.
 Daer an dat hi seide waer.
 Groten rouwe, groot mesbaer
 Mochten zi driven wale,
 Sine lieden alle te male,
 1275 Om den goeden Lodewijc.
 Van Couchi die grave rijc
 Fol. LXXXIX b. (*zes verzen weggesneden*).
 So ghebaerden zi ghemeene,
 Beede groot ende cleene,
 1285 Jonghe, oude, leeke, cleerken.
 Niewer so ne mochtmen merken
 Anders dan rouwe ende verdriet.
 Van Couchi dat vrome diet
 Quam verslooft ¹⁾ in ghereden.
 1290 In zine herberghe binder steden
 Es hi haestelijc ghevaren.
 Hi beete zonder eenich sparen
 Ende es te hove ghegaen,

1) *Verslooft*, afgesloofd, zwaar vermoeid. Het woord is mij elders in dien zin niet voorgekomen, doch *zich versloven* voor *zich afsloven* wordt thans nog wel gehoord. *Verslooven*, bij Kiliaan door *velare*, *operire* vertaald, en waarvan Oudemans, VII, 490, een voorbeeld aanhaalt uit de *Exc. Chron.*, is een geheel ander woord. Verg. *Ned. Wdb.* op *Afsloven* en *Afslooven*.

- Daer die coninc was ghestaen
 1295 In eenre riker ymbaren ¹⁾.
 Sine conduten alle waren
 Vul specien van zoeter guere,
 Ende ghezuvert sine ymmuere ²⁾.
 Die balsemen ghaven zoete lucht.
 1300 Die vrome recken van hogher tucht
 Stonden daer in eenen rinc
 Bi Kaerle, den jonghen coninc,
 Die men den Caluwen hiet,
 Die welke ne finierde niet
 1305 Van groten rouwe dien hadde hi.
 Die edele heere van Couchi
 Die so heeftten al daer ghegroet
 Ende die ander heeren goet,
 Die daer bi hem waren ghestaen,
 1310 Van wien dat hi wel was ontfaen
 Ende vanden jonghen coninc mede,
 Diene bi hem al daer dede
 Staen, want hi was een ghenoot.
 Mantel ende sorcoet,
 1315 Cousen ende oec caproen
 Was schiere brocht den ridder coen,
 Ende al van fluweele zwart,
 Dat hem daer ghegheven wart,
 Dat hi haestelike dede an
 1320 Al weenende, die goede man,
 Dat zi wel mochten cleine ende groot
 Merken dat hem sconincx doot
 Harde zeere ter herten ghinc.
 Karel, die jonghe coninc,
 1325 Hadde zine messagiere

1) Over *ymbare* en wat daarmede in betrekking staat, zie de Bijlage, n°. II.

2) Fr. *humeurs*, lat. *humores*, vochten.

- Ghesent an alle zine princhiere,
 Ghenoten, ondersaten, mannen,
 Fol. LXXXIX c. *(zes verzen weggesneden).*
 An prelaten hoghe vermert
 1335 Was ghesent over al.
 Die boden waren sonder ghetal,
 Die men sende verre ende bi.
 Te Famweele waren si
 Ghesent an die edele vrouwe,
 1340 Die welke hadde groten rouwe
 Om den heere haers neven doot.
 Nu hoort onhovesschede groot
 Van Florante haren man.
 Alsmen hem die mare an
 1345 Vanden doden coninc brochte,
 So peinsdi ende dochte
 Datter zijn vrouwe niet soude varen,
 Omme dat zoe den vromen baren
 Daer soude vinden van Couchi,
 1350 Daer soe tonghemake bi
 Soude wesen harde zeere.
 Maer selve so bereide hem die heere
 Om te vaerne te Parijs.
 Ende als die vrouwe was wijs
 1355 Dat hi varen soude alleene,
 Ende hi groot nochte cleene
 Haer ne zeide vander vaert,
 Was in doghene die vrouwe waert.
 Peinsende boven maten zeere,
 1360 Sprac aldus die vrouwe: »God Heere!
 Ghevroeden mach ic ende weten,
 Dat ic bem wel zaen vergheten,
 Coninc heere, om uwe doot.
 God bringhe uwe ziele uut alre noot
 1365 Ende verdse vander hellen gracht!

- Ic bem al nu te min ghehacht
 Met minen heere den grave Florant,
 Om dat ghi doot zijt, vrome wigant.
 Mi dinke dat hi heeft onwaert,
 1370 Dat ic zoude varen ter uutvaert,
 Daer toe dat ic bem ghebeden.
 Dat bediet vander reden
 Dat zo mach ic weten wale."
 Doe zende soe ten zelven male
 1375 Om haren heere dat hi quame,
 Maer het was hem onghename,
 Hine wouder comen niet.
 Doe ghinc twivelike diet
 Fol. LXXXIX d. (*zes verzen weggesneden*).
 1385 Eeneghe lieden die daer zijn ¹⁾,
 Van ²⁾ wien ic den neve mijn
 Hebbe verloren ³⁾, om dat hi sede
 Van uwer onghestadichede,
 Daer an dat hi niet ne looch."
 1390 Die vrouwe was van moede hooch.
 »Quaet gheseit mach lettelt baten,"
 Sprac die vrouwe: »wilt u ghematen,
 Heere, te sprekene zulke woort;
 Want, heere, brochte een ander voort
 1395 Die tale, ghi zouter wrake of nemen,
 Ende hoe moechdi dan ghetemen
 Te peinsene in uwer herten gront
 Of te sprekene metter mont
 Vanden ghenen in eneghen keere
 1400 Quaet, die noyt na uwe onneere
 Stoeden noch na uwe blame?

1) Dit zijn woorden, door Florant tot zijne vrouw gesproken.

2) Hs. *Wan*.

3) Zie de volgende aant.

Ghi mocht den zulken inder fame
 Bringhen, het ware beter ghelaten.
 Heere, dies wilt u ghezaten
 1405 In eenen edelen reynen ghedachte.
 Biden Heere die mi ghewrachte
 Met ziere heilegher moghenteden,
 Ic hebbe toten daghe van heden
 Ghedaen als eene goede vrouwe
 1410 Ende ghequijt die zelve trouwe,
 Die ic u beloofde wilen eere,
 Als ic u nam teenen heere,
 Ende sal oec eewelike,
 Tote ic sceede van erderike.
 1415 Ende noch en es hi niet gheboren,
 Die mi anders leide te voren
 Dan doghet ende reinicheit.
 Het soude mi oec wesen leit,
 Haddic an yemen anders vonden.
 1420 God late mi leven mine stonden
 Ghelije dat ic hebbe ghedaen,
 Sone sal ic gheene blaemte ontfaen
 Met verdiender waerheit.
 Ende heeft yemen yet gheseit
 1425 Anders, dat heefti becocht ¹⁾.
 Ende, heere, waerdi wel bedocht,
 Ghine zout dies vermanen niet.
 U neve was een evel diet
 Ende stoet altoes na mine blame.
 Fol. XC a. 1430 Ghi peinst lettelt om die vrame,
 Die wi hebben, ic ende ghi,
 Vanden heere van Couchi
 Ontfangen inder tijt verleden.

1) Verg. vs. 1792—1797 en 1820—1823, waaruit blijkt, dat Florant's neef Eduard door Couchi, tot straf van zijne lastertaal, in een tweekamp gedood was.

- Al ware een feyt uut haesticheden
 1435 Ghevallen, dat wel ware verdient,
 Soudi daer omme zulken vrient
 Willen ¹⁾ verweerken, segt mi,
 Als die heere es van Couchi?
 Redene ²⁾ kent, ic bids u zeere.
 1440 Heeft hi doot den valschen heere,
 So heeft hi u dat lijf behouden:
 Es dan die zoene niet wel vergouden?
 Ende miere zuster behilt hi tleven
 Ende Zampaengen, dat ons es bleven,
 1445 Daeromme dat icken minnen moet.
 Ende die hem anders jan dan goet,
 Evel so moet hem ghescien!
 Ende ewelije sal hi van mien
 Ghemint zijn zonder dorpernie.
 1450 Ende, bider maghet sente Marie!
 Ic zal varen inden rouwe,
 Als eene ongheblaemde vrouwe,
 Ende die bem vanden naesten bloede,
 Dies mi wee mach zijn te moede,
 1455 So watter yemen omme doet!"'
 Doe keerde haer die vrouwe goet,
 Die der tranen vele ontsprongen,
 Dat den ouden enten jongen
 Deerde diet zaghen an;
 1460 Ende Florant, die hoghe man,
 Die veranderde in die tale.
 Hi keerdem omme te dien male.
 Hem ne stoet den evelen moet
 Niet an vander vrouwen goet,
 1465 Noch vanden heere van Couchi,

1) Hs. *Wille*.

2) In het Hs. staat hier eene alinea aangewezen. Ik heb die weggelaten, want de rede van Beatrijs loopt onafgebroken door.

Maer in die herte so ne was hi
 Niet ghepayt als te gronde.
 Onna ¹⁾ was die felle wonde
 Ghenesen die hi hadde ontfaen.
 1470 Sine vaert bereeddi saen
 Om te vaerne te Parijs;
 Ende die edele vrouwe jolijns
 Van minnen ende daer toe vul rouwen
 Si dede eenen waghen bouwen.
 1475 Ic wane men so rikelike
 Vonden hadde in Vrankerike,
 Noch daer toe scauwen moghen,
 Met zwarten fluwele overtoghen.
 Al des ghelike so was zi,
 1480 Ende alle die haer waren bi
 Fol. XC *b*. Waren alle zwart flueelijñ.
 Die cussine waren pellerijn
 Swart, die daer binnen laghen.
 So wat dat was anden waghen,
 1485 Was van dierbaren ghetauwe
 Ende al ghedaen na den rauwe.
 Die perde, die ghingen int lymoen,
 Adde die werde vrouwe doen
 Alle over cleeden met morede ²⁾,
 1490 Ende die vrome ridderen mede
 Entie andre meysnieden
 Waren alle zwarte lieden,
 Die den waghen volchden naer.
 Het was een drouvelijc ghebaer,
 1495 Met oghen te scouwene an

1) *Onna* — *ghenesen*, verre van genezen. Verg. *Taalk. Bijdr.* II, 51.

2) *Moreit*, zwarte of donkerbruine stof; mlat. *pannus moratus* (Du Cange IV, 544 c); ofr. *morée* (La Curne de Ste Pal. VII, 422); verg. ital. *morato*. Bij Mertens en Torfs, *Gesch. v. Antw.* II, 611: "Item, vier lakene ter scutters ende caproene behouf *moreyt* te verwene."

Den waghen ende zijn ghespan
 Ende diere hoorden toe.
 Die vrouwe es up gheseten doe,
 Den andren dach, zi u bekant,
 1500 Naer dien dat die grave Florant
 Was ghesceeden uter steden,
 Die welke so langhe es ghereden,
 Dat hi es comen te Parijs,
 Als hem toe horde in diere wijs,
 1505 Want hi was een machtich heere.
 Meneghe vrouwe ende menich heere
 Sachmen comen binder steden.
 Die heere van Couchi hi dede
 Nauwe wachten ende spien
 1510 Om dat wivelijc engien
 Ende om den grave, haren man,
 Of zi alle beide dan
 Ten groten rouwe soudon comen.
 Die heere die was doe vernomen
 1515 Comende, maer die vrouwe niet,
 Twelke den heere was bediet.
 Qualike, dies ghelovet mi,
 Mochte doe die heere van Couchi
 Drouver wesen dan hi was,
 1520 Bi dies hi beduchte hem das
 Dat der vrouwen yet mesquam,
 Ende dat up haer gram
 Om zinen wille was Florant,
 Dies men an den wigant
 1525 Werden mochte wel gheware.
 Drouver was zijn ghebare
 Om die weerde vrouwe menjoot,
 Dan soe was om die doot
 Vanden coninc Lodewike.
 1530 Nochtan was die ridder rike

- Om die doot drouve zeere
 Fol. XC c. Vanden coninc, sinen heere.
Doe dien rouwe te gader quam,
 So waest dat men an hem vernam
 1535 Dalre rouwelijeste ghebaren
 Van hem allen diere waren,
 Beide van leeken ende van cleerken,
 Dat die meneghe began merken.
 Het zeiden oec lieden ghenouch,
 1540 Dat hi meeren rouwe drouch
 Dan Karel die Caluwe dede,
 Maer zine wisten die waerhede
 Van al niet ende den gront.
 Maer in wel corter stont
 1545 Slakede een deel den rouwe.
 Die mare quam dat die vrouwe
 Comen was binnen der stat,
 So zimperlijc ¹⁾ dat vor dat
 Noynt ne was sghelijcs ghesien.
 1550 Seere so verblijdde doe van dien
 Die vrome heere van Couchi,
 Want den staet der vrouwen vry
 Die was harde zeere gheprijs
 Ende met vinghers na ghewijst
 1555 Boven hem allen die daer quamen.
 Die vrouwe van hogher namen
 Die voer sonder letten meere
 Ter herberghen van haren heere.
 Redene waest ende bediet,
 1560 Dat zoene woude scuwen niet:
 Der vrouwen hoort omoedicheit
 Ende daer toe onderdanicheit,
 Ende so zoe meerre zi,

1) Zie de Bijlage, n°. III.

So het haer bet, gheloves mi,
 1565 Toehoort omoedicheit,
 Na de materie der edelheit.
 Teen en dochte nichte mee ¹⁾
 Sonder tander dan in die zee
 Een dochte zonder scip of boot,
 1570 Of in een ander water groot,
 Daer hi dore woude varen
 Sonder quetsen vanden baren.
 Hoe dat zij's eens ghedrougen,
 Dat en can ic niet ghevougen,
 1575 Weder vrouwe nochte heere.
 Ter materien ic weder keere.
 Als die vry edele baren,
 Diere toe ghebeden waren,
 Comen waren entie vrouwen,
 1580 Doe so mochtmen anescouwen
 Den doden coninc van Parijs
 Ten clooster waert van Sente ²⁾ Denijs
 Fol. XC d. Met siere dierre sepulturen
 Voeren te diere uren.
 1585 Daer was menich edel man,
 Die zine wapine hadden an,
 Ghelijc of zi waren doot.
 Wel C orsse van prise groot
 Waren daer teenre scaren,
 1590 Die metter wapine verdeckt waren,
 Verkeert staende ende averecht,
 Of zi hadden in een ghevecht
 Verwonnen ghesijn ghemeenlijc,
 So die coninc van Vrankerijc

1) *Nichte mee*, samentr. van *nicht de mee*, lat. *nilo magis*. *Nichte mee* — *dan*,
 niet meer — *dan*, d. i. evenmin — als. Verg. *Rijmb.* 441 var., *Rijmkr. v. Vlaand.*
 4150, enz.

2) Hs. *S.*, als boven. Zoo ook vs. 1614.

- 1595 Verwonnen was vander doot.
 Ende ¹⁾ die orsse van leden groot
 Also drouvelike ghinghen,
 Dat hem die hoofde neder hingen
 Schinende toter eerden toe.
- 1600 Die heeren ende die vrouwen doe
 Also drouveliken naer
 Quamen in haer ghebaer,
 Dat het ne was wijf no man,
 Diese zach met oghen an,
- 1605 Hine moeste weenen daer.
 Die tordsen maectent also claer,
 Die mer voren voerde ende drouch,
 Dat het wonders ware ghenouch
 Te zegghene na der waerhede.
- 1610 Al hadde eene grote stede
 Met alle ghesijn in viere,
 Was te ziene die maniere.
 Aldus ende in deser wijs
 Sijn si comen te Sente Denijs,
- 1615 Daer die kerke jeghen berecht
 Was ende altemale ontdect ²⁾,
 Dor die vlammen vanden viere,
 Daer die kerke mede schiere
 Hadde verbrant ende ontsteken.
- 1620 Ic wane men noyt horde spreken
 Van so rikeliker utvaert.
 Die clerke van constegher aert
 Songhen al daer Requiem.
 Die abdt dede, also hem
- 1625 Toe hoorde, den dienst ons Heeren.

1) Hs. *En*.

2) De bedoeling is, dat de kerk daarvoor opzettelijk was ingericht door het wegnemen van alle dekkleeden, gordijnen enz., t. w. om bij die talloze tootsen het gevaar van brand te voorkomen.

Men ne dorste hem niet leeren
 Wat hi doen zoude ende laten.
 Die hoghe bisscoppe, die prelaten,
 Die rike abten entie monken,
 1630 Die dekene entie canonken,
 Die Caermers, die Jacopine,
 Die Minderbroeders, die Augustine,
 Die Wilgemine, die Zartroes,
 Fol. XCI a. Slichte papen na haerre voes,
 1635 Dyaken ende subdyaken,
 Costers, clerken, wat gheraken
 Ten chore conde of daer bi,
 Of ten stagen al daer zi
 Boven den chore mochten staen,
 1640 Hebben haer beste daer ghedaen
 Over die ziele vanden heere
 Ende tsiere conincliker eere.
 Sulc zanc boven ¹⁾, zule tenoor,
 Was nie ghehort in eenen choor,
 1645 Sulc cant ende zule discant.
 So goet musiker ne was int lant,
 Die te rechte hadde verstaen
 Die conste diere was ghedaen:
 Soe was so menichfout.
 1650 Daer zonghen jonghe, daer zongen out,
 Daer zonghen claer, daer zongen rude,

1) *Zanc boven*, de hoogere stem, later *bovenzang* geheeten, als bij Vondel, X, 582:

Meerminnen, meermans, Tritons hooren
 Den bas en *bovenzang* der kooren,

en bij De Brune, *Banketw.* II, 411: „Leert den bas en den *boven-zangh*, en wat de tijd speelt, danst dat.” Verg. het *Cort beduytsel van 't zingen*, van J. A. Ban, uitg. door Van Vloten in Hooft's *Brieven*, D IV, bl. 271. Vandaar de latere figurlijke zegswijze *den bovenzang zingen*, den boventoon, den hoogsten toon voeren.

Den muziekkenner zal het zeker niet onwelkom zijn, hier in een gedicht uit de 14de eeuw de kunsttermen *tenor*, *cant* en *discant* aan te treffen.

Daer zonghen stille, daer zongen lude.
 Al die menegherande zoen
 Was te hoorne groot bordoen ¹⁾,
 1655 Der ghelijc men noynt becande.
 Maer alst quam ter offrande,
 So ghinct eerst ten ziene waert ²⁾
 Die offer, die uut hogher aert
 Was ghestelt na den tijt.
 1660 In een coninclijc abijt
 Was die scilt van Vrankerike
 Gheoffert ende der ghelike,
 Dat der wapinen hoorde toe.
 Want den coninc mochten doe
 1665 Sien in der ymbare ³⁾,
 Of hi in levenden live ware,
 Ende in ziere vulre wapine,
 Of een in die stede zine
 So hadden gheset die wigande,
 1670 Ghelijc dede hi zine offrande ⁴⁾.
 Ende alle gader zine ghenoot
 Toomden ⁵⁾ met rouwen groot,
 Of hi hadde ghezijn in live.
 Die heeren ende die edele wive
 1675 Offerden al daer deen na dander.
 Vanden coninc Alexander

1) *Bordoën*, fr. *bourdon*, ital. *lordone*, de benaming van de baspijp in het orgel, en bij uitbreiding ook voor *bas* in 't algemeen. Zie Littré, I, 392, en het *Vocabolario della Crusca*, I, 333. Het mnl. woord komt ook voor in *Rose* 702, aangehaald bij Verdam I, 1376. In onze plaats schijnt *bordoën* in ruimeren zin genomen te zijn voor de harmonie der verschillende tonen (*menegherande zoen*), waardoor al die stemmen te zamen een schoon geheel vormden.

2) *Zoo werd het eerst ten toon gesteld, vertoond.*

3) Zie de Bijlage, n°. II.

4) *Versta: alsof hij zijne offerande deed.*

5) *Toomen*, eigenlijk: iemand bij den toom van zijn paard eershalve opleiden of begeleiden (*Wal.* 3066), bij uitbreiding in 't algemeen voor: eershalve begeleiden, vergezellen, omgeven.

- No vanden coninc Darijs
 Sone was in gheenre wijs
 So scone uutvaert ghedaen.
- 1680 Die materie doet verstaen,
 Dat die vrouwe Beatrijs
 Van Famwele in zulker wijs
 Al daer hare offrande dede,
 Datmen ghemeenlicje zede:
- 1685 Al hadde zoe zekerlike
 Fol. XCI b. Coninghinne van Vrankerike,
 Of des conincx moeder ghezijn
 Ofte zuster na den schijn,
 So ne mochte vrouwe Beatrijs
- 1690 Haer devoor in gheere wijs
 Edeliker hebben ghedaen.
 Dominicus die was ghestaen
 Der ymbaren ander ziden,
 Ende zach die vrouwe liden,
- 1695 Die up hem drien ¹⁾ haer ogen daer
 In een zimperlĳc ²⁾ ghebaer,
 Dat den heere was bequame.
 Die vrouwe van hogher name
 Was van twee ³⁾ priesters daer gheleet,
- 1700 Die met rouwen was ghecleet
 Elc toter erden in zijn abijt.
 Die vrouwe was te diere tijt
 Vanden heeren meer gheprijst

1) Van dit *drien*, verl. tijd van *draien*, was tot nog toe slechts één voorbeeld bekend, t. w. *ZVL. Bijdr.* 6, 228, waar het als onz. ww. voorkomt: „tschijnt of de weerelt *drienue* up zijn dume”, aangehaald bij Verdam op *Draeyen* (II, 372). Over de analoge vormen *crieu*, *sieu* en *wieu*, van *craien*, *saien* en *waiën*, zie Verdam in *Taalk. Bijdr.* I, 141, Van Helten in dit *Tijdschrift*, III, 97, en Franck, *Mnl. Gramm.* § 154.

2) Zie de Bijlage, n°. III.

3) Het Hs. heeft: *II*.

- Ende met vingheren ghewijst
 1705 Dan alle dandre die daer quamen.
 Die jonghe coninc, hoghe van namen,
 Wiste haer des groten danc.
 Die offrande gheduurde lanc,
 Ende also was ghedaen,
 1710 So es men daer vort ghegaen
 Inden dienst lofsam,
 Ende als hi ten hende quam,
 So ghinc hi ter tommen waert.
 Ic wane dat van zulker aert
 1715 Noch van zulker maniere
 Nie tomme was ghewrocht so diere.
 Dat ghesteente ende dat gout,
 Dat daer ane was ghebout
 Ende van meesters hant ghewrocht,
 1720 Dat en haddemen niet ghecocht,
 Dat wanic wel, om eene chyteit.
 Daer was onder eerst gheleit
 Sijn wijf, die edele coninghinne,
 Karels moeder, ende uter minne
 1725 Wilde hire onder ligghen daer.
 Daer was harde menich jaer
 Ghewrocht over die tomme diere
 Van hoghen meesters meneghertiere.
 Ystorien waren daer an ghewrocht:
 1730 Hi moeste wezen wel bedocht,
 Diese te rechte zoude nomen.
 Hine hads oec niet te hoofde ghecomen
 Die ghene dies pine hadde bestaen,
 Ende ic wilt oec overzlaen
 1735 Vander tommen dat jugement,
 Omme dat mi niet bekent
 Daer of es dat ondersceit.
 Fol. XCI c. Onder die tomme was gheleit

Die coninclike dode lichame,
 1740 So der eeren was betame.
 Tgout, die orssen ende twas,
 Ende die wapine diere was
 Gheoffert, was eens heeren goe
 Weert, also ic verstoet,
 1745 Ja eens groots heeren rike.
 Die clooster was eewelike
 Te beter vander offrande.
 Doe zo keerden die wigande
 Met Kaerle weder te Parijs,
 1750 Ende die vrouwen. In hogher wijs
 Ghinghen zi te zamen eten.
 Die jonghe coninc, vul der weten,
 Die zo dancte elken heere
 Ende elker vrouwen vul der eere,
 1755 Die zi hem daer hadden ghedaen.
 Na maeltijt zijn si ghegaen
 Te rade up alle dinc,
 Ende wanneer men den coninc
 Binnen Riemen cronen woude.
 1760 Daer so drougen die heeren boude
 Eens, so ic u zegghen mach,
 Upten heiligen Dertiendach ¹⁾
 Naest comende, dat die offrande
 Die coninghen uut vremden lande
 1765 Daden onzen lieven Heere:
 Dat was een dach van groter eere.
 Daertoe waren zi ghemeene
 Vermaent, groot ende cleene,
 Die der cronen hoorden toe,
 1770 Dat zi wel onthilden doe.
 Ende als ghesceeden was den raet,

1) Het Hs. heeft: *XIII dach*.

- Die vrome heeren haer ghelaet
 Hilden met elc andren daer
 Ende metten vrouwen vorbaer.
- 1775 Van Famwele die vrouwe vri
 Sprac metten heere van Couchi
 Ende zeide hem haren staet,
 Ende hi haer weder zinen raet
 Ende altemale zijn belanc,
- 1780 So dat die vrouwe haren ganc
 Vor den jonghen coninc dede,
 Ende bat hem met haerre bede,
 Dat hi haren man in dien
 Wilde hebben, dat haer mochte ghescien
- 1785 Ruste ende pays na haer verdienen,
 Ende hise niet woude ontzien
 In rusten, in payse noch in eeren,
 Noch oec haren staet ontkeeren,
- Fol. XCI d. Ende hi haer dade der ghelijc
- 1790 So hi bi den coninc Lodewijc,
 Sinen lieven vader, dede.
 Ende voort bat zoe hem mede,
 Dat hi name te hem waert
 Vander doot van Eduwaert,
- 1795 Dien die heere van Couchi
 Stac om die redene dat hi
 Hem scande zeide ende blame.
 Den coninc was wel bequame
 Die bede die de vrouwe bat,
- 1800 Ende harde cortelijc na dat
 Hi den grave Florant ontboot.
 Doe zeide hem die heere groot:
 „Weet, van Famwele Florant,
 Dat mi wel es becant,
- 1805 Dat ghi hebdt eene vrouwe fijn,
 Die alre liefste nichte mijn,

Die mi van zibben mach bestaen
 Ende mi vele eeren heeft ghedaen.
 Dies biddic u dat ghise eert
 1810 Ende niet vermindert maer vermeert.
 Dadi anders het ware quaet,
 Ende, biden Heere daert al an staet!
 Het ware mi van herten leet,
 Want ic gheen liever nichte weet.
 1815 Mijn vader mindese, so doe ic mede.
 Ende voort weet die waerhede,
 Dat die heere van Couchi
 Seere es ghemint met mi,
 Ende hi es oec te minen live;
 1820 So dat ic van eenen ghekive
 Hebbe ghehoort in u hof,
 Daer manslacht es comen of,
 Dat mijn vrient zoude hebben gedaen.
 Die waerheit hebbic wel verstaen,
 1825 Dat hi minders niet ne mochte.
 Harle goet dat mi dochte
 Dat ghi peinset om oude daden,
 Daer u die ridder wel in staden
 In uwer noot heeft ghestaen,
 1830 Ende wies hier es mesdaen
 Dat ghi dat te mi waert keert,
 Ende ghi elc andren eert,
 So ghi vortijts hebdt ghedaen;
 Want vanden heere, wilt verstaen,
 1835 Mach u comen gheen achterdeel.”
 Doe cnielde die heere van Famweel
 Ende zeide: »Heere, wies ghi ghebiet,
 Willic doen ende anders niet,
 Ende en staet mi oec te doene.”

Fol. XCII a. 1840 Dus maecte die jonghe coninc zoene
 Vanden heere van Couchi

Ende vander vrouwen vri
 Ende vanden heere Florant,
 Daer niemen of was becant
 1845 Dan hem vieren ¹⁾ namelijc,
 Daer die coninc van Vrankerijc
 Harde wel ane dede.
 Ende Florant hilt zinen vrede
 Ende dede ziere vrouwen eere,
 1850 Ende tyede hem beiden niet meere,
 Weder stille noch openbare,
 Ende hine wouder gheene mare
 Van niemen of horen meere,
 Anders dan doghet ende eere.
 1855 Maer wat hi int herte drouch,
 Beide spade ende vrouch,
 Dat so ^{condi} helen ²⁾ wale,
 Ende dat was vernoy ende quale,
 Dat hi zeder wel anschijn
 1860 Dede der vrouwen fijn
 Naer die doot van haren lieve,
 Daer die vrouwe bi in grieve
 Quam vander bitter doot,
 Dat scade was ende jammer groot,
 1865 Maer doch staerf zoe dor die minne.
 Die heeren die te Parijs inne
 Ter uutvaert doe waren comen,
 Hebben alle orlof ghenomen.
 Kerstinheit ghemeenlike
 1870 Wart naer die doot van Lodewike
 Harde zeere te onvreden.
 Beide lant ende steden
 Die so worden in ghescille,

1) Hs. *III*.

2) Hs. *heilen*.

- Ende die van Rome hadden wille
 1875 Dat zi eenen ¹⁾ keyser wouden
 Maken, ende dien zelve houden
 Machtich binnen harer steden.
 Mids harer groter moghenteden
 Maecten zi eenen keyser doe,
 1880 Welken keyser dat viel toe
 Altemale Lombardien,
 Toscane, Romenien,
 Almaengen ende Oostrike,
 Ende hi wan moghendelike
 1885 Die steden diere hoorden toe,
 Dat Karel die Calewe doe
 Conde beletten niet,
 Die dat keyserike ²⁾ liet
 Varen an zinen danc.
 1890 Sine moghenteit was te cranc,
 Hine hadde noch gheen crone ontfaen
 Fol. XCII b. Ende het was hem ondergaen
 Met moghenteden, eer hijt wiste
 Of zijn raet al daer na ghiste;
 1895 Want tkeyserike van groter werde
 Dat so moeste metten zwerde
 Sijn ghewonnen ende ghehouden:
 Noch van rechte no van scouden
 Hadder niemen anders an,
 1900 Was hi coninc of ander man.
 Karel ende Lodewijc,
 Sijn zone, hildent vromelijc.
 Si waren machtich ende ontsien
 Ende zeere ghemint te dien,
 1905 So was Karels zone Loyhier,

1) Hs. *eene*.

2) Hs. *keyserlike*.

Onder meneghen princhier.
 Dus waren zi keyzers allegader,
 Oem, vader ende oudervader
 Karel des Calewen vorseit,
 1910 Al was hem die moghenteit
 Onthouden ende ondergaen,
 Eer hi hadde crone ontfaen,
 Daer die vrome jonghe baroen
 An hadde ghenouch te doen,
 1915 Om te houdene in vreden
 Sijn lant ende zine steden,
 Want dat edele conincrike
 Was tupperste van erderike,
 Alsoe vander kerstine wet.
 1920 Die jonghe coninc heeft hem ghezet
 Te vaerne van steden te steden
 Vizenteren ende in vreden
 Te houdene groot ende cleene,
 Tote dat die coninc reene
 1925 Sine crone soude ontfaen.
 Nu was die tijt so ghegaen
 Dat Kersdach beghonde naken,
 Ende te Riemen zachmen maken
 Grote ghereedscap al omtrent
 1930 Jeghen dat hoghe cronement.
 Elc prinche, zi u verclaert,
 Dede hem te Parijs waert,
 Als die daghe waren leden,
 Van diere toe waren ghebeden
 1935 Ende vermaent van rechter scout.
 Metten jonghen coninc stout
 Voeren die heeren wide vermaert
 Ter stede van Riemen waert,
 Ende die vrouwe van Famwele
 1940 Ende meneghe damoyzele

- Volchden den coninc na tien tiden,
 Dor dat zi souden verbliden
 Dat hof ende in eeren risen
 Fol. XCII c. Na des edels staet bewisen.
- 1945 Binnen Riemen der goeder stede
 So quam grote moghentede
 Beide van vrouwen ende van heeren,
 Die den coninc wouden eeren,
 So betaemde der hoocheit.
- 1950 Het was altemale bereit,
 Dat der feesten hoorde toe.
 Si waren oec alle doe
 Toecomen die dienst heeren,
 Die den coninc adoberen
- 1955 Souden helpen ende verchieren
 Na costume ende na manieren.
 Si ontbeden den hoghen dach
 Daer die offrande up ghelach,
 Ende als die feeste was comen
- 1960 Die wi Dertiendach nomen,
 Leedden die heeren wide vermaert
 Den coninc ter kerken waert,
 Die men noemt Onser Vrouwen,
 Daer men binnen mochte scouwen
- 1965 Harde meneghe chierheit,
 Die daer jeghen was bereit.
 Al die menistraudie vander stede
 Men al daer te weerke dede,
 Orghelen ende portativen ¹⁾,

1) *Portative*, draagbaar orgel, in den trant van onze *seraphine*- of kamerorgels. In eene oude lijst van muziekinstrumenten leest men evenzoo: „*Orgues seans et portatives*”. Zie de aanhaling bij E. Renan in *Hist. Litt. de la France*, XXIV, 752. Op bl. 753 zegt Renan: „Dans une jolie miniature du temps, les anges jouent autour de la Vierge de la harpe, de la trompette, du tambourin, de l’orgue portatif, de la mandoline”.

- 1970 Ende al die conste diemen driven
 Met enegher menistraudien mochte,
 Men al daer te weerke brochte,
 So die coninc ter kerken ghinc.
 Het was een gratieuse dinc
- 1975 Te ansiene ende een groot omoet,
 Dat die coninc ghinc te voet.
 Het was oec ghevrosen zeere,
 Ende men hadde in langhen eere
 So couden winter ghezien.
- 1980 Ter kerken quamen zi na dien,
 Daer binnen was groot bedranc,
 Groot gheluut, groot gheclanc.
 Die edele coninc die was daer
 Gheleit upten hooft outaer,
- 1985 Al daer men zacrereren soude.
 Alle die liede, jonc ende oude,
 Baden onsen Heere al daer
 Over den coninc openbaer
 Ende oec mede stillekine,
- 1990 *Dat* God die gratie zine
 Anden coninc woude zenden,
 Ende vanden hemele ghehenden
Dat wel weerde sacrament,
Dat wi moeten inden ent
- 1995 *Orboren* als ons naect die doot:
 Fol. XCII *d.* *Dats* olye ende kersme groot,
 Daer kerstinede bi verclaert,
 Dat die inghel nederwaert
 Selve bringhet uten trone
- 2000 (Dat es eene miracle scone),
 Ja daer men gherechtelike
 Eenen coninc van Vrankerike
 Te Riemen sacreren zal.
 Haer ghereedscap hadsi al

- 2005 Te Riemen bin Onzer ¹⁾ Vrouwen kerke.
 Bisscoppe, meesters, hoghe clerke
 Beghonden den dienst al daer.
 Die erdsche bisscop, dat es waer,
 Van Riemen der goeder stede
- 2010 Was die daer die messe dede:
 Het hoorde toe zinen leene.
 Die choor beghan al ghemeene
 Up te heffene vullen zanc:
 Het scheen dat inden hemel clanc.
- 2015 Ghemeenlike dat clergiet
 Dat ne wilde sparen niet
 Sinen zanc te diere tijt.
 Het was te hoorne groot delijt
 Ende te ziene meloudie
- 2020 Vander edelre clergie
 Ende vanden princhen met,
 Die hem ten dienste hebben ²⁾ gheset
 Ende goede clerke waren.
 Dominicus, die vrome baren,
- 2025 Die edele grave van Couchi,
 Boven hem allen zo sanc hi,
 Want van hem allen was niemen
 Al doe binnen der kerken van Riemen,
 Die beter cleere was
- 2030 Noch die bet zanc of las
 Na musike, na ortegraphie.
 So edelike zanc hie,
 Dat hi alden choor verlichte.
 Sijn zoete lief, des conincx nichte,
- 2035 Die weerde vrouwe van Famwele,
 Die bekende wel die kele.

1) Hs. *onze*.

2) Hs. *hebbe*.

Haer herte verglorifyerder in
 In altemale haren zin,
 Daer die lievelike zanc
 2040 Der vrouwen dor die oren clanc:
 Het was haerre herten medecinael.
 Die andre prijsden oec altemael,
 Diere hem verstoeden an,
 Ende ghaven lof den goeden man.
 2045 Ende die bisscop die ghinc voort ¹⁾
 Fol. XCIII a. Den dienst doen so daer toe hoort.
 Ende als die weerde man
 Die prefatie began
 Ende hise heeft ghehent,
 2050 So wart al daer bekent
 Olie ende kersme mede
 Comen met eere claerhede
 Vorden priester upten outaer;
 Ende alsmens wart ghewaer,
 2055 Begonsten zi alle singhen dus
 Met luder stemmen: »Sanctus
 Dominus Deus Sabaoth!
 Benedictus, Heere God!
 So sidi in alre tijt!"
 2060 Seere waren zi verblijt,
 Beide leeke ende cleerke,
 Ende al dat was in die keerke,
 Als die miracle was ghesciet,
 Ende die bisscop ne lette niet
 2065 Hine dede zine officie voort,
 Ende hi sprac die heileghe woort,
 Daer hi met maecte tsacrament:
 »Almachtich God omnipotent,

1) De twee laatste regels van deze kolom zijn onbeschreven gelaten. Er ontbreekt echter niets.

- Dalende ute des Vader scoot
 2070 In dat cleine zuver broot,"
 Twelke hi hief weerdelike,
 Al daert arem ende rike
 Saghen metten oghen an,
 Ende daer na die goede man
 2075 Dede dat ambocht voort,
 Dat ter messen toe behoort.
 Als den dienst ten hende quam,
 Men den edelen coninc nam
 Ende hiefene vanden outare.
 2080 Met eere crone van goude clare
 So was hi hoghelijc verchiert.
 Wel so was hi ghemaniert
 Die edele coninc wel ghedaen,
 Wien dat men brochte zaen
 2085 Eenen witten muul amblant,
 Daer men up hief al te hant,
 Omme dat hi was ghewijt
 Coninc ende ghebenedijt
 Bi der gratie van onsen Heere.
 2090 Al die weerde ende al die eere,
 Die men eeneghen coninc royael
 Doen mochte teenen mael,
 Die so was hem over recht
 Ghedaen van ridders ende van cnecht.
 2095 Ghenoten ende leenheeren
 Brochten met groter eeren
 Te Riemen in die hoghe zale.
 Fol. XCIII b. Die minstraudie al teenen male
 Vander Vranxscher crone was daer,
 2100 Die menich blidelijc ghebaer
 Maecten vor den coninc.
 Heeren, vrouwen wel varinc
 Ghinghen hem te male vercleeden

- Ende ter etentijt bereeden.
- 2105 Te Riemen in die hoghe zale
 Daer verzaemden al te male
 Heeren, vrouwen, riddren, cnecht,
 So het behoorde over recht,
 Daer men in allen uren
- 2110 Hof hout met openen duren,
 Daer een coninc wert ghecroont.
 Dat hof was zeere verscoont
 Van alrande chierhede.
 Met wel groter weerdichede
- 2115 Leeddemen den coninc dwaen
 Metten bisscop, die ghedaen
 Den hoghen dienst hadde daer.
 Si dwoughen ende daer naer
 Heeren, vrouwen, na haer betamen.
- 2120 Die coninc van hogher namen,
 Die men in eeren mochte loven,
 Dede den bisscop ¹⁾ sitten boven,
 Ende daer naer so zat hi,
 Ende daer naer die landsvorsten vri
- 2125 Ende die vrouwen wel gheboren
 Saten elc na zijn behoren.
 Beatrijs, die vrouwe rike,
 Plach biden coninc Lodewike
 Te zittene in elken hove:
- 2130 Dies woudse buten love
 Karel die Calewe steken niet,
 Die dat wivelike diet
 Ter tafelen zitten dede daer hi
 Sat ²⁾. Die heere van Couchi

1) Er staat *Bisscop*, met hoofdletter, of eigenlijk (bij schrijffout) *Bissop*, ofschoon de kopiïst overal elders *bisscop* schrijft. Bedoeld is natuurlijk de Aartsbisschop van Reims (verg. vs. 2008), die echter in 't voorgaande meermalen alleen *bisscop* genoemd is.

2) Deze interpunctie *Sat*. *Die* is in het Hs. aangegeven.

- 2135 Die was een upper bottelgier.
 Ic wane hi vor die vrouwe fier
 Blidelike diende al daer.
 Een edel vriendelijc ghebaer
 Dat so mochten daer zien togen.
- 2140 Wies men hadde peinsen moghen
 Beide van dranke ende van ate,
 Dat behoren mochte den state,
 Dies so was al daer plenteit.
 Also varinc als gheseit
- 2145 Of gheweinscht was om die dinc,
 Het was daer also varinc:
 So wel was ghedient al dare
 Ende ten hove ghenomen ware,
 Beide van ate ende van spisen.
- Fol. XCIII c. 2150 Men hadde connen niet vulprisen
 Dat edel rikelike hof.
 Ic ne weet of ic daer of
 Soude hebben bate of prijs,
 Dat ic u allen maecte wijs,
- 2155 Wat mer dranc of wat mer at.
 Ic wane neenic, ende om dat
 Willic¹⁾ over laten liden.
 Si waren alle metten bliden.
 Coninghe, hertogen ende graven,
- 2160 Croodsen ende cromme staven,
 Ende al dat hem volchde naer,
 Het was een edelijc ghebaer,
 Dat daer toechden vrouwen, heeren
 Ende menistrele. Een hof vul eeren
- 2165 Waest te Riemen int palas.
 Onse Heere niet vergheten was:
 Dat waren die aerne die quamen

1) Hs. *Willic*.

Om hebben in ziere namen,
 Ende die huusaerme te dien
 2170 Die so waren wel vorsien,
 Ende die aerme cloosters mede,
 So dat si daden haer ghebede
 Boven maten harde zeere
 Over Kaerle den jonghen heere,
 2175 Dat hem God woude gheven
 Gratie ende langhe in zalich leven
 Te vulstane in weldaden.
 Ghemeenlicje zi dus baden
 Over den coninc rike,
 2180 Dat hi moeste Vrankerike
 Beleeden so zi beide gader
 Daden vader ende oudervader,
 Karel ende Lodewijc.
 Die beste princhen van erderijc
 2185 Waren si in haren tijt,
 Ende Karel, des zeker sijt,
 Die so achtervolghet wale.
 Daer was bliscap in die zale.
 tGherende ¹⁾ volc was wel ghegaelt,
 2190 Ende die aerme wel ghelaelt,
 Ende die rike wel ghedient,
 Daer die name zeere versient
 Bi was vanden groten heere.
 Aldus daden zi hem eere,
 2195 Sine dienst lieden daer.
 Men hoofder toten avonde naer,
 Dat mer weder decken ghinc,
 Ende also dede die coninc
 Hof houden XL daghen
 2200 Met mannen, met vrienden ende magen.

2) *Het gherende (begeerende) volc*, de behoeftigen, nooddruftigen.

Daer binnen hiltmen menich spel,
 Fol. XCIII *d.* So men mach ghevroeden wel,
 Van bohoerden ende van tafelronden
 Ende van quinteynen, die stonden
 2205 Jeghen die grote staken,
 Van jachten diemen daer zach maken
 Achter straten vander steden,
 Ende van alre spellijcheden.
 Alse die feeste hende nam,
 2210 Brochten die heeren lofsam
 Den coninc weder te Parijs.
 Daer maecte hi bi rade wijs
 Alrande officieren,
 Ende vrouwen ende princhieren
 2215 Ontfinghen hare leene daer,
 Ende namen cort daer naer
 Orlof anden groten heere,
 Die hem dancte vander eere
 Die si hem hadden ghedaen,
 2220 Ende bat dat zi hem wouden staen
 In staden, als hijs hadde noot;
 Want zine heerscapie groot
 Die so was ghemindert zeere
 Bi dat zijn vader, die heere,
 2225 Ende zijn oudervader helt:
 Dat was die keyserlike ghewelt,
 Die zi met eeren groot bezaten,
 Dat hi claechde boven maten.
 Die heeren wister wat toe doen,
 2230 Maer baden den hoghen baroen,
 Dat hi hem pijnde wel na tgone
 Te regierne die Vrancsche crone:
 Hi hadde daer an lands ghenouch,
 Ende zi wouden spade ende vrouch
 2235 Lijf ende goet daer voren zetten,

- Woude hem yemen dies beletten.
 Dies was ghepayt die coninc goet,
 Ende zijn raet wijs ende vroet
 Voeren van steden te steden,
 2240 Die zi in payse ende in vreden
 Stelden ende in goeder hoede,
 Daer si an daden als die vroede,
 Daer die coninc wel ghezint
 Boven maten bi wert ghemint.
 2245 Aldus brochten die heeren stout
 Ten hende den winter cout.
 Ende als Maerte leden was,
 Woude die edel ridder ras,
 Die vrome grave van Couchi,
 2250 Versouken, gheloves mi,
 Sinen neve den bastaert,
 Die hem toechde fellen aert,
 Dat hi tlant van Ardane
 Fol. XCIII a. Hem hadde ghetrocken ane,
 2255 Dies hi hadde grote claghe
 Vor den coninc alle daghe
 Ghedaen, die heere groot,
 Die den bastaert ontboot
 Te hove, daer hi niet ne quam,
 2260 Dies die coninc was wel gram;
 Want Reinier, bi gheenen keere,
 Ne woude den coninc over heere
 Houden, maer den keyser vri.
 Die edel heere van Couchi
 2265 Swoer dat hi den tyrant
 Soude zien in zijn lant.
 Daer toe gaf hem die coninc fiere
 Vm. der saudeniere,
 Ende die heere van Couchi
 2270 Verzaemde zine lieden vri

Te Couchi, te Ghuse mede,
 Ende mids vrienſcap ende bede
 Van dien hi lieve hadde ghedaen
 So verzaemdi, na tverſtaen
 2275 Der materien, VIII^m. man,
 Want II^m. gaffer hem dan
 Van Famweele grave Florant,
 Uut Famweele, uut Zampaengelant.
 Van ſcanden conde hijt laten niet,
 2280 Ende want hem die vrouwe riet,
 So dat hijt laten niet ne dorſte;
 Maer eene quade imborſte
 So hadde in tmeenen vanden heere ¹⁾.
 Nochtan was hi blide zeere,

1) Men leze *in* met halven klemtoon, en verbind de het niet met *tmeenen*, maar met *hadde*, als verl. tijd van *inhebben*. En men vatte *imborſte* niet op in den zin van ons *inborſt*, maar in de oorspronkelijke beteekenis van *drift*, *hartſtocht*. De bedoeling is: „Maar de meening van den heer had een boezen hartſtocht in”, of, in hedendaagsche taal: „Maur in het gemoed van Florant woelde een booze hartſtocht, t. w. de jaloezie.” *Inborſt* is door syncope der *n* ontstaan uit *inbornst*, hd. *inbrunst*, bij Kiliaan: „*Inbornst*, *inbrunst*, *animus fervens*, *studium flagrans*, *ardor*, *zelus*,” eene afleiding van *brinnan*, *birnan*, *bernen*, branden. Het geeft te kennen het inwendige vuur, dat in iemands boezem brandt, gloed, vurigen ijver, zoowel in goeden zin, voor *ijver*, *geestdrift*, als in kwade opvatting, voor *booze begeerte*, *drift*, *hartſtocht*. De uitdrukking *quade inbusten* (waarin ook de *r* door syncope is weggevallen) voor *booze driften*, vindt men nog bij De Castelein, *Diverse Liedekens* (Rott. 1616), bl. 55. Van *inbornst*, *inborſt* komt verder het adj. *inbornstig*, *inborstig*, hd. *inbrünstig*, hartſtochtelijk, vurig, ijverig, bij Kiliaan *fervidus*, *acer* enz., dat o. a. voorkomt bij Ruusbroec V, 109, en nog in de 16de eeuw, bij Van Ghistele, De Castelein, Van Vaernewijck en anderen, veelvuldig wordt aangetroffen. Later, tegen het einde der 16de eeuw, is *inborſt* van beteekenis veranderd, omdat men in Holland, toen het oorspronkelijk Vlaamsche en Brabantsche woord daar bekend werd, de afleiding niet meer begreep en onwillekeurig aan *borst* begon te denken, waarmede het woord etymologisch niets te maken had. Eene *quade inborſt* gold voor een *boezen hartſtocht*, eene *goede inborſt* voor eene *edele aandrif*: geen wonder, dat *inborſt* in 't algemeen voor *gemoedsaandoening* genomen en allengs, door de bijgedachte aan *borst*, voor het *gemoed* zelf, den aard of het karakter gebezigd werd. Een nieuw staaltje van volksetymologie!

Wat *inhebben* betreft, in den hier bedoelden zin, verg. *Heim. d. Heim.* 1541, *Melib.* 2183, 2738, Snellaert, *Nederl. Ged.* bl. 276, vs. 14, enz.

- 2285 Dat hi daer vervremden zoude.
 Ende den vromen grave boude
 Sende die vrouwe groten scat
 Heymeliken, omme dat
 Hem vele scats zoude behouven.
- 2290 Aldus machmen vriende prouven
 In des weercs openbaren.
 Ende die grave vanden Baren
 Sende hem V^c. saudenieren ¹⁾)
 Heymelijs, ende een bestieren
- 2295 Daer of, een der neven zijn,
 Omme dat die ridder fijn
 Siere dochter loste vander doot
 (Dat was eene trouwe groot,
 Dat die heere daer omme dochte),
- 2300 So dat die grave wel hebben mochte
 Met die hem vielen an
 Bet dan XIII^m. man
 Ter weere, of also vele,
 Dies zijn herte was in spele,
- 2305 Als hi zach die scone scaren,
 Fol. XCIII b. Die hem alle ghehul^pich waren.
 Daer mede nam hi zine vaert
 Ten lande van Ardane waert.
 Fel ende wreet so was Reinier
- 2310 Ende zeere putertier,
 Want harde wel so wiste hi,
 Dat die grave van Couchi
 Met crachte up hem zoude comen,
 Daer hi raet up heeft ghenomen
- 2315 Met zinen vrienden, met zinen maghen,
 Ende versaemde in corten daghen
 Wel XX^m. man,

1) Lees *saudeniere* (verg. vs. 2268) en in het rijmwoord *bestierre*, bestuurder, bevelhebber.

Want die bisscop viel hem an
 Van Ludeke der goeder stede,
 2320 Ende zijn oudervader mede,
 Die heere van Ghoten was.
 sBisscops broeder, zijt vroet das,
 Ende Reiniers broeder van Taraes ¹⁾
 Dese hadden groot zolaes
 2325 Beide int vechten ende int striden:
 Sine plaghen in haren tiden
 Ne gheene ander dinc te doene.
 Si hadden den keyser Ottoene
 Alle manscap ghedaen.
 2330 Die Romeine hadden ontfaen
 Ende die Ghermanne mede
 Ende Almaengen, dats waerhede,
 Lombardien ende Oostrike,
 So dat Ottoen moghendelike
 2335 Sinen keyserliken stoel besat.
 Maer niet sone pijndi hem dat
 Te crankene die Vranxsche crone.
 Maer dese vornoemde persone
 Waren comen in Ardane
 2340 Met meneghen sconen vane,
 Omme te helpene Reiniere
 Jeghen den grave fiere,
 Die men hiet van Couchi.
 Ten cante so traken zi
 2345 Des lants met haerre cracht,
 Omme des graven macht
 Te wederstane ane den cant,
 Dat hi niet ne brake int lant.
 Si zlougen anden velde groene

1) Van den naam is niets meer te ontcijferen dan *t...aes*. De bedoelde persoon moet *Triestram van Taraes* zijn, die II, 615 vlg, de broeder van Masebrouc (Reinier) genoemd wordt.

- 2350 Tenten ende pawelioene,
 Ende die heere van Couchi
 Die es comen also bi,
 Dat hi vernam niemaren,
 Hoe dat daer die grote scaren
 2355 Ten cante laghen vanden lande,
 Die hem waren viande
 Fol. XCIIII c. *Ende diene* wouden wederstaen.
 Doe dedi zine ghetelde zlaen
 Hem lieden up eene mile naer,
 2360 So dat zi met oghen claer
 Tenten ende pawelioene
 Bliken zaghen in dat groene,
 Ende zi ghingen haer ghetelde
 Al daer rechten anden velde.
 2365 Die tente die dedele man
 Bindien wilden woude wan ¹⁾,
 Also zaen also met staden
 Was ontorst ende ontladen,
 Was zoe also zaen gherecht,
 2370 Dies menegen ridder ende cnecht
 Hadde wonder harde groot.
 Dat pawelioen menjoot
 Was an te ziene gracelije.
 Om te verstane claerlije,
 2375 So was thooft een pawelioen
 Up eenen mast van veerwen groen,
 Ende die cameren daer an ghestaect
 Waren tente wijs ²⁾ ghemaect,
 Kuekenen, stallen, bottelrien.
 2380 Een coninc van Alexandrien
 Hadder met eeren in ghelegen.
 Menege woenste was ghezlegen

1) Verg. I, 650—653.

2) Versta, in één woord: *tentewijs*, *tentsgewijze*.

- Omtrent die scone tente daer.
 Die ondeckers openbaer
 2385 Reden hem al daer ontdecken
 Tusschen beiden, om een mecken
 Te nemen van anders macht,
 Ende die spierers dach ende nacht
 Slopen in die heeren daer,
 2390 Omme te wetene al twaer
 Ende tmeenen der wigant,
 So dat zi dat convenant
 Van elc andren wisten wale,
 Die moghentede ende die ghetale
 2395 *Der viande, ende wie zi waren.*
Van Couchi die vrome baren
Die so nam eenen yraut,
Ende dien beval die heere staut,
Dat hi varen zoude ter vaert
 2400 *An zinen neve den bastaert,*
Ende hem heessen strijt
Ende velt ende tijt,
Ofte camp, teen van beiden.
Die yraut began hem bereiden
 2405 *Haestelike te ziere vaert.*
Harde wel was hi ghepaert ¹⁾.
Hi voerde voer hem eene scive
Van zelve, daer tien waerf vive
Wapinen in stoeden der heeren rike,
 Fol. XCIIII *a.* 2410 *Maer dat hooft was Vrankerike.*
Die yraut hiet Bien Argent,
Harde verre was hi bekend.
In heydinessen, in kerstinede
Kendi tlant ende oec die zede,
 2415 *Ende die wapine der heeren,*

1) Verg. de aant. op I, 34.

Daer ane dat hi vele eeren
 In zinen levene hadde ghehad.
 Harde zaen haddi den pad
 Over ghemeten Bien Argent.
 2420 Int heere so ward hi bekend
 Also zaen als menne zach.
 Die yraut dede ghevrach
 Omme thof van Reiniere,
 Dat men hem wijsde sciene.
 2425 Daer es hi comen ¹⁾ harde zaen.
 Vele heeren wel ghedaen
 Hi daer biden bastaert vant.
 Hi beette neder ende bant
 Sijn pert vor die tente daer,
 2430 Ende ghinc ter zalen naer,
 Daer hi vant die principale.
 Hi groetese met zoeter tale,
 Si hietene wellescome zijn.
 Doe sprac hi dus: »Die heere mijn,
 2435 Die edel grave van Couchi,
 Die ontbiet u ende bi mi,
 Dat ghi wilt, heere Reinier,
 Sijn lant, zijn eerve rumen hier.
 In dat caes daer ghijt doet,
 2440 Doedi wel ende ghi ghevroet;
 Ende ter redene daer ghijt laet,
 Heescht u die heere van vromer daet
 Dach, velt ende strijt,
 Of dat ghi jeghen hem int crijt
 2445 Comt: van beiden hebdi cuere.
 Beraet u in cortere ure
 Ende gheeft andworde mi.

1) Het Hs. heeft: *Daer hi es comen*, alsof deze regel nog bij het voorgaande behoorde. Daar echter bij dit vers eene alinea is aangewezen, begint hier een nieuwe zin en moet dus *es hi* gelezen worden.

Voort die heere van Couchi
 Die so doet u deffieren
 2450 Na viandeliker manieren,
 Twelke hi u zal doen anschijn."
 Daer met hi die sprake zijn
 Liet, ende die bastaert Reinier
 Die zeide: »Ghi zijt harde fier
 2455 In uwe tale, Bien Argent,
 Ende die u hier ghesent
 Heeft es harde orghelieus,
 Hoverdich ende zeere preus.
 Maer cleene so es hi van mien
 2460 Weder gheducht of ontsien.
 Sine deffianche es mi welcomen.
 Haddic minen raet ghenomen,
 Fol. XCV a. Ic soudu andworden dan."
 Doe so ghinc die felle man
 2465 Te rade met zinen maghen,
 Ende began hem lieden vraghen,
 Wies hi wilde anegaen
 Ende wat hem dochte best ghedaen.
 »Ic zoude vechten, riedijt,
 2470 Alleene jeghen hem int crijt,
 Omme dat die minste scade
 Ware, waert bi uwen rade."
 Doe zeiden die andre daer:
 »Den eenwijch ware u te zwaer,
 2475 Want men zoude zijns ghelike
 Niet vinden in Vrankerike.
 Hi heeft die vroemste vanden lande
 Verwonnen met zinen brande
 In campe te meneghen stonden.
 2480 Van gheenen vromer men vermonden
 In al erderike mach.
 Het ware ons een evel zlach,

- Verloren wi u, vrome wigant,
 Ende Ardanen tgoede lant.
 2485 Wi hebben liever te deser uren,
 Dat wijt met u avonturen:
 Wi hebben drie man jeghen twee.”
 Sonder te lettene mee
 Keerden zi metten rade.
 2490 Den last sprac met liever lade
 Van Ludeke bisscop Herman.
 Den yraut sprac hi dus an:
 »Bien Argent, nu hoort na mi.
 Segt den heere van Couchi,
 2495 Dat hi heeft groot onrecht
 (Dat weten heeren ende cnecht),
 Dat hi wille tesar weerven
 Sijn vleesch ende zijn bloet bedeerven ¹⁾.
 Harde fel es hi ghezint.
 2500 Emmer so es naerre tkint
 Dan tsuster kint, machmen weten.
 Wie datter na woude meten ²⁾,
 Hi zoude bliven int onrecht.
 Het weten ridder ende cnecht
 2505 Ende cleerke ende leeke
 Ende rike ende weeke ³⁾,
 Datter goede brieve of sijn,
 Wel ghescreven ende in Latijn,
 Ende daer ghesteken ane
 2510 Den groten zeghel van Ardane,
 Van Ludeke ende van Bulioen,
 Ende van meneghen tabelioen
 Ende van notarise mede,

1) T. w. *zijn* bloedverwant (Reinier) in het verderf storten.

2) *Indien men het wilde onderzoeken, nagaan.* Verg. de aant. op I, 308.

3) *Rike ende weeke*, rijken en armen. Zie de aant. op Maerlant's *Sp. Hist.* II⁶, 40, 46.

- Fol. XCV *b*. In kennessen *der* waerhede,
 2515 Dat men emmer moet gheloven.
 Men maecht middelen no cloven,
 Het moet bliven al gheheel ¹⁾.
 Ende wille hi ons achterdeel
 Doen an onsen maech vorseit,
 2520 Dat mach hem wel worden leit.
 Te ²⁾ kenne doet hem, Bien Argent,
 Eist dat hi hem niet omme went,
 Ende hi striden wille met ons,
 Wi die gheven u respons:
 2525 Van heden upten derden dach
 Men ons al hier vinden mach.
 Daer so willen wi uptie bane
 Tlant behouden van Ardane
 Onsen neve Reiniere,
 2530 Die daer sal zine baniere
 Ontwinden wel vromelijc,
 Ende wi alle ghemeenlijc.
 Dies zo wilt hem maken vroet.
 Daer sal menich omme zijn bloet
 2535 Sturten moeten up die bane,
 Eer hi tlant van Ardane
 Onsen neve afwinnen sal,
 Ende hier met so weetijt al.
 Nu keert weder als ghi beghaert:
 2540 Wi meenen onse dachvaert
 Te houdene na miere tale."
 »Dat zullen wi!" spraken zi te male,
 Reinier, zijn broeder, beide gader

1) *Men kan de zaak niet schikken door een middelweg te kiezen, noch ze splitsen en gedeeltelijk inwilligen, maar het recht van den hertog moet geheel en onverminderd worden erkend.* Over middelen, zie *Nederl. Woordenb.* op *Gemiddeld*.

2) In het Hs. is hier eene alinea aangewezen, doch ten onrechte, want de rede van den bisschop loopt onafgebroken door.

- Sijn oem ende zijn oudervader,
 2545 Ende die tharen rade waren.
 »Nu adieu! so willic varen,»
 Seide weder Bien Argent,
 »Ende doen minen heere bekent,
 Dat ghi hem zult leveren strijt
 2550 Ende velt te zulker tijt
 So ghi mi hebt doen verstaen.»
 Mettien so es hi ghegaen
 Te zinen paerde ende up gheseten,
 Dat hi met sporen heeft ghesmeten,
 2555 Als hi orlof hadde ghenomen,
 Ende reet so langhe dat hi es comen
 In dat heere van Couchi.
 Vor zinen heere so es hi
 Ghegaen, die na hem beidde.
 2560 Sine redene dat hi zeide,
 Ghelijc dat ghi hebt ghehoort,
 Ende hoe hem was gheandwoort
 Na den heesch die hi ane leide,
 Dach, tijt, velt ende stede
 Fol. XCV c. 2565ocht van
Alse die heere van Couchi
Bien Argente hadde verstaen,
 Heeft hine harde wel ontfaen.
 »Bode,» zeidi, »wille God,
 2570 Die boven al doet zijn ghebod,
 Het mach den bastaert wel berouwen
 Ende den zinen die met ontrouwen
 Mijn lant dus af willen winnen;
 Want ic bens wel te binnen
 2575 Ende menich heere wide vermaert,
 Dat hi emmer es een bastaert,
 Ghewonnen binnen huwelike.
 Maer zi hebbent valschelike

- Bedreven, dese papelaren ¹⁾.
 2580 Dies so sal haer openbaren,
 Hopic, die gherechticheit."
 Sine lieden hebben oec gheseit:
 »Heere, dat zal wesen waer,
 Dies ne hebbet gheenen vaer,
 2585 Ende wi zullen u, cleine ende groot,
 Bi bliven al toter doot,
 Al waren zi meerre dan zi sijn."
 »Gode lone u, lieve vriende mijn!"
 Sprac die heere van Couchi.
 2590 Al hare dinc so ghinghen zi
 Bereeden met herten blide
 Jeghen den dach vanden stride,
 So dat zijt hadden al bereit.
 Ende den tijt die niet ne beit,
 2595 Noch gheene wile stille en staet,
 Maer emmer altoos vortwaert gaet,
 Die es comen, want hi was cort.
 Ende alsmens gheware wort
 In die heeren alle beide,
 2600 Elkerlijc hem bereide
 Tilijc metter dagheraet.
 Si bekenden anders staet
 Ende wisten anders wille,
 Beide lude ende stille,
 2605 Ende zonder eenich sparen,
 Na dien dat zi bereet waren,
 Ghingen zi hem ordineren,
 Scaren ende batelgeren.

1) *Papelare*, gewoonlijk *papelaert*, huichelaar, schijnheilige. Zie *Rose* 9100, *Rin-*
clus 1367, en verg. de aant. van Dr. Franck op *Alex.* bl. 401. Oud-Fr. *papelard*
 (Roquefort II, 298, La Curne de Ste Pal. VIII, 173), mlat. *papelardus* (Du Cange
 V, 67). Het afgeleide *papelardie* leest men in *Rose* 391. Het Ital. kent nog heden
pappalardo.

- Drie scone scaren maecten si.
 2610 Die alre eerste zoudi
 Selve beleeden die bastaert,
 Met wel verwaert,
Onder te perde ende te voet,
 Ende zijn broeder zoude behoet
 2615 Vander ander scaren wesen
 Fol. XCV *d.* Met VI^m. mannen, ende na desen
 Soude die bisscop met ziere roten
 Volghen ende die heere van Goten,
 Die zouden doen die achterhoede.
 2620 Het waren twee suptile moede
 Ende consten orloghen wel,
 Want zi steere waren ende fel.
 Met ghemake ende met avise
 Sach men den ridder goet van prise
 2625 Hem bereiden van Couchi.
 Sine lieden verzaemde hi
 Met eenen huegheliken moede.
 Alle die wise entie vroede
 Hi te zinen rade nam,
 2630 Als een ridder wijs ende lofsam,
 Hoe zijt ane wouden legghen.
 Maer men horde hem allen zegghen:
 »Ghi die zult ons, vrome baren,
 Ordineren ende scaren.
 2635 Ende der ghelike ghi ons stelt,
 Also zullen wi an tvelt
 Ons tsamen houden up desen dach,
 Ende doen tbeste dat elc mach
 Of nietten live ghedoen can,
 2640 Ende elc zal hem pinen man
 Te wesene na zijn vermoghen,
 Ende God zal ons verhoghen,
 Dat hopen wi, eer comt die noene.

Pinen wi ons wel te doene!"
 2645 »Noch so hebbic mi bi,"
 Sprac die heere van Couchi,
 »Goede lieden ende wijs.
 God onse Heere van paradijs
 Late heden recht gheschien!
 2650 Daer in so ghetroostic mien."
 Doe so ghinc die vrome baren
 Die zine met vorhoeden scaren.
 Twee bataelgen ende niet meere
 So maecte die wise heere,
 2655 Elc van VII^m. man,
 Ende die souden andren an
 Volghen cort metter spoet.
 Niemen hadden zi te voet
 Dan cnechten, die anden velde
 2660 Verwaren zouden dat ghetelde;
 Want mochten zi deerste waenge ¹⁾
 Hebben an die campaenge,
 Dander zouden si daer mede
 De bet tonder doen alle bede
 2665 Bi der eerster sconfelture,
 Ende zi namen te diere ure
 Fol. XCVI a. (*de bovenrand der kolom, zes verzen, weggesneden*).
 Dat zijn neve die bastaert
 Ontwonden brochte den standaert
 2675 Vanden rike van Ardane,
 Ende dat hi onder dien vane
 Hadde wel VI^m. lieden.
 Ende als hi hoorde dat bedieden,

1) *Het eerste voordeel, de eerste winst of overwinning. Waenge*, een Fransch woord, ontleend aan Oud-Fr. *waaing*, later *gaaing*, thans *gain*, ital. *guadagno*; waarnevens het ww. *waaigner*, *waignier*, *gaaigner*, *gaigner*, thans *gagner*. Verg. La Curne de Ste. Pal. X, 197, waar hij een zeer sprekend voorbeeld aanhaalt:

„Ausi rit à la *perte*, comme fait au *waaing*.”

Seide die heere van Couchi:
 2680 »Mine vriende volghen mi!
 Ic hebbe verhoort goede maren.”
 Doe porredi metter eerster scaren,
 Ende die andre volgheden an.
 Niet verre reden si van dan,
 2685 Sine zaghen comen den bastaert
 Metten ¹⁾ zinen wel ghescaert.
 Om sonne ende wint so nam hi
 Ware die heere van Couchi,
 Als die de beste was van wapen,
 2690 Onder riddren ende cnapen
 Vernaemt, die men al doe wiste.
 In zijn herte hi al vor ghiste,
 Wies hem te baten mochte comen.
 Sonne ende wint heefti ghenomen
 2695 Tsinen vordeele al daer.
 Die dach was scone ende claer
 Up comen ende der zonnen schijn,
 Ende het coelde een letteltijn.
 Dat meercte wel die ridder boude,
 2700 Dat tghestof vander moude
 Sinen vianden zoude deeren.
 Als een ridder vul der eeren
 Reet hi voren in die bane.
 Hi hadde die wapine van Ardane
 2705 Boven staende, ende daer bi
 Die vulle wapine van Couchi
 Ende van Ghuse ghequarteleert,
 Die alle wide waren vermeert.
 Preuschelike reet hi voren.
 2710 Daer so mochtmen eenen horen
 Horen blasen den bastaert,

1) Hs. *Mette*.

- Ende daer naer al onghespaert
 Menegen horen, menege ghorelle ¹⁾.
 Of die viant uter helle
- 2715 Hadde ghesijn uut ghelaten,
 So quamen zi boven maten
 Alle vreeselike ghebarende.
 Banderside so quam varende
- Fol. XCVI b. (*zes verzen weggesneden*).
- 2725 Comen ende also naer,
 Dat si hare speeren daer
 Om josteren lieten zinken.
 Die bastaert, wie na zijn dinken
 Die alre vroomste was gheboren,
- 2730 Hi es daer ghereden voren
 Wel een boghescote, ende hi
 Die riep: »Heere van Couchi!
 Rasch! gheringe! wel ane! wel ane!
 Hier es tlant van Ardane
- 2735 Te winne, up dat ghijs beghaert!"
 Daer dat riep die bastaert,
 So horet die heere van Couchi.
 Vele blider so was hi
 Dan of men den ridder boude
- 2740 Eene mine van finen goude
 Hadde ghegheven al daer.
 Metten sporen van goude claer
 Noopte hi tors daer hi up zat,

1) *Ghorelle*, met ongewone inschuiving eener *o* gevormd van *grelle*, in 't Oud-Fransch de benaming van een krijgsklaroen of schelle trompet. Het woord komt voor in verschillende vormen: *grelle*, *gresle*, *greille*, *graisle*, *graille*, *graille*: zie Du Cange VII, 193 c, La Curne de Ste Pal. VI, 415, Gachet, *Gloss.*, 245, Raynourd III, 493. In 't Mlat. heette het instrument *gracilis*, als b.v.: „ut universi, audito primo sonitu *gracilis*, festinent bellicis indui,” en: „*gracilibus*, tibiis, tubis clangentibus”, bij Du Cange III, 545 a. De naam is ontleend aan lat. *gracilis*, van geluiden gezegd in den zin van *fijn*, *scherp*, *schel*, vanwaar ook het fr. adj. *grêle*, in *voix grêle*, schelle stem. Verg. *klaroen*, fr. *clairon*, van *clair*.

- Dat weder traghe was no lat,
 2745 Maer licht ghelijc eenre ree
 Ende zwart, no min no mee,
 Van hare ghelijc eenen raven.
 Dat ors vergat al zijn draven,
 Alst die sporen scerp besief.
 2750 Sijn hovet dat het up hief
 Ende ran als een hasewint,
 Ende die heere wel ghezint
 Conster hem ghelaten mede.
 Scilt ende glavie bede
 2755 Die so hilt hi te ziere weere,
 Ende die bastaert die zeere
 Verstoort quam up zinen neve.
 Met eere vreseliker dreve ¹⁾)
 Si al daer te gader quamen.
 2760 Men hadde selden zien verzamnen
 Hem tveen also vreselijc.
 Si daden verbeven dat erderijc
 Die sterke perden in haer rennen.
 Men so mochtse wel bekennen
 2765 Alle beide uut elken heere.
 Haerlijc veste zinen speere
 In des anders scilt al daer,
 Na een vromelijc ghebaer,
 Dat daer varinc wert anschijn,
 2770 Want tebroken dat zi sijn
 Ende die trentsoene up waert vlogen
 Fol. XCVI c. (*zes verzen weggesneden*).
 Die bastaert hadde zijn gherede
 Naer gheruumt, gheloves mi.
 2780 Uptie crupiere so lach hi

1) *Dreve*, vr. znw., drift, geweld, lat. *impetus*. Van *drijven*, als *bete*, *slede*, *snede*, *kneep*, *reet*, *schreef*, *spleet*, *steeg* enz., van *bijten* enz. Als vrouwelijk en in deze beteekenis was het woord in 't Mnl. tot dusverre niet voorgekomen.

Vander steke zwaer ende groot.
 Ic weet oec den zwaren stoot
 Van Couchi *besief* die heere.
 Dat houdt hende vanden speere
 2785 Haddi noch behouden daer,
 Dat groot was ende zwaer.
 So hadde oec mede die bastaert,
 Die hem rechte up zijn paert.
 Qualijc so was hem te moede,
 2790 Dat hi so booch ghelijc der roede
 Vor die steke van eenen spere,
 Ende hi voer upten vromen here
 Slaen metten zwaren trentsoene,
 Als die steerc was ende coene.
 2795 Den zlach dat men verre hoorde,
 Daer omme dat hem zeere stoorde
 Die vrome heere van Couchi.
 Zijn trenchoen dat hief hi
 Ende zlouch om gheraken
 2800 Den bastaert, dien hi mesmaken
 Gheerne zoude na datti conde,
 Ende gheraecten te diere stonde
 An die zide vanden helme,
 Dat hi nalincx sat in dwelme.
 2805 So zeere wouch die grote zlach,
 Dat hi en hoorde no en zach,
 Ende trentchoen dat vlooch int zant,
 Dats hem lettelt bleef in dhant,
 Ende hi zeide: »Fel bastaert,
 2810 Varen moeti inderwaert ¹⁾,
 Dat ghi mi dus wilt ontheerven!
 Ghi die zulter omme steerven,
 Ende oec uwe hulpers mede.”
 Doe so trac hi uter scede

1) Versta: *hinderwaert*.

- 2815 Sijn wel over goede zwaert.
 Tselve dede die bastaert.
 Recht waenden zi andren daer
 Metten scaerpen zwerden claer
 Slaen, maer zine haddens macht,
 2820 Also menegen scaerpen scacht
 Sachmer comen uptie bane
 Ende so meneghen sconen vane
 Ende wimplen ende pingoene,
 Dat beide die heeren coene
 Fol. XCVI d. (*zes verzen weggesneden*).
 Tonderdoen dat was die beste.
 Elkerlije den speere veste
 So hi naest mochte te meskieve
 Sinen viant ende te grieve.
 2835 So menegen spere men daer brac,
 Dat men hoorde dat ghecrac
 Over in die ander heeren.
 Men zach vor die stide speeren
 Menegen ter eerden vallen,
 2840 Ende meneghen zijn bloet uitwallen,
 Ende menegen oec doreriden.
 Die zwerden, die conden zniden,
 Trocken zi verdeliken daer,
 Ende voeren metten zwerden baer
 2845 Up elc andren houwen, keervén,
 Dat die menege moeste besteervén
 In dat vreselike toecomen.
 Groten ware heeft ghenomen
 Ten zinen die heere van Couchi.
 2850 Elken troostende so voer hi
 Altoes in die bataelge voren,
 Die men hem dor breken ende dor scoren
 Sach met zinen scaerpen brande,
 Staende in zine steghebande,

- 2855 Recht als een ontsinnet man.
 Ende te peinsene hi began
 Om die scone Beatrijs:
 Conste hi verdienen prijs,
 Haer souds comen wel die mare.
 2860 Ic weet dat tghepeins van hare
 Menich hovet daer becochte.
 Watti met vullen zlaghe gherochte,
 Was verminct ofte doot.
 Sine vromichede groot
 2865 Verboudde alle die zine dare
 Ende brochte zine viande in vare;
 Want wie dat den vromen man
 Sach metten oghen an,
 Die so scuwede zijn ghemanc,
 2870 Want zijn zwert al dore dranc.
 Scilden, helmen, halsbergen mede
 Ne hadden jeghen des zwerts znede
 Weder macht no gheduren,
 Ende hem volgheden te diere uren
 2875 Die zine vromeliken an,
 Dat bestaerf menich man.
 Seere dat die bastaert vacht.
 Banderzide sine cracht ¹⁾

1) Hier eindigt de katern en ons fragment. Onder dezen laatsten regel staat nog *Wrochte*, als aanwijzing van het woord, waarmede de volgende katern moest beginnen.

B I J L A G E.

I. SCAVOTE.

(I, 670). — De burggraaf van Couchi trekt boven zijn harnas een wapenrok (*tornikeel*) aan, dien hij stevig aan het lijf vastbindt. Die wapenrok is »van kele'', beladen met een zilveren kruis, en daarin »drie *scavoten* van goude''. De naam *scavote*, die hier voor 't eerst in het Mnl. wordt aangetroffen, is blijkbaar ontleend aan het Oud-Fransche *escafotte*, *eschafotte*, als heraldieke term vermeld door La Curne de Ste Pal. V, 458. Hij brengt twee voorbeelden bij uit den *Roman de Perceforest*, waar men leest: »l'escu taris d'argent, à trois *eschafottes* noires'', en: »l'escu blanor de noir, à trois *eschaffottes* d'argent.'' Hetzelfde woord komt elders voor in den zin van »grande et longe coquille de moule de rivière, dont les femmes, en Picardie, se servent pour amasser la crème de dessus le lait, pour en faire du beurre'', van welke beteekenis La Curne twee voorbeelden uit Froissart aanhaalt. Hij vermoedt, dat de heraldieke benaming daaraan ontleend zal zijn en dus moet opgevat worden in den zin van *schelp*.

Dat deze verklaring inderdaad juist is, blijkt genoegzaam, wanneer men het Oud-Fransche woord in zijnen oorsprong en zijne verwanten nagaat. Blijkbaar is *escafotte* eene afleiding van gr. *σκάφη*, lat. *scapha*. Het Grieksche woord, afkomstig van *σκάπτειν*, graven, uithollen, gaf in 't algemeen een uitgehold, hol voorwerp te kennen, en werd niet alleen voor *boot* of *schuit*, maar ook voor een *nap*, *schaal* of *shotel* gebezigd. In 't Latijn was *scapha* de gewone benaming van een *boot*, maar de deminutieven *scaphium* en *scaphiolum* werden in den ruimeren zin genomen van »*quodcumque vas concavum*'', gelijk het bij Faciolati heet. Hetzelfde vinden wij in het Oud-Fransch terug.

Escave staat bij Godefroy (III, 348 vlg.) aangeteekend als *chaloupe*, maar ook als *coquille*, *cosse*. Van *escave* zijn afgeleid de verkleinwoorden *escafotte*, *escafette* en *escafelotte*, alle in den zin van *schelp* of *schaal*. *Escafelotte* komt voor als benaming van de schaal eener noot, een notedop, en *escafotte* wordt bij Godefroy niet bepaald als *mosselschelp*, maar in 't algemeen als *coquille*, *écaille* verklaard: hij haalt zelfs een voorbeeld aan van *escaffottes de eufz*, eierschalen.

Het lijdt dus, dunkt mij, geen twijfel, dat *scavote* werkelijk eene *schelp* moet hebben beteekend. Van welke soort de hier bedoelde schelpen waren, is niet te beslissen. Maar uit de woorden, bij Godefroy aangehaald: »*apointer le chapeau d'un pèlerin d'escaffottes de bourdons*», meen ik te mogen opmaken, dat het zeer wel de zoogenaamde St.-Jacobsschelpen kunnen geweest zijn, want deze, het zinnebeeld van pelgrimstochten, werden door de pelgrims op den hoed gedragen.

De heer J. B. Rietstap, wien ik over ons woord raadpleegde, als den meest bevoegden beoordeelaar van alles wat de wapenkunde betreft, meldde mij, dat de naam *escafotte* niet alleen onbekend is in de tegenwoordige heraldieke taal, maar hem ook in gedenkstukken van ouderen tijd — Fransche, Engelsche, Duitsche — nooit was voorgekomen, ofschoon uit de beide boven aangehaalde plaatsen van den *Roman de Perceforest* blijkt, dat het werkelijk een heraldieke term geweest is. Het was dus zeker eene uitdrukking, die betrekkelijk zelden gebezigd werd. De verklaring van *scavote* door *schelp* achtte ook hij door het bovenstaande taalkundig bewezen. Als heraldieke term toch zal het woord wel denzelfden zin hebben gehad, waarin het gold in de gewone taal. Slechts één bezwaar, meende hij, deed zich voor, t. w. dat de belading van het kruis met *drie* van die figuren (die dan waarschijnlijk op den rechtopstaanden paal van dat kruis zouden geplaatst zijn) hem niet natuurlijk, althans in den tijd van goede heraldiek niet aannemelijk voorkwam. »De voorbeelden», voegde hij er bij, »van wapens met een kruis, dat met *vijf* St.-Jacobsschelpen beladen (of, zoo men

wil, gebroken) is — één in het hart, en één op elken arm — zijn vrij talrijk in Picardië, Artois en aangrenzende streken. Men zou dus ook in ons gedicht *vijf*, niet *drie* schelpen mogen verwachten.”

Uit een heraldiek oogpunt is deze bedenking zeker van gewicht. Hadden wij te doen met eene beschrijving, door een ervaren wapenheraut gegeven, dan zou ongetwijfeld het bezwaar, in het getal der stukken gelegen, als overwegend moeten aangemerkt worden. Doch dien eertitel van deskundige mogen wij zeker onzen dichter niet toekennen, en wij behoeven dus, op dezen technischen grond alleen, eene verklaring niet te verwerpen, die taalkundig zoo duidelijk is aangewezen.

Wat voor 't overige de beschrijving betreft, dien de dichter geeft van het wapen, door Couchi op zijn *tornikeel* gevoerd, moet ik nog opmerken, dat die ook in andere opzichten niet volkomen helder is. De wapenrok, zegt hij, was »van kele”,

Met eenen cruce zelverijn,
Daer in drie scavoten fijn
Van goude, daer hise mede brac.

De zin der woorden *daer hise mede brac* is grammatisch niet wel te bepalen, omdat volstrekt niet blijkt waarop dat *se* slaat. Er gaat *cruce* vooraf, maar dat woord is onzijdig. Doch al moge het taalkundig onjuist zijn uitgedrukt, de heer Rietstap is van oordeel, dat *se* moeilijk op iets anders betrekking kan hebben dan op *cruce*, en wel wegens het werkwoord *brac*. »Het *breken* in de wapenkunde”, schrijft hij, »is niets anders dan het wijzigen van een reeds bestaand wapen door de kleuren of het getal der figuren te veranderen of er nieuwe bij te voegen. Hier hebben wij dus te denken aan een zilveren kruis in een rood veld, gevoerd door eene familie, waarvan een jongere zoon, om zich van ouderen te onderscheiden, het wapen *brak* door het met drie gouden schelpen te vermeerderen.”

De uitdrukking *daer in*, die min of meer twijfelachtig is, moet wellicht niet in den eigenlijken zin worden opgevat, alsof de *scavoten* geplaatst waren in het kruis, want dan zou goud

op zilver staan, hetgeen in den ouden tijd der heraldiek niet lichtelijk voorkwam. »Misschien», schrijft mij de heer Rietstap, »was het een verkort kruis (dat los op den wapenrok stond en de randen daarvan niet raakte). Alsdan zou er gelegenheid zijn geweest, dat de drie gouden *scavoten* op het rood geplaatst waren, twee van boven en één van onderen.»

Doch het zou, geloof ik, eene nuttelooze moeite zijn, de beschrijving, die wij in ons gedicht vinden, al te streng uit te leggen. Het is bekend, hoe de burgerlijke dichters van dien tijd, die zelden geoeffende wapenkundigen waren, dikwijls met die figuren omsprongen, vooral waar het verdichte wapens gold. En hier hebben wij natuurlijk met een bloot verdictsel te doen. Een wapen uit het jaar 840, terwijl de allervroegste familiewapens eerst van omstreeks het jaar 1000 dagteekenen! En een wapen van den burggraaf van Coucy uit een tijd, toen de burg te Coucy nog niet bestond! Een nieuw bewijs van de vrijheid, die onze dichter zich in historie en chronologie veroorloofde. In ieder geval gelijkt het wapen, dat hij beschrijft, niet in het allerm minst op dat der latere heeren van Coucy, die een van zes stukken vair en rood gedwarsbalkt schild voerden. Zie Rietstap, *Armorial général* (2e éd.), I, 471.

Mijn oprechten dank aan den heer Rietstap voor de mij zoo welwillend verstrekte inlichtingen, waardoor het mij mogelijk geweest is een onderwerp, dat buiten mijne gewone studiën ligt, met eenig vertrouwen te behandelen.

II. IMBARE.

(II, 1295, 1665, 1693). — Een der merkwaardigste woorden, die in onze fragmenten voorkomen. In het Mnl. was er tot dusverre geen voorbeeld van gevonden. Het moet echter in Vlaanderen eene gewone uitdrukking geweest zijn, als blijkt uit een paar plaatsen van lateren tijd, waar het in dezelfde beteekenis wordt aangetroffen.

In de »*Vlaemsche Audt-vremdicheydt, inhoudende veel wonderlijke antiquiteyten*» enz., »*vergadert, ghecomponeert ende Rhetorijckelicken ghestelt by Ballaeden*», door Marcus van Vaernewijck (Gent, 1562¹⁾), vindt men eene beschrijving van de uitvaart van Hendrik II, koning van Frankrijk, zooals die, op last van Filips II, d. 16 Juli 1559 te Gent in de kerk van St. Michiel gevierd was. In de inhoudsopgave van »*Tvierde tractaet*», die voorafgaat, leest men:

Van Henricus utvaert, den tweeden van dien name,
Conijnc van Vranckerijc, te Ghent ghecelebreert;

en het opschrift van het gedicht zelf luidt (bl. 142): »*Van der doot ende utvaert van den Franschen Conijnc, Henricus de tweetste.*» Het gedicht bestaat uit acht coupletten, elk van tien regels. Ik laat hier de vier laatste volgen, omdat het uiterst zeldzame werkje aan weinigen bekend is, en omdat de beschrijving, die hier van de uitvaart eens Franschen konings wordt gegeven, eene treffende overeenkomst heeft met hetgeen in onze fragmenten verhaald wordt. Die vier laatste coupletten luiden aldus:

5.

Dees utvaert ghebuerde, so menich ansach,
Den seshiensten dach van Hoymaent, met expresse,
XV.C. neghenenvijftich, met groot gheclach,
Op S. Annen dach, die men wel eeren mach,
Naer sconincs overlyden thien daghen en sesse.
Ons coninc was selve, met al zijn noblesse,
In dees utvaert, hy wildet gherne beslaven,
Met veel bisschoppen en abten, hem doende adresse,
Die d'Exequien deden, om de ziele te laven,
Als soumen gaen begraven.

6.

Een swart huseken duerluchtich stont daer ten toghe
XLVIII voeten hoghe, voor den choor seer eerbaer.
Het hadde ghecost (my waer leet dat ic loghe)

1) Dit is de tweede druk, »*van nieuws oversien ende vermeerderd.*» Uit de Opdracht en uit de kerkelijke approbatie, aan het slot van 't boekje geplaatst, blijkt dat de eerste uitgave in 1559 het licht had gezien. Het door mij gebruikte exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Ses hondert guldenen, by ons conincs ghedoghe,
 Niet dan van thanthgedaet ¹⁾: daer op dat branden claer
 Alsoo veel keersen als ser daghen zijn int iaer.
 Den buec ²⁾ stont ooc vul keersen, die vierich laeyden,
 En was met swart laken behanghen, alomme aldaer,
 Met die Fransche wapenen, die zy daer an naeyden,
 Die twerc verfraeyden.

7.

Boven op dit huseken stont een coninclicke croone
 Met peerlen schoone, vul keersen en lichte.
 Onder stont de *Inbare* seer ydoone
 Schynende eenen autaer voor elcken persooone.
 Daer over dat een cleet was, costelic van ghewichte,
 Met een cussen, daer op lach voor elcx ghesichte
 Een gauden crone, en scepter, die wat bedieden wilden.
 Ende in elcken houc van desen ghestichte
 Stonden Herauten, die in groote ghecroonde schilden
 Die Fransche wapenen hilden.

8.

Voor dese monstrantie oft oratorie
 Stonden teender memorie die Fransche standaerden.
 Maer van alle die keersen, tot zijnder glorie
 Weerdich te narreren in een historie,
 Scheen de kereke vierich, vele hem vervaerden.
 Wat natien van volcke daer in vergaerden,
 Waer my oncont; dus cortic mijn sermoen.

.

Met het *huseken*, hier vermeld, dat voor het koor was opgericht, bedoelt de dichter de katafalk, waaronder het lijk van den vorst werd tentoongesteld. Onder die katafalk, met talrijke waskaarsen schitterend verlicht, stond de *imbare*, de lijkbaar, met een kostbaar kleed omhangen. Een kussen met kroon en scepter, benevens de wapenschilden van Frankrijk, voltooiden het geheel.

Het blijkt dus, zoowel uit onze fragmenten als uit de verzen van Vaernewijck, dat *imbare* de benaming der *lijkbaar*

1) Wij zouden zeggen: *alleen aan arbeidsloon*.

2) De beuk, het ruim der kerk.

was. In die zelfde beteekenis komt het woord (volgens eene mededeeling van mijn vriend Stallaert) ook voor in eene oorkonde van 17 Nov. 1575, te vinden in het onlangs door den heer F. De Potter uitgegeven *Second Cartulaire de Gand* (Gent, 1886). Daar leest men (bl. 171): »So heeft hy beset ende gefundeert in der eeuwicheyt acht jaerghetijden, die men alle jaere doen zal up acht diverssche daghen in dezelve cappelle, met dyake ende zanckmeestere, met zijn choraelkens, daer men ten daghe van elcken jaerghetijde doen zal een ghesonghen messe van *Requiem*, ende naer de messe zal gaen ten *imbare*, die de costere zal stellen in midden van den choor, met twee bernende kerssen, tsijnen coste; aldaer de priestere, die de messe doen zal, metten dyake ghehauden zullen zijn te lesene eenen psalme van *De profundis*, eenen *Paternoster* ende *Ave Maria*, ende werpen wijwatere over alle gelooveghe." Het geldt hier geene koninklijke uitvaart, maar de beteekenis van *imbare* is dezelfde: de lijkbaar, hetzij die het lichaam van den overledene bevatte, of wel — als in dit geval — het lijk van den reeds begraven doode vertegenwoordigde (de *faux cercueil* of looze baar).

Hetgeen in onze fragmenten, in verband met de *imbare*, wordt medegedeeld omtrent de tentoonstelling van het lichaam van den overleden vorst, heeft mede eenige toelichting noodig.

In de eerste plaats, waar het woord voorkomt, is het lijk van den koning tentoongesteld in zijn paleis in de hoofdstad. Couchi, leest men daar (II, 1293):

es te hove ghegaen,
Daer die coninc was ghestaen
In eenre riker *ymbaren*.

En dan volgt er:

Sine conduten alle waren
Vul specien van zoeter guere,
Ende ghezuvert sine ymmuere.
Die balsemen ghaven zoete lucht.

Het manlijke voornaamwoord *sine*, dat niet bij het vrouwelijke *imbare* behooren kan, bewijst genoegzaam, dat men hier niet te denken heeft aan *buizen* of *pijpen*, tot de *imbare* be-

hoorende en bestemd om die met welriekende geuren te vervullen. Ook het woord *ymmuere*, vochten, kan geene betrekking hebben op de lijkbaar. Met *conduten* worden derhalve de *buizen* in het lichaam des konings bedoeld, met name de *slagaderen*, in welke bij het balsemen de bederfwerende aromatieke stoffen werden ingespoten¹⁾. Door die bewerking waren de vochten van het lichaam gezuiverd. De bedoeling dezer verzen is dus eenvoudig deze, dat het lijk des konings gebalsemd was.

Later vinden wij den overleden vorst tentoongesteld in de kerk van het klooster te St.-Denis, waar de plechtige uitvaart gevierd wordt. Daar zag men den koning *in der ymbare* (II, 1665), als ware hij »in levenden live», en in volle wapenrusting, alsof zijne ridders iemand zoo in zijne plaats hadden gesteld, en in de houding alsof hij zijne offerande deed, terwijl al zijne genooten hem in diepen rouw omgaven. Uit deze beschrijving blijkt, dat het lichaam niet op de lijkbaar lag, maar in staande houding vóór de lijkbaar onder de katafalk geplaatst was, gelijk het dan ook vroeger uitdrukkelijk heette, dat de koning in de *imbare* was *ghestaen*. En werkelijk was het oudtijds de gewoonte, het gebalsemd lijk van een vorst in staande houding bij de uitvaart ten toon te stellen²⁾. Later heeft men het lijk vervangen door een wassen beeld, dat on-

1) *Conduut*, fr. *conduit*, lat. *conductus*, in 't Mnl. zeer gewoon voor de *buizen* of *pijpen* van waterleidingen, fontein en z., komt ook elders voor in toepassing op de *buizen* in het menschelijk lichaam. Zoo leest men in de *Oud-Vl. Ged.* III, 122, vs. 246 vlgg., dat het aangezicht van den mensch *seven conduten* heeft: twee aan de ooren, twee aan de oogen, twee aan den neus en één aan den mond. En in het *Leven van Jezus*, c. 112: „al dat ten monde ingheet, dat comt in den buuc, ende van daer lidet dor de *condute* van den lichame.”

2) Over de uitvaart en begrafenis der Fransche koningen en koninginnen is veel geschreven. De door mij geraadpleegde bronnen zijn inzonderheid: 1°. Joan. Tilius, *Commentariorum et disquisitionum de rebus Gallicis libri duo* (Frankfort, 1579), waarin (p. 132—141) een hoofdstuk „*De obitu, exsequiis sepulturaque regum et reginarum Galliae*”; 2°. Mabillon, *Discours sur les anciennes sépultures de nos rois*, in de *Mémoires de littérature de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres*, Tome II (Paris, 1736), p. 633—647; en 3°. Paul Lacroix, *Vie militaire et religieuse au moyen âge* (4e éd., Paris, 1877), p. 544—558.

der de katafalk vóór de lijkbaar gesteld werd. In het zoo even aangehaalde werk van Lacroix vindt men op bl. 553 eene afbeelding, die ik zou wenschen hier te kunnen overnemen, omdat zij als 't ware opzettelijk geteekend schijnt om ter opheldering van dit gedeelte onzer fragmenten te verstrekken. Zij stelt de uitvaart voor der Fransche koningin Anna van Bretagne, de gemalin van Lodewijk XII, overleden d. 9 Jan. 1514, en is ontleend aan eene miniatuur uit een handschrift van dien tijd. In het midden van het koor der kerk te Blois ziet men eene prachtige katafalk, waarop aan alle kanten brandende waskaarsen geplaatst zijn, en die getooid is met een omhangsel van zwart fluweel en met verschillende wapenschilden. Onder de katafalk staat, insgelijks met zwart fluweel bedekt, de lijkbaar met de doodkist, waarin het lichaam der koningin rust. Vóór de lijkbaar verheft zich in staande houding het wassen beeld der vorstin, kroon en scepter dragende. Een aantal geestelijken liggen rondom geknield, terwijl de Mis bediend wordt door den bisschop van Parijs.

Men ziet, in de hoofdzaak is deze voorstelling geheel gelijk aan die van onzen dichter. Het eenige verschil is dit, dat hier het lichaam der vorstin in de doodkist rust en alleen hare beeltenis vertoond wordt, terwijl in onze fragmenten (naar oudere zeden) het gebalsemde lijk zelf van den koning, staande vóór de looze baar, ten toon is gesteld.

Ik moet nog even terugkomen op het woord *imbare*, om het in zijn oorsprong en vorm te verklaren. Het is opmerkelijk, dat het op al de drie plaatsen, waar het voorkomt, met *y* wordt gespeld (*ymbare*), ofschoon toch overal elders in onze fragmenten het voorzetsel *in* of *im* wordt geschreven. Dit kon een oogenblik doen vermoeden, of het woord ook van Romaansche afkomst zou kunnen zijn. Doch de zorgvuldigste nasporingen hebben mij bewezen, dat er op het gebied der Romaansche talen volstrekt niets is te vinden, wat naar *imbare* gelijkt. Ook in geene andere Germaansche taal is er een spoor van te ontdekken. Het moet dus een eigenaardig Nederlandsch

woord zijn. En dan kan men wel aan niets anders denken dan aan eene samenstelling van *in* en *bare*. Onwillekeurig is men geneigd, *imbare* te vergelijken met de in 't Mnl. zoo gewone uitdrukkingen *in baren staen*, *in baren liggen* en *in baren leggen*, in welke *in baren* hetzelfde beteekent als *op de lijkbaar*¹⁾. Volgens eene mededeeling van den heer Guido Gezelle zijn die uitdrukkingen nog heden in Vlaanderen in gebruik, met name te Kortrijk, waar men zelfs door *het imbare* den geheelen toestel verstaat: de baar, de schragen, het lijkkleed enz., kortom alles wat dient om een lijk *in bare* te stellen. Voor een hedendaagschen Vlaming maakt dus het oude *imbare* vanzelf den indruk, alsof het uit *in bare* gevormd was. Doch er is tegen die verklaring een afdoend bezwaar. Ware het woord op die wijze ontstaan, dan zou het noodwendig onzijdig moeten zijn. Het zou dan eene uitdrukking wezen als *het tehuis*, *het tekort* enz. Te Kortrijk wordt dan ook werkelijk *het imbare* gezegd, blijkbaar naar de hedendaagsche opvatting des woords. In de boven aangehaalde oorkonde van 1575 leest men insgelijks *ten imbare*, doch het vlak daarop volgende *die de costere zal stellen* doet zien, dat het woord toch eigenlijk als vrouwelijk bedoeld is, en dat er dus waarschijnlijk niet *ten*, maar *ter* moet gelezen worden. In allen gevalle is het woord zoowel bij Vaernewijck als in onze fragmenten, de oudste getuigen die wij kennen, zeer bepaald van het vrouwelijk geslacht, evenzeer als *bare* zelf. Het vereischt dus eene andere uitlegging. Ik meen het te moeten vergelijken met andere woorden, die uit het voorz. *in* en een substantief van stofelijke — niet werkwoordelijke — beteekenis zijn samengesteld. De *inboedel* is de boedel, die zich *in* het huis bevindt; de *inhouten* zijn houten *in* het schip; een *inham* is een ham of kreek

1) Zie de voorbeelden bij Verdam, I, 579. Het vaste gebruik van het voorz. *in* in deze zegswijzen verklaart tevens de uitdrukking *in eenre ymbaren* en *in der ymbare*, zooals het in onze fragmenten heet, ofschoon daar eigenlijk het voorz. *voor* beter zou passen. Doch de dichter stelde zich niet bepaald de lijkbaar alleen voor, maar den geheelen toestel, de katafalk met baar en alle toebehooren, waarin het lijk geplaatst was.

in het land; het *ingewand* of *ingeweide* het gewand of geweide in het lichaam, en evenzoo het verouderde *inaderen*, de voormalige benaming der ingewanden, enz. *Inbare* of *imbare* zal dan de lijkbaar zijn, die in de katafalk is geplaatst, en wel vermoedelijk dien naam gekregen hebben in tegenstelling van de baar, waarop het lijk naar de kerk werd gedragen. Uit de afbeeldingen bij Lacroix kan men zien, dat die beide baren, de draagbaar en de vaste baar in de katafalk, vrij wat in vorm verschilden. Er was dus reden om ze ook met verschillende benamingen aan te duiden. En dan kon zeker aan de laatste, die in het »huseken» stond, geen gepaster naam worden gegeven dan *imbare*.

III. ZIMPERLIJC.

(II, 1548 en 1696). — Een woord, dat tot hertoe niet werd aangetroffen. Wel kende men *simperlike*, als variant van *simpellike*, in *Lekensp.* I, 2, 87 (hs. I), doch dat komt hier niet te pas. Blijkbaar is hier (II, 1548) de beteekenis bedoeld van *net*, *fraai*, *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*, ter aanduiding van de sierlijke uitrusting der gravin, die vs. 1474—1493 beschreven is: verg. vs. 1552—1555. Ook op vs. 1696, waar het woord nogmaals voorkomt, past die beteekenis uitnemend. Beatrijs, heet het daar, wendde hare oogen naar Dominicus met een *zimperlijc* — d. i. *bevallig* — *gebaar*. Het adj. *simper* is in de verwante talen algemeen bekend. In het Deensch, Noorsch en Zweedsch komt *simper*, *semper* in de volksspraak voor in den zin van *sierlijk*, *net*, *keurig*, *kiesch*, vooral van *kieschkeurig*, veelal met het bijdenkbeeld van *gemaakt*, *preutsch* (Molbech, *Dansk Dial.-Lex.* 473 vlg., Aasen, *Norsk Ordbog* (2de uitg.), 643, Rietz, *Svenskt Dial.-Lex.* 566). In het Zwitsersch *semper*, *keurig*, *kiesch* (Stalder II, 370). Verg. Eng. *to simper*, *gemaakt*, *gekunsteld glimlachen*, *a simper-de-cocket*, een nufje (Halliwell 743). Blijkbaar behoort hertoe ook Hoogd. *zimper-*

lich, gemaakt, en *zimpern*, zich gemaakt aanstellen. De Duitse etymologen weten met die woorden geen weg. Weigand (II, 1145) noemt den oorsprong »dunkel", en Kluge (385) zegt: »weitere beziehungen fehlen". Uit het bovenstaande blijkt, dat *simper* in alle Germaansche talen bestaat, maar overal met de *s* (of de daarmede gelijkstaande Nederlandsche zachte *z*), alleen in het Hoogduitsch met de scherpe *z* (*ts*). *Zimperlich* is dus kennelijk uit de Nederduitsche tongvallen overgenomen: in de Hoogduitsche uitspraak ging de *s* in *z* over. In het Mnl. schijnt *simper* nog alleen de goede opvatting te hebben van *keurig*, *sierlijk*, *bevallig*: het ongunstige bijdenkbeeld van *gemaakt*, *gekunsteld*, *preutsch*, is er elders en later bijgekomen. Over de afleiding zie Skeat (*Etym. Dict.* 554), die het in verband brengt met *sipp*, dat in 't Nederduitsch en de Noorsche talen in soortgelijke beteekenissen voorkomt en ook bij ons in *sip kijken* wordt wedergevonden. Er zou over die verklaring wel het een en ander te zeggen vallen, doch dat ligt hier buiten mijn bestek.

IV. Nog een fragment van *Couchi*.

De bovenstaande fragmenten waren reeds grootendeels afgedrukt, toen ik kennis maakte met het pas verschenen Eerste Deel van de *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door Dr. J. Te Winkel, een voortreffelijk werk, dat met algemeene belangstelling ontvangen verdient te worden en zeker, indien het op gelijke wijze wordt voortgezet, eenmaal nevens het hoofdwerk van Jonckbloet eene waardige plaats zal innemen. Daar las ik op bl. 196, aant. 3): »Ook in eene Dietsche bewerking van *De Burchgrave van Coetchy*, waarvan 816 verzen te Atrecht bewaard worden, vindt men van »*Madox drome*" gesproken." Die woorden herinnerden mij aanstonds aan eene mededeeling van Jonckbloet, die mij bij het schrijven mijner Inleiding ontgaan was, omdat ik indertijd, bij de lezing zijner

Geschiedenis, niet voorziende dat ik ooit de fragmenten van *Couchi* zou bewerken, daar geen bijzondere acht op had geslagen. Ik bedoel hetgeen hij zegt op bl. 361 van Deel I der 3de uitgave. Sprekende over *Madocs droom* haalt hij daar de bekende plaats uit Maerlant's *Rijmbijbel* aan, en laat daarop volgen: »Evenzoo wordt er gewag van gemaakt in het nog ongedrukte fragment eener vertaling van den *Burchgrave van Coetchy*, die uit Maerlant's tijd is. De Vrouwe van Fayel zegt tegen haar minnaar, die haar zeer ingewikkeld zijne liefde bekend:

»Noch wanic, her ridder, dat gi slaapt,
Of dat ghi sijt in Madox drome.»

In de tweede uitgave (1873, I, 109) komen die woorden eveneens voor. Later hebben Prof. Martin in zijne Inleiding op *Reinaert*, bl. XIV, en Prof. Moltzer in dit *Tijdschrift*, III, 312, het getuigenis van Jonckbloet overgenomen.

Zoolang de inhoud der vier Atrechtsche bladen nog onbekend was, moest men vermoeden, dat Jonckbloet dit fragment bedoelde, dat hij misschien in vroeger jaren onder de oogen had gehad. Dr. Te Winkel had dan ook alle recht om aan te nemen, dat de twee aangehaalde verzen aan dat Atrechtsche fragment waren ontleend, het eenige van welks bestaan men toen nog vernomen had. Nu echter die 816 verzen gedrukt vóór ons liggen, en die beide regels er niet in voorkomen, blijkt het, dat Jonckbloet nog een ander gedeelte van ons gedicht moet hebben gekend. En dat het stuk, dat hij bedoelde, wel degelijk tot den *Borchgrave van Couchi* behoorde, wordt zoogoed als bewezen door hetgeen hij zegt, dat het daar de Vrouwe van Fayel is, die tot haren minnaar spreekt. Dit moet hij dus ook in dat fragment hebben gelezen.

Ongelukkig heeft Jonckbloet niet aangeteekend, waaraan hij zijne mededeeling ontleende. Was hij zelf in het bezit van een of meer bladen van een handschrift van Couchi? Of had hij in de eene of andere boekerij zulk een fragment gevonden? Of had hij er ergens eenig bericht van gelezen? Het laatste komt

mij niet aannemelijk voor; want in dat geval moest ook wel iemand anders er kennis van dragen, en mijne vakgenooten, die ik er over raadpleegde, verklaren eenstemmig, dat zij evenmin als ik zelf er ooit van gehoord hebben. Hoe het zij, Jonckbloet heeft een fragment van ons dichtwerk gekend, dat wij nu niet kennen. Waar het zich thans bevindt, heb ik niet kunnen opsporen. Voorloopig moet het als verloren aangemerkt worden, totdat het wellicht door een gelukkig toeval weder te recht komt. Nu eindelijk de overblijfselen van den *Borchgrave van Couchi* het licht zien, mogen wij dat verlies dubbel betreuen. Het is een nieuw bewijs van hetgeen ik boven schreef (bl. 98), dat het raadzaam is de fragmenten van onze middeleeuwsche gedichten, die van tijd tot tijd worden ontdekt, in eene algemeene bewaarplaats bijeen te brengen, waar zij veilig geborgen zijn en te allen tijde door den beoefenaar der letterkunde kunnen geraadpleegd worden. Hopen wij, dat het blad, waarop *Madocs droom* vermeld staat, spoedig uit zijn schuilhoek te voorschijn kome, om aan de nu gedrukte zestien bladen te worden toegevoegd.

Dat Jonckbloet naar zijn fragment de vertaling van *Couchi* »uit Maerlant's tijd" afkomstig achtte, moet ik natuurlijk in het midden laten. Zoolang wij dat stuk niet kennen, en dus niet kunnen nagaan, welke gronden hij voor die meening gehad heeft, laat zich dat niet beoordeelen. Voorloopig houd ik mij aan de latere tijdsbepaling, die ik bl. 129—131 als waarschijnlijk heb voorgesteld.

Bl. 128, reg. 11. gewrachte *lees* ghewrachte

Bl. 132, aant. 2). Ook in de fragmenten van *Beerte metten breiden voeten* komt de uitdrukking voor: »*Maer ic die makede hem des vroet.*» Zie Moltzer, *Floris e. Blanc.*, bl. 141, vs. 88.

MR. HENRIC VAN ALCMAER.

Sedert door Scheltema in de inleiding zijner uitgave van »Reintje de Vos» een Henric van Alcmaer, die in 1477 en 1481 te Utrecht woonde, is aangewezen, heeft men dezen vrij algemeen gehouden voor den man, die zich later in de voorrede van den Nederduitschen Reinke Vos als redactor en glossator noemt. Bewezen is de identiteit dezer twee personen echter niet: nog een andere Henric van Alcmaer uit denzelfden tijd is opgespoord, kortom er heerscht nog groote onzekerheid aangaande den persoon, die, naar 't schijnt, het eerst den berijmden Reinaert in hoofdstukken verdeeld en van eene korte glosse voorzien, en daardoor op de latere bewerkingen eenen gewichtigen invloed gehad heeft. Als bijdrage tot de oplossing dezer vraag wensch ik hier de aandacht te vestigen op een stuk, waarin een Henric van Alcmaer, zonder twijfel dezelfde als de reeds te Utrecht aangewezene, optreedt.

In de Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude Vaderlandsche recht 1, 485 deelt Mr. S. Muller Fz. een merkwaardig vonnis van den Utrechtschen raad mede aangaande eene erfeniskwestie. Voor ons doel zijn hier alleen de volgende feiten van belang. Zekere Katharina, omstreeks 1440 weduwe geworden van Jan van Toorn, was hertrouwd met Elyas van Oestrum, uit welk huwelijk eene dochter, Alydt van Oestrum, was gesproten, die op hare beurt eerst met Splinter van Meghen, en na diens dood met »meyster Henric van Alcmarr» getrouwd was. Genoemde Alydt van Oestrum was met haren halfbroeder Willem van Toorn in een twist gewikkeld over de erfenis hunner moeder, en »pandde» daarom in 1466 aan het roerende goed van Willem van Toorn, en daarna in 1467 ook aan eene »husinge ende hofstede», aan welke

goederen zij door de schepenbank ook werd »geëigend». Doch Willem van Toorn beklagde zich bij den Utrechtschen Raad (die reeds vroeg een groot deel der rechtspraak op de schepenbank had veroverd ¹⁾), en deze stelde hem in 1468 in het gelijk. Vijf jaar later echter, in 1473, deed »meyster Henrick van Alcmair», Alydt's echtgenoot, die »aan eene universiteit had gestudeerd en blijkbaar ervaren was in de kronkelpaden der toenmalige praktijk» ²⁾, eene nieuwe poging om huis en hofstede in bezit te krijgen, en ditmaal gelukte die poging werkelijk. Wel klaagde Willem van Toorn opnieuw bij den Raad, doch deze wist nu niets anders te doen dan de zaak uit te stellen.

Intusschen werd Mr. Henric een man van gewicht in Utrecht. David van Bourgondië, die, in 1456 door toedoen van zijn vader Philips Bisschop van Utrecht geworden, zich slechts door Bourgondische hulp kon staande houden, zag in 1474 de kans schoon om zijne macht uit te breiden en de regeering zijner trotsche, op hare voorrechten najiverige, hoofdstad aan zich te onderwerpen ³⁾. Hij vernietigde o. a. de geheele crimineele rechtspraak van den stedelijken Raad, en stelde bovendien een hof van appèl in, »dat recht van der scive» genaamd ⁴⁾, natuurlijk mede tegen de onafhankelijkheid der stedelijke rechtspraak gericht. In dit lichaam, dat den Raad natuurlijk een doorn in het oog was, hadden 10 leden zitting, meest hooge geestelijken. Hoewel niet behoorende onder de in 1474 aangestelden ⁵⁾, moet Mr. Henric van Alcmaer kort daarop, immers voor 1477, tot lid van dit

1) Zie Mr. S. Muller Fz., De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht. Inleiding.

2) Muller, Verslagen blz. 491; het in de noot aldaar uitgesproken vermoeden, dat hij »voersprake» (advocaat) was, wint volgens Mr. M. niet in waarschijnlijkheid, nu hij een zoo aanzienlijk man blijkt.

3) Zie hierover Muller, Inleiding blz. 112 vlgg.; en Arend II³. 106 vlgg.

4) Naar de *scive* »tafel, waarom de rechters bij hunne beraadslaging buiten de schepenbank zaten» (Muller, R. v. U., Gloss. i. v.).

5) Noch Burman, Utr. Jaarb. 3. 109 (waar slechts 9 personen genoemd worden), noch Van de Water, Utr. Placcaatboek 2. 948, 9 (waar alle 10 genoemd worden) vermeldt hem.

hof benoemd zijn. In dit laatstgenoemde jaar toch werd Bisschop David, door den dood van Karel den Stouten van zijn grootsten steun beroofd, dadelijk door den Raad der stad Utrecht gedwongen, alle nieuwigheden, die inbreuk hadden gemaakt op de rechten der stad, weder af te schaffen, en daaronder natuurlijk in de eerste plaats »dat recht van der seive'', hetwelk dan ook nog in 1477 werd opgeheven; te gelijk hiermede werden nu 8 personen »om allen besten wille'' door den Bisschop op aandrigen der stadsregeering uit de stad verbannen; deze 8, hier »onze lieve getruwe Raide'' ¹⁾ genoemd, waren blijkbaar leden van het gehate Hof: 5 van hen komen ook voor onder de bij de oprichting in 1474 genoemden, de eerste 6 voeren bovendien allen den titel »meister'' en behooren tot de hooge geestelijkheid van het Sticht, de 7^e is de schout van Utrecht, de 8^e (vermoedelijk het laatst genoemd als jongste in jaren of in rang) »meister Henrick van Alcmail''. Zooals men ziet, treedt Mr. Henrick hier in goed gezelschap, te midden der hooge geestelijken en ambtenaren op: blijkbaar was ook hij een aanzienlijk man, wiens verwijdering de Utrechtsche regeering noodig keurde, omdat zij zijnen invloed duchtte.

Dat nu deze Mr. Henrick van Alcmail werkelijk dezelfde is als de man, dien wij zooeven in een proces zagen optreden, is, dunkt mij, aan geen redelijken twijfel onderhevig: naam, titel, werkring, tijd en plaats stemmen volkomen overeen, en wederkeerig helderen beide omstandigheden elkander op: hij was, blijkens zijn optreden tegen zijnen halven zwager, een bekwaam en handig jurist, zeer geschikt om in de nieuwopgerichte rechtbank plaats te nemen, en omgekeerd kan zijne hooge positie vóór 1477 den eenigszins zonderlingen verderen loop van het geding over de erfenis verklaren. Zoolang Bisschop David het heft in handen had, durfde de Raad diens beschermeling, lid van het hoogste gerechtshof, niet aan; toen echter in 1477 de Bisschop al zijne verkregen macht weder moest prijsgeven, het

1) Zie Burman, Utr. Jaarb. 3. 184.

Hof opgeheven en de leden verbannen werden, terwijl de stedelijke Raad aan den anderen kant zijne oude rechtspraak hernam, verkreeg Willem van Toorn van den Raad wat hij zoolang te voren vruchteloos gevraagd had. »Des Saterdaghes voer Lichtmissen 1478" stapte de Raad over het formeele bezwaar heen en verleende aan Willem van Toorn restitutio in integrum ¹⁾. Nu Mr. Henric van Alcmaer verbannen was, behoefde men hem niet te ontzien, men veroordeelde hem in absentie; en terwijl de Raad zoo den gehaten vreemdeling (immers zijne herkomst uit Alkmaar zal hem in Utrecht wel niet ten voordeele geweest zijn!) nog na zijn val een belangrijk nadeel berokkende en zijne listige advocatenstreken vruchteloos maakte, toonde hij te gelijk, zijne aloude rechtsmacht nog verder dan vroeger te willen uitstrekken.

Of Mr. Henric zijnen zwager later opnieuw voor de schepenbank heeft gedaagd, is onzeker, de verdere loop der zaak is onbekend. Wel is hij waarschijnlijk in Utrecht teruggekeerd, de gelegenheid daartoe is hem althans opengesteld. De twist tusschen den Bisschop en de stad was steeds hooger gelopen, de ban over de stad uitgesproken; eerst nadat Utrecht door Maximiliaan van Oostenrijk belegerd en ingenomen was, werd David van Bourgondië in 1483 in zijne macht hersteld. Twee jaar vroeger echter had hij zich door bemiddeling van den Paus reeds voor korten tijd met de Staten en met de stad verzoend, en de laatste van den ban ontheven ²⁾. Bij het verdrag, dat hieraan voorafging, werd door de stadsregeering Maandags na Paschen 1481 afgekondigd, dat zij 7 van de 8 bannelingen van 1477 »weder vrij in de stadt ontfangen ende restitueren" zouden. De laatste van de 7, in dezelfde volgorde als in 1477 genoemde personen, is wederom »Meyster Henrick van Alcmaer". Dat de laatste werkelijk is teruggekeerd, blijkt wel is waar niet: zijn naam schijnt althans tot nog toe na dien tijd te Utrecht

1) Zie over de juridische bijzonderheden verder Muller, Versl. blz. 492—493.

2) Zie Arend II³. 109 vlgg.

3) Zie Burman, Utr. Jaarb. 3. 474 (niet 383, gelijk Scheltema, en op zijn voetspoor Grimm, Martin e. a. opgeven).

niet gevonden te zijn (terwijl bijv. drie zijner medeballingen na hunne terugkomst o. a. als afgezanten van den Bisschop optreden ¹⁾), doch zoolang er geen stellig bewijs wordt gevonden, dat hij elders woonde, mag men uit het feit, dat hij weder werd toegelaten in de stad, wel afleiden, dat hij zelf dit wenschte, en voorshands dus aannemen, dat hij na 1481 weder te Utrecht gevestigd was.

Ik heb deze geheele geschiedenis opzettelijk breedvoerig verhaald, niet alleen omdat de combinatie der verschillende gegevens ons den Utrechtschen Henric van Alémaer nader leert kennen, en ons daarmede een aardig kijkje in het Middeleeuwsch stadsleven gunt, maar vooral omdat zij onmisbaar is bij de beantwoording der vraag, die hier ter plaatse het meeste belang heeft: Is deze Henric van Alémaer te Utrecht dezelfde als de man, die in de voorrede van den Reinke zegt: »ik, Hinrek van Alckmer, scholemester unde tuchtlerer des eddelen dogentliken vorsten unde heren, hertogen van Lotringen, umme bede willen mines gnedigen heren, hebbe dit gegenwerdige bôk út walscher unde franzosescher sprake gesocht unde ummegeesat in dudesche sprake . . . unde hebbe dit sulve bôk gedelet in vër part, unde hebbe bi islik capittel gesat eine korte ütlegginge unde meninge des sulfsten poeten umme to verstân den rechten sin des capitels." Grimm (R. F. CLXXV), Martin (Einl. XXII) en Prien (Zur vorgesch. des R. V. 2) zijn het er over eens, dat dit alleen op eene *Nederlandsche* bewerking kan zien; volgens de laatste is deze Hinrek van Alckmer de man geweest, die den tekst van Reinaert II in hoofdstukken afgedeeld en van eene korte glosse voorzien heeft, uit welke redactie, omstreeks 1487, althans vóór 1488, te Antwerpen bij Gerard Leeu gedrukt ²⁾, hoogstwaarschijnlijk de Nederduitsche Reinke Vos vertaald is.

1) Zie Burman 3. 458, 518.

2) De fragmenten dezer redactie, gewoonlijk d genoemd, zijn door den vinder Culemann, door Hoffmann van Fallersleben en het laatst en het best door Prien, Zur vorgeschichte des Reinke Vos, Halle 1880 (ook Paul en Braune, Beitr. 8. 1—54) uitgegeven. Over de tijdsbepaling zie Prien, blz. 9.

Wie worden met dien hertog van Lotharingen en met dien H. v. A. bedoeld? De eenige, op wien de eerste titel in 1487 past, is René II, in 1485 gehuwd met Philippa van Gelre (de dochter van den bekenden Adolf): de Nederlandsche prinses zou dan den Franschen hertog in aanraking hebben gebracht met dezen Nederlander en met de Dietsche letteren.

Tegen deze voorstelling bestaan echter eenige bedenkingen, voor een deel reeds door Martin en Prien te berde gebracht. Vooreerst wekt een Nederlandsche schoolmeester in dienst van den Franschsprekenden en Franschgezinden hertog van Lotharingen bevreemding. Evenwel dit is ontwijfelbaar, tenzij men den proloog alle geloof ontzegge of onder den hertog van Lotharingen een ander persoon versta. Ten tweede is het niet duidelijk, wat een »scholemester unde tuchtlerer" c. 1487 aan het hertogelijk hof te doen zoude hebben gehad: de drie kinderen van René zijn geboren in 1486, 1487 en 1489, en is het nu denkbaar, dat de hertog bij deze zuigelingen een schoolmeester ¹⁾ heeft aangesteld? Nog onwaarschijnlijker is het, dat hij deze kinderen in het Nederlandsch zou hebben laten onderwijzen. Waartoe? vraagt men onwillekeurig; toch niet ter liefde zijner Nederlandsche gemalin; of wellicht met het oog op eene mogelijke erfopvolging in Gelderland? Zoo nauw namen de Middeleeuwsche vorsten het toch wel niet met de landstaal hunner toekomstige onderdanen. Maar het onwaarschijnlijkste is zeker, dat René toen reeds voor »leesstof" ten behoeve dier pasgeboren kinderen heeft willen zorgen. Of bovendien daartoe de Reinaert, zelfs wanneer een »scholemester unde tuchtlerer" dien »in usum delphini" van eene deftige glosse had voorzien,

1) Wat wordt met dat »scholemester unde tuchtlerer" eigenlijk bedoeld? Is het alleen »schoolmeester" of mag men de betrekking meer gelijkstellen met ons »gouverneur"? Noch uit Schiller en Lübken, noch uit een paar voorbeelden van »tuchtmeester", mij door Prof. Verdam welwillend medegedeeld, is mij hieromtrent iets naders gebleken. — De 3e zoon van René had van zijn *zevende* jaar af tot gouverneur Philibert de Stainville, die verschillende meesters onder zich had (zie Don Calmet, aangehaald bij Prien, t. a. p. 3, noot).

uit een paedagogisch oogpunt bijzonder geschikt was, mag men, naar ik meen, betwijfelen. Het is dus zoo goed als zeker, dat, indien deze bewerking in 1487 gedrukt ¹⁾ is, dit niet ten behoeve van de Lotharingsche prinszen is geschied. Maar voor wien dan? Ten behoeve van den hertog zelven, die ter wille zijner Nederlandsche gemalin Dietsch wilde leeren? De verdeeling en de »korte útligginge» doen meer aan het onderwijs van kinderen of van het volk denken; is zulk eene didactische glosse van een »tuchtlerer unde scholemester» ²⁾ ten behoeve van zijnen hertogelijken heer ook wel zeer aannemelijk? Of, ten slotte, heeft de hertog H. v. A. alleen aangespoord om dit werk te ondernemen, of, zoo hij het, om welke reden ook, reeds ondernomen had, ten algemeenen nutte uit te geven? Eene dergelijke zorg voor de geestelijke en zedelijke ontwikkeling eener hem vreemde natie is, zelfs in een verlicht vorst als René schijnt te zijn geweest, evenmin begrijpelijk.

Deze bezwaren ten aanzien der betrekking tusschen den »edden hertogen van Lotringen» en den Hinrek van Alckmer van den proloog zijn echter op zich zelf wellicht niet onoverkomelijk; komen wij thans terug tot *onzen* Henric van Alcmaer. (Een andere Henric van Alcmaer, frater te Zwolle, in wien Delprat den lateren »scholemester» meende te hebben ontdekt, is reeds door Prien, t. a. p. 4—7, op goede gronden verworpen.) Vóór de identiteit van den Utrechtschen en den Lotharingschen H. v. A. pleit eigenlijk alleen de overeenstemming van naam en van tijd, terwijl ook de titel (magister artium) en voor een lid van het gerechtshof en voor een »tuchtlerer» niet ongepast schijnt. Daarentegen is er veel wat tegen de vereenzelving der beide personen spreekt.

1) Men zou kunnen denken aan de mogelijkheid, dat het boek vroeger *bewerkt* ware, maar dit baat niet veel: volgens Prien, t. a. p. is de bewerking na 1480 *vervaardigd*, en hebben wij dus in elk geval met dezelfde personen te doen.

2) En men moet hem inderdaad, indien men niet alle geloof aan den proloog ontzeggen wil, wel voor den eersten glossator houden; welk aandeel zou hij anders ook aan de bewerking hebben gehad? De *tekst* stemt woordelijk met R. II overeen.

Vooreerst, hoe komt deze raadsheer in het hoogste gerechts-hof van den Utrechtschen Bisschop, blijkbaar een vermogend en aanzienlijk man ¹⁾, plotseling verplaatst in de betrekking van »scholemester unde tuchtlerer»? Zelfs indien men dit mag opvatten als »gouverneur», blijft het eenigszins vreemd ²⁾.

Ten tweede: hoe komt een invloedrijk aanhanger van den Bourgondischen Bisschop een tiental jaren na den slag bij Nancy in eene betrekking tot den hertog van Lotharingen, gehuwd met eene Geldersche prinses, beiden verklaarde vijanden van het Bourgondische huis? ³⁾

Ten derde zou men wellicht kunnen wijzen op het verschil tusschen de Nederlandsche dialecten te dien tijde. Zou een geboren Hollander aan het hof eener geboren Geldersche prinses wel allereerst naar een Vlaamsch werk hebben gegrepen om de hertogin te onderhouden, den hertog of zijne kinderen Dietsch te leeren, of eindelijk voor de pers te werken, en zouden er in het werk van dien man onder die omstandigheden niet wel eenige sporen van Hollandsch of Geldersch gevonden worden? Intusschen wil ik hierop bij de ontwijfelbare populariteit van den Reinaert ook in die dagen en bij de geringe overblijfselen van d niet veel nadruk leggen.

Vragen en twijfelingen genoeg. Wil men niet tot het gewone hulpmiddel zijn toevlucht nemen door den proloog onecht of geïnterpoleerd te verklaren ⁴⁾, dan zal men, indien d wer-

1) Wat beteekent het »van» voor zijn naam? Alleen »uit Alkmaar afkomstig», of iets anders, hoogers?

2) Ex-gouverneur van René II zelf, waaraan men wellicht zou kunnen denken, kan onze H. v. A. althans, die na 1481 waarschijnlijk nog eenigen tijd te Utrecht woonde, wel niet geweest zijn.

3) Of tusschen Bourgondië en Lotharingen na 1477 vrede gesloten is, heb ik niet kunnen nagaan: het huwelijk van Philippa van Gelder (die in 1477 met haren broeder Karel aan het Bourgondische hof gevangen gehouden werd) in 1485 met René v. Loth. zou wel pleiten voor eene verzoening, immers voor eene toestemming van het Bourg. hof; doch de Lotharingsche hertogen zijn, als ik mij niet bedrieg, steeds den Franschen koning getrouw en dus den Bourgondiërs vijandig gebleven.

4) Indien men onder »hertog van Lotharingen» werkelijk den toenmaligen hertog van Neder-Lotharingen (d. i. hertog van Brabant) nl. Philips den Schoonen zou mo-

kelijk c. 1487 gedrukt is, òf naar een anderen H. v. A. moeten omzien, òf voor *onzen* H. v. A. eenen vrij romantischen levensloop moeten aannemen. Hij zou dan hetzij na zijne verbanning in 1477 niet in Utrecht teruggekeerd, hetzij na zijnen terugkeer in 1481 opnieuw verdreven zijn, en daarop, uit spijt, dat zijn loopbaan aldaar ten einde, en de Bisschop niet in staat geweest was, hem te handhaven, en bovendien door het raadsvonnis van een belangrijk deel zijner bezittingen beroofd, zich hebben aangesloten bij de vijanden van het Bourgondische huis; daar, aan het hof des hertogen van Lotharingen, zou hij, ook uit geldnood wellicht, den post van »scholemester unde tuchtlere» over de in 1486 en later geboren prinsen aanvaard, en, met welk doel dan ook, Reinaert II met indeeling en korte glosse uitgegeven hebben ¹⁾. Indien dit alles zich werkelijk aldus heeft toegedragen, is de door Vondel voor een tragisch persoon geëischte »staetveranderinge» in ruime mate zijn deel geweest, iets wat trouwens in die woelige Bourgondische periode hier te lande geen zeldzaamheid zal geweest zijn. Men zou dan in de glosse naast politieke toespelingen en blijken van rechtsgeleerdheid scherpe aanvallen op de hooge geestelijkheid kunnen verwachten, en, voor zoover ik kan nagaan, beantwoordt de glosse aan deze verwachting wel degelijk. Intusschen, dergelijke uitingen vindt men in elk middeleeuwsch werk en vooral in

gen verstaan (gelijk Prien, t. a. p. 4, noot, vragenderwijze oppert), ware de plaats van den Nederlandschen aanhanger van Bisschop David als opvoeder van den jongen, in 1487 negenjarigen hertog veel begrijpelijker. Maar dat Philips de Schoone kortweg hertog van Lotharingen genoemd zou zijn, zal wel niemand gelooven.

1) Eene bijzondere aanleiding was er waarschijnlijk niet en was ook niet noodig. De Reinaert was, blijkens de prozaredactie van 1479 en den herdruk daarvan in 1485, nog steeds populair. Verband te gaan zoeken bijv. tusschen eenen *Willam die Vos*, die, van 1455—77 in Utrecht in de regeering gezeten, in 1477, als aanhanger der Bourgondische partij gevangen genomen en verbannen, in 1481 van de algemeene amnestie uitgesloten wordt, zoodat de Paus zich zelfs voor hem in de bres stelt (zie Burman, Utr. Jaarb. 3, register, op zijn naam en bovendien ald., blz. 474, 482), dus een aanvoerder der Bourgondische partij — en tusschen onzen Reinaert, ware al te avontuurlijk, al springt de naam in deze omgeving vanzelf in het oog.

de redacties van den Reinaert: zij zijn dus nog volstrekt geen bewijs van Henric's redactorschap.

Heeft men dus het recht, de beide H. v. A.'s te vereenzelvigen? De gegevens laten zich desnoods, hoewel niet zonder eenig wringen, met elkander vereenigen; doch de geheele toedracht der zaak klinkt m. i. te zonderling om waarschijnlijk te kunnen worden genoemd. »Solche vermutungen bedürfen noch grösserer sicherheit'', zeg ik Grimm (R. F. CLXXII) dienaangaande gaarne na, en die kan ik helaas niet verschaffen: de HH. Muller, Gonnet en Bruinvis, archivariissen van Utrecht, Noord-Holland en Alkmaar, wisten mij over Mr. Henric niets naders mede te deelen. Ik moet mij hier dus vergenoegen met het bekendmaken van enkele nieuwe bijzonderheden en het uiten van eenige twijfelingen tegen de identiteit der beide personen. Moge een ander gelukkiger zijn en over den persoon van Henric van Alkmaar meer licht kunnen verspreiden.

Haarlem, April 1887.

J. W. MULLER.

SAKSISCHE NAMEN VAN PLANTEN EN DELFSTOFFEN.

Korten tijd geleden is de boekerij der Universiteit te Utrecht verrijkt met een klein handschrift, 124 bladen groot, dat, behalve twee bladen met versregels uit lateren tijd, een medicijnboek bevat, welks schrift op de 13^e eeuw als tijd van vervaardiging wijst.

Op sommige punten vertoont het eenige overeenkomst met het door Prof. K. Regel beschreven Gothaër ¹⁾ medicijnboek, doch over het geheel wijkt het hiervan aanmerkelijk af, terwijl de overeenkomstige artikels in redactie nog al verschillen. Wellicht zal men mogen aannemen dat beide uit eene bron afkomstig zijn, waaruit ook het Wolffenbuttler hs. nog al het een en ander heeft genomen. De taal van ons handschrift wijst op de oostelijke provinciën van ons land of op de westelijke streken van Deutschland, grenzende aan Overijssel of de Graafschap Zutphen.

De vervoeging van het werkwoord is zuiver Saksisch; vormen als *tt*, *tht* voor *cht* worden meer in gedenkstukken uit die streken aangetroffen, terwijl tot in Twenthe nog heden *nicht* voor ndl. *niet* gehoord en ook in andere charters gevonden wordt. De *ch* = ndl. *k*, in dit hs. voorkomende, schijnt niet volkomen de waarde van ndl. *ch* of hd. *ch* te hebben; de *h* is hier wellicht van dezelfde waarde als in de spellingwijze *gh*: op dezelfde bladzijde toch vindt men *c*, *k* en *ch*, b.v. *merchwortelen* 102, *mercsap* 104, *dóc* 109, *dók* 115, *dóch* 107

1) Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche sprachforschung 1878. Zwei mnd. Arzneibücher, cod. chart. Goth. 980 und cod. Wolfenb. 23. 3. von K. Regel. s. 5.

voor ndl. doek; *ôc*, *ôk* en *ôch* voor ndl. *ook* worden dooreen gebruikt. Niet onmogelijk is het echter dat het van een Duitsch voorbeeld is overgeschreven, hiervoor pleiten twee vormen nl. *trinke* en *leffe* 109 v. waarnaast 121. r. weder *lepel*.

Uit dit hs. waarvan ik in eene volgende aflevering meer hoop mede te deelen omtrent taal en inhoud, heb ik thans de namen der planten, steenen en andere stoffen opgeteekend. Eenige dezer plantnamen waren door behulp van Dieffenbach Gloss. Lat. Germ. wel te bepalen; waar deze te kort schoot, was mij een ander hs. der bibliotheek alhier van dienst, nl. Script. eccl. n° 83, dat op blz. 174 e. v. eene lijst bevat getiteld: Apothecariorum synonyma, waarin naast allerlei Latijnsche benamingen de Germaansche gevoegd zijn. De lijst is door mij aangehaald als Ap. Sy.

Namen van Planten, Kruiden, enz. in hs.
414 ms. var. Utrecht.

adick (*Sambucus ebulus*) 61. r. beren de uppe deme adicke wasset.

adicwortel 8. v. nim ... adicwortelen half also vele (recept. v. oximel).

affresia (*Euphrasia officinalis*) 26. r. De sere hostet, de scal nemen lacricien, de scone si scaven, unde hertes tunghen, helpe, affresia.

afrude (*Abrotanum-averuit* Ap. Sy. 177) 75. r. afrude is het unde droghe, der vrouwen moder openet se, enz. 122. r. wedder der vrouwen suke: se scaloc seden an wine afruden.

agrimonie (*Agrimonia eupatoria*) 106. v. wan der hut ser: wirp dat in agrimonien. 122 r. wedder der vrouwen suke: se scal oc seden an wine afruden, agrimonien.

alant (*Inula helenium*) 76. v. Alant is warm unde vuchtich, he is gût to der borst, to der lunghen, enz.

alandeswortel 107. r. wan der hut ser: drinch enen ghoden thoge alandeswortelen, de an wine ofte and bere soden si.

aloe paditum (*Aloe hepatica*) 10. v. dar sculttu to don
alloe paditum ene halve marc wicht. 78. r. aloe paditum dat
is het unde droghe, it reyneghet den magen dat hoveet unde de
lede, enz.

allune (*Alumen salsum* A p. Sy. 175) 58. r. weder dat munt-
ser van der sucht; Nim allune deme de munt to dicke is van
der sucht, do dat twischen de tenen.

anis (*Pimpinella anisum*) 4. v. weder de hette: holpe
also vele, anis also vil klene gepulveret. 20. r. van deme gra-
wen stene: ... witkomen sat; netelensat unde anis 67. v. anis
is het unde droghe, he vordrift de groven vuchticheit des min-
schen.

appel, apel 92. r. appel 92. v. — 22. v. sote appelle, 92. r.
wirt vullicheit des kornes unde wines noch, klen apel. 92. v.
vele appele wasset.

attrament (*Chalcantum*) 20. v. van deme grauen stene: ...
nim attramentes also vele unde pulvere ene clene.

aurine (*Gentiana centaurium*) 3. v. gechen de hette:
so scoltu nemen awrinen unde wermoden sat. 78 v. Aurine is
twigerhande, grot unde clene. 103. r. he sede an wine polleyen
aurinen, batonien. 105. v. sowe den spolworm hevet de sede
awrinen mit wine.

batonie 103. r. 119. v. betonie 36. v. (lactonica 70) (*Betonica
officinalis*): van der kellenden gycht: de neme betonien. 103.
r. he sede an wine polleyen, aurinen batonien. 109. v. weder
de moter: nim nacht unde dach unde wermoden, batonien.

benedicta (*Geum urbanum*) 115. v. nim wuntercrud, fene-
kel, benedictam.

beneriscen 58. r. (l. beverisce?) (*berberis*?) weder de kid-
lende gicht: Nim ruden, salwen, der like vele, nim bene-
riscen.

benwelle (*Symphytum officinale*) 102. r. weme de derme
in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch, ben-
welle.

berenworth (*Selinum palustre* — *baldemonia* A p. Sy. 197.)

24. v. ofte en minsche tobroken si: so scultu nemen berenworth unde helpe.

bertram, berteramen (*Anthemis pyrethrum*) 26. v. de sere hostet: du scult nemen bertram pulveret also vele also up eneme pennighe liggen mach. 52. v. dus make ene pillen:.... nim honichsem unde en clene bertrammes. 110 r. weder dat witte in den oghen: pulvere twe des berterames unde eyn del ingevers.

bete (*Beta vulgaris*) 22. v. van deme sweren in deme live: peper scultu vormiden beten unde rove, gense, enede, note unde plumen.

bevenelle (*Pimpinella satifraga*) 115. v. sut bevenellen in alden bere unde gif eme alle dage drinken.

bevergeyl (*Scrophularia minor* of *herba trifolii febrini*) 15. r. van den de sic vorvat an dranke: nim lorberen unde bevergeylen. 38. r. van der suke der vrouwen: so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele.

beveritze (*Berberis*?) 110. v. weder de gicht: unde beveritze helpt oc darto gegethen. 109. r. de sede salvien, beveritzen, hintberen.

billenkrut (*Hyoscyamus niger*). 35. v. weder de kolden gicht: he scal nemen hedernetelen unde billenkrut like vele. 118. r. dit is aggrippa: nim billenkrut, hedernetelen.

billenwortelen 37. r. van der kellenden gicht: he neme billenwortelen, dranwortelen. 105. r. to deme hugen: nim billenwortelen unde make de to pulvere.

bivot (*Artemisia vulgaris*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet; de sede in alden bere; sevenbom, sincgrone, bivot. 103. v. so welker vrouwen der dat kint in deme live gestorven is, de scal to semene stoten ruden unde bivot, vene-col, enz.

bladelose 34. r. (*Crassula maior* — *Steynbladelose* Ap. Sy. 201). Nim persikstene, holwort like vele, bladelosen unde dat witte van twen eygen. 116. r. nim lindenlof, bladelosen, levestok.

bli dat. s. blye (*Plumbum*) 47. v. serif dit an blye.

blionien (*Bryonia alba*) 36. v. van der kellenden gicht: de neme betonien, blionien.

blôtsten 46. v. (*Bolus armenus* Ap. Sy. 176) — (*Lapis haematites* Ap. Sy. 206) weder den blotganck: unde wriven den blotstên mit deme sape in ener scotelen.

bliwit 118. v. bensalve: nim bomolie unde bliwit.

bockeshorn (*Cassia fistula* Ap. Sy. 204) 41. v. So welliker vrowen de hevemoder klemmet umme dat herte, de scal nemen bockeshorn.

bomolie 114. v. weder dat horend: dar sal men in don win unde bomoly. 118. r. dyalte: ... do dar to bomolye unde sla it togadere.

bomvaren 121. v. weder de borst: nim bomvarenswortelen, nim smerwortelen, nim dranwortelen.

bomwulle (*Bombyx*) 114. r. weder dat horend: des morgenes sal men dat ut wischen mit bomwullen.

bone (*Phaseolus vulgaris*) 63. v. weder den brant: nim bonin unde sud de also langhe dat du de oversten hut afdrucken moghest.

bonenstro 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde de scal nemen erwstenstro, bonenstro, wickenstro.

born (*Aqua*) 35. r. en salve: so dwa he de ðghen mit kolden borne, do den darna rosenwater in de ðghen. 115. r. nim linsat unde sut dat sere mit borne.

botter, boter 63. v. weder den brant: unde nim meyghesche boteren unde luttere de an watere van deme solte. 81. r. make negen kôken van weteme mele unde bestrike de mit botteren. 117. r. nim olde boteren unde smelte de.

bramberensap (*Rubus fruticosus*) 109. v. unde drinch der bramberen sap.

dachtelensten (*Achates*?) 84. r. Nim en dachtelensten unde scaf dar af an ber unde gif ener vrowen drincken de des kindes nicht ghenesen kan.

darenwortelen (*Conyza squarrosa*) 31. r. van der adhe-
ren: he neme darenwortelen.

dranwortelen 37. r. van der kellenden gicht: he
neme billenwortelen dranwortelen. 117. v. dyalte: ... nim dran-
wortelen. 121. v. weder de borst: nim smerwortelen, nim
dranwortelen.

diadragantum 26. r. de sere hostet: so is de gut to
helpende met desseme drierhande lactuarium: diapendium, dia-
dragantum unde penic.

dyalte 24. r. (uit altheawortel) ofte en minsche to broken
si: du scult die sere smeren mit dyalte. 117. v. dit is dyalte: etc.

diapendium 26. v. s. diapendium diadragantum unde penic.

dyorenticum 39. v. van der suke der vrouwen: eyn
pulver het dyorenticum.

dragantum, dragant zie naderwort. (*draguntea-ader-
wort*, *drakenwort* Ap. Sy. 187 en 230) 4. v. dragant eyn half
lot wicht. 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant. 120. r.
dragantum.

driakel 47. v. (Theriakel) so we ene fistelen an der wan-
get hevet: de neme driakelcrut unde stote dat an eneme mo-
sere. 48. r. adderbeet — men neme driakel.

ekenlo 32. r., weder den harworm: twige des daghes
wasche it mit ekeneme lo. 33. r. Weder dhe varenden:
scave eme dat pulver in dat sere unde waschet ene des aven-
des unde des morgens mit ekenlo.

elhorn 14. v. (*Sambucus nigra*) hollenderen holt (2^e hand)
dat is elhorn efte vleder 58. v. weder de kolden gycht: nim
elhorn. 80. v. elhorn, naderwort ghesneden unde scaven.

elren lof (*Betula alnus*) 32. r. iunck elrenlof scultu bernen
to pulvere, so wor en ser is dat nen salve helen kan.

embrenwortelen (*Solanum quadrifolium bacciferum*) 22. r.
van deme sweren in deme live: so scultu nemen embren-
wortelen, naderwortelen.

emeteneyere 114. r. weder dat horend: efte men sal ne-
men emeteneyere, vrouwenmelch, porrolokis sap unde segen gallen.

engever (*Amonum zingiber*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galegan, pardiscorne. 69. v. enghever is to manegken dinghen gûit nutteren getten ofte sloken. 110. r. weder dat witte in der oghen: pulvere twe des betterames unde eyn del ingivers. 121. r. ingibe conditum: unde engever dat verde del.

eppesat (*Apium graveolens*) 109. v. weder den bucbete: pulver peper, eppesat enz.

erwitte 22. v. 119. v. walesce erwite 53. v. (*Pisum*) — 22. v. visch, loc, erweten scult tu vormiden. 119. v. weder dat water: nim varn ... grone erwitte an scoden. 53. v. unde make de pillen dat se werden also walesce erweten.

erwitenstro 40. v. so welich vrowe vorvroren is an deme kindelbedde de scal nemen erwitenstro, wickenstro.

esela (*Euphorbia esula*) 18. r. van der ro spise: ... so scalt tu eme des pulveres gheven van der esela ene halve walnut scelle vul in deme oximelle.

esclaminor 10. r. (*Chelidonia*?) Dit is en drank: Nim esclaminor dat krud.

espenlof (*Populus tremula*) 35. v. so we de kolden gicht hevet de scal in deme meyghe nemen espenlof unde scal dat seden.

etek (*Acetum*) 9. r. dre bekere godes etekes. 21. r. senep unde etek is eme bose. 107. v. make heden nat in starkem eteke.

galigan (*Maranta galanga*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galigan enz. 67. v. galigan is het unde droge he reyneghet den maghen van den bosen flecma.

gartkomensat 39. r. (*Carum carvi*; *Cuminum alexandrinum* Ap. Sy. 201. van der vrowen suke: nim venecolsat, peterciliensat, gartkomensat.

(gentiaan) enciane (*Gentiana lutea*) 16. v. van der ro spisen: de scal nemen encianen unde scal se eten.

gerste 108. (*hordeum vulgare*) v. theghen de spruten des antlates: nim fenugretum unde gersten.

gerstenber 21. r. van deme grawen stene: he scal vormiden nige ber unde gerstenber.

gerstenmele 64. r. weder den swellen: Du scolt nemen duvenmist unde gerstenmele.

gerstenmolt 106. v. van der hutser: de scal nemen gerstenmolt, bruwe dar af ber dat dicke si.

gest 21. r. he scal vormiden nige ber unde gersten ber, gest unde eygersupent.

gerstenstro 31. v. so welich minsche de harworm hevet de scal nemen gerstenstro unde bernen dat to oselen.

grensich (*Potentilla anserina*) 118. r. Dit is agrippa: nim hedernetelen like vele unde grensinck.

spanes grone (*Cortex eris* Ap. Sy. 175) 32. r. weder den harworm: spanes grone unde pulvere dat klene.

hart (*Resina*) 115. v. 2 maal. van der salven: nim altsmer unde smelte dat unde luttere dat van deme solte unde do dar hart to. — dat stot to semene an eme mosere unde do it to deme smolte unde to deme harte.

haverber (*Avena sativa*) 12. v. goden win scal he drinken, god wetenber eder haverber.

havergrutte 3. r. gechen de hette: dunne havergrutte sere soden sint eme och got.

haverstro 57. v. van deme vlote der Brust. nim haverstro unde berne dat to aschen. 109. v. van den bladeren: dat de asche si van haverstro ghebraut.

hede (*Stuppa, werk*) 30. v. Nim heden van vlasse unde legge de darin. 83. v. unde nim heden unde make enen plaster daarvan. 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwidien.

hedernettele 35. v. (*Archangelica urtica urens*) weder de kolden gicht; he scal nemen hedernetelen unde billenkrut. 106. v. wan der hut ser: nim hedernettelen unde solt. 118. r. nim billenkrut, nim hedernetelen like vele.

helpe, holpe 4. v. (*Marrubium vulgare*) gechen de hette: ysopen en half verdinc wicht, holpe also vele. 24. v. ofte

en minsche tobroken si: so scolt tu nemen berenworth unde helpe. 120. r. fiolen, helpe suddistelen, lungewort.

hertes horn (*Cochlearia coronopus*) 20. v. van deme grawen stene: du scult nemen crevetes steyn unde herteshorn.

hertistunghe (*Asplenium scolopendria*) 4. v. gechen de hette: so scal men nemen hertestunghen. 76. r. celeya ... dat is lic der hertistunghen. 82. r. van der lungen: de scal seden an watere lacricien, hertistunghen. 120. r. nim hertistungen enen halven verdinc.

heslin-, hesline somerloten 48. r. (*Corulus*) so wene en adhere ofte en slange gesteket: ... de neme hesline somerloten unde hete de an deme vure.

hintberen 109. r. van den bladeren: sweme de bledere in deme antlate uplopet unde werdet de roven, de sede salvien, beveritzen, hintberen.

withofkomensat (*Cuminum cyminum*) 20. r. van deme grawen stene: nim ... mercsat, withofkomensat.

hollender (*Sambucus*) 14. v. de sik vorvat an dranke: nim hollenderen holt (dat is elhorn efte vleder).

hollenderes wortelen 8. v. oximel: nim venicoles wortelen hollenderes wortelen eyne elene, redic wortelen.

holwort (*Aristolochia clematidis*) 34. r. en salve: nim persikstene, nim holwort like vele. 72. r. Holwort is twierhande, de ene is senewalt, de andere lanch.

honich, honeg — homelen honich 35. v. — 9. r. do dar to enen beker honeges. 35. v. en oughen bote: nim hassen braghen unde homelen honich.

honighsem 57. v. weder den snuven: nim honighsem unde make dat even dicke; lat dat stan achte daghe.

hoppe (*Humulus lupulus*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone wicken unde hoppen. 60. r. en gut bote den vrowen: reynevanen hoppen, sud dat an ene ketele.

hor (*lutum*) 52. v. weder dat swellen in deme halse: nim dat witte hor van ener gans, tempere it mit bere.

h u n s w a r f (*Digitus veneris, cinoglossa?*) 116. r. van der salven: nim nachtsaden, crucewort, hunswarf.

h u s l o k (*Sempervivum tectorum*) 30. v. van deme hovetsere: de neme ruden unde huslok 105. r. to deme hovede: ... darna neme he fiolenwater unde huslokes sap. 116. r. van der salven: levestok, venecol, huslok allike vele, stot dat.

i n g i b e c o n d i t u m 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: du scult eme geven eyn lactuarium, dat het ingibe conditum. 121. r. *dit is* ingibe conditum.

i s e r n e h a r t (*Verbena officinalis*) 122. v. swelich vrowe des Kindes nicht nesen mach, der sal men seden bivot ofte iserne hart.

i s o p e (*Hyssopus officinalis*) 101. r. Isope is heit unde droge ... is gut der bosen lungen unde weder den bosen adhme enz.

c a l i a n d e r e s s a t. (*Coriandrum sativum*) 20. r. van deme grawen stene: nim wegebreden sat, saxifrican sat, caliaanderes sat unde pendela.

k a m f e r (*Camphora* A p. Sy. 249) 34. r. en oughen bothe: du scult nemen kampferes so grot, dat do eme des avondes in de ougen.

c a r d e m o m e n (*Amonium cardamomum*) 67. r. cardemonen sterket den maghen, se dowet de spise.

c a s r a f i s t u l a 4. v. kastifistulam 120. r. (*Cassia fistula* — *Bencrut, bockeshorn* A p. Sy. 248) 4. v. gechen de hette: ... cassiafistula also vele. 120. r. kastifistulam, dragantum, rosen.

c e d u a r e (*Amonium zedoaria*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne, zeduar. 69. v. ceduar is gût ghegetten.

c e l e y a (*Aquilegia vulgaris*) 76. r. celeya is ein crud dat wasset opper heyde, dat is lic der hertistunghen.

k e r n e m e l i c 18. v. he scal vormiden ... allerhande melic, sunder kernemelic

k e s e l i n g h e (*Lapis silex*) 42. v. weder dat water: Nim nat sant ut deme watere unde grawe keselinghe unde graf de uter erde.

circollen (*Timbra sarcol* A p. Sy. 252) 108. r. chegen de antlates vleeke: nim ossengallen, do dar to circollen.

klie (*furfur*) 108. v. chegen de antlatesvlecken: so werp dar in en luttel wetener clien. 41. v, nim popelen, weten clyen.

klufloc 55. v. clufloch 102. r. (*Allium sativum*) 55. v. en pille: nim bevergeylen unde klufloc. 102. r. he sal och seden an wine: swavel, clufloch.

cobeben (*Piper cubeba*) 67. r. cobeben sint güt, se maket bliden möt se gift göden lucht deme munde.

comene (*Cuminum*) 68. v. comene is het unde droghe, he vordrift de bosen winde des maghen. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten comen.

copilla 120. r. Dit is en vullenkomen sirop: nim hertes-
tunghen enen halven verdinc, copillam, polipodium.

koperok (*Vitreolum album sive galitzansteyn* A p. Sy. 176) 34. r. en salve: koperrokes so vele, so en doder van eneme eyge. 51. r. Soweme de senen untwi chehouwen sin: so nim koperoc gelutteret. 110. v. weder de vinnen: stot dar to copperroc.

crevetessteyn 20. v. van deme grawen stene du scult nemen crevetessteyn unde herteshorn.

kristiane (*Astragalus glycyphyllos*) 120. r. dit is en vullen-
komen sirop: nim hertestungen lacrisien, kristianen.

crucewort (*Senecio vulgaris*) 116. r. van der salven:
nim nachscaden, crucewort, hunswarf.

quede (*Pirus cydonia*) 33. r. so weme de vote utvallet an
stucken: de scal nemen queden unde scal de an klenen pen-
nighen sniden. 114. r. weder dat horent. de sal ene witte
gans vullen mit eme witten ale unde mit twen queden.

lacrisie (*Glycyrrhiza glabra*) 29. v. van deme hughe: ...
eten sucker unde lacricien, 67, v. Lacrisie is ghetemperet ...
se is gut weder den husten. 82. r. van der lungen; ... de scal
leden an watere: lacricien, bertistungen. 120. r. lacrisien, kris-
tianen.

lacricien sap 120. r. lungewort, lacriciensap desser allike vele.

lactonica (l. Batonica) 70. Lactonica is het unde droghe, he is güt mit wine unde mit honighe druncken weder dat water.

leverblome (*Anemone hepatica*) 3. v. gechen de hette: dar scolt tu to don leverblomen.

levestok (*Ligusticum levisticum*) 101. v. Levestok is heyt unde droghe, he dowet wol de spise. 116. r. van der salven: nim bladelsen, levestok, venecol. Vgl. lubistoch.

levestockes wortelen 8. v. oximel: levestockes wortelen also vele, mercwortelen. 30. v. van deme hovetsere: de neme ruden unde huslok, levestockes wortelen.

lin. 102 r. weme dat lif sere dun is: he scal och nemen gerstenmele unde lin.

lilien wortelen (*Iilium candidum*) 81. v. van deme swele: so stot.

lilien wortelen unde van popelen. 102. r. weme dat lif sere dun is: unde lin unde de wortelen van der lylien.

lindenlof 116. r. (*Tilia*) van der salven: nim iunc lof van sprocwiden, lindenlof, bladelsen, levestok.

linsat 115. r. Nim linsat unde sut dat sere mit borne unde wrinc dat dor enen duch.

lodeke — slichte lodeke (*Rumex acutus*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: du scult nemen slichte lodeken wortelen. 107. v. Nim de wortelen van der smalen slitten lodeken.

loc (*Allium porrum*) 12. v. du scult molken unde lok unde anetvochele unde gense vormiden. 22 v. van deme sweren in deme live: erwiten, loc scult tu vormiden.

lorbeer (*Laura nobilis*) 15. r. van den de sich vorvat an dranke: nim lorberen unde bevergeylen. 105 r. to deme hove: de neme polleyen unde lorberen. 38. r. van der suke der vrowen: ... so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen.

lortha 23. v. (in margine: *dat is loreberen olye*) dit is van

der milten bote: so scultu nemen lortha unde scult die bi deme vure mede smeren.

lo vengel (*Lavandula spica*) 38. r. van der suke der vrowen: so scaltu nemen bevergeylen unde lorberen like vele; do darto lovengele twie also vele.

u bisto ch (*Ligusticum levisticum*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: ofte se stote muchwort, lubisto ch, sevenbom.

l u b b e s t o c s a t 20. r. van deme grawen stene: so nim petercilien sat unde lubbestoc sat.

l u m e k e n 122 r. 41. r. l u m e k e n n o r t m a n e n 119 r. (*Veronica beccabunga*) 41. r. so welich vrowe vervroren is an deme kindelbedde: se scal lumeken seden mit gronen swinen smolte. 122. r. weder de borst: sut lumeken unde bade de borst daarmede. 119. r. weder de moter: so scal se seden an watere lumeken nortmanen.

l u n g e w o r t (*Pulmonaria maculata*) 120 r. dit is en vullen komen sirop: sudistelen, lungewort, lacriensap.

m a n d e l e 3. r. gechen de hette: mandelen, moseken is eme got.

m a r c e d o n i e (*Macedonicum-kervel*) 36. v. so we de hevet (de kellende gicht) de neme betonien, blonien, marcedonien.

m a r r o b i u m (*Marrubium vulgare*) 60. r. en gut bote den vrowen: nathtescaden, marrobium.

m a s t i x (id. a. bertram) 77. v. mastix met colden watere drunken sterket sere der maghen. 78. r. mastix is gut den luden mit den bosen kenebacken. 78. v. scal men dar to don mastix ofte dragant.

m a t e r n e (*Matricaria parthenium*) 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sincgrone, bivot, popelen, materne.

m e d e k e (*Erythrodanum*) 81. r. weder den scitten: ... de neme negen medeke in der erde unde berne de to pulvere.

m e g h e d e b l o m e (*Camomillus*) 32. v. weder de varenden:

.... sint se eme uitgebroken dat se siget so scal he nemen meghdeblomen.

melic 68. r. melich 79. v. — 68. r. anis: den vrowen oket he de melic. 79. v. wil se dat de melich vorga.

mente (witte —), minte. 100. r. (*Mentha silvestris*) witte minte is heit unde droge, se sterket den magen.

mercsap (*Sium latifolium*) 104. v. deme de nese gerne blodet, de drinke mercsap. 105. v. de drovich is de drinke stedes mercsap.

mercsat 20. r. van deme grawen stene: nim lubbestocsat, mercsat, wit hofkomensat.

mercwortel 8. v. merchwortel 102. r. 8. v. oximel: nim venicoles wortelen unde petercilien wortelen like vele, mercwortelen also vele. 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten venicoles wortelen, merchwortelen.

morate 74. r. (*Cochlearia amoracia*) (Rude) mit moraten sape unde mit honighe menghet.

minium (rot) 119. r. weder den bucbete: de neme rot minium unde wrive dat mit wine.

moseke 3. r. gechen de hette: mandelen moseken is eme got. 27. r. de sere hostet: so welikerhande moseken ofte vleysch ghe nuttechet.

muchwort? 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: ofte se stote muchwort, lubistoch.

muschate (*Myristica fragrans*) 41. v. so welicer vrowen dat herte wateret unde kranc is, de neme muschaten. 66. v. muschaten blomen is het unde droghe; se sterket de leveren unde de milten.

muschatenblomen 41. v. so welker vrowen dat herte wateret unde kranc is de neme muschaten unde muschatenblomen.

nacht unde dach (*Parietaria officinalis*) 13. v. Dhu scult nemen nacht unde dach, de hebbet gele blomen unde blawe. 119. r. Nim nacht unde dach unde wermoden.

nachtschade (*Solanum nigrum*) 116. r. van der salven:

.... nim nachtscaeden crucewort, hunswarf 60. r. en gut bete den vrowen: nim bivot, petercilien wortelen, nathtescaden.

naderwort (*Serpentina herba* — *dragantea* Ap. Sy. 187) 22 r. van deme sweren in deme live: so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen 40. r. van der suke der vrowen: naderwort, bevergeylen, lorberen. 80. v. so we nicht to stole gan en mach: elhorn, naderwort.

negheleken 67. r. (*Caryophyllus aromaticus*) Negheleken sint het unde droghe, se sterket den maghen, de leveren unde alle de dinck.

negenkracht 43. r. (*Tussilago petasites*), Dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwidten, negenkracht. 119. v. scorflodeken, negencraft.

nenocwortel 60. r. (*Nymphaea*?) *Additamentum by*: en gut bote der vrowen, nim bivot, petercilienwortelen.

nortman 44. r.? van der leveren: de neme clene popelen, nortman, warmoden like vele.

netelensat (*Urtica divica*?) van deme grawen stene:.... nim withofkomensat, netelensat unde anis.

note (*Nux*) 22. v. note unde plumen, berin unde honich unde sote appelle, grof brot scultu vormiden

orendula (*Eryngium-orengel*, *walddistel*. Ap. Sy. 193) (121. r. ingibe conditum: nim de wortelen van orendula, wasche se scone van deme saede.

ossengalle 103. r. (*Fel tauri* 207. Ap. Sy.) thegen de antlatesvlecke: geghen de bulen unde de wulle unde vlecken des antlates: nim ossengallen, do darto circollen.

ouscellen 33. v. (2) en ouchen bothe: nim ouscellen unde berne de to pulvere.

paradiscorn (*Cardamomum maius*) 19. r. wan deme maghen vorkoldet is: he scal nemen enghever, galigan, pardiscorne. 59. v. weder dat water: ... nim ... peper, paradiscorn.

pedic 10. r. (*Medulla plantarum vel arborum*) dit is en drank: nim esclaminor, dat krud de wortelen scult tu scone scellen unde nemen de rinden ane pedic.

penic 26. v. (*Feniculum porcinum*-*Penicum* Ap. Sy. 191) de sere hostet: ... diapendium, diadragantnm unde penic, des-ser drierhande lactuarium.

pendela (*Filopendula* Ap. Sy. 207) 20. v. van deme gra-wen stene: calianderes sat unde pendela.

peper (*Piper nigrum*) 22. v. van de sweren in deme live: peper scultu vormiden. 59. v. weder dat water; nim peper, paradiscorn.

persikstene (*Amygdalus persica*) 34. r. en salve: nim per-sikstene, nim holwort like vele.

petercilie (*Apium petroselinum*) 8. v. oximel: nim veni-coles wortelen unde petercilien wortelen. 69. r. Petercilie is het unde droghe. Galienus spricht, enz. 103. r. welic vrowe der blomen nicht en hevet: de sede petercilien, venecol.

plume (*Prunus domestica*) 22. v. van deme sweren in deme live: noten unde plumen scult tu vormiden.

polipodium (z. *varn*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: nim hertestungen enen halven verdine, copillam, polipodium.

polleygen-polleyen. (*Mentha pulegium*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 102. r. de sede in wine polleyen, por-loch. 105. r. de neme polleyen unde lorberen.

popel, poppel (*Populus nigra*) 44. r. Van der leveren: de neme clene poppelen 61. v. weder den vorstal: nim popelen 81. v. van deme swele: so stot lilienwortelen unde van popelen. 103. r. de sede in alden bere: bivot, poppelen, materne.

popelio 31. r. (id.) van der adheren: unde bestrike dat swel mit popelionen.

porloc 122. r. porloch. 102. r. porrolokis sap. 114. r. (*Allium porrum*) 102 r. deme de derme in de macht gath: de sede in wine polleyen, porloch. 122. r. weder der vro-wen suke: porloc mit petercilien. 114. r. weder dat ho-rent: vrowen melch, porrolokis sap.

pors (*Myrica gale*) 75. v. Pors is colt unde droghe, he vor-drift de hette van deme hovede.

r a d e h e l e n (*Agrostemma githago*) 35. r. en oughen bote: de neme radehelen unde binde se umme den hals. 49. r. van den wunden: ... nim rot wuntkrut unde radehelen.

r e d i k (*Raphanus sativus*) 29. v. van deme hughe so scultu eme gheven redik.

r e d i c w o r t e l e n 8. v. dus maken en oximel: redicwortelen, swerdelen wortelen.

r e y n v a n e (*Tanacetum vulgare*. Reynvayn = *artemisia domestica matricaria media*, *Herba Marie maior*, A p. Sy. 177) 111. v. deme de luse de maghen eten: gif em den reynvanen in deme Meyn nutteren drinken.

r e l i k 115. v. (vide rolik) van der salven: ... ribwort unde reliken, dat stot to semene.

r i b w o r t (*Plantago lanceolata*) 115. v. ribwort unde reliken, dat stot to semene an eme morsere.

r o g h e n m e l (*Secale cereale*) 11. v. du scult nemen roghen mel unde maken eynen koken unghesolten.

r o l i k e n s a p r e l i k e (*Achillea millefolium* A p. Sy. 186) 104. r. to deme siden ovele: drink rolakensap mit wine, dat helpet ane twivel.

r o r e s w o r t e l e n (*Arundo donax*) 102. v. Sweme en pil effte en dorn in deme live steket: de neme unde stote roreswortelen.

r o s e 3. v. so scolt tu nemen aurinen unde wermoden sat unde droge rosen. 73. r. de rose is colt unde droghe, se is gût geroken den luden.

r o v e 22. v. (*Rappa-Navis* A p. Sy. 185) van deme sweren in deme live: beten unde rove scult tu vormiden.

r u d e (*Ruta graveolens*) 30. r. van deme hovetsere: de neme ruden. 58. r. weder de killende gicht: nim ruden. 103. v. to semene stoten ruden unde bivot. 116. v. gicht salve; nim salvien, ruden, sevenbom.

s a f f e r a n, s o f f e r a n (*Crocus sativus*) 27. r. de sere hostet: nim salvien unde polleyen like vele, unde pulvere dat, sofferan also vele. 80. v. swe nicht wol pissen en mach: de scal stoten

comen unde legghen sapheram an win. 100. r. Sofferan is hert unde droge efte men den sofferan etet mit der spise.

salvie, salue (*Salvia officinalis*) 27. r. Nim salvien unde polleygen. 74. r. van der salvien: Salvie is het unde droghe, se is gut der leveren etc. 121. En salve nim III saluen wortelen unde sede dat.

salsmer 43. r. (*robbontraan*). Dhe open is twischen velle unde vleysche: du scult rede hebben salsmer.

sancamedia 36. v. van der kellenden gicht en bote: ... de neme marcedonien, sancamedia.

saturea (*Scaturea*) 104. r. neset se dar van drade, se drinke satuream. — deme de milte to grot is, de drinke stedeliken satuream mit warmen watere.

saxifricansat (z. *Stenbreke*) 20. r. van deme grawen stene: nim wegebredensat, saxifricansat.

seblad (*Nymphaea* Ap. Sy. 183) 13. v. Wiltu deme minschen helpen van der suke de ene is angewassen, so scoltu nemen seblades wortelen.

seggengalle 114. v. weder dat horent: efte men sal nemen emeten eyere, vrowenmelch, porrolokessap unde seggengallen.

senep (*Sinapis*) 21) 21. r. senep unde etek is eme bose.

senepmolen 49. r. nim fenekel unde make et dor ene senepmolen.

sentauria 110. r. (vgl. *aurine*) deme de oghen ioken: Der sede sentauriam in virnen wine.

sevenbom (*Juniperus sabina*) 103. r. welich vrowe der blomen nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom. 116. v. gichtsalse: nim salvien, ruden, sevenbom.

sindowe 41. r. *Drosera rotundifolia*, *Alchemilla vulgaris*, *Leucopiedion* Ap. Sy. 192. So weliker vrowen de aderen bestopet sint, dat se nene vrucht untfan mach: de scal nemen sindowen. 122 r. weder der vrouwen suke: se scal oc seden an wine afruden, agrimonien, batonien unde sindowen.

sincgrone (*Vinca minor*) 103. r. welic vrowe der blomen

nicht en hevet: de sede in alden bere sevenbom, sinegrove, broot.

sipolle (*Allium cepa*) 114. v. ofte mesal enen sipolen boven afsniden.

sceven 115. r. (voor een benwond) make enen knust van linenen doke unde bint dat mit den sceven.

skervel 114. v. wringen dat dor enen doch an enen gropen skervel.

scode (de bast) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden.

scorflodeken (*Rumex acutus?*) 119. v. weder de moter: sprocwiden, scorflodeken, negenkraft.

slee (*Prunus spinosa*) 77. r. De slen sint gût, colt sint se unde droghe; van den spricht Dyascorides etc.

smerle (*Amarillus*) 33. v. so we hat en seren vingher: de scal nemen smerlen unde scult de tospliten, legghen eme up den vingher.

smerwortel 121. v. weder de borst: nim bomvarenswortelen, nim smerwortelen.

smolt 8. 2. en supent maken: vet mit smolte. 58. v. nim olt swinen smer, smelte dat, nim smolt, loghe licke vele.

solt 102. r. enz. Weme de derme in de macht gath: he sal ook seden an wine swavel, cluflock unde solt.

sprocwide 116. r. 119. v. sprochwide 43. r. (*Salix fragilis*) 43. r. dhe open is twischen velle unde vleysche: de neme heyden unde sprochwiden. 116. r. van der salven: hunswarf, iunc lof van sprocwiden. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermolen, batonien, sprocwiden.

stenblome 48. v. (*Melissa calamintha?*) so welich wunde inwort geblot hevet: de neme stenblomen unde seden de an wine.

stenbrekensat (*Saxifraga granulata*) 59. r. weder de kolden gycht: nim peterciliensat, mercsat, stenbrekensat.

storit (*Styrax officinalis*) 17. r. van der ro spise: des verden daghes scolttu nemen storit also grot also eyn iung he-

neney. 18. r. Is de minsche also kranc dat tu eme nicht en dorst storit geven, so gif em esela drank.

sudistel (*Sonchus oleraceus*) 120. r. dit is en vullenkomen sirop: rosen, fiolen, helpe, sudistelen.

sunderclot 42. v. (*Ferrugo caltuton*) weder dat water: nim sunderclot uter smede unde make den steyn unde sunderclot gloghendich. 56. v. do dar in glogendhe sunderclote.

surdegh 106. v. (*Fermentum-suerdeich* A p. Sy. 208) wan der hut ser: nim hedernethelen unde solt, eyn luttel sures deghe.

swerdelen wortel (*Iris pseudacorus*, *Gladiolus domesticus-sweerdel* A p. Sy. 180) 8. v. dus maken en oximel: redicwortelen, swerdelenwortelen.

swevel 107. v. swavel 102. r, — 102. r. Deme de derme in de macht gat: he sal och seden an wine swavel, cluffloch unde solt. 107. v. Nim swevel, stot ene clene.

varn (*Polypodium filix*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden.

fenekel 115. v. venecol 103. r. fenecol 79. v. (*Anethum foeniculum*) 79. v. wil de vrowe vele melich haven: de neme fenecol. 104. r. welich vrowe en dot kint: de scal to semene stoten ruden unde bivot, venecol efte anis. 115. v. van der salven: nim wincrud, fenekel.

venecoless wortel 102. r. weme dat lif sere dun is: de scal stoten venicoless wortelen.

fenugretum 108. v. (*Trigonella foenum, fenum grecum*) theghen de spruten des antlates: nim fenugretum unde gersten. 118. v. nim.

viffoltir 62. r. (*Pentophyllon vyffblateruit* A p. Sy. 255) weder den vorstal: is it in deme wintere so nim watic viffoltir.

firole (*viola odorata*) 4. v. rosen eyn lot wicht, fiolen also vele 74. v. firole is colt unde vuchtich. 120. r. dit is en vullenkomen sirop: rosen, fiolen, helpe.

fiolenwater 104. v. to deme hove: de dwa dat vorhove dicke mit colden watere, dar na neme he fiolenwater.

vilspane 38. v. weder der vrowen suke:.... de scal nemen vilspane van ijseren.

vilt 51. v. (*filtrum, cento*) dar en ben untwei is:.... leghe den vilt in de schenen unde leghe den vot uppe de dekene.

vleder (*Sambucus*) glosse op blz. 14. r. by hollenderen holt.

fumusterre 73. r. fumester 21. r. (2) (Diefb. 251 *fumiterre* nl. *nonnenkrudt*) 21. r. Van deme grawen stene:.... so scult tu nemen fumesterre unde scult dat pulveren. — So scal he des fumester eyenen goden toghe drinken. 73. r. fumusterre is warm unde droghe....

walnut 10. v. (*Juglans regia*) unde scult des pulveres dar in don ene halve walnut scellen vol. 43. r. nim also vele ge-ghen ene halve walnut scelle vul.

walrave(?) 22. r. van deme sweren in deme live: so scultu nemen embrenwortelen.... bevergeylen, walraven.

wepdorn 116. r. (*Rosa canina*) van der salven: nim dat lof van deme wepdorne unde stot dat mit reyneme smolte.

wegebrede (*Plantago maior, Arnoglossa*) 71. v. van der wegebrede: de weghebrede is kolt unde droghe; dor dat droghet se vule wunden.

wegebredensat 20. r. van deme grawen stene: nim wegebreden sat, saxifrican sat.

wermede 75. r. weermode 119. v. warmode 44. r. wormode 60. r. (*Artemisia absinthium*) 3. v. gechen de hette: ... so scolttu nemen aurinen unde wermoden sat 44. r. van der leveren: de neme clene poppelen, nortman, warmoden like vele. 60. v. en gut böte den vrowen: sud wormeden in olden bere. 75. r. wermede is het unde droghe, se vordrift och den slim van deme munde des maghen. 119. v. weder de moter: nim nacht unde dach unde weermoden, batonien.

wetenber (*Triticum sativum*) 12. v. goden win scal he drinken; god wetenber eder haverber.

wigle 43. r. (*salix?*) dhe open is twischen velle unde vley-

sche: de neme heyden unde sprochwiden, negenkratht mit der wiglen like vele.

wicke (grone-) (*Vicia*) 119. v. weder dat water: nim varn unde grone bonen an scoden, grone erwitte an scoden, grone wicken.

wickenstro 40. v. weder de suke der vrowen: de scal nemen erwtenstro, bonenstro, wickenstro unde seden dat in eneme ketele.

wunterud (*Veronica officinalis*) 115. v. Nim wunterud fe-
nekel, benedictam, ribwort unde reliken. 49. r. von den wun-
den: nim benedictam, nim rot wunterut.

wintworpe (*Bilio?*) 32. v. weder de varenden: so weme de varenden utbreket de neme wintworpe.

wiswort (*Convallaria polygonatum*). Dit is en drank, den de minsche drinken scal: du scult nemen wiswort unde scellen de wortelen unde droghen de.

zennu' (?) ¹⁾ 22. r. van deme sweren in deme live: so scult tu nemen embrenwortelen, naderwortelen, zennu', bevergeylen.

Utrecht, 20 Dec. 86.

I. H. GALLÉE.

EEN FRAGMENT VAN DE TWEDE VERTALING DER ROSE.

In de boekerij der Universiteit te Jena bevindt zich een perkamenten blad, met Middelnederlandsche verzen beschreven. Door vriendelijke bemiddeling van Prof. Fr. Kluge, aan wien ik deze mededeeling te danken had, werd mij dat blad door

1) Niet duidelijk leesbaar.

het Bestuur der bibliotheek welwillend toegezonden, om het te onderzoeken en ten nutte onzer letterkunde aan te wenden. Het bleek mij van genoegzaam belang, om den inhoud hier aan mijne vakgenooten bekend te maken.

Het is een blad van een handschrift in klein-folio, met helderzwarten inkt zeer duidelijk geschreven. Elke bladzijde bevat twee kolommen, elke kolom 40 regels: het geheel telt dus 160 verzen. In den loop des tijds heeft het veel geleden. Een roekelooze boekbinder heeft het blad om den rug van een boek geslagen, zoodat het middelste gedeelte den rug bedekte en de bovenste en onderste kanten tot schutbladen dienden. Daardoor zijn vs. 61—66 en 100—105, maar vooral vs. 20—25 en 141—145 erg beschadigd. Nog ziet men er de koorden in afgedrukt, die bij het innaaien van het boek dienst hadden gedaan. Van vs. 20—25 is zelfs het grootste gedeelte weggescheurd. Gelukkig zijn de overige verzen grootendeels ongeschonden en nog volkomen leesbaar.

Uit den inhoud bleek mij aanstonds, dat het fragment een deel heeft uitgemaakt van eene vertaling der *Rose*, en wel van de tweede bewerking, waarvan Verwijs in zijne uitgave eenige andere overblijfselen heeft medegedeeld (bl. 245—258). Ons fragment is vertaald naar den Franschen tekst uit het eerste gedeelte van den Roman, door Guillaume de Lorris bewerkt, en wel naar vs. 2516—2634, bl. 82—86 der uitgave van Fr. Michel. Het beantwoordt aan vs. 2500—2648 der vertaling van Heinric van Aken.

Een paar fragmenten van deze tweede bewerking, uit twee dubbele bladen bestaande en te zamen 640 verzen bevattende, zijn sedert 1863 in mijn bezit en door mij aan Verwijs ten gebruike gegeven, die ze op bl. 249—257 liet afdrukken. Zij waren omstreeks 1825 door mijn Vader, Dr. A. De Vries te Haarlem, losgemaakt uit den band van een hem toebehoorend exemplaar van den *Fasciculus Temporum*. Naar een afschrift van Bilderdijk reeds in 1840 uitgegeven door Clarisse in De Jager's *Taalk. Mag.* III, 163—222, zijn zij eerst later door

Jonckbloet als gedeelten der *Rose* herkend ¹⁾ en door Verwijs in zijn werk opgenomen. Merkwaardig nu mag het heeten, dat het te Jena gevonden blad ongetwijfeld tot hetzelfde handschrift heeft behoord als die vier onder mij berustende bladen. Dezelfde soort van perkament, dezelfde grootte, hetzelfde letterschrift, gelijk getal van kolommen en verzen, en in beide dezelfde eigenaardigheid, dat de groote letters, die bij elke alinea behoorden te staan, wel op den kant door eene kleine letter aangewezen, maar later niet door den rubricator zijn ingevuld. Beide hebben derhalve deel uitgemaakt van denzelfden codex en nu, na eeuwenlange scheiding, elkander voor een paar weken op mijne schrijftafel ontmoet, — doch om straks daarop weder voorgoed te scheiden! Het ééne blad gaat naar Jena terug, de vier andere worden door mij aan de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde afgestaan, om voortaan in hare bibliotheek rustig bewaard te blijven.

Ik laat hier het nieuwgevonden fragment volgen met de noodige ophelderingen ter toelichting van de min of meer duistere plaatsen, voor zooverre de vergelijking van den Franschen tekst en van de vertaling van Heinric van Aken mij daartoe in staat stelde.

Leiden, 3 Sept. 1887.

M. DE VRIES.

a. groete droefheit mijn,
 ne ghesijn ²⁾
 In dit bedde, daer ic ne mach
 Ruste hebben nacht noch dach.
 5 Met sulken rouwe, met sulker clage
 Saltu den nacht al toten dage

1) *Geschiedenis der Nnl. Dichtkunst*, III, 337. Verg. *Taalk. Mag.* III, 315.

2) Denkelyk aan te vullen: *Daer in ic hebbe lanc ghesijn*.

Overliden, dat seggie die,
 Kendic ¹⁾ der minnen sede nie.
 Maer oftū danne ne moges niet
 10 Langer liggen in dit verdriet,
 Du salt opstaen ende di gereden,
 Cousen scoyen ende cleeden,
 Eer du sies die dageraet,
 Ende gaen henen, dats mijn raet,
 15 Stillekine, alst ware een dief,
 Ten huus wert daer du heves een lief.
 Als du daer voren comen best ²⁾,
 So saltu sien oest ende west
emen hevet gesien,
 20t ganc vort mettien
chter . . .
men v . . .
daet
sade
 25n of . . es vell
 Sonder horten ende s.

1) *Kendic*, evenals in de eerste vertaling, in A: *opdat ic noit konde*, en in 't Fr. *se j'onques ... connui*. Doch bij C, in den tweeden persoon: *updat ghi noit kinnet*. Zoo ock bij Chaucer: *if ever thou knew*. Verg. Verwijs, bl. 41.

2) Sommige der hier volgende verzen zijn deerlijk beschadigd, vooral doordien een stuk van het perkament is weggescheurd. Vs. 17—29 luiden in de *Rose*, I, bl. 83, vs. 2530 vlgg.:

Une hore iras à l'uis derrières
 Savoir s'il est remés desfers,
 Et jucheras iluec defors
 Tout seus à la pluie et au vent.
 Après iras à l'uis devant;
 Et se tu treuves fendéure
 Ne fenestre ne serréure,
 Oreille et escoute parmi
 S'il se sunt léens endormi.

Vs. 19 moet zeker aldus worden aangevuld:

Of di niemen hevet gesien.

Vintstuse besloten, so saltu gaen
 Ter vorder dore; daer saltu staen
 Ende horken ¹⁾ of si alle slapen,
 30 Heren ²⁾, vrouwen ende knapen.
 Slaepen si ende duse hors in wake,
 Die di doet leven met ongemake,
 Maecke dine clage vor die dore
 So lude dat die scone hore
 35 Ane dijn suchten ende ane dijn carmen,
 Dattu niene macht geharmen
 No gerusten dor haren wille,
 Die di torment lude ende stille.
 Hare sal ontfarmen diere smerten,
 40 Si en si alte hart van herten.
 b. Alstu dan aldus heves gedaen,
 Soutu thuus wert keren saen.
 Maer cusse die porte daer si es inne,
 Eer du gaes, dor hare minne,
 45 Ende emmer wacht, hoe soet gescie,
 Datti noch man noch wijf ne sie
 Daer bi nachte gaen noch keren,
 Oftu wilt wachten haerre eren.
 Dustaen keren, dustaen gaen,
 50 Dustaen waken, spreken, staen
 Sal di doen mageren ³⁾ dijn vel
 Onder dijn cleet, dat wetie wel.

1) *Horken*, hd. *horken*, enz. *hark*, luisteren, bij Kiliaan *auscultare*. Verg. Velthem, II, 11, 11, waar men de bedorven verzen aldus leze:

Scat ende penninge die *here* boet
 Al hemelike, *die* horken doet
 Menigen, diet omme niet *en* dade.

2) Hs. *Here*.

3) Hs. *margin*, doch dat de ware lezing *mageren* is, blijkt uit *Rose*, vs. 2555:

Icis venirs, icis alers,
 Icic veilliers, icis parlars,
 Font as amans sous lor drapiaus
 Durement *ameigrir* lor piaus,

- Dit saltu sniemen wel bekinnen,
 Want die forche van der minnen
 55 Ne laet ne genen minre fijn
 Vet of wel gevarwet sijn.
 Dese geliken niet den gone,
 Die valscher minnen sijn gewone
 Ende ommegeaen met haren liegene
 60 Om die vrouwen te bedriegene ¹⁾
 Met haren *valschen* buseloren ²⁾,
 Ende seggen *dan* dat si verloren
 Hebben eten ende drinken
 Dore hare *minne*, daer si omme *slinken*.
 65 Nochtan *sie ic* dat si sijn
 Vetter dan gemeste swijn ³⁾.

en uit de andere vertaling (vs. 2553):

Dit gaen, dit keren ende dit waken
 Doet den minnare *mager* maken
 Ende afnemen sijn ansijn.

1) Er stond eerst *te briegene*, doch het laatste woord is doorgeschraapt en door *bedriegene* vervangen.

2) Zoo staat er letterlijk. Het woord is volkomen duidelijk leesbaar. Het voorafgaande *valschen* is eenigszins beschadigd, maar toch is de lezing niet twijfelachtig: ik heb alle letters één voor één herkend. Wat *buseloren* betreft, het woord is tot hier toe nergens voorgekomen en is mij, ook na een nauwgezet onderzoek, even duister gebleven. Ik moet dus wel mijne toevlucht nemen tot eene gissing. Blijkens het verband moet *buseloren* zooveel beteekenen als *beuzeltaal*, *leugenachtige praatjes*, *bedriegerijen*. Dit doet vanzelf denken aan eene samenstelling van *buesel*, *beuzel*, en *lore*, *leur*, die beide in dezelfde beteekenis bekend zijn. Voorbeelden van *beuzel*, bij Kiliaan *nugamenta*, vindt men bij De Jager, *Versch.* 260, *Freq.* I, 21, en Oudemans, *Bijdr.* I, 653. *Lore*, bij Kiliaan *nugae*, vanwaar *loren*, bedriegen, *lorerij*, bedrog, enz., is hetzelfde als *leur*, uit onze oude kluchten overbekend. *Bueselloren*, uit die twee deelen bestaande, zou dan eigenlijk *beuzelende leugenpraatjes* beteekenen. Op dictaat geschreven, kon het licht verkeerdelijk *buseloren* worden gespeld. Is echter het woord van Romaanschen oorsprong, dan kan het verwant zijn aan ital. *bugia*, leugen, *bugiare*, liegen, *bugiardo*, leugenaar, ofr. *boiser*, bedriegen, *boisdie*, bedrog, mlat. *bausia* en *baudia*, ww. *bausiare*, *boiare* (Du Cange I, 629 vlg.), waarbij dan evenwel de uitgang *lore* onverklaard blijft. Doch dit alles, ik erken het, is niet meer dan gissen, en ik houd niet van gissingen, want het rijmwoord op *gissen* is maar al te vaak *missen*.

3) De vergelyking met het Fransch maakte het mogelijk, de onleesbare woorden te herstellen. Het luidt (vs. 2564 vlgg.):

- Voert soutu wesen goedertiere
 Jegen dijns selfs cameriere ¹⁾.
 Coep hare cleeder ofte scoen
 70 Of ander scoenheit na hare doen,
 So dat si bidde dine lieve,
 Dat si di in hare herte brieve,
 Ende segge dat si di heeft vonden
 Goet ende hovesch ²⁾ te meneger stonden.
 75 Dijn lief ende alle diese minnen,
 Ende die hare heimelichede kinnen,
 Saltu vordren in elke stede
 Ende doen hem ere ende werdichede.
 Daer machti vordeel groet af comen,
 80 Alst ³⁾ die scone heeft vernomen.
 c. Uter gheburten, wat soes ghesciet,
En saltu di ververen ⁴⁾ niet,

Qui vont les dames traissant,
 Qui dient por eus losengier
 Qu'il ont perdu boivre et mengier;
 Et ge les voi, les jengléors,
 Plus cras qu'abbés ne que priors.

Het laatste vers, dat onze vertaler verving door *vetter dan gemeste swijn*, is door den anderen bewerker getrouwer overgezet (vs. 2567 vlg.):

Want vetter siet men al hare lede
 Dan *abte ochte prioren* mede.

1) Onhandige vertaling. De bedoeling is niet *uwe eigen kamenier*, maar *hare kamenier*, die van uwe beminde. *Rose*, vs. 2569 vlgg.:

Encor te commant et encharge
 Que tenir te faces por large
A la pucele de l'ostel.

Beter bij den anderen vertaler (vs. 2571):

Jegen die maget, die met hare woent

Het is opmerkelijk, dat in ons fragment bij dit vers op den kant een kruisje staat, als om aan te duiden dat het niet in orde, niet goed vertaald is.

2) Hs. *hovesche*.

3) Hs. *Als*.

4) Het wederkeerige voornaamwoord *di* verhindert bij *ververen* aan *vervaren* te denken. Men vatte het derhalve op als *ververren*, verwijderen, en vergelijkte, wat den vorm betreft, het oude *veer*, verre. *Rose*, vs. 2581:

Du país gaires ne t'esloigne.

- Want die van vor ogen ¹⁾ es,
Es teer vergheten, des sijt ghewes,
 85 Nameliken van den vrouwen,
 Dies mach elc die waerheit scouwen,
 Want si wandel sijn van sinne
 Ende ongestade ane die minne.
 Heefstu noetsake so groet,
 90 Dattu moets varen dor die noet
 Van dinen live in vremden lande,
 Laet hare bliven tenen pande
 Herte ende sin ende dine trouwe,
 Dattu hare wesen sout getrouwe
 95 Ende pinen omme weder keren saen,
 Als dine besichede es gedaen.
 Als du dan weder comen best,
 Ganc te hare, dat dinct mi best,
 . . eer du leges of eer du *ets*,
 100 Of eer du drincs of eer du,
 So laet *of du* waers vererret
 Dattu so lange heves *gernerret*,
 Ende soe . . sculdenesse ²⁾ dan
 Ende daer . . . mach om haren s . . .
 105 Ende ont . . . oet hare den dr . . n
 Ende van gena . . dander n
 Daer du om hare heves gesijn ³⁾.
 Nu heefstu die gebode mijn
 Van minen monde hier gehort.
 110 dse di te houden vort,
 Oftu wilt van diere minnen
 Bliscap ofte goet ghewinnen".

1) Merkw aardige uitdrakking met dubbel voorzetsel: *vor ogen* als eenheid opgevat en met het voorz. *van* verbonden, in den zin van ons *uit de oogen*.

2) Het woord is volkomen duidelijk te lezen.

3) Vs. 99—107 voor een groot gedeelte onverstaanbaar. Het Fransch en de andere vertaling geven geen licht.

Als ic van der minnen gode
 Hadde gehort al sine gebode,
 115 Ic seide: »Here, nu maect mi wijs,
 Of ghijt gebiet, in welker wijs
 Enich minre gedogen mach
 Sulke pine ¹⁾ nacht ende dach
 Ende also menegen arbeit,
 120 Als ghi mi hier hebt geseit.
d. Want mi wondert utermaten,
 Dat seggie u bi *caritaten*,
 Hoe enege herte, waerse hart van stale,
 Mach geduren in sulker quale,
 125 In sulc torment, in sulker hellen,
 Alsic u mi doe horen tellen".
 Der minnen god andworde *mi*
 Ende seide: »Vrient, dat seggie di,
 Hen mach niemen hebben goet,
 130 Hine besurt, dies benic vroet.
 Besurde dinc men sere ²⁾ mint
 Dan die men lichtelike gewint.
 Dus eest van desen namelike.
 Hen es pine diere gelike,
 135 Minres pine, want niet mee
 Dan ³⁾ men osen mach die zee,
 Dat si droge soude bliven,
 Sone mochtmen tellen no bescriven
 Alt fernoy dat si gedogen,
 140 Die om getrouwe minne pogen
 Sonder *enich* loes b ⁴⁾).

1) Dit *pine* was eerst overgeslagen, maar is er later met kleine letters boven geschreven.

2) Versta *seerre*, in den comparatief.

3) Hs. *Dat.* — *Osen*, uitscheppen, leegscheppen; bij Kiliaan: „*Oosen*, exhaurire.” Het woord komt nog in de 17de eeuw voor: zie De Jager, *Freq.* I, 202.

4) Het laatste woord zal wel *baraet* geluid hebben

Nochtan leefsi, hoe *soet* gaet,
In deser pine, in *deser* noet,
 D. . *naturlic* es s. . . en *seget* ¹⁾.
 145 Een mensche die inden *karker leget*
 Onder die worme, in dien *stanc* ²⁾,
 Sonder aet ende sonder dranc,
 Hen ware allene dat men hem geeft
 Water ende broet daer hi bi leeft,
 150 Also men den *gevangenen* pliet,
Hine sterft om die pine *niet*;
 Want hi hoept dat hi noch sal
 Verwinnen al sijn ongeval,
 Ende hi int ende sal ontgaen.
 155 Dus eest mettien die legt gevaen
 In den kerker van der minnen.
 Hi hoept dat hi noch sal gewinnen
 Int ende bliscap vor die noet.
 Dus wert die hope van hem die doet,
 160 Die hem geeft troest ende coenheit mede.

1) Vs. 141--144 grootendeels onleesbaar en onverstaanbaar. Ook ontbreekt er een vers, blijkens het rijm. Het Fransch heeft (vs. 2620):

Et toutes voies convient vivre
 Les amans, qu'il lor est mestiers:
 Chascuns fuit la mort volentiers.

En de andere vertaler (vs. 2627):

Dus leeft hi met pinen groet,
 Al wart dat hi gerne ware doet.

2) *Rose*, vs. 2623:

Cil que l'en met en chartre obscure
 Et en vermine et en ordure.

OVER WOEKER.

MIDDELNEDERLANDSCH FRAGMENT.

Van het volgende fragment geven de *achttien eerste* verzen eene inhoudsopgave blijkbaar van eenig boek eener *Doctrinael* (of *Spiegel* of hoe het werk hebbe geheeten), waarin de »vrecheit" was aan de orde gesteld. De volgende (vs. 19—264) loopen over »woeker" en de zeven laatste over »roef," twee van de negen species, die naar het getuigenis van den dichter, de »vrecheit" telde. Voorzoover ik weet, zijn er geen mnl. didactische gedichten bekend, waarin over »woeker" wordt gehandeld gelijk in dat fragment. In de *Dietsche Doctrinael* komt ook de »woeker" ter sprake, bv. II, vs. 417 en vlgg. en vs. 2227 en vlgg., maar op geheel andere wijs, en zoo insgelijks in de *Nieuwe Doctrinael* (*Spiegel der Sonden*) van Jan de Weert, die slechts zeven graden van »ghierecheit" noemt (vs. 300 en vlgg.):

»Ambicio so heet die eerste graet;
Symonia hier na staat;
Die derde graet heet usura;
Die vierde latrocinia;
Die vijfde heet perjuria;
Die seste heet rapina;
Die sevende injusta judicia" ¹⁾,

en waar dus blijkbaar evenmin het fragment te huis behoort. Ook het weinige, dat het fragment geeft over »roef" (vs. 611 en vlgg.):

»een sonde, die verre ende na
Onder die edele liede wel es bekint:
In dietschen heet men transament.
Dit sijn ontsamel edelinghe of heeren
Die haer volc roven ende transeneren" ²⁾,

1) *BLOMMAERT, Ovl. Ged. III*, bl. 78. en 150.

2) *T. a. pl.* bl. 82 en 150; verg. over »vrecheit" en hare dochters *Alex.*, X, vs. 45 en vlgg.

vind ik noch in het eene noch in het andere werk terug.

Daarom ben ik mijn ambtgenoot en vriend, Mr. M. S. Pols, ten zeerste verplicht voor de welwillendheid, waarmede hij mijne aandacht vestigde op 't fragment en me in de gelegenheid stelde het af te schrijven. Het blad perkament, waarop het staat geschreven, dient tot omslag der verschillende *Rechten* van Putten en van Geervliet (alwaar het berust op het oud-archief der gemeente), maar is, ook naar het oordeel van Prof. Pols, ongetwijfeld veel ouder dan 27 Januari 1488, den datum van het jongste stuk ¹⁾. Van de vier folio-bladzijden, elk van twee kolommen, heb ik gecopiëerd wat er leesbaar was: een goed deel was in een ondoordringbaar duister gehuld.

Nº. I.

. ons bekend,
 ende tansement ²⁾
 dander hant werclieden;
 Die vijfde is ontfanghen mieden;
 5 Die seste specie heet symonie:
 Also vele als leke misdoen in die
 Hopie, dat ic ³⁾ sal scriven,
 Ende tander latic achter bliven;
 Die sevende, die hier na sal staen,
 10 Is onw lic ⁴⁾ sacrement ontfaen:
 Die sake salic u doen weten mede,
 Twi dit staet onder die vrechede;

1) Zie *Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderl. recht*, I, bl. 153, waar hetzelfde stuk „Provisien” enz. enz. is gedateerd 17 Jan. 1479.

2) Lees: *transament*: BLOMMAERT, *Ovl. Ged.*, III, bl. 82, vs. 613 en de *Var.* bl. 150.

3) Wellicht *u al* of *hier al*.

4) *Onwerdelic*?

- Die achste is vrec te sine van
 die enich mensche can ¹⁾);
- 15 Die neghende is spelen om ghelt :
 Dan worden der leringhen ghestelt
 Der scrifturen, om die sothede
 Der speelres te toghene ende valschede.
 Deerste specie der vrechede
- 20 Die heet woeker, so ic sede :
 Dese te verhatene sere
 Troest ons der scrifturen lere ;
 Hier toe die bible dus vertelt :
 »Leenste dinen armen vriend diin ghelt ,
 25 »Quetsene mit woekere niet daer naer ;”
 In Levitici boec staet daer :
 »Dune salt dinen broeder gheven niet
 »Diin ghelt te woeker, wats ghesciet ;”
 Deuteronomie dus so spreeket :
- 30 »Dinen broeder wat hem ghebreect
 »Lene sonder woeker tontfane,
 »Dat God die benedixie ane
 »Sende tallen werken diin
 »Int lant, daer du in sult siin.”
- 35 Dat woeker hatelic is ende quaet,
 Inden souter gheorcont staet,
 Dattie propheten coninc David
 Tote Gode vraechde dit :
 »Here, wie sal wonende siin
- 40 »Int hoghe tabernakel diin,
 »Of wie sal staen in die heilighe stede?”
 Dan volchter na, dat God sede :
 »Die niet te woekere gaf siin ghelt.”
 Een ander orconde so stelt ²⁾)

1) De *c* niet duidelijk; en kan *conste* de leemte aanvullen?

2) Of: *vertelt*.

- 45 Ezechiel die prophete mede,
 Daer hi vanden gherechten man sede,
 Of hi siin ghelt niet en leende
 Ende meer weder¹⁾ meende.
 Of woeker dus verboden staet,
 50 Ist mit redene datment haet
 Ende²⁾ gone, die des plien,
 Ghes.....³⁾ ende wedersien.
 Woeker es te verhatene mede
 Om die menigherande quaethede,
 55 Die wi in die woekeraers sien.
 Deerste sothede is van dien,
 dathi twasdom so beghaert,
 Dathi te wisselne so veronwaert
 Jeghen Gode ende souder⁴⁾ sonde:
 60 Hi soude daer winnen vele ponde.
 Keytivich mensche, die woekers⁵⁾ pliet!
 Hier op sinte Augustiin dus bediet:
 »Twi leenstu so diin ghelt den lieden?
 »Wilstuut lenen den Gods mesnieden,⁶⁾
 65 »God souddi hondervout weder gheven,
 »Ende souds besitten tewighe leven.”
 Dander sotheit der woekeraers,
 Also scripture doet in waers⁷⁾,
 Dats dathi in⁸⁾ levet
 70 Ende hiis ghene noot en hevet,
 Ja opten besten pant al doren,
 Die hem enichsins mach toe behoren,

1) *Tontfane*(?) verg. *N. Doctr.* vs. 372.

2) *Dattie*(?)

3) Mijn vriend Verdam vult aan *gescuwet siin*; achter „wetersien” plaatst hij een vraagteeken met de opmerking: „ik heb geen voorbeeld waar „wetersien” zou kunnen wezen het tegendeel van *gesien* (geacht).”

4) *L. sonder.*

5) Of *woekers*(?).

6) *Ha. meinieden.*

7) Ook elders, *C. van Gent*, 615, in *waers doen* voor *waar maken* (probare): aant. van Prof. Verdam.

8) Hier gist hij: „in dootsonden.”

Dats die siele, die God cochte
 Met sire passien sere onsochte,
 75 Die stelt hi den duvel in handen:
 Merct oft zwer is tot alder scanden.
 Die derde sotheit is, dat hi
 So guffelicke verterende ¹⁾ si
 Op hem selven ende niet en spaert:
 80 Had hi staende te weds een paert,
 Hi soude so sparen, dat worde gheloost,
 Maer optie siele hi luttel gloost.
 Der beeste ghelijc is hi gheset,
 Die svleishouwers behoef hem maect vet,
 85 Hi ²⁾ eetse siin hoey ende siin coren.
 Die vleischouwer peinst wel den doren ³⁾
 Veel meer te verteerne op hare:
 Al levets die beeste in ghene vare,
 Met haer selven moetsi betalen,
 90 Als hi sinen cost op haer wil halen.
 Dus guf ⁴⁾ is die vrecke keytiif,
 Dat hi verteert siel ende liif.
 Met rechte wert woeker van hem verhaet,
 Die tonrecht merken wille ende tquaet,
 95 Dattie woekerare doet.
 Teerste quaet ⁵⁾, siit des vroet,
 Datsi den lieden vercopen den tiit,
 Die ghemien es der werelt wiit.
 Al is dat aertsche goet gheperceelt,
 100 Tiit is al omme effen ghedeelt.
 Die rike mach hem ⁶⁾ goet of scat,
 Maer sekeren en heeft hi plat

1) Hs. *vertereden*.

2) Wellicht te lezen: *Al*, of *Hi geefse*.

3) Aldus in stede van *te voren*?

4) In margine hierbij: *dwaes*.

5) Lees: *quaet is*.

6) Prof. Verdam gist *hebben* en *sekerren* in het volgende vers.

- Dan die arme, die gaet ter bede:
 Dus ist over stoute quaethede,
 105 Datsi om ghelt vercopen den clenen
 Tgont dat ghemien is den ghemenen.
 Hier om, so scrifture spreeet,
 So ist recht, dat hem tijt ghebreect.
 Ecclesiast seit te desen:
 110 »Alst tiit van rekeninghe sal wesen,
 »So sal die woekerare eischen tiit,
 »Maer omme niet, des seker siit.”
 Die prophete Ezechiel
 Spreeet te desen sere wel:
 115 »Hets recht, die vercoept enighe sake,
 »Dat hier niet weder toe gherake.”
 Dander woekeraers quaethede
 Is, datsi vercopen mede
 Den armen datsi hem souden gheven,
 120 Soet bi drien wetten staet bescreven:
 Eerst bider natuerliker wet
 Is die rike mensche gheset,
 Den armen te ghevene, want God
 Die gaf eersten dit ghebod:
 125 »Doe den armen vro ende spade,
 »Also du wilt dat men di dade;”
 Bider wet, die oec Moyses
 Van Gode ontfinc, gheboden es:
 »Die rike sullen den armen lenen
 130 »Sonder woeker doer wasdom ghenen;”
 Ende nader kerstiinliker wet
 Is dus in dewangelie gheset,
 Ja van sinte Luce bescreven,
 »Ghi sult
 135 »Sonder hope van”
 Claer ghenoech
 Dattie woekerae

Hare quaetheit
 Den armen datsi
 140 Souden si Gods
 Die derde quaetheit is
 Die in hem heeft
 Dat hi reket
 Als hi doer wasdom
 145 Tghemac dattie
 Reket hi, dat hi hem ghevet;
 Tsolaes tiet hi den armen ane,
 Maer den wasdom meent hi tontfane:
 Dus wille hi mantelen sine onmate
 150 Quansiis onder die caritate.
 Ene vierde quaetheit is mede
 Der woekeraers int kerstiinhede,
 Datsi jeghen andren lenen.
 Men soude vinden jode ghenen,
 155 Die van jode woeker namen,
 Dats hem lieden grote scame.
 Der woekeraers vijfde quaet
 Is, dathi altoes ledich gaet.
 Bepinen wil hi niet siin broet,
 160 Twelke onse Here Adame gheboet;
 Want so die bible verclaert lichte,
 God sprac: »Int sweet van dinen aensichte
 »Saltu moeten nutten diin broet:”
 Dus is van werken elken noet.
 165 Sinte Paulus oec dus bediet:
 »Die niet werct, moet eten niet.”
 Dus is die woekeraer so quaet
 Dathi altoes ledich gaet.
 Noch andere redene staen hier nare,
 170 Daer woeker om werdich ware
 Van elken mensche te sine ghehaet.
 Eerst om dat ghetoghet staet,

Dattie woekeraers siin dieven,
 Seit der ewangelie brieven;
 175 Hier of hebben wi vraeyer exemple:
 Doet Christus al warp uten temple,
 Ghelt, beesten ende oec die gone,
 Die thare te lenen waren ghewone
 Om offeren den armen lieden
 180 Mids datsi des ontfinghen mieden,
 God hietse dieven, want dus hi sede:....

 II.

Maer hi doet wel meerre grief
 Den volke dan doen mach een dief.
 Die dief en steelt maer allene
 185 Ghins een groet deel, hier een clene,
 Datsi vinden sonder wachte,
 Maer die woekeraers bi daghe bi nachte
 Stelende siin ja eenpaerlike
 Alse wel op arme als op rike;
 190 Huus ende lant steelt hi den man,
 Dat ghien dief ghestelen ¹⁾ can.
 Hier na toecht scrifture openbare,
 Dat roever is elc woekerare
 Nader heyligher leraers menen.
 195 Elc woekerare sal sijn ghelt lenen
 Den mensche quansiis tsiere bederven,
 Mids dat hien versekere op erven:
 Doer vriendschap quansiis so leent hiit,
 Maer hi hoopt, des seker siit,
 200 Dat sine werden sal dat lant,
 Dathi ontfaet eerst over pant;

 1) Hs.: *ghesteelne*.

Hi ghetroest hem op aventure,
 Die ghescouder en sal ter ure
 Betalen, die hem was ghestelt:
 205 Dan blijft tlant siin over tghelt.
 Dus roeft hi behendelike tgoet,
 Ende is om goet quans ¹⁾, dat hiit doet.
 Ten derden moghen wi merken mede
 Der woekeraers grote sconfierichede,
 210 Ende is dat ghien woekerare
 Siins ambochts lyen wille openbare:
 Si scamen hem, dat siit heten souden,
 Maer ant doen si hem vaste houden,
 Der name si alle gherne omboren,
 215 Mids datsi twasdom niet verloren;
 Doch houden si liever den name
 Met sca mberen der vrame ²⁾.
 . . . lken wanhaghen,
 Wil hi plaghen,
 220 Die week ontfæen,
 Also die verstaen
 Deerste pine is, des ghelooft,
 Si werden vanden tyranten gheroeft
 Also si darne te rovene ³⁾ plien.
 225 Hier op staet in Ysaen:
 »Wee di, die hier rovene ⁴⁾ pliet:
 »Waenstu beroeft oec werden niet?»
 Die woekeraer slacht der pertrisen,
 Die nader naturen bewisen
 230 Piint, datsi vreemde eieren reect,
 Entie so broet si ende queect;
 Maer als die jonghen siin ghepluumt,
 Hebben si saen dat nest gheruumt

1) Hs. aldus: *quās*.

2) Prof. Verdam vult aan: *nden dan o*: „dus met scanden dan ombereu der vrame.”

3) Hs. *derovene*: voor *berovene*?

4) Lees: *rovens*.

- Ende sceden van diese heeft ghebroet;
 235 Aldus die woekerare doet.
 Hi queect den scat met minnen groot¹⁾,
 Dien beswijet ter meester noet.
 Ene andere plaghe is nu hoer:
 Hi mach qualike doen restoer,
 240 Die beletten twee dinghe gheerne:
 Hi is te guf te verteerne,
 Dat hem niet en blijft rüicheit,
 Daer hi restoer dade mede;
 Of hi is van hem selven also vrec
 245 Ende so vaste in sduvels strec,
 Dat hier niet af wille sceden.
 Al ist nemmer een van beden,
 Nochtan sal hem ghelieven bet,
 Dathi na sine doot set
 250 Twee hondert pont ghelts te missanghe,
 — So salmen siins ghedinken langhe, —
 Dan²⁾ hiit den gonen weder gave
 Van wien hi ontploet hadde die have.
 Hier toe is hi oec niet vermaent
 255 Sonder als hi sterven waent,
 Dan neemt hiit hem aldus na.
 Hier op spreet meest Seneca:
 »Die vrecke nemmer wel en doet
 »Sonder als hi sterven moet.”
 260 Die derde plaghe siin hoor besuert,
 Dats dattie rüicheit selden gheduert
 Langer dan ten derden lede.
 Hier op Ecclesiast dus sede:
 »Die met vreemden saudeyen maect”....

1) Hs. *m. minen goet.*

2) Hs. *dat.*

- 265 Roef es dander specie ghenoeemt,
 Die uter ghierichede coemt.
 Die heilighe scrifture ons...
 Dat noot is datter hem....
 Maer viere siin princhipale saken,
 270 Die den mensche soude ¹⁾ maken
 Hat en roef ende hebbende leet.....

Utrecht, 1887, 10, 15.

H. E. MOLTZER.

CUSTINGE.

Custinge behoort tot de groote rubriek van woorden, die slechts een schaduw vertoonen van hetgeen zij vroeger geweest zijn, en voortleven als een schim en als eene herinnering aan een vroeger tijdperk der taal, bij de meesten van het tegenwoordige geslacht onbekend, en alleen in enkele tongvallen nog bewaard. In de Middeleeuwen was het woord vrij gewoon; het kwam daar in verschillende beteekenissen voor, en werd daar ook in zijne beteekenis en oorsprong voor het taalbewustzijn gesteund en levend gehouden door verschillende stamverwante woorden, afleidingen van denzelfden stam, welke thans bijna zonder uitzondering zijn in onbruik geraakt. En de enkele verwanten, die nog in leven zijn, worden ten gevolge van een eenigszins afwijkenden vorm of vreemd costuum door *kusting* niet meer als familieleden herkend.

Over *kusting* is indertijd gehandeld door onzen dichter en taalgeleerde Bogaers. Naar aanleiding van het bij Vondel voorkomende woord *kustingbrieven* ²⁾, door Van Vloten niet geheel

1) Lees: *souden*.

2) Van Lennep, Vondel VI, 116, in een versje getiteld *Klagte op het verbranden van 't Stadhuis van Amsterdam* (1652):

juist verklaard, wijst hij er op, dat *kusting* niet hetzelfde is als *hypotheek*. »Niet hij, die» aldus drukt hij zich uit, »geld uitleende en tot onderpand een vast goed verkreeg, werd daardoor houder van een *kustingbrief*, wel van een *hypotheek*. *Kustingschuld* kwam alleen te pas, als de eigenaar van eenig onroerend goed, dit verkoopende, er geheel of gedeeltelijk den koopprijs op liet staan, waarvoor dan dit goed bij voorkeur aansprakelijk bleef. H. de Groot in zijne onvolprezen *Inleydinge tot de Hollandsche Rechtsgeleertheit* bevestigt dit kort en zakelijk, zeggende: »de betalinge (t. w. van den koopschat van ontilbaar goed) kan bedongen worden, niet alleen gereed, maar ook bij tijden ende deelen, 't welk bij ons genoemd werd *kustingenpenningen*, ende de brieven daarvan gemaect *kustingbrieven*."» Wie er meer van wil lezen, raadplege Van Leeuwen's *Rooms-Hollants Regt*, IV, 7 § 11 en XIII, § 22; en *Alg. beredeneerd Reg. op alle de voornaamste rechtsgeleerde Advijzen, Consultatie van den Grave van Nassau la Leck*, bl. 401." Hiermede komt in hoofdzaak overeen de omschrijving, gegeven door Weiland in zijn *Taalk. Woordenboek*: »Een gerechtigd aandeel aan een verkocht huis of ander pand, waarvan men renten trekt: *de helft der koopenningen op kusting houden*." Tot aanvulling en voor zooveel noodig ook tot verbetering laat ik hier volgen wat mijn vriend Andreae mij over dit onderwerp schreef:

»Het zakelijk verband op onroerende goederen heeft zich in de Germaansche landen langzaam ontwikkeld. Men onderscheidt a) *Rentekoop* (leening à fonds perdu met verband van een huis voor de rente); b) Zakelijk verband van een verkocht huis voor in termijnen te betalen koopenningen (*kusting* in eigenlijken zin); c) *Hypotheek*, voor elke andere schuld. Voor de *kusting* hadden zich bijzondere regelen ontwikkeld, niet geldende voor

Zoo willen wij, uw wettige erven,
 Ons troosten met uw rijke tasch;
 Met potgeld, renten, *kustingbrieven*
 En schimmelpenning, lang vergaard,
 En spaarpot, uit uw buik gespaard

alle andere hypotheeken: er was dus alle grond om een onderscheid in naam te behouden, ook al beteekende *kusting* in het algemeen *zekerheid* of een dergelijk begrip. Een zeer duidelijke voorstelling van de *kusting* in den laatst besproken zin kan u geven een werkje getiteld: *Amsterdamsche Secretary* (Amst. 1737), bl. 59—75. — In de hedendaagsche rechtstaal komt het woord niet meer voor. Het volk gebruikt het echter, b. v. te Leiden, als synon. van *hypotheek*, en zegt »dat er eene *kusting* op een huis staat,” of »dat een huis zwaar *bekust* is.”

Wij kunnen thans van het hedendaagsche, zoogoed als gestorven, *kusting* afscheid nemen, en het mnl. *kusting* in zijne verschillende opvattingen gaan beschouwen.

De beteekenis, welke het naast aan de straks besprokene staat, is die van *zakelijke zekerheid*. Zie daarover De Groot, *Inl.* III, 14 § 25, en II, 48 § 40 (vgl. boven), alsmede V. d. Keessel, *Thes. Sel.* 179; 427; 432; 437; Boey, *Woordentolk* op *kusting*-brief; Kersteman, *Holl. Rechtsgel. Wdb.* op het woord; Noordkerk, *Handv. v. Amst.* I, 529; 532; 533; 521. In de Middeleeuwen komt *custing* bepaaldelijk voor in de bet. van de *rente*, uit een dergelijk op een onroerend goed rustende schuld voort-spruitende. Voorbeelden vindt men *Wfri. Stadr.* 372, 64: »Soo wie *kusting* gebroken of *huyskusting* (*zakelijk verband op een huis*) van onse poorters (*in gebreke gebleven is de daaruit voort-spruitende renten te betalen*), die sal men eerst daartegen verdagen eer men claget”, en *ald.* 373, 65: »Wie van *kustingh* beklaegt wert. Soo wie beclaget wort van *kusting*, die is van beken schuldigh twee schellingh ende elcke verseten dage mede twee schellingh”; *Inform.* 77: »Dat zy den rentiers een geheel jaer renten ten achteren zijn, bedragende 4397 £;... ende van afterstallige *custinghen* 707 £”; *Wfri. Stadr.* 371, 58: »Van landt, erve ende *kustingh* aen te spreekken. Soo wie landt, erve oft huysinge aensprac met getuygen oft *kusting* (d. i. oft *kusting* aensprac met getuygen), die in den onrecht bevalt, die verbeurt XXII sc.” Samenstellingen zijn *lantkusting*, *scheepkusting*, *huuskusting*, welke o. a. voorkomen *Fri. Stadr.* 159,

61, in den zin van *rente*, *getrokken krachtens een zakelijk verband rustende op een stuk land, een schip, een huis*. Zij worden op eene andere bladzijde (69, 13) genoemd: *lantkesten*, *huuskesten*, *sceepkesten*, dat wel een meerv. vorm zal zijn, tenzij *kesten* een andere vorm voor *custinge* mocht zijn, of het als znw. gebruikte ww. Vgl. de in het Mnl. Wdb. aangehaalde plaats uit Mieris, 2, 736a »Dat nyemant clagen en mach om^oovercusten (?), ten si van *erfkusten* (eene *kusting* op een erf, mnl. ook *custinge* van *erve* geheeten)."

De tweede hoofdbeteekenis van het mnl. woord is *een eed*, *gezworen ter bevestiging van de geloofwaardigheid van een door een ander afgelegden zuiveringseed*, *een volgeed*. »In bepaalde gevallen" (ik haal de woorden aan uit een art. van Prof. R. Fruin, gedrukt in de werken der Kon. Acad. (1887), en getiteld: *Waarheid, kenning en zeventuig* (afzond. afdruk, bl. 10): »In bepaalde gevallen kan een verdachte zich niet zuiveren met zijn eed alleen..., hij moet eedhelpers medebrengen. Die helpers worden geacht te bevestigen, niet dat hij onschuldig is aan het hem ten laste gelegd misdrijf, want daarvan weten zij niet af, maar alleen dat zij zijn eed »voor goetd ende oprecht houden." In Zeeland heet de meest gebruikelijke¹ volgeed de *kusting*. Vijf magen van den beschuldigde... bezweren de oprechtheid van zijn eed. »Die drie maghen hevet ¹), die met hem sullen doen ene *kustinghe* entie twee willense jegenstaen, so sel hi gaen te sinen prochipape: die selne manen onder den stool, dat hi sine maghe nyet sel brenghen in enich onrechte, so sullen die twe, die jeghens hem waren, mit hem doen die *custinghe*; ende en willen sijt niet doen, so sal dieghene, die de *custinghe* helt, des naesten sondaghes twe andere maghen bringhen, die sullen met hem doen die *custinghe*." Dus ter geruststelling van hen, die twijfelen aan de geloofwaardigheid van hun beschuldigden maar schuld ontkennenden maag zal de

1) Oorkb. 2, 22, 38 (lat. tekst: »qui secum facient *custingam*;" a. 1258); 342, 107 (a. 1290).

parochiepaap den verdachte op plechtige wijze vermanen, dat hij zijn magen geen ongerechten eed afvordere." Zie verder *Oorkb.* 2, 342, 108: »*Custinghe* van manslachte, van mencken, van erven, van dieften ende van alle anderen dinghen, so sal hijs doen met siins selves maghen, heeft een ambochtsheer enen edelen scoutate, die mach dese *custinghe* voor hem doen; vader ende moeder moghen begroten (*aanspreken*) haer kinder metter *custinghen*, elc man sal hem besitten (*d. i.* besetten) met alsulcker *custinghe* als hi in ghehuwet is." De keur van Zeeland van 1495, II a. 41 stemt met het bovengenoemde art. 107 in hoofdzaak overeen; alleen heeft men in het bewijsrecht eene schrede vooruitgedaan, zooals blijkt uit het slot: »magen ten derden lede sullen *custinge* doen, welverstaende datmen niemant tot *custinghe* wijsen en sal dan in gebreken van proeve." Vgl. *ald.* IV, 16 ¹⁾, waar gezegd wordt, dat c. q. de beklaagde mag worden belast met »*custinge* oft ander eeden."

Zie verder *Oorkb.* 2, 331, 8; 352b: »Al dat es binnen desen ghenomeden palen, dat helden si met ere *custinghen* also alset dese brief vorseghet... Ende dese *custinghe* houde wi vaste ende ghestade, ghelike of si voor ons selven ware ghedaen". Hier beteekent het *een eed door verscheidene* (6) *personen afgelegd in zake der meting van een dijk*; zie ook *ald. a.*; *O. K. v. Brielle* 27, 19: »So wye een *custinge* doen sal mit zijnen maghen ende dairtoe kinderen brengt, die kinderen sullen out wesen vijfftien jair (*O. Vaderl. R.* 1, 355, 30)"; *Matthijsz.* 163: »*Dairna* seit A. mit sinen taelman: dat hy sijn smarte heeren (waarschijnlijk *den dader eener verwonding aanwijzen*) wil also nauwe als hi weet hoe hy dat doen sal mit recht. Die rechter vraechts vonnes. *Tvonnès* wijst: mit eenre *custinghe*. Die rechter vraechts vonnes: wie (*d. i.* wien?) A. sculdich is te *custen* (*in wiens handen A den eed moet afleggen?*). *Tvonnès* wijst, als B niet ter antwoirden en is, dat die rechter (*d. i.* dien rechter?) sculdich is A. te *custen*. Als dat vonnis ghewijst is, so seit die rechter totten

1) *Groot Placcaatb.* IV, 979 vlg.

scepenen: hoe die *custinghe* wesen sal. T'vonnnes wijst dattie clagher sal nemen by hem vive sijne maghen, die mit hem die *custeede* sullen doen"; zie verder 164 *ald.*, en *Priv. v. Brielle* 2, 18, a. 10, en 19, a. 19; Mieris 2, 172b: »Van den zwaerde ende bokelare, dat hem W. ghenomen soude hebben, segghen wi, dat W. daer voer staen sal metter *custinghe*, ende wat hi buten sine *custinghe* steket (*datgene waarvoor hij geen onschulds-eed wil doen*), dat sal hi vierscat ghelden"; Mieris 1, 514b: »Wonden die te cancte (*of cante*, *Oorkb.* 2, 334, 37) sijn comen also groot (d. i. *die van den eenen kant tot den anderen eene zoodanige grootte hebben*) als tsgraven mannen of scepenen kennen, die mach mens halen(?) mitter *custinge*. Bloetreesen, slaghen, steken, vallen, warpen mach men versaken metter *custingen*." Naar aanleiding van deze laatste plaats zegt Van Hasselt op Kil. bl. 233: »*Kustinghe* pro quovis iure iurando", doch hierop is wel het een en ander af te dingen; wèl schijnt het woord ook de bet. *boedeleed* gehad te hebben: althans Kil. omschrijft het door: »*Ius iurandum vidui aut viduae de bonis defuncti iuste riteque in catalogum relatis*," doch volgens hem was dit gebruik beperkt tot Zeeland. Het schijnt volstrekt niet onmogelijk, dat het woord deze bet. heeft gehad, wanneer men let op de eigenlijke beteekenis van het woord, in verband met den oorsprong, dien wij gaan opsporen. Vooraf herinner ik nog aan het *Rek. v. Zeeland* 2, 113 voorkomende *custenote*, d. i. *hij die met een ander eene custinge doet, medezweerder, eedgenoot*.

Ook in eene ruimere beteekenis kwam *custinge* in het mnl. voor, nl. in die van *zuiveringseed*, *dien men voor zich zelven aflegt*; mnl. ook *onscout* geheeten. Zie hierover *Oorkb.* 2, 22, 38 (in de Zeeuwsche keur), waar onder allerlei gevallen, waarin de *custinge* wordt voorgeschreven, ook de woorden voorkomen: »*Vir nobilis faciet ignobili custingam pro parentibus suis; . . . Vir ignobilis faciet nobili custingam cum domino suo, et cum parentibus domini sui. Item ignobilis faciet pro se ipso alii ignobili custingam cum parentibus suis*." Of in de vertaling (bl. 342, 107): »Een edelman mach eenen onedelen man *custinghe*

doen met sinen maghen. Een onedelman sal enen edelman *custinghe* doen met siins heeren maghen, een onedelman sal enen onedelen man *custinghe* doen elckerliic voer hem selven."

Welke is nu de oorsprong van dit woord, en hebben wij overal hetzelfde woord met verschillende beteekenissen, of zijn er twee verschillende woorden dooreengeloopen? Naar mijne meening is het eerste het geval. *Custinghe* is een verbaal naamwoord van *custen*, dat in het Mnl. veel gebruikt werd. Het beteekende *tevredenstellen*, *geruststellen*, gelijk uit enkele plaatsen blijken zal. Ruusb. 4, 26: »Honger ende lost Gode te dienene es soo groot; wat hi goeds ghedoen mach, dats saen verteert, ende *custene* niet (lat. nec eum quietum et *pacatum* reddidit)"; *Limb.* II, 984: »Ghi wilt mi goeden tijt *custen*," d. i. *gij wilt mij al heel goedkoop* (d. i. *zonder grond*) *tot kalmte stemmen, kleinmoedig maken of vernederen*"; VIII, 1430: »Gi hebt mi *gecust* vele bet (*mij meer rust of reden tot tevredenheid gegeven*), dan ghi mi hadt ghegeven u conincrike." In de juridische opvatting beteekent *custen* ook *een volgeed of een zuiveringssed doen*, hetzelfde als mnl. *onscout sweren*. Zie een voorbeeld daarvan in de aanhaling uit Matthijszen. Het wederk. ww. hem *custen* bet. *zich tevredenstellen*. Zoo b.v. *Rose* 2290: »Dan en sal u herte daernaer hem niet *custen* in sijn droven (fr. ton coer ne porras *apaier* (*paaien*))"; Ruusb. 3, 147: »Wildi u selven *custen* met uwen doen meer dan met betrouwen in Gode"; *Limb.* IX, 242 in dezelfde bet. hem *gecusten*: »Doch *gecusti* hem das (*stelde hij zich tevreden met de gedachte*, d. i. *troostte hij zich daarmede*, var. *getroyst he hoem*), dat die boom ten iersten niet en valt."

Van hem *custen* komt het deelw. bnw. *gecust*, d. i. *gerust*, *tevreden* (vgl. Ruusb. 3, 147: dat soude u *oncusten*; waar 4 *varr.* hebben ontkusten, *Hs. L.* ontrusten; *M.* onrustich maken), veelal met gepait verbonden. Ruusb. 4, 8: »In nauwer nootorst bliven *ghecust* (lat. *parca refectiōe contenti sumus*).\" Zie verder *Limb.* Gloss. op *gecusten*, en *Mnl. Wdb.* 2, 1183 op *gecust* en *gecusten*. Het tegengestelde

is ongecust, d. i. *ongerust*, *onrustig*, *ontevreden*. *Limb. Serm.* 191d: »Nogtan blifse ongenugt ende *ongekust* in al haren werken"; *Hs. Epist.* 42c: »Dat yemant strijtachtich ende *onghecust* scinet te wesen"; *Limb.* I, 636: »Anders blevic *onghecust*, hi en hadde eue jonfrouwe... uten Limborgheren gheslachten"; *Rincl.* 58: »Wie sonden volcht... es *ongecust* van woerden puren (*is ontevreden met reine of heilige woorden, wil daarnaar niet hooren*); enz.

Het is nu duidelijk, dat van *custen* de grondbeteekenis is *tevredestellen*, *geruststellen*, en dat dus van *custinge* het grondbegrip moet zijn *geruststelling*, *zekerheid*. Zeer juist zegt Bogaers, *Taalg.* 9, 254: »Het znw. *custinge* had dienovereenkomstig de beduidenis van *geruststelling*, *zekerheidsgeving*. Dat de meer bijzondere beteekenis, die *kustingbrief* ten tijde van H. de Groot droeg en na hem is blijven dragen, regtstreeks uit de oorspronkelijke beteekenis des woords ontsproot, behoeft geen betoog: door dezen brief toch werd de verkooper van het onroerende goed *gerustgesteld*, en (hem werd) *zekerheid gegeven* ten opzichte der betaling van den koopschat." Geheel in overeenstemming hiermede is de meening van Fockema Andreae, die voor het grondbegrip *bevrediging* of *zekerheid* aanneemt. En uit deze grondbeteekenis zijn geleidelijk de twee uiteenlopende opvattingen van het mnl. *custinge* te verklaren. *Custinge* was aan de eene zijde *een eed ter geruststelling* of *tot zekerheid van anderen*, vooral om een mogelijken twijfel aangaande iemands geloofwaardigheid weg te nemen; aan den anderen kant *een middel tot zekerheid* of *gerustheid*, dat zekere geldelijke verplichtingen jegens hem zullen worden nagekomen. Doch vanwaar is nu dit *custen*, en kan de nu vastgestelde grondbeteekenis ons wellicht voor het vinden van den oorsprong van dienst zijn? Vooreerst kan zij ons doen zien, dat de afleiding (althans de rechtstreeksche) van *kiesen* onmogelijk de ware kan zijn. Want gesteld dat hoogerop *kustinge* met *kiesen* verwant is (hetgeen minstens twijfelachtig is), de afleiding van *kiesen* kan stellig niet gebruikt worden ter verklaring der beteekenis van *custinge* op de wijze zooals dit gedaan is in het

bovengemelde opstel door mijn ambtgenoot Fruin. Hij zegt ald. bl. 11: »Vijf magen van den beschuldigde door hem zelf gekozen — vandaar de benaming *kusting*, van *kiesen* — bezweren de oprechtheid van zijn eed.” Dat men zijne eedhelpers mag kiezen, is niets bijzonders: dit mag men bij elken eed met conjuratores altijd en overal; wèl kan men in zijne keuze beperkt zijn b.v. tot zijne bureu of markgenooten, gildebroeders, bloedverwanten binnen zekeren graad (zooals in Zeeland); wilde men dus in den naam der plechtigheid de keuze uit de bloedverwanten aanduiden, dan zou men eer op de beperking dan op den regel de aandacht gevestigd hebben. Bovendien doet ook de medezweerder, volgens de bronnen, de *custinge*; heet de eed *custinge*, ook als de beklaagde (onedelman) dien alleen doet, en doet hij de *custinge* aan den rechter of aan de tegenpartij ¹⁾. Indien *kustinge* afgeleid is van *kiesen*, dan is dit in elk geval slechts middellijk zoo. *Custinge* komt nl. van *custen*, en dit is volgens sommigen eene afleiding van een van *kiesen* afgeleid znw. *kust*. *Kust* is een in het ogerm. zeer bekend woord. Got. *kustus*, proef, bewijs (vgl. het identische lat. *gustus*, smaak, en *gustare*, proeven = hd. *kosten*, Kluge 178b), waarnaast *gakusts*, proef; ags. *cyst*, keuze; ook het uitgelezene (mnl. *die kies*); ook deugd, voortreffelijkheid, proefhoudendheid (door welk woord ook got. *kustus* door Heine wordt weergegeven); zie Grein, *Gloss.* op *cyst*; ofri *kest*, d. i. *wil* en *keuze* (Richth. 867 op *kest*); osa. *cust*, d. i. òf *keuze*, *zin*, *wil*, òf *het uitgelezene*, òf *voortreffelijkheid*, ook *een bewijs van voortreffelijkheid*; mhd. *kust*, d. i. *keuring* (in *kustbrot*, *kostbrot*, brood dat als proef dient); zie Lexer 1, 1802; ook met een 2^{den} nv. of een bnw. verbonden *wijze van zijn*, *toestand*; onr. *kostr*, keuze, toestand, gelegenheid, voorwaarde; zie Moebius 239. Ook het mnl. kende *custe*, *cust* in den zin van *wil*, *wensch*. Zoo b.v. *MLoep* IV, 1036: »(Doe) volbrochten si hoirs vaders *kust*, ende elke dochter

1) Aldus schrijft mij Andreae, op wiens gezag ik mij ook hier weder gaarne beroep.

sloech ter doot horen ooms zoon". In den zin van *vrije keus*, *vrije macht*, staat het *Mandev.* c. 50: »Een yegelijk sal daer wyven hebben ende maegden ende sal die magt ende *kust* altoos hebben met hen te liggen ende te zijn." In de bet. *verordening*, *bepaling*, *statuut* leest men *cust*, *Amand* I, 381: »In deser gelike.. vergaderden sy in elken jare na den *custe*, ende quamen dare up eenen berch." Het woord, dat gewoonlijk *vr.* is, is hier *ml.*, als het *onr. koster*. Het leeft thans nog slechts in de uitdr. *te kust en te keur*, d. i. *naar wil* (of *wensch*) en *naar keuze*. De woorden *kust* en *keur* zijn dus zinverwant, doch niet identisch, maar langzamerhand is het verschil in beteekenis uitgewischt en thans worden zij als identiek opgevat. Zoo is het o. a. ook gegaan met *tegen heug* en *meug*, waarin *heug* de geestelijke, *meug* de lichamelijke zijde van de uitdrukking vertegenwoordigt; vgl. got. *hugs*, zin, verstand; en *mun.* en *ndl. mogen* o. a. = lusten (van spijzen); zoo b.v. in *meugebet*, d. i. *hij die meer lust*, eig. dus *een schotelbezem*, bij uitbr. *iemand dien men overal voor gebruiken kan, een wrijfpaal*. Zoo b.v. Beets, *Verpoozingen* 23: »Het volk is te groot en te goed om de *meugebet* eener teleurgestelde eierzucht en de wrijfpaal der middelmatigheid te wezen"; Oudem. 4, 386: »Zou ik nu noodhulp zijn of schamper *meugebed* 1)." Vgl. ook Weiland op *meug*, en *meugelijk*, d. i. *smakelijk*.

Van dit *znw. cust* nu kan een nieuw *ww. custen* afgeleid zijn, en dit zou ter verklaring van *custinge* kunnen dienen, indien het de bet. had van *iemand's wil doen, hem zijn zin geven*. Doch het is zeer onwaarschijnlijk, dat van een *znw.*, dat *wil*, *wensch* beteekent, een *ww.* zou afkomen, dat niet *een wensch doen, wenschen* beduidt, want dit zou zeer verklaarbaar zijn, maar *voor een ander doen wat hij wenscht*, d. i.

1) Het woord ontbreekt in de woordenboeken van Weiland en Van Dale, en werd blijkens de spelling *meugebed* met *d* reeds in de 17de eeuw niet goed meer begrepen. Het beste bewijs voor de door mij gegeven verklaring is het 17de-eeuwsche *meugeveel*, d. i. *slokop, vraat* (Wdb. op Bredero). *Bet* is soms comp. van *veel*. Vgl. *betovergrootvader*, d. i. *één graad meer of verder dan overgrootvader*.

iemand zijn zin geven, waaruit dan de bet. van *geruststellen*, noodig om *custinge* te verklaren, zou moeten zijn voortgevloeid. Om deze reden meen ik, dat de afleiding van *kiesen* onvoldoende is, en dat er naar eene andere, die beter voldoet, moet worden uitgezien.

Aan het onderzoek, naar de ware afleiding in te stellen, ga de opmerking vooraf, dat een mnl. woord ons reeds meermalen eerst dan recht duidelijk is geworden, wanneer wij op de gedachte kwamen om het te vergelijken met een van zijne synoniemen. De reden ligt voor de hand: de gedachten-gang is in de ontwikkeling der beteekenissen soms geheel dezelfde, meermalen soortgelijk, en zeer dikwijls hebben de beide zinverwante woorden althans enkele punten van aanraking en vergelijking. In het Mnl. Wdb. leg ik er mij dan ook steeds op toe, de aandacht op de zinverwante woorden te vestigen, omdat het mij voorkomt, dat de vergelijking daarvan voor het juiste inzicht in het leven van een woord (in zijne biologische verschijnselen, zou men kunnen zeggen) vaak onmisbaar en in elk geval allernuttigst is. Men vgl. b.v. de overeenkomst in bet. bij de woorden *gemanc* en *gemene*, *getes* en *gevoech*, *gespar* en *gespan*, *betalen* en *berechten*; *berecken*, *berechten* en *bereiden*; *betalen* en *gelden*; *geheel*, *gans* en *gave*, en men zal zien, dat bij die woorden althans de onderlinge vergelijking meer of minder gewichtige diensten heeft bewezen. Zoo geloof ik ook, dat het woord *custen* mij niet zoo spoedig duidelijk zou zijn geworden, indien ik niet had gelet op het zinverwante woord, waarmee het het meest verbonden voorkomt, nl. op *payen*. Zie drie voorbeelden van *gecust ende gepayt*, in Mnl. Wdb. op *gecust*, en de verbinding *gecusten ende gepayen* op *gecusten*. *Payen* nu, lat. *pacare*, bet. *tevreden stellen*, *bevredigen*, nl. *paaien*; doch ook *zich van eene bepaalde verplichting kwijten*, *eene schuld voldoen*, in geldschulden *iemand betalen*, fr. *payer*, eng. *to pay*. Zou nu niet ook *custen* één kunnen zijn met *kosten* in thans niet meer bekende beteekenissen, b.v. in die van *betalen*, welke ook thans nog eigen is aan ons ww. *bekostigen*, d. i. *de kosten van iets dragen*? Laat ik eerst bewijzen, dat naast de boven-

genoemde vormen ook die met *o* voorkomen. Naast *custen*, te-vreden stellen, voldoen, komt werkelijk *costen* voor, nl. *Belg. Mus.* 10, 56, 175: »Hi croop onder in dat waerme ende nam sijn wijf in sinen aerme; daertoe peinsde hi selken lost, dat si (*die gezänte widerspenstige*) saen was *ghecost* van meneghe wonderlike waerde, die voren schenen van duvels aerde (*dat zij weldra genoegē nam met allerlei dwaze woorden of praatjes, die zij nog kort te voren beschouwde als door den duivel ingegeven*). Willems verklaart het woord niet onjuist door *voldaan*, doch het is zo goed als zeker dat dit slechts een gelukkig toeval is, want *Brab.* Y. dl. 1, bl. 821, verklaart hij *gecust* door *aangezuiverd*, *voldaan*, van *kuischen*, zuiveren(!). Naast *custinge* vindt men ook *costinge*, in de bet. *zuiverings-* of *onschuldseed*, nl. *Mieris* 2, 252b: »Alle smerte, die in Middelburch gheschyede, doe J. doot bleef, die zal men ghelden eenscatte..., ende die sal eyghelike starken mitter *costinghe* bi namen ende bi toenamen op den ghenen, diese hem mitter hand ghedaen hevet.” Op dezelfde bladzijde komt in dezelfde betee-kenis viermalen de vorm *custinge* voor. Naast *ongecust* treffen wij ook *ongecost* aan, nl. bij Hadewijch, 1, 182, 205, in den zin van *onvoldaan*: »Al hadde begherte al dat minne ge-leisten mach boven allen sinne, nochtan soude si *ongecost* bliven.”

Het is alzoo bewezen, dat *custen* en *costen* wisselvormen zijn, evenals *musch* en *mosch*, *lust* en *lost*, *bus* en *bos*, mnl. *dus* en *dos*, *alsus* en *alsos*, *uchtend* en *ochtend*; mhd. *kostlich* en *küste-lich*, *kosten* en *kusten*, proeven. En het is niet noodig te on-derzoeken, welke vocaal ouder is, de onvolkomen *u* of de on-volkomen *o*, daar de beide overgangen van *o* tot *u* en van *u* tot *o* door allerlei voorbeelden te bewijzen zijn. Zie Van Helten, *Klinkers en Medek.* bl. 48 en 55. Van hetgeen hier te bewijzen is, nl. onvolkomen *u* uit onvolkomen *o*, haal ik als voorbeelden aan *duf* uit *dof*; *juffrouw* uit *joffrouw*; *kunne*, *kunst* en *kunnen* uit *conne*, *const*, *connen*; *gulden* uit *golden*, *gunnen* uit *gonnen*, enz.

Wij moeten thans nagaan, wat ons het ogerm. en het mnl. leeren aangaande vroegere, thans vergeten beteekenissen van

het ww. *kosten*. Het mnd. staat, althans volgens het wdb. van Lübben, op het ndl. standpunt, d. i. het kent alleen *kosten* in de bet. *waard zijn, gelden*, en geeft dus geen licht. Doch het mhd. geeft ons wat wij noodig hebben. Behalve de nog heden bekende bet. heeft het ww. daar ook de trans. bet. van *aufwand machen, ausgeben*, dus ons *kosten maken, geld uitgeven* of *betalen*, fr. *payer*; alsmede die van *für einen den unterhalt bestreiten, ihn beköstigen*: »wolte si der bischof lenger haben, so ist er si schuldig ze kosten'' (bij Lexer 1, 1689). Het heeft deze bet. als denominatief van mnd. *kost(e)*, mhd. *koste, kost*, hd. *kost*, ndl. *kost(en)*, ohd. *kosta*, uit mlat. *costus, costa* ontleend (vanwaar ook it. *costo*, fr. *coût*, sp. *costa*), en dit eene afleiding van mlat. *costare*, lat. *constare* (Kluge 178). Naast dit denominatief *kosten* met de trans. opvatting *kosten maken, bekostigen*, is een tweede *kosten* in gebruik gekomen, rechtstreeks van mlat. *costare*, fr. *couster* gevormd, met de intr. opvatting van die beide woorden ¹⁾. Men vergelijkte voor deze in onbruik geraakte beteekenis het in het Mnl. Wdb. bij *gelden* opgemerkte, dat als intrans. beteekent *waard zijn, kosten*; als trans. *betalen*. Het ofri. heeft een soortgelijk woord, insgelijks in trans. opvatting in gebruik, nl. *kestigia*, door Riehthofen te kwader ure afgeleid van lat. *castigare*, waarmede het niets ter wereld te maken heeft: het is hetzelfde woord als mnl. *costigen*, dat o. a. voorkomt *Oork. v. Helmond* 57: »Tot dien tortijssen te *costigen*, te maken ende te doen dragen sal een ygelic van sijnen ambacht gelijcken *cost* doen'', en is thans alleen bekend uit *bekostigen*, dat ook reeds in het latere mnl. gevonden wordt, en voorkomt *Wfri. Stad.* 267, 156: »Oock so wie sloot opvaert in Hoochcarspel, die daer niet toe en hoort of becosticht (*bijgedragen*) hevet, die mach

1) Vgl. Grimm, *Wtb.* 5, 1866: »Freilich geht denn dies *kosten* nicht auf *constare* zurück; es musz eine eigene fortbildung sein von den subst. *koste*, aufwand, geld-mittel, das doch selbst erst von *kosten* rückwärts gebildet war, sodasz da in der entwicklung eine zickzackbewegung vorliegt.'' Het eerste deel der zinsnede is zeer juist, het laatste gedeelte niet, daar *kost* niet gevormd is van het ww. *kosten*, doch van het rom. znw. mlat. *costa, costus* afgeleid. Rechtstreeks komt dus *kost* niet van *kosten*.

men bekueren." Vgl. mnl. *becosten* (*Mnl. Wdb.* 1, 816); mhd. *bekosten* en *bekostigen*; mnd. *bekosten*; hd. *bekosten*, vanwaar zw. *bekosta*; de. *bekoste*. Dat het werkelijk hetzelfde woord is, bewijzen de door Richthofen aangehaalde voorbeelden: »so schil hi him *kestigia* mit twilif eden ieffta to een swirdkempa," d. i. *onschuld zweren*, hetzelfde als mnl. *ene costinge* of *custinge doen*; »he mot *kestigia* om syn scada," d. i. *vergoeden*, *bekostigen*, *voldoen*. Van de door Richth. gegeven vertaling *bedrängen* kan bij deze en de andere door hem genoemde plaatsen geen sprake zijn. Het hd. kent *kosten* in de bet. *kosten maken*, *aufwenden*, *vertun*, vanwaar *kostung*, d. i. *het uitgeven van geld*, *uitgaven*, zie Grimm, *Wtb.* 5, 1866 en 1881. Eindelijk vinden wij in het mnl. zelf een paar bewijzen voor het vroeger bestaan van *costen* (*custen*) in de trans. opvatting van *betalen*, nl. vooreerst het znw. *custinge*, dat *Keurb. v. Leiden v.* 1658, art. 124, gelijkgesteld wordt met *termijn*, eig. *betaling*; vgl. het aan het fr. ontleende *paalement*, dat nog heden bij het volk in dezelfde bet. gebruikt wordt in de uitdr. *bij paalementjes betalen*; en ten tweede het bnw. *custbaer*, vooral van geldstukken gebruikt. Men vindt het b. v. *Oork. v. Helmond* 67: »Voor sesse ghelres gulden tsiaers goet ende *custbare* (d. i. *custbare*)"; *Gesch. v. Antw.* 2, 586: »de oude scilt, die tAntwerpen ghemaect es, goed ende *custbaer* over sestienne grote torn."; *ald.*: »Enen guldenen floryn diemen heet hallinc van Florencen, goet ende *custbaer* over twaeleve grote torn."; 638: »Dat sij alle lakene ende stucwerk . . oversien oft sij goed sijn van ghewande ende *custbaer* van zeghelene," d. i. *ongeschonden*, *in goeden staat*. Het is een synon. van *gave* en *gans*, waarover men zie *Mnl. Wdb.* De oorspronkelijke beteekenis is *waarmede kan worden betaald*, van munten, dus *gangbaar*, mnl. *genge*; vgl. *ald.* dat woord en de tautologische samenstelling *gancgave*. Het ligt voor de hand hier te denken aan eene samenstelling van den werkwoordelijken stam van *custen* (*costen*) in de bet. *betalen*, *uitgeven*, en den uitgang *baer*¹⁾. Kil. kent het woord

1) Volgens Willems, *Brab. Y.* dl. 1, bl. 821: *kuisch*, d. i. *ongeschonden geld*.

nog, doch weet er, evenmin als later Willems, weg mede Hij heeft: »kustbaer, j. kuyschbaer, kostbaer," en »kuyschbaer, kustbaer, kostbaer, purus, integer, probus." Het is de vraag, in hoeverre dit woord één is met ons bnw. *kostbaar*, dat wel in het mnl. niet gevonden is, doch dat er evengoed kon bestaan als mhd. *kostebære*, *kostbære*; mnd. hd. *kostbar*. Kil. schijnt het woord in de bet. *preciosus* nog niet te kennen; hij vertaalt het alleen door *purus*, en daarnaast kent hij een ander kostbaer in de bet. *liber, immunis a sumptibus, vectigalibus aut reditibus*; d. i. *vrij van lasten, schotvrij*. Hoe hij aan deze beteekenis komt, die van elders niet bekend is, is niet duidelijk; denkelijk heeft hij het bnw. *baer (bar)* met *kosten* samengesteld; vgl. hd. *der ehren bar*, dat juist het tegenovergestelde is van ons *eerbaar*. De gewone woorden voor *kostbaar* in het mnl. zijn *costel*, *costelijc* en *dier*, *dierbaer*. Er was dus aan *costbaer* geen behoefte. Daar nu ook Kil. de bet. *preciosus* nog niet kent, schijnt het mij het best toe aan te nemen, dat het woord niet is samengesteld uit *kost* en *baer*, in de bet. *kosten met zich brengende, veroorzakende* (hoewel eene latere dgl. vorming niet uitgesloten is), maar dat het oude bnw. *custbaer (costbaer)*, d. i. *ongeschonden, zuiver, eig. gangbaar*, onder den invloed van *costel* aan den eenen kant, en *dierbaer* aan de andere zijde zijne beteekenis tot die van fr. *précieux* heeft gewijzigd. De oorspronkelijke bet. *gaaf, ongeschonden* schemert ook door in een ander bnw. van eene eenigszins vreemde samenstelling, nl. *costgave*, dat men leest *Oork. v. Helmond* 20: »Altoos sullen sij leveren... goede gruijt ende *costgave* gelijc dat daer toe behoirt." Een bnw. *cost (cust)* = *custbaer* is er niet geweest. Is het woord, waarvan de bet. duidelijk is, dan ook wellicht geboren uit de verbinding van *costbaar (custbaar)* en *gave*, en gevormd naar het voorbeeld van *ganegave*? Men vergelijkte het dialectische *ondeugniet*, geboren uit *ondeugd* en *deugniet*; het kan *onverschillig* gaan, uit *verschillend* en *ongelijk*; *uitveteren* uit (*den mantel*) *uitvegen* en *veteren*, en *Theoph.* bl. 143.

Nu dus *custen* = *betalen* vaststaat, is er niet het minste be-

zwaar, om in het woord *kustingbrief* een nieuw bewijs daarvan te zien, en dit woord gelijk te stellen met *betalingsbrief*, eene acte (zie Mnl. Wdb. op brief), waarbij de betaling eener schuld op eene bepaalde wijze geregeld wordt.

Het is nu duidelijk, hoe *custen* (kosten), *gecust*, *ongecust* en *custinge* aan hunne verschillende beteekenissen zijn gekomen. Uit het grondbegrip *betalen wat men schuldig is, aan eene geldelijke verplichting voldoen*, heeft zich aan de eene zijde ontwikkeld het begrip van *iemand voldoen, hem tevreden- of geruststellen, hem zekerheid geven*, hetzij door eene zakelijke zekerheid, hetzij door een eed; aan de andere zijde dat van *zich kwijten van eene verplichting, zich zuiveren van eene schuld*. Vgl. ten overvloede het ww. *kwijten*, fr. *quitter*, van lat. *quittere*, van mlat. *quitus*, fr. *coi*, lat. *quietus*, gerust, rustig, eene bet. die weder eigen is aan het mnl. *gecust*.

Nog een enkel woord over het straks genoemde dialektische *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard*. Zou dit woord misschien al in het mnl. bekend zijn geweest? In de, *O. R. v. Dordr.* 2, 308 voorkomende, uitr. »berent, belast of *besust* met scepenen brieven” is in het Wdb. voor *besust*, dat verkeerd is overgeleverd, voorgesteld *betiinst*, doch graphisch is deze fout niet zoo licht te verklaren. Beter zou wat de letters betreft voldoen, de verandering in *becust*, d. i. *met eene kusting bezwaard*. Daar wij nu werkelijk in de *Fri. Stadr.* den vorm *custe*, *cust* (mv. *custen*, *kesten*) hebben aangetroffen (zie ook Mnl. Wdb. op *erfcusten*), schijnt het inderdaad niet gewaagd, het bestaan van het bnw. *becust* reeds voor het mnl. aan te nemen.

Ten slotte vestig ik de aandacht op een tot heden onverklaard znw. *custebot*, waarover thans eenig licht kan opgaan. Men vindt het woord op de volgende plaatsen: Mieris 2, 735b: »*Van lant dat men te custebode legt*. Voort van landen (l. lande) dat men vercopen sal, ende men des sonnendaechs in die kercke condich doet, ende te *custebode* legt in die weecke, dat niemant ontdriven en mach (*d. i.* dat en mach n. o.), alsoo verre als hijt te *custebode* vercoopt; seide daer

yemant weder, dat waeren sal (*d. i.* dat sal waren) die ver-
coper, als recht is"; De Riemer, 's-Gravenh. 3, bl. 65, cost.
76: »als de schout sit in gebannen vierschaere, ende den
eysscher eyscht den verweerder seekere somme van penningen,
stellende tselve aen den eedt van den verweerder, en den ver-
weerder refuserende den eedt te doen of niet begerende te swe-
ren, mer stellende tselve aen den eedt van den eyscher, wijkt
daarmede van sijn regt, twelk voor de vierschaere van den Hage
genoemt word een *custbode*." Van de eerstgenoemde plaats is de
zin: »Naastingsrecht vervalt bij vooraf aangekondigden verkoop." Vgl. *Oorkb.* 2, 339, 70, waar dit uitvoerig beschreven wordt.
De woorden kunnen dus kwalijk iets anders zeggen, dan: »Land,
waarvan men den verkoop vooraf in de kerk aangekondigd
heeft en dat men in de week *verkoopt* of *veilt in openbaren
verkoop*. *Te custebode leggen* of *vercopen* moeten hetzelfde be-
teekenen, nl. *publiek verkoopen*. Dat dit werkelijk de beteeke-
nis van het woord is, zal duidelijk worden door hetgeen mijn
ambtgenoot Fruin mij mededeelde. Hij schrijft mij: »In een
kustbodeboekje van 1708—33, van Edam (onder berusting van
onzen archivaris Dozy) komen de volgende termen bij afwis-
seling voor: »*kustbode* gehouden ten huize van (N. N.), den ...
Januari van 17.."; *veyling* gehouden ten huize van enz.; *vey-
lingh* ofte *kustbode*"; *kustinghobode*, enz. Op dit opschrift volgt
dan: »men presenteert te verkoopen een stuck land enz." Deze
plaatsen zijn afdoende, en nu is ook de oorsprong duidelijk van
het woord. *Custbod*, waarnaast de merkwaardige variant *custing-
bod* voorkomt, beteekent eigenlijk *betalingsbod*, een *bod* gedaan
in openbaren verkoop, of liever *eene handeling waarbij er voor
verschillende personen gelegenheid is een betalingsbod, een bod te
doen*, d. i. een *openbare verkooping* of *veiling*. Nog heden is dit
woord in de Zaanstreek en wellicht ook elders in Noord-Holland
in gebruik (het pas genoemde *kustbodeboekje* was van Edam
afkomstig). Men zegt daar nog: »een huis wordt *te kustebode*
verkocht", en »er wordt *kustebode* gehouden". Het wordt bij
Bouman, *Volkstaal in N.-Holl.*, niet vermeld.

In de plaats uit de Haagsche costumen is de beteekenis van het woord *cusbot* (voor *custbot*, als *cusbaer* voor *custbaer*) vrij onzeker. Het kan beteekenen *betalingsbevel* of *aanbieding van eene custinghe*, in den zin van *verzekering onder eede*, of eindelijk *het aanbod van de keuze om te zweren of dien eed terug te wijzen*.

De laatste beteekenis is de waarschijnlijkste, omdat 1° hier eigenlijk van een bevel tot betaling evenmin sprake is als van aanbod van een eed, en 2° eene berechting als waarvan in de costume gesproken wordt, in Drenthe wordt aangeduid als eene »bi *keur* ende tal'', en een eed, als waarvan hier melding wordt gemaakt, nog later in Utrecht een *keureed* heet. In dit geval hebben wij hier feitelijk een ander woord voor ons, dan het uit Mieris opgeteekende: hier zou *cust* het bovengenoemde (bl. 310), van den stam van *kiesen* afgeleide, znw. zijn.

J. VERDAM.

BLADVULLING.

In *De Taalgids* van 1859 wordt door Prof. De Vries medegedeeld, dat het woord *slabbakken* niet altijd met den klemtoon op de tweede lettergreep wordt uitgesproken: er bestaat ook eene uitspraak *sláppakken*, welke terstond doet denken aan eene samenstellende afleiding van *slap* met *hak*: *sláphakken* is met slappe hakken loopen, strompelen, sukkelen.

Doch al is de afleiding van *sláppakken* hiermede in het licht gesteld, het blijft mogelijk, dat juist deze uitspraak in de volksetymologie haren oorsprong heeft, of anders gezegd: het blijft mogelijk, dat *slabbákken* of *slappákken* overging tot *sláppakken*, doordat men *slap* en *hak* in het woord meende terug te vinden.

In Zuid-Nederland was *slabbakken* reeds vroeg bekend: Kiliaan en Plantijn vermelden het. Het woord *hak* in den zin van *hiel* behoorde echter niet tot de taal van Kiliaan, zooals

uit de bijvoeging *Sax. Fris. Sicamb.* in zijn Etymologicum kan blijken. En er zijn nog andere gegevens, die aan eene samenstelling met *hak* doen twijfelen. Indien *slabbakken* eigenlijk beteekende *stropelend, sukkelend loopen*, dan zou men mogen verwachten, dat het in de oudere taal bij voorkeur in dien zin werd gebezigd, maar dit is niet het geval. Kiliaan vertaalt het met *labascere, languescere, deficere, laxari*; Plantijn zegt: *commencer à fleschir et faillir*, en geeft als voorbeeld *de neringe slabackt*. In de vertaling van Guicciardini's werk over de Nederlanden wordt (bl. 13a) gesproken van rivieren, die geen sterken stroom hebben en dientengevolge, zoodra zij in zee vloeien, »haastelĳc haren loop laten *slabacken*": zij stroomen niet krachtig door, maar vermengen zich aldra met het zeewater. Nog heden is *slabbakken* in Vlaanderen *slap worden, aan kracht verliezen*, en wordt b.v. gezegd van wind en vorst. Op personen toegepast, is het nagenoeg hetzelfde als *zwak zijn* of *verzwakken*; zoo bij Marnix, *Ps.* 38, .8:

Ick gevoel dat ick slabacke,
End verswacke.

Het Noordnederlandsch taalgebruik van dezen tijd verschilt inderdaad niet veel van het oudere. *Slabbakken* is gewoonlijk: treuzelen, slap en traag zijn werk doen. Het is niet te verwonderen, dat die zonderlinge vorm de aandacht trok, en dat het volk zelf hem trachtte te verklaren. *Slabbakken* of *slappakken* herinnerde aan niets zóózeer als aan *slap* en *hak*, en daarmede kwam men onwillekeurig van *slappákken* tot *sláppakken*. Is dit de loop der geschiedenis, dan moet de afleiding van het oudere *slabbákken* nog worden vastgesteld. De Bo handelt er over in zijn *Idioticon* (1026), doch ik acht mij nu niet in staat zijne meening met juistheid te waardeeren.

A. K.

Bij den Uitgever dezes is mede verschenen:

- Andriesse, J. C. ten Brummeler**, Mr. W. Bilderdijs eerste huwelijk, naar zijne briefwisseling met vrouw en dochter (1784-1807), medegedeeld door zijn aangehuwd kleinzoön. 1873. (VII. 440 en chromolithogr. portret). 8°. *In linnen band.* f 4.90.
- Aryabhaṭṭya (The)**, A manual of astronomy, with the commentary Bhaṭṭadīpikā of Paramādīvara, edited by H. KERN. 1874. (XII. 116 *Sanskrit. tekst*). 4°. . . f 4.40.
- Borehgravinne van Vergi (de)**, Middelneerlandsch gedicht uit het begin der 14e eeuw, op nieuw naar het handschrift nitgegeven door S. MULLER Hzn. 1873. (VI. 34). 8°. f 0.60.
- Brill, W. G.**, Nederlandsche spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. 1ste deel: Klankleer, woordvorming, aard en verhouding der woorden. *Vierde druk.* 1871. (XII. 412). 8°. f 3.60.
- Hetzelfde werk. 2de deel: Leer van den volzin (Syntaxis), ten vervolge van de nederl. spraakl. ten gebruike bij inricht. van hooger onderwijs. *Derde druk.* 8°. f 3.60.
- Hetzelfde werk. 3de deel: Stijlleer, rhetorica, letterkundige encyclopedie en kritiek, ten vervolge van de Nederlandsche Spraakleer, ten gebruike bij inrichtingen van hooger onderwijs. *Tweede druk.* 1880. (VIII. 284). 8°. f 2.75.
- Droste, Coenraet**, Overblijfsels van gehengchenis der bisonderste voorvallen in zijn leeven. Terwijl hij gedient heeft in veld- en zee-slaagen, belegeringen en ondernemingen. 3e druk. *Met aantekeningen.* Uitgeg. op last der Maatsch. van Nederl. Letterk. (door R. FRUIN). 1879. 2 dln. 4°. (Dl. I. VIII. 263, Dl. II. 264-548). f 7.50.
- Enqueste ende informatie opt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrieslant gedaen in de jaere 1493. Uitgeg. vanwege de Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1876. (XXII. 336). Met bijvoegsel. (door R. FRUIN). 1877. (16). gr. 8°. f 5.—.
- Glandorpius, J.**, Distichorum proverbialium sententiarum elegantissimus liber, collatis germanicis Agricolaevi proverbii ed. W. H. D. Suringar. (Joannes Glandorpius in zijne Latijnsche disticha als vertaler van Agricola's Sprichwörter aangewezen. Verhandeling van W. H. D. SURINGAR). 1874. 76. 2 dln. (xxiv. 152. 122). 8°. . f 3.50.
- Kalff, G.**, Het lied in de Middeleeuwen. 1833. 8. f 6.—.
- Maerlants, Jacob van**, Roman van Torec. Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien, door J. DE WINKEL. 1875. (XLIV. 148). 8°. f 2.—.
- **Merlijn**. Naar het eenig bekende Steinforter handschrift. Uitgegeven door J. VAN VIOTEN. (XIX. 408). roy. 8°. f 6.25.
- Seghelijn van Jherusalem**, naar het Berlijnsche handschrift en den ouden druk vanwege de Maatsch. der Nederl. Letterkunde uitgeg. door J. VERDAM. 1878. (XII. 184). gr. 8°. f 3.50.
- Sicherer, C. A. X. G. F.**, Hoogdnitsche spraakkunst voor gymnasia en hogere burgerscholen. 4e druk. 1874. (VIII. 499). 8°. f 3.75.
- Tiel, C. van**, English Grammar for schools and for self-teaching; with numerous examples and sets of exercises for translation. 3d edit. 1880. (VIII. 306). 8°. f 1.90.
- Course of translation from Dutch into English. Part I. With a vocabulary. notes on

201838_007

_tij003188701

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Jaargang 7